

Woordensmederij

De geschiedenis van het suffix *-erij*

Published by
LOT
Trans 10
3512 JK Utrecht
The Netherlands

phone: +31 30 253 6006
fax: +31 30 253 6000
e-mail: lot@let.uu.nl
<http://www.lot.let.uu.nl/>

Omslagillustratie:
Jost Amman, *De smid* (1568)

ISBN 90-76864-51-9
NUR 632

Copyright © 2004 M. Hüning All rights reserved.

Woordensmederij

De geschiedenis van het suffix *-erij*

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad
van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van de Rector Magnificus Dr. W.A. Wagenaar,
hoogleraar in de faculteit der Sociale Wetenschappen,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op donderdag 4 februari 1999
te klokke 14.15 uur

door

MATTHIAS HÜNING

geboren te Gescher (Duitsland) in 1962

Promotiecommissie

promotor prof. dr. C. van Bree

co-promotor dr. A.J. van Santen

referent prof. dr. G.E. de Booi (Vrije Universiteit Amsterdam)

overige leden prof. dr. J. van Marle (Vrije Universiteit Amsterdam)

prof. dr. P.G.J. van Sterkenburg

prof. dr. J.W. de Vries

Eine Sprache ist im Grunde ein System von Analogien

EUGENIO COSERIU
Vom Primat der Geschichte

Die eigentliche Ursache für die Veränderung des Usus
ist nichts anderes als die gewöhnliche Sprechfähigkeit

HERMANN PAUL
Prinzipien der Sprachgeschichte

Woord vooraf

Het is allemaal begonnen tijdens een wandeling met mijn vader ergens in 1984. Ik studeerde Duits in Bonn en was op zoek naar een interessant en leuk bijvak. Ik was wat weifelend en noemde een paar mogelijkheden, waaronder Nederlands. Mijn vader vond dat wel wat (het is mij nog steeds onduidelijk waarom) en zo ging ik mij inschrijven voor 'Niederländische Philologie'. Het is een goede keuze gebleken. Het was vooral mijn eerste docente Nederlands, mevrouw G. van der Burght, die mij enthousiast wist te maken voor de taal. Dat enthousiasme is er nog steeds en het heeft uiteindelijk geleid tot dit proefschrift.

Dit boek is het resultaat van een onderzoek dat ik grotendeels verricht heb in mijn 'Leidse tijd', waar ik in IFOTT-verband gewerkt heb aan aan de vakgroep Nederlands van de Rijksuniversiteit. Voor mijn onderzoek kwam ik bovendien vaak op het Instituut voor Nederlandse lexicologie. Ik heb in Leiden veel geleerd en interessante discussies mogen voeren. Ik heb daarbij allerlei mensen leren kennen van wie een aantal vrienden zijn geworden. Het was een spannende en bovendien leuke en gezellige tijd. Inmiddels ben ik door mijn verhuizing naar Wenen terechtgekomen in een (werk)omgeving die heel anders is, maar zeker niet minder spannend of leuk. Ik ben benieuwd wat er nog allemaal gaat komen.

Tal van mensen hebben een bijdrage geleverd tot de totstandkoming van dit boek. Een paar van deze mensen wil ik hier graag noemen. De directeur van het INL, prof. Piet van Sterkenburg, wil ik danken voor de mogelijkheid om gebruik te maken van de diverse INL-corpora, zijn medewerkers voor hun hulp bij het toegankelijk maken van de corpora. Anderen hebben mij op verschillende manieren gesteund bij de voorbereiding van dit proefschrift, onder andere door het verzamelen van interessante *-erij*-afleidingen en door het lezen en becommentariëren van (gedeeltes van) het manuscript. Ik dank in het bijzonder Christine van Baalen, Theo Besteman, Marika Keblusek, Johan Koppenol, Herbert Van Uffelen en Ton van der Wouden.

Wenen, november 1998

Inhoud

Woord vooraf	7	
1	Inleiding	11
1.1	Het onderwerp	11
1.2	Taalverandering	14
1.3	Paradigmatische morfologie	21
1.3.1	Paradigmatische relaties	21
1.3.2	Analogie	24
1.3.3	Productiviteit	33
1.3.4	Morfologische verandering	35
1.4	Het suffix <i>-erij</i> – een eerste kennismaking	39
1.5	Materiaalverzameling	44
1.5.1	Het Middelnederlands	44
1.5.2	De WNT-periode	45
1.5.3	Het hedendaags Nederlands	46
1.5.4	Het dateringsprobleem	47
2	Het Vroegmiddelnederlands	51
2.1	Ontlening: enkele overwegingen vooraf	51
2.2	Literatuuroverzicht	55
2.3	De ontlening van het suffix	60
2.3.1	Probleemgevallen	61
2.3.2	Ontlening of afleiding?	63
2.3.3	De brontaal	65
2.4	De vorm van het suffix	66
2.5	De vorm-betekenissystematiek	69
2.6	Conclusie	76
3	De verdere ontwikkeling in het Middelnederlands	79
3.1	Literatuuroverzicht: het ontstaan van <i>-erij</i> en <i>-arij</i>	80
3.2	Het Franse <i>-erie</i>	83
3.3	Het Middelnederlandse <i>-erie</i>	86
3.4	Herinterpretatie: het ontstaan van een zelfstandig <i>-erij</i>	94
3.5	Het ontstaan van <i>-arij</i>	103
3.6	Andere varianten	108
3.6.1	<i>-nij</i> en <i>-ernij</i>	108
3.6.2	<i>-dij</i> en <i>-derij</i>	110
3.7	Semantische aspecten	112
3.8	Conclusie	115
4	Van Middelnederlands naar hedendaags Nederlands	119
4.1	Diftongering	119

4.2	'Herverfransing'	126
4.3	Vormvariatie	131
	4.3.1 <i>-arij</i>	132
	4.3.2 <i>-derij</i>	140
	4.3.3 Allomorfie	142
4.4	Betekenis	144
4.5	Driedelige woorden op <i>-erij</i>	147
	4.5.1 Het ontstaan van een nieuw type	147
	4.5.2 Structuurproblemen	151
	4.5.3 Een paradigmatische benadering	155
	4.5.4 <i>Veelwijverij</i>	159
4.6	Conclusie	160
5	Het suffix <i>-erij</i> in het hedendaags Nederlands	163
	5.1 Vormvariatie en allomorfie	163
	5.2 De vorm-betekenisystematiek: categoriseringsproblemen	165
	5.3 Polysemie en metonymie	169
	5.4 Deverbale afleidingen	174
	5.5 Denominale afleidingen	192
	5.6 Samenstellende afleidingen	202
	5.6.1 Samenstellende afleidingen met een adjectivisch eerste lid	202
	5.6.2 Samenstellende afleidingen met een substantivisch eerste lid	205
	5.6.3 Andere samenstellende afleidingen	210
	5.6.4 Samenvatting	212
5.7	Conclusie	213
6	Excurs: Het suffix <i>-erie</i> in het hedendaags Nederlands	217
7	Productiviteit en de toekomst van <i>-erij</i>	229
	7.1 Categorieën, schema's en prototypes	230
	7.2 Twee betekenisclusters	239
	7.3 Het 'vak, hobby, bedrijf'-schema	242
	7.4 Het 'handeling, gedrag'-schema	253
	7.4.1 Productiviteit: nieuwvormingen op <i>-erij</i>	256
	7.4.2 De concurrentie tussen <i>ge-</i> en <i>-erij</i>	272
7.5	Conclusie	282
8	Besluit	285
	Bibliografie	289
	Personen- en zaakregister	303
	Register van behandelde afleidingen	307
	Zusammenfassung	315
	Curriculum vitae	321

1 Inleiding

1.1 Het onderwerp

Dit is een studie op het gebied van de woordvorming, de lexicale morfologie. Morfologie vat ik in navolging van Schultink (1962:13) op als “die tak van taalwetenschap die zich bezighoudt met de vorm-betekenisystematiek binnen de woordenschat.” Morfologie gaat over woorden; morfologie is onderzoek naar de systematisch terugkerende relaties tussen de vorm en de betekenis van woorden. En het is de taak van de morfoloog “de correspondenties tussen vorm- en betekenis momenten die binnen het-gelede-woord geheel kunnen bestaan, te onderzoeken en te beschrijven” (13). Zo’n beschrijving wil ik geven voor gelede zelfstandige naamwoorden met het suffix *-erij* (zoals *knoeierij*, *bakkerij*, *waaghalzerij*, *aandachttrekkerij* enz.), voor de geschiedenis van het suffix en z’n varianten (*-ij*, *-arij*, *-enij*, *-dij*, *-derij* enz.), voor de ontwikkeling van vorm en betekenis door de eeuwen heen.

De woordenschat van een taal is het product van een historische ontwikkeling. De woordvoorraad, de bestaande woorden die een taalgemeenschap ter beschikking heeft, is geen vast, onveranderlijk gegeven; woorden kunnen verouderen, nieuwe woorden kunnen deel gaan uitmaken van de gemeenschappelijke woordenschat. De woordenschat kan worden uitgebreid, vooral door ontleening en door woordvorming. In beide gevallen kan het gaan om een incidentele uitbreiding voor eenmalig gebruik, maar de nieuwe woorden kunnen ook gemeengoed worden. Twee voorbeelden van nieuwvormingen met *-erij* vindt men in de volgende citaten:¹

- (1) Maar veel verbijsterender is de *stampvoeterij* van dit dagblad [= *Volkskrant*, MH] over ‘enkele Duitse kranten’ die een ‘onfatsoenlijke campagne tegen Lubbers’ hebben gevoerd. Ziedaar het fatsoenlijke opgeheven Amsterdamse vingertje, dat ‘Die Welt’ mores gaat leren en vertellen hoe ze in Duitsland hun eigen commentaren voortaan moeten redigeren. (*Trouw* 2-7-94, Media, p. 2)

De Leeuw deed het afgelopen jaar veel te veel. Natuurlijk is de man getalenteerd, maar hij viel dit seizoen te veel terug op poepen piesgrappen en *taartsmijterij*. (*Volkskrant*, 19-12-94, p. 11)

1) Hier en later worden in de bewijspplaatsen de woorden waar het om gaat *cursief* afgedrukt.

Stampvoeterij en *taartsmijterij* – twee woorden die niet in de woordenboeken van het hedendaags Nederlands opgenomen zijn, die ook niet behoren tot de ‘bestaande woorden’, tot de algemeen gangbare, geconventionaliseerde woordenschat van de gemiddelde Nederlandse taalgebruiker, maar die toch zonder meer kunnen worden gebruikt en ook begrepen.

Taalgebruikers maken voor de vorming van dergelijke nieuwvormingen gebruik van de systematiek binnen de woordenschat, van de mogelijkheden die de woordenschat biedt. Het suffix *-erij* kan, net als andere affixen, gebruikt worden om (systematisch) nieuwe woorden te vormen, en taalgebruikers hebben daar op de een of andere manier weet van. Ze kunnen ‘productief gebruik maken van het suffix. Onder ‘morfologische productiviteit’ verstaat men “de mogelijkheid tot uitbreiding van de woordenschat volgens een bepaalde vorm-betekenissystematiek die zich voordoet in bestaande gelede woorden” (Booij & Van Santen 1998:46, in navolging van Schultink 1961). Productiviteit is dus de mogelijkheid om nieuwe woorden te vormen. Door deze mogelijkheid krijgt de woordenschat een zekere dynamiek: hij is niet star en onveranderlijk, maar hij kan (synchroon) worden uitgebreid.

De dynamiek van de woordenschat heeft daarnaast ook een diachroon aspect. De mogelijkheden tot uitbreiding van de woordenschat zijn namelijk zelf onderhevig aan verandering (men spreekt in dit verband ook wel van ‘productiviteitsverandering’). Zo is een woord als het daarnet genoemde *taartsmijterij* in het Middelnederlands nog ondenkbaar; de mogelijkheid om een dergelijke samenstellende afleiding te vormen is in die tijd nog niet ontwikkeld. Bij een synchrone benadering onderzoekt men welke mogelijkheden er zijn en hoe die gebruikt worden. Diachroon onderzoek daarentegen richt zich vooral op de verandering van deze mogelijkheden.

Het is opvallend dat het synchrone aspect van de dynamiek van de woordenschat de afgelopen decennia sterk in de belangstelling stond van de taalkunde, terwijl het diachrone aspect ervan nauwelijks de aandacht van taalkundigen wist te trekken.² Vooral aan het verschijnsel ‘morfologische productiviteit’ is veel synchroon onderzoek gewijd, terwijl het diachrone aspect (productiviteitsverandering) nauwelijks object van onderzoek was. Typerend is in dit verband een opmerking van Van Marle (1988:341) die constateert dat de diachrone dimensie van het verschijnsel morfologische productiviteit ‘in hoge mate onderbelicht’ gebleven is en dat daarom gedetailleerd morfologisch onderzoek van de oudere taalfasen ‘zeer gewenst’ is (356). En ook buiten

2) Een uitzondering vormt in dit opzicht het werk van Koelmans die meerdere artikelen onder de overkoepelende titel ‘Uit de geschiedenis van de Nederlandse achtervoegsels’ schreef. Ook Van Marle heeft zich in een aantal publicaties met diachrone aspecten van de woordvorming bezig gehouden.

Nederland wordt er vaak geklaagd over een tekort aan diachroon morfologisch inzicht. Vergelijk in dit verband bijvoorbeeld de conclusie van Kiesewetter (1991:134): “Insgesamt gesehen mangelt es an einem tragfähigen und auch praktikablen theoretisch-methodischen Konzept für eine historische Betrachtung in der Wortbildung.” En zie ook Anderson (1992:365) die over ‘morphological change’ opmerkt: “Unfortunately, theories of such changes are not well developed, and real results or established principles are hard to find.”

Het is een gemeenplaats uit de historische taalkunde dat de synchrone en de diachrone taalkunde “inextricably linked” zijn, zoals bijvoorbeeld McMahon (1994:9) dat in haar inleiding formuleert. Desondanks heeft dit inzicht meestal nauwelijks consequenties voor concreet onderzoek. Zo verbaast Koefoed (1991b) zich bijvoorbeeld over het feit dat de meeste synchrone taaltheorieën taalverandering (vaak zelfs expliciet) buiten hun onderzoeksdo-main plaatsen. Hij vermoedt dat dat een gevolg is van De Saussure’s onderscheiding synchronie/diachronie. Deze dichotomie is vooral geïnterpreteerd als synchronie *versus* diachronie en heeft daardoor geleid tot een “basically a-historical view of language systems (*langues*) and linguistic signs” (1991b:4). Koefoed (1991b, 1993) verzet zich tegen zo’n puur synchrone benadering van taalsystemen. Hij pleit er overigens niet voor om de onderscheiding daarom maar te laten vallen, in tegendeel – Koefoed (1992:11) pleit juist voor methodologische strengheid: “Men moet de onderscheiden begrippen juist zo scherp mogelijk afbakenen, pas dan kan men zicht krijgen op hun interactie.” Ook voor synchroon en diachroon onderzoek geldt dit methodologisch principe, maar in een tweede stap moet het onderzoek zich juist richten op de interactie en daardoor proberen de kunstmatige kloof te overbruggen.

De interactie tussen synchronie en diachronie – als ik deze studie en, algemener, mijn taalkundige belangstelling onder een algemenere noemer zou moeten brengen, dan zou dit zo’n noemer kunnen zijn. De synchrone en de diachrone benadering zullen in deze studie worden gecombineerd om te komen tot een adequate beschrijving van de woordvorming met *-erij*. Ik wil de systematiek beschrijven die men kan vinden door de bestaande afleidingen met *-erij* te onderzoeken, en ik wil de mogelijkheden analyseren die er zijn om de woordenschat uit te breiden met nieuwe *-erij*-afleidingen. Daarnaast is het mijn bedoeling om bepaalde aspecten van de woordvorming met *-erij* in de oudere fasen van het Nederlands te onderzoeken, waardoor ik een beeld wil schetsen van de ontwikkeling van dit deel van de woordenschat. Ik kies dus voor een gecombineerd synchroon-diachrone aanpak.

Deze studie heeft echter niet alleen een descriptief karakter; ze beoogt daarnaast ook een bijdrage te leveren aan de theorievorming over morfologische verandering aan de hand van het onderzoek naar bepaalde veranderingen bij *-erij*. In de volgende twee paragrafen zal ik daarom eerst mijn theoretische

sche uitgangspunten schetsen met betrekking tot taalverandering en morfologie. Vervolgens zal ik het descriptieve object van deze studie, het suffix *-erij*, introduceren. Ten slotte zal ik het materiaal beschrijven waarop mijn analyse gebaseerd is.

1.2 Taalverandering

Dat ik in deze studie gekozen heb voor een gecombineerd synchroon-diachrone aanpak heeft te maken met mijn overtuiging dat een a-historische benadering van taal niet doeltreffend is. Een adequaat begrip van het (synchrone) functioneren van taal impliceert mijns inziens een taaltheorie die oog heeft voor de (diachrone) verandering van taal. Taal is voortdurend in beweging, verandering is een wezenlijk kenmerk van taal. Taal is geen autonoom object, geen deterministisch systeem, geen *natuurfenomeen*, maar een *cultuurfenomeen*.³ Taal is, om het met Von Humboldt te zeggen, geen *ergon*, geen object, geen product, maar *energeia*.⁴ Taal is taalgebruik. Natuurlijk, men kan voor onderzoekdoeleinden abstraheren van het taalgebruik en taal als object bestuderen, maar zodra men het dynamische aspect van taal wil begrijpen (en daarmee ook taalverandering), zal men rekening moeten houden met het feit dat taal niet los van het taalgebruik bestaat. Het is van belang om in te zien “daß die Sprache nicht dynamisch ist, weil sie sich wandelt [...], sondern daß sie sich wandelt, weil ihr Wesen dynamisch ist: weil die Sprache freie, das heißt schöpferische Tätigkeit ist” (Coseriu 1958:235). Men kan weliswaar zeggen “die Sprache komme in der Diachronie zustande und funktioniere in der Synchronie; jedoch ist mit dieser Unterscheidung keine objektive Trennung gegeben, zumal für die Sprache das Funktionieren (‘Synchronie’) und das Zustandekommen oder der ‘Wandel’ (‘Diachronie’) nicht etwa zwei Momente, sondern nur ein einziges sind” (Coseriu 1968:81, vgl. in dit verband ook Coseriu 1980). Taalverandering is inherent aan taalgebruik.

3) Vgl. voor deze onderscheiding Coseriu (1958 en 1983). De volgende presentatie van mijn theoretische uitgangspunten met betrekking tot taalverandering is gebaseerd op Hüning (1993). In dat artikel ga ik ook uitvoerig in op andere visies op taalverandering.

4) Hier de beroemde en vaak geciteerde passage uit Von Humboldts inleiding op zijn studie *Über die Kawiſprache*: “Die Sprache, in ihrem wirklichen Wesen aufgefasst, ist etwas beständig und in jedem Augenblicke Vorübergehendes. [...] Sie selbst ist kein Werk (Ergon), sondern eine Thätigkeit (Energeia). Ihre wahre Definition kann daher nur eine genetische seyn. Sie ist nemlich die sich ewig wiederholende Arbeit des Geistes, den articulirten Laut zum Ausdruck des Gedanken fähig zu machen.” (Von Humboldt 1836:418)

Bij deze overwegingen sluit Keller aan met zijn taalveranderingstheorie.⁵ Voor hem is het duidelijk dat men de essentie van de ‘sociale structuur taal’ niet kan vatten, als men de logica achter het ontstaan van deze structuur niet begrijpt (Keller 1989:118). In het boek *Sprachwandel* (1990) presenteert Keller zijn onzichtbare hand-theorie waarin hij ‘de taal’ ziet als een traditie, een traditie die het (veranderlijke) resultaat is van communicatieve handelingen van taalgebruikers. Een verandering is volgens hem het causale (maar als zodanig onbedoelde) gevolg van een groot aantal intentionele individuele handelingen, handelingen dus met bepaalde overeenkomende bedoelingen. De onzichtbare hand-theorie verklaart complexe sociale structuren (zoals taal en taalverandering) als cumulatieve consequentie van individuele handelingen.⁶ Keller (1990:80) neemt Coseriu’s dichotomie natuurfenomeen vs. cultuurfenomeen over, maar hij brengt een onderverdeling aan bij de cultuurfenomenen die het resultaat zijn van menselijk handelen. Naast ‘natuurfenomenen’ en ‘artefacten’ onderscheidt hij nog een derde soort fenomenen:

- natuurfenomenen, dat zijn objecten die niet het doel zijn van menselijke intenties en (dus ook) niet het resultaat van menselijk handelen (bijvoorbeeld het weer, de Alpen, de bijentaal);
- resultaten van menselijk handelen:
 - artefacten, dat zijn objecten die het resultaat zijn van menselijk handelen en ook het doel van menselijke intenties (bijvoorbeeld een kerkgebouw, een taart, het Esperanto⁷);
 - fenomenen van de derde soort, dat zijn objecten die het resultaat zijn van menselijk handelen, maar niet het doel van menselijke intenties (bijvoorbeeld inflatie, ‘natuurlijke’ taal).⁸

5) Vgl. vooral Keller (1990), daarnaast ook Keller (1982), waar hij zijn opvattingen voor het eerst presenteert. Keller (1989) kan gelezen worden als Engelstalige samenvatting van de theorie.

6) Vgl. voor een gedetailleerde presentatie van de onzichtbare hand-theorie naast Hüning (1993) ook Van Bree (1996a: hoofdstuk 22).

7) Vgl. echter Van Oostendorp (1998) die juist de overeenkomsten tussen het Esperanto en de zogenaamde ‘natuurlijke’ talen benadrukt.

8) Keller maakt gebruik van ideeën en begrippen die in de 18e eeuw ontwikkeld zijn door filosofen uit de zogenaamde Schotse School voor de verklaring van economische fenomenen. De hier gebruikte definitie is afkomstig van de Schotse filosoof Ferguson: “[...] establishments, which are indeed the result of human action, but not the execution of any human design” (vgl. Keller 1990:54).

Net als Coseriu (en in navolging van Von Humboldt) ziet Keller ‘de taal’ als een traditie, en deze is het resultaat van communicatieve handelingen van de taalgebruikers. Maar ‘de taal’ is niet ontstaan op grond van een menselijk plan, en ook taalverandering is niet gepland. Intenties spelen alleen op het niveau van de individuele spreker: hij/zij wil in een bepaalde situatie een bepaald communicatief doel bereiken en maakt daarvoor gebruik van talige middelen.⁹ En taalverandering is als het ware een neveneffect van communicatief handelen.

Coseriu (1958:194) ziet taalverandering als “Ergebnis vieler Übernahmehandlungen, die sich in derselben Richtung realisieren”. Keller is het hiermee eens, maar, en dat is zijn verdienste, hij werkt dit punt van de theorie verder uit.

Die Ergebnisse [...] intentionaler Handlungen kumulieren unter bestimmten Bedingungen und lassen Strukturen entstehen, die nicht im Bereich der Finalität der einzelnen Handlungen der Individuen liegen. Die Kumulation ist ein kausales Phänomen. (Keller 1990:108)

Taalverandering is dus niet zomaar een resultaat van individueel taalgebruik, taalverandering is de causale consequentie ervan:

Ein Phänomen der dritten Art ist die kausale Konsequenz einer Vielzahl individueller intentionaler Handlungen, die mindestens partiell ähnlichen Intentionen dienen. (Keller 1990:88; in het origineel vet)

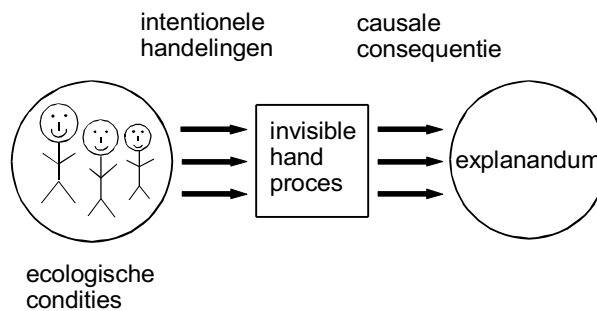
Men moet taalverandering verklaren vanuit de individuele spreker, die onder bepaalde omstandigheden afwijkt van de taaltraditie, en men moet laten zien dat de verandering, het explanandum, onder de gegeven omstandigheden een noodzakelijk gevolg is van de communicatieve handelingen van de taalgebruikers. Een dergelijke verklaring noemt Keller een ‘invisible hand-verklaring’.¹⁰

9) Communiceren is voor Keller (1990:16) vooral “auf bestimmte Art und Weise beeinflussen wollen”.

10) De term *invisible hand* stamt uit een werk van Adam Smith (*An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations* uit 1776). – Opvallend is trouwens dat ook Itkonen (1982:100) naar Smith’s ‘onzichtbare hand’ verwijst. Itkonen mist echter mijns inziens de clou van een dergelijke verklaring en interpreteert hem teleologisch. Zo’n interpretatie wordt in de hand gewerkt door de wat ongelukkige term: de veranderingen in kwestie worden immers niet gestuurd door een onzichtbare hand, maar het *lijkt alsof* er een sturende hand in het spel is.

Eine Invisible-hand-Erklärung erklärt ihr Explanandum, ein Phänomen der dritten Art, als die kausale Konsequenz individueller intentionaler Handlungen, die mindestens partiell ähnliche Intentionen verwirklichen. (Keller 1990:96/97; in het origineel vet)

De onzichtbare hand-theorie probeert dus complexe sociale structuren te verklaren als cumulatieve consequentie van individuele handelingen. Keller (1989:122 e.v. en 1990:121 e.v.) verduidelijkt aan de hand van het volgende schema de structuur van een invisible hand-verklaring.

Hij onderscheidt een micro-niveau (links) en een macro-niveau (rechts) met in het midden het cumulatieve proces dat de schakel vormt tussen deze twee.

The macro level is the language in the hypostasized sense, or the linguistic phenomenon to be explained. At the micro level there are the individuals who perform their communicative actions under certain frame conditions. These conditions constitute the ecology of action. (Keller 1990:123)

Tot de ecologische condities behoren alle talige en niet-talige condities die het communicatieve handelen van taalgebruikers beïnvloeden. Hiertoe behoort dus ook veel wat traditioneel vaak als 'oorzaak' van taalverandering genoemd is (bijvoorbeeld homonymie, intensief contact van een taalgemeenschap met een andere taal, etc.).

Een moeilijk punt van de verklaring is het achterhalen van de relevante (individuele) intenties. Hiervoor moet men uitgaan van bepaalde premissen omtrent de communicatieve handelingen van mensen. Deze moeten namelijk, willen ze een effect hebben, in een bepaald opzicht dezelfde of tenminste vergelijkbare intenties hebben.

Cumulative macro effects can only be caused by those aspects of the actions which share a certain amount of homogeneity. The homogeneity, symbolized by the parallelism of the arrows, is generated by the communication of many individuals according to one and the same maxim. A communicative maxim thus is a function which maps sets of ecological conditions into spaces of actions. (Keller 1989:123)

De homogeniteit verantwoordt Keller dus met behulp van 'handelingsmaximes'. (Hij beroept zich daarvoor op Grice; vergelijk ook Keller 1990:122 e.v.). Een dergelijk maxime representeert een (bewuste of onbewuste) handelingsstrategie.

A maxim of action can be formulated in a command sentence which is chosen so that it *seems as if* the corresponding actions would be performed in compliance with this command. (Keller 1989:123)

Het hypermaxime van ons communiceren is volgens Keller: "Rede so, daß Du sozial erfolgreich bist."¹¹ Dit hypermaxime kan men onderverdelen in een aantal submaximes die ons communiceren sturen (vgl. hiervoor Keller 1990, hoofdstuk 4.5). Een voorbeeld van een belangrijk maxime is: 'Praat zoals de mensen om je heen.' Een fundamenteel maxime, omdat het ertoe leidt dat er homogeniteit en continuïteit is in een taal.¹² Andere maximes hebben een minder behoudend effect, ze zorgen juist voor dynamiek. Een voorbeeld: 'Praat zo dat het je niet onnodig veel moeite kost.' Dit is het handelingsmaxime achter oude taaleconomische principes als 'principle of the least effort' of 'ease of articulation'. Ook deze principes 'werken' dus niet als het ware mechanistisch, maar moeten worden opgevat als finalistische principes van het taalgebruik (vergelijk Coseriu 1958:174/5).

Om de typerende eigenschappen van een fenomeen van de derde soort en van een invisible hand-verklaring te verduidelijken geeft Keller een aantal (niet-talige) voorbeelden, waarvan ik hier één wil weergeven, namelijk het ontstaan van een zogenaamde 'file uit het niets' (vergelijk Keller 1990:85/86).

11) Dit is, aldus Keller (1990:138), een afkorting voor: "Rede so, daß Du die Ziele, die Du mit Deiner kommunikativen Unternehmung verfolgst, am ehesten erreichst." - Vgl. in dit verband ook het normenconcept van Bartsch en vooral de 'hoogste communicatienorm' die zij in dat kader formuleert (Bartsch 1981:87 en 1987:200).

12) Keller (1989:122 en 1990:132) noemt dit het Humboldt-maxime. Vgl. Von Humboldt (1836:419): "Es darf also Niemand auf andre Weise zum Andren reden, als dieser, unter gleichen Umständen, zu ihm gesprochen haben würde."

Op een drukke weg rijden auto's met een afstand van ca. 30 m van elkaar en met een snelheid van 100 km/h. Eén van de chauffeurs remt af tot 90 km/h (de redenen hiervoor zijn in dit verband irrelevant). De chauffeur van de volgende auto ziet de remlichten en remt ook, maar voor de veiligheid (hij weet immers niet precies wat de chauffeur voor hem gaat doen) iets sterker: hij gaat bijvoorbeeld naar 80 km/h. De derde chauffeur in het rijtje reageert hetzelfde, ook hij remt iets meer (tot 70 km/h). Enz. enz., tot dat uiteindelijk iemand tot stilstand komt, en met hem alle volgende auto's. Er ontstaat een file.¹³

Zo'n file uit het niets is volgens Keller een fenomeen van de derde soort. Als men dit fenomeen wil verklaren moet men begrijpen hoe het tot stand gekomen is. De uitgangssituatie (drukke snelweg, hoge snelheid, etc.) kan men zien als de ecologische condities van het handelen. De individuele handelingen hebben een bepaalde intentie; ze worden gestuurd door een handelingsmaxime dat men kan formuleren als 'Rij veilig!' of 'Voorkom ongelukken!'. Iedereen wil veilig zijn bestemming bereiken, en gezien dit doel reageert iedereen adequaat. Maar de individuele handelingen hebben als cumulatief effect een ongewenste (en gevaarlijke) situatie tot resultaat. En dit resultaat is dwingend, men ontkomt er niet aan, het is 'de causale consequentie van individuele intentionele handelingen die allemaal hetzelfde doel dienen'.

Een invisible hand-verklaring is in feite niets anders dan een 'rational explication' (vergelijk Andersen 1989) van een fenomeen van de derde soort. Nu is het over het algemeen zo, dat niet alle relevante feiten en factoren achterhaald kunnen worden, vooral als we een (taal)verandering willen verklaren die eeuwen geleden plaats gehad heeft. Bovendien zal men er nooit achter komen wat nu precies de intenties geweest zijn die tot bepaalde handelingen geleid hebben. Daarom zal de verklaring over het algemeen een 'conjectural history'¹⁴ van een fenomeen van de derde soort zijn. 'Vermoedende geschiedenis' - daarmee bedoelt Keller (1990:55) dat de verklaring er niet op gericht kan zijn te reconstrueren hoe een bepaald fenomeen *ontstaan is* (dat is onmogelijk, we hebben immers niet te maken met natuurfenomenen), maar hoe het *ontstaan zou kunnen zijn*. Men kan niet met zekerheid aantonen dat een taalveranderingproces op een bepaalde manier *verlopen is*, maar men kan wel aannemelijk maken dat het op een bepaalde manier *verlopen zou kunnen zijn*.

13) Keller (1990:86) erkent uiteraard dat dit een te eenvoudige voorstelling van de gang van zaken is. Dit is een lineair model, de realiteit zal eerder niet-lineair zijn. Maar het gaat om het principe.

14) Deze term ontleent Keller aan de filosoof Dugald Stewart (1753-1828); vgl. Keller (1990:54/55).

Eine Invisible-hand-Erklärung ist eine Conjectural History eines Phänomens, das Ergebnis menschlichen Handelns, nicht aber Durchführung eines menschlichen Plans ist. (Keller 1990:57)

We kunnen dus nooit met absolute zekerheid bewijzen dat een verklaring juist is, maar er zijn wel goede en minder goede verklaringen. Een invisible hand-verklaring is alleen dan adequaat “wenn die Prämissen *plausibel* sind und der Invisible-hand-Prozeß *zwingend* ist” (Keller 1990:98). De premissen en maximes moeten aannemelijk zijn, het moet aannemelijk zijn dat mensen, taalgebruikers zich ernaar richten wanneer ze communiceren. En het invisible hand-proces moet gebruik maken van algemene wetten. Keller (1989:123/4) verzet zich tegen de stelling dat er geen algemene wetten zouden bestaan in het taalveranderingsproces. Alleen, zo zegt hij, heeft men ze meestal op de verkeerde plaatsen gezocht.

Laws are not to be looked for at the micro level of individual actions. [...] Laws are to be looked for in the invisible-hand process. (124)

In het invisible hand-proces gelden algemene wetmatigheden, zoals bijvoorbeeld: als een woord niet meer wordt gebruikt, dan wordt het ook niet meer geleerd, en als het door nieuwe generaties niet meer wordt geleerd, dan verdwijnt het uit ‘de taal’.

Omdat de premissen en maximes van menselijk handelen niet voorspelbaar zijn (ze hoeven niet overal hetzelfde te zijn en ze kunnen bovendien veranderen), hebben ook invisible hand-verklaringen nauwelijks voorspellende waarde:

Eine Invisible-hand-Theorie ist vor allem von *diagnostischem* Wert. Sie erklärt, salopp gesagt, nicht wie es weitergeht, sondern wie es dazu gekommen ist. (Keller 1990:100)

Maar: als een invisible hand-verklaring goed is, dan heeft ze niet alleen betrekking op het verleden, maar dan vergroot ze ook ons inzicht in de werking van menselijke communicatie als zodanig. “Denn die Veränderungen von morgen sind die kollektiven Konsequenzen unseres kommunikativen Handelns von heute” (Keller 1990:100/1).

Samenvattend: De invisible hand-theorie verantwoordt door het inroepen van handelingsmaximes dat taalgebruikers onder bepaalde (talige en niet-talige) omstandigheden vergelijkbaar handelen. Ze houden vast aan bepaalde tradities en normen, of ze breken ermee (en wel op dezelfde of toch tenminste

op een vergelijkbare manier). Zowel continuïteit van taal als ook taalverandering zijn het cumulatieve effect van taalgebruik en moeten als zodanig verklaard worden.

1.3 Paradigmatische morfologie

In de morfologische literatuur kunnen we twee principieel verschillende benaderingen van het onderzoeksgebied vinden:

Morfologie kan gezien worden als ‘syntaxis beneden het woordniveau’, als de syntaxis van morfemen. Deze syntagmatische visie op morfologie is dominant in de Amerikaanse linguïstiek, althans binnen de generatieve benadering [...] Het andere perspectief op morfologie, het paradigmatische, ziet morfologie als de studie van de systematiek in de vorm-betekenis-correspondenties tussen de woorden van een taal. [...] Het woord is dan de primaire eenheid van analyse, morfemen zijn slechts een ‘moment’ in de analyse van morfologische relaties, en deze benadering kan dan ook kort worden aangeduid als ‘morfologie zonder morfemen’.
(Booij 1994b:138)

Zonder de veelvuldig gevoerde discussie te willen herhalen over de vraag of morfologie in wezen syntagmatisch of paradigmatisch van aard is¹⁵, ga ik er hier van uit dat woordvorming niet ‘louter een kwestie van optellen’ is (vergeleijk Van Marle 1985b): woordvorming is niet syntaxis beneden het woordniveau, maar ze is in wezen paradigmatisch. Ik sluit me dus aan bij de grondgedachten binnen de ‘Europese’ traditie van de morfologie, zoals we die bijvoorbeeld al bij Hermann Paul vinden en zoals die in Nederland door Uhlenbeck en Schultink en later door Koefoed en vooral Van Marle theoretisch uitgewerkt zijn.

1.3.1 Paradigmatische relaties

In de vorige paragraaf kwam Wilhelm von Humboldts visie op taal als *energeia* ter sprake en de consequenties daarvan voor een taalveranderingstheorie. Von Humboldts ideeën zijn ook een belangrijke bron van inspiratie geweest voor de morfologische theorievorming.

15) Deze discussie wordt gevoerd door bijvoorbeeld Van Marle (1985a en 1985b), Becker (1990), Anderson (1992). De genoemde auteurs laten overtuigend de problemen en deficiënties van een zuiver syntagmatische aanpak zien.

Door bijvoorbeeld Van Marle & Koefoed (1980) en door Van Marle (1984 en 1992b) wordt expliciet verwezen naar de opvattingen van Von Humboldt. Centraal staat daarbij telkens de volgende passage:

Man kann den Wortvorrath einer Sprache auf keine Weise als eine fertig daliegende Masse ansehen. Er ist, auch ohne ausschliesslich der beständigen Bildung neuer Wörter und Wortformen zu gedenken, so lange die Sprache im Munde des Volks lebt, ein fortgehendes Erzeugniss und Wiedererzeugniss des wortbildenden Vermögens, zuerst in dem Stamme, dem die Sprache ihre Form verdankt, dann in der kindischen Erlernung des Sprechens und endlich im täglichen Gebrauche der Rede. (Von Humboldt 1836:480)

De *energeia*-gedachte is hier duidelijk te herkennen: de woordenschat van een taal is geen *ergon*, geen object, kant en klaar voor gebruik, maar hij wordt (telkens opnieuw) geschapen.

Van Marle (1984:133) spreekt in dit verband van een “niet-ophoudende analyse van het bestaande taalmateriaal” door de taalgebruikers, en volgens Van Marle (1992b:170) is het kenmerkend voor dit inzicht van Von Humboldt “dat de taalgebruikers geacht worden in een proces te zijn verwickeld dat de voortdurende ‘doorlichting’ van de woordenschat behelst.” Bij deze ‘doorlichting’ maken taalgebruikers gebruik van de bestaande woorden. Ze vergelijken woorden met elkaar en leggen relaties tussen woorden. Deze paradigmatische relaties zijn van belang zowel voor de analyse van woorden als ook voor de productie van (nieuwe) woorden door taalgebruikers.

Het is de vraag of Van Marle’s interpretatie de lading van het Humboldt-citaat helemaal dekt. De voortdurende analyse van de woordenschat is zeker één element, maar daarnaast spreekt Von Humboldt ook van een voortdurend proces van (her)schepping. Dit proces is niet alleen een historisch fenomeen (taalontwikkeling/-verandering), maar ook elk taallerend kind (her)schept de woordenschat (taalverwerving), en zelfs onze dagelijkse omgang met woorden is in feite een (her)scheppende bezigheid (taalgebruik).

Van Marle en Koefoed brengen het ‘wortbildende Vermögen’ (Von Humboldt) in verband met De Saussure’s ‘*faculté du langage*’. Ook De Saussure was namelijk van mening dat “de vormen waar een taal op een bepaald moment over beschikt als het ware aan een constant werkend proces van (her)interpretatie onderworpen zijn” (Van Marle 1984:132). Taalgebruikers zijn voortdurend, bewust en onbewust, op zoek naar systematiek. Koefoed beschrijft dit proces, in Saussureaanse termen, zo:

De systematiek die in het aangeboden corpus *parole* aanwezig is moet door de leerder/spreker ontdekt worden. Hiervoor is reflectie: het vergelijken van signifiants-signifiés-combinaties en op zoek gaan naar terugkerende relaties, onontbeerlijk. Deze reflectie is in wezen niets anders dan de werkzaamheid van de *faculté du langage* als ‘taalconstituerend vermogen’: het vermogen dat ons in staat stelt tot het leggen van relaties, het stellen van opposities tussen tekens, het bouwen van een netwerk van syntagmatische en associatieve relaties tussen signifiants, signifiés en tekens als geheel. (Koefoed 1992:15 en, met een toevoeging, 1993:65)

Als we het hebben over de woordenschat, dan betekent reflectie: vergelijking van woorden. Het gaat in eerste instantie om het identificeren van terugkerende relaties tussen de vorm en/of de betekenis van bestaande woorden; het gaat om paradigmatische relaties binnen de woordenschat (De Saussure noemde ze de ‘rapports associatifs’¹⁶).

Ook bij de neogrammatici stonden de paradigmatische relaties in het centrum van de taalkundige belangstelling. Volgens Hermann Paul (1920a:106) “attrahieren sich die einzelnen Wörter in der Seele, und es entstehen dadurch eine Menge grösserer oder kleinerer Gruppen.” Taalgebruikers proberen relaties te leggen tussen woorden, ze proberen ‘groepen’ te vormen. Het criterium is een overeenkomst in vorm en/of betekenis tussen woorden.¹⁷

Het criterium van de vorm-betekenis-overeenkomst vinden we terug in latere paradigmatische benaderingen van de morfologie. Vergelijk in dit verband bijvoorbeeld Schultinks definitie van ‘morfologische categorie’:

Een reeks woorden als *groenig, kalig, nattig, zoetig* die alle gekenmerkt worden door een gelijk vormmoment (in dit geval *-ig*) corresponderend met een identiek (in dit geval ‘relativerend’) betekenismoment, noemen we een *morfologische categorie*. Evenzo noemen we een categorie de daarmee paarsgewijze verbonden reeks woorden die het uitgangspunt vormen voor de formatie van de leden van een categorie als bovenbedoeld. In dit geval zijn dat dus *groen, kaal, nat* en *zoet*. De paarsgewijze verbonden leden

16) De Saussure (1916:175) zelf onderscheidt vier types ‘associatieve relaties’ (vgl. hiervoor ook Van Marle 1985a:11 en 1992a:19 en Koefoed 1993:101/2).

17) Paul (1920a:106/7) onderscheidt twee hoofdcategorieën: ‘stoffliche und formale Gruppen’. In dit verband zal ik daar echter niet verder op ingaan. Paul formuleert hier niet in termen van taalgebruik en taalgebruikers, maar volgens hem vindt die ‘groepsvorming’ plaats “in der Seele”. Dit heeft te maken met de psychologische traditie waarin hij staat. Ook hier zal ik nu niet verder op ingaan.

van twee categorieën van de hier behandelde soort noemen we elkanders *correlaten*: *groen* is bij gevolg het ongelede correlaat van *groenig*, *groenig* het gelede van *groen*. (Schultink 1962:15)

Deze passage bevat de kern van elke paradigmatische benadering van morfologie. Het gaat in het morfologisch onderzoek om systematische vorm-betekenisrelaties tussen de leden van een bepaalde categorie én om systematische vorm-betekenisrelaties tussen de leden van corresponderende categorieën. Hierbij is het van belang in de gaten te houden dat dergelijke relaties niet een als het ware natuurlijk gegeven zijn: “De relaties ‘zijn’ er niet, ze kunnen door de sprekers gelegd worden” (Koefoed 1993:102).

1.3.2 Analogie

Voor het leggen van relaties tussen woorden is vergelijking nodig. Van bijzonder belang is daarbij het ‘proportionaliteitsbeginsel’ (vergelijk Uhlenbeck 1987:116). In een proportie kan men analoge relaties tussen twee paren woorden uitdrukken: $A:B = C:D$, dat wil zeggen A verhoudt zich tot B op dezelfde manier als C tot D (in vormelijk en/of in semantisch opzicht). In het voorbeeld van Schultink: *groenig* verhoudt zich tot *groen* op dezelfde manier als *kalig* tot *kaal*. Door deze proportie krijgt de vormovereenkomst (-ig) betekenis; de vormovereenkomst correspondeert met een betekenisovereenkomst van de woorden op -ig die door vergelijking met de corresponderende ongelede woorden kan worden vastgesteld.

Ook Paul bediende zich al van de proportieformule om dergelijke relaties te verantwoorden. Hij schrijft: “Nicht bloss einzelne Wörter schliessen sich zu Gruppen zusammen, sondern auch analoge Proportionen zwischen verschiedenen Wörtern” (Paul 1920a:107). Deze ‘proportiegroepen’ vormen een belangrijk structurerend element binnen de woordenschat; ze berusten op proportionele analogie.

Analogie is volgens Anttila (1989:88) een functie van de relationele aspecten van de grammatica: “A grammar is largely a system of relations, and analogy is a *relation of similarity*” (Anttila 1989:88). En proportionele analogie is een vorm van analogie waarbij “zoals de term al zegt, een bepaalde verhouding (proportie) een rol [speelt], d.w.z. dat er twee relaties in het geding zijn” (Van Bree 1996a:105), namelijk die binnen een categorie en die tussen categorieën.

Door het constateren van proportionele analogie binnen de woordenschat kan de taalgebruiker systematische aspecten ontdekken, in ons geval bijvoorbeeld een systematisch derivatie-patroon. Proportionele analogie is regelmaat, ze stelt de taalgebruiker in staat om te ordenen, te structureren, te systematiseren. Het belang van analogie is daarom nauwelijks te overschatten

en Coseriu (1980:131) stelt dan ook: “Eine Sprache ist im Grunde ein System von Analogien”.

Al Hermann Paul heeft erop gewezen dat proportionele analogie niet alleen voor de analyse van bestaande structuren van belang is, maar ook voor de productie van nieuwe, regelmatige taalelementen, in ons geval woorden. Taalgebruikers kunnen hun kennis van bestaande proporties creatief benutten. Ze kunnen gebruik maken van proportiegroepen door de (systematische) relaties tussen bestaande woorden te projecteren op nieuw materiaal. Dit proces is volgens Paul (1920a:110) niets anders dan het oplossen van een proportionele vergelijking:

Die Wörter und Wortgruppen, die wir in der Rede verwenden, erzeugen sich nur zum Teil durch blosse gedächtnismässige Reproduktion des früher Aufgenommenen. Ungefähr eben so viel Anteil daran hat eine *kombinatorische Tätigkeit*, welche auf der Existenz der *Proportionengruppen* basiert ist. Die Kombination besteht dabei gewissermassen in der *Auflösung einer Proportionsgleichung*, indem nach dem Muster von schon geläufig gewordenen analogen Proportionen zu einem gleichfalls geläufigen Worte ein zweites Proportionsglied frei geschaffen wird. Diesen Vorgang nennen wir *Analogiebildung*.

Analogievorming, het oplossen van een proportionele vergelijking, kan men met behulp van de proportieformule zo weergeven: *groen* : *groenig* = *zoet* : X, waarbij X = *zoetig*. Op basis van de bestaande analoge relaties binnen de woordenschat is de taalgebruiker in staat om de betekenis van een (voor hem) nieuwe afleiding te begrijpen, en is hij ook in staat om zelf zo'n nieuwe afleiding te vormen.

In de literatuur wordt de term analogie meestal gebruikt om naar dit creatieve aspect van het verschijnsel proportionele analogie te verwijzen (zo bijvoorbeeld door Anttila 1989 en Van Bree 1996a). De term wordt dus synoniem gebruikt met ‘analogievorming’. Het is echter belangrijk om in te zien, dat analogie twee aspecten heeft: (1) het bestaan van gelijke/analoge relaties tussen (bestaande) taalelementen (= proportionele analogie), en (2) het gebruik maken van deze relaties, het oplossen van een proportionele vergelijking, om (nieuwe) taalelementen te begrijpen en om ze zelf te vormen (= analogievorming). Ik zal in het vervolg deze twee aspecten ook terminologisch onderscheiden door de begrippen ‘(proportionele) analogie’ en ‘analogievorming’ te gebruiken.

Analogie werd ook na Paul nog lange tijd gezien als het principe van de morfologie. Zo moeten volgens Henzen (1957:13/14) alle afleidingen, verre-

weg de meeste samenstellingen en ook de meeste samenstellende afleidingen beschouwd worden als analogievormingen.

Schultink sluit in zekere zin aan bij deze traditie. Ook voor hem is een systematische vorm-betekenis-correspondentie voorwaarde voor wat hij noemt morfologische ‘productiviteit’.¹⁸

Onder produktiviteit als morfologisch fenomeen verstaan we [...] de voor de taalgebruikers bestaande mogelijkheid door middel van het morfologisch procédé dat aan de vorm-betekenis-correspondentie van sommige hun bekende woorden ten grondslag ligt, onopzettelijk een in principe niet telbaar aantal nieuwe formaties te vormen. (Schultink 1961:51)

De overeenkomst tussen Schultinks definitie en de hierboven aangehaalde visie van Paul zal duidelijk zijn. Taalgebruikers kunnen bepaalde correspondenties/relaties tussen woorden als het ware activeren en er productief gebruik van maken om iets nieuws te scheppen. Schultinks term ‘morfologisch procédé’ komt ongeveer overeen met wat Paul de ‘kombinatorische Tätigkeit’ noemde. Schultink spreekt echter in dit verband niet meer expliciet van analogie(vorming).

Men kan de woordenschat dus opvatten als een systeem van analogieën, als een netwerk van systematische relaties tussen woorden. In de morfologische literatuur zien we dat in verband met het productieve aspect van woordvorming over het algemeen niet al die relaties even belangrijk geacht worden. Er wordt een verschil gemaakt tussen relevante en niet-relevante morfologische relaties. En productiviteit wordt over het algemeen gekoppeld aan bepaalde relaties.

Zo gaat het volgens Schultink in het morfologisch onderzoek in eerste instantie om gelede woorden. Een woord mag volgens hem “pas geleed genoemd worden als een bepaald vormmoment vast correspondeert met een bepaald betekenismoment in het woordgeheel” (21)¹⁹; en bovendien zijn gelede woorden “in het algemeen [...] te beschouwen als afleidingen van één graad minder gelede woorden” (24). Dit laatste heeft belangrijke consequenties, omdat productiviteit hier geassocieerd wordt met die ene relatie tussen

18) Paul (1920a:118) gebruikt trouwens ook al de term ‘productief’ (“Die stofflich-lautlichen Proportionsgruppen sind nun in entsprechender Weise produktiv wie die stofflich-formalen.”). Voor de geschiedenis van het begrip ‘productiviteit’ zie Schultink (1992a) en (1992b).

19) Dit impliceert trouwens niet dat alleen geaffigeerde woorden geleed zijn. Schultink (1962: 10) noemt uitdrukkelijk ook een woord als *bleef* geleed; vgl. *grijpen* : *greep* = *blijven* : *bleef* enz. De afleiding *bleef* vertoont een systematisch voorkomend “onzelfstandig symboliserend vorm-betekenismoment”.

een afleiding en het ermee corresponderende één graad minder gelede woord. De koppeling van productiviteit aan één relatie vinden we in extreme vorm terug in de gangbare woordvormingsregels.

Vooraf sinds de belangrijke monografie van Aronoff (1976) probeert men (zowel binnen de syntagmatische als ook binnen de paradigmatische morfologie) het ‘generatieve’ aspect van de woordvorming te verantwoorden met behulp van regels. Het regel-concept heeft de analogie min of meer verdrongen in het hedendaags morfologisch onderzoek. Dit heeft volgens Anttila (1989:106) te maken met een verschil in benadering:

If by analogy and creation, unobserved grammatical processes used to be described indirectly (with the use of surface forms), today one tries to go directly to the processes themselves, with rules and generation (generativeness).

Met het formuleren van regels wordt dus geprobeerd om greep te krijgen op de ‘kombinatorische Tätigkeit’ (Paul) of op het ‘morfologische procédé’ (Schultink). Een regel is in feite een soort handelingsaanwijzing. Een regel wordt geabstraheerd uit analoge paradigmatische relaties tussen bestaande woorden en formuleert een aanwijzing hoe men gebruik kan maken van deze relaties bij de vorming van een nieuw woord.

De ontwikkeling van de paradigmatische morfologie in Nederland (vooral sinds Van Marle & Koefoed 1980) moet worden begrepen als een reactie op die regel-benadering van morfologie die helemaal gefocust is op de relatie tussen een geleed woord en een één graad minder geleed woord. Bovendien wordt er meestal van uitgegaan dat woordvormingsregels gericht zijn: voor elke relatie wordt maar één regel aangenomen, en deze regel beschrijft de toename van geleedheid. Ter verduidelijking: er wordt wel een regel geformuleerd voor de relatie tussen *kletsen* en *geklets*, maar niet voor de relatie tussen *geklets* en *kletserig*. En de regel is gericht: dus wel *kletsen* → *geklets*, maar geen regel voor *geklets* → *kletsen* (voor het werkwoord gaat men overigens over het algemeen uit van de stam *klets*). De consequentie hiervan is dat veel modellen in feite maar één morfologische operatie kennen, namelijk toevoeging van één affix. Voor de afleiding van een woord als *ongevoeligheid* moeten we meerdere stappen aannemen:

(2) *gevoel* → *gevoelig* → *ongevoelig* → *ongevoeligheid*

Voor elke stap formuleren we een afleidingsregel. Voor de relatie tussen bijvoorbeeld *gevoelig* en *ongevoeligheid* wordt geen regel aangenomen.

Van Marle & Koefoed (1980) hebben erop gewezen dat niet alle nieuwvormingen door dergelijke regels verantwoord kunnen worden. Ook andere paradigmatische relaties zijn van belang voor de uitbreiding van de woordenschat. Zij introduceren het begrip ‘dwarsverband’. Dwarsverbanden definiëren zij als “paradigmatische betrekkingen van *verschil* die niet op afleiding berusten” (136). Een dwarsverband is een relatie tussen twee in dezelfde mate gelede woorden die ook qua betekenis aan elkaar gerelateerd zijn. De uitbreiding van de woordenschat gebeurt, zoals we gezien hebben, op basis van bestaande relaties:

Betrekkingen tussen bestaande woorden kunnen als het ware op andere woorden worden geprojecteerd en op deze wijze kunnen zij tot nieuwvormingen leiden. (Van Marle & Koefoed 1980:127)

Dit geldt volgens Van Marle & Koefoed (1980) niet alleen voor de afleidingsrelaties, maar ook voor de dwarsverbanden. Eén van hun voorbeelden is het woord *Statenvertalers*, dat moet worden beschouwd als rechtstreekse afleiding van *Statenvertaling*. De vorm *Statenvertalers* wijst “op een dwarsverband tussen de categorieën op *-er* en op *-ing*, dat hier – zonder tussenkomst van een infinitief – geactueerd is” (131). Ook het dwarsverband tussen de nominale categorieën op *-er* en *-ster* kan geactueerd worden voor de vorming van nieuwe woorden, getuige *betweetster* en *handlangster* (rechtstreeks van resp. *betweter* en *handlanger*) of, nu in tegengestelde richting, *kleuterleider* (rechtstreeks van *kleuterleidster*). Bij deze woorden wordt het ene suffix vervangen door het andere. Deze vormelijke operatie wordt ‘affixsubstitutie’ genoemd.

Van Marle & Koefoed beschouwen affixsubstitutie (impliciet) als secundair ten opzichte van derivatie. Zo merken ze bij hun bespreking van woorden als *kleuterleider* en *handlangster* op:

Ondertussen willen we er wel op wijzen, dat niet alle formaties op *-er* en *-ster* via een dwarsverband gevormd zijn. Woorden als *hordenloper* en *hordenloopster* kunnen naar alle waarschijnlijkheid het best worden beschouwd als afgeleid van het werkwoord *hordenlopen*; wij zien tenminste geen enkele reden om *hordenloopster* via *hordenloper* af te leiden, of omgekeerd. (131)

Van Marle (1985a) werkt dit punt verder uit. Hij maakt een strikt onderscheid tussen affigering enerzijds en affixsubstitutie anderzijds. Hij koppelt affigering aan productiviteit en regel en affixsubstitutie aan creativiteit en analogie. Vergelijk Van Marle (1985a:290):

[...] analogical coining can best be equated with the *remodelling* of existing complex words into structurally equivalent formations which belong to a related but different word-type. To our mind, it is this conception of analogical coining which tallies best with the fact that the formal reflex of this phenomenon is *affix-substitution*. Clearly, in this way analogical coining is fundamentally different from derivation: for, the formal reflex of derivation is affix-addition.

Derivatie levert een qua structuur complexer woord op, bij ‘analogical coining’ blijft de complexiteit hetzelfde. *Vertaler* en *vertaling* zijn beide afleidingen van *vertalen*, ze zijn beide één graad meer geleed dan *vertalen*. Daarom zijn *Statenvertaling* en *Statenvertaler* ‘structureel equivalent’, ze zijn niet van elkaar afgeleid (derivatie leidt immers tot een toename aan geleedheid), maar in dezelfde mate geleed. *Statenvertaler* is gevormd door middel van affixsubstitutie, het is een analogievorming.

Analogie is voor Van Marle (nu heel expliciet) een secundair proces – hij spreekt ook wel van “analogical or secondary coining” (290) – een proces dat ondergeschikt is aan het primaire proces, namelijk derivatie. Affixsubstitutie is een vorm van “non-productive (‘creative’) coining” (247).²⁰

Zo noemt Van Marle (1985a:275) derivationale afleiding met *-ster* ‘the direct pattern’, en hij zet dat af tegen ‘the indirect pattern’, tegen de vorming van *-ster*-afleidingen door middel van affixsubstitutie (‘analogical coining’). Nu is het natuurlijk heel goed mogelijk om een woord als *hordenloopster* te beschouwen als ‘directe’ afleiding van *hordenlopen*, maar, eenmaal aangenomen dat dwarsverbanden relevant zijn voor de vorming van nieuwe woorden, zie ik ook geen enkele reden om de afleiding van *hordenloopster* via *hordenloper* uit te sluiten.

De (zelf opgelegde) dwang om voor één afleidingsweg te kiezen, samen met het primaat van de derivatie, maken de zogenaamde ‘paradigmatische morfologie’ à la Van Marle veel minder paradigmatisch dan het etiket wil doen geloven. Bovendien suggereert het onderscheid tussen productiviteit (regel) en creativiteit (analogie) een verschil in verwerking bij de taalgebruiker, een verschil waarvoor het bewijs voor zover ik weet nog nooit is geleverd. In tegendeel, men kan zich zelfs afvragen of het regel-concept überhaupt wel beantwoordt aan een psychische realiteit. Misschien is een woordvormingsregel wel een taalkundige abstractie, die met de realiteit van de taalgebruikers,

20) In Van Marle (1985b:440) wordt dit standpunt voorzichtiger geformuleerd. Van Marle schrijft daar dat hij er weliswaar toe neigt “de niet-additieve processen als secundair te beschouwen”, maar dat dit vooralsnog grenst aan “pure speculatie”.

met de manier waarop zij te werk gaan bij het vormen van een woord, nauwelijks iets van doen heeft? Dit lijkt in ieder geval Bauer (1983:296) te suggereren in zijn conclusie:

It might [...] be worth speculating whether language users work by analogy whereas linguists interpret such behaviour in terms of rules, so that a linguist's description is inevitably a fiction.

Anttila (1989:105) is er in ieder geval van overtuigd dat de regel in dit opzicht onderdoet voor analogie:

One should note that for all its limitations, proportional analogy is the only model that is spontaneously formulated by speakers themselves and thus has a greater psychological reality than any other model.

Het lijkt me dan ook zeer zinvol om regel en analogie niet tegenover elkaar te plaatsen als elkaar uitsluitende concepten, maar om juist de overeenkomsten naar voren te halen.

Van Marle (1985a) doet mijns inziens door de strikte onderscheiding van (regelgestuurde) productiviteit en (analogische) creativiteit een stap terug ten opzichte van Van Marle & Koefoed (1980). In dat artikel wordt namelijk uitdrukkelijk gewezen op de overeenkomsten tussen de beide manieren van woordvorming; zoals bijvoorbeeld in het volgende citaat:

Paul, en De Saussure, en Bloomfield, hebben in diepere zin toch gelijk wanneer zij in de regelmatige produktiviteit én in de analogische veranderingen éénzelfde principe aan het werk zien. (Van Marle & Koefoed 1980:140)

Ik zou echter nog een stap verder willen gaan: niet alleen is bij analogische verandering en productiviteit hetzelfde principe aan het werk, er is helemaal geen principieel verschil tussen productiviteit en 'analogical coining', tussen regel en analogie. Net als Motsch (1988:33) ben ik van mening dat het mogelijk is "die Begriffe Wortbildungsregel, analogische Wortbildung und Produktivität auf einen einheitlichen Phänomenbereich zurückzuführen", en wel "auf ihrer Natur nach psychologische Mechanismen der Abstraktion von Eigenschaften aus gespeicherten komplexen Strukturen".

De gelijkstelling van 'analogievorming' en 'vorming volgens een regel' is oud. We vinden hem al bij De Saussure (1916). Hij identificeert analogie met analogievorming en deze met vorming volgens een regel, wanneer hij schrijft:

L'analogie suppose un modèle et son imitation régulière. *Une forme analogique est une forme faite à l'image d'une ou plusieurs autres d'après une règle déterminée.* (221)

In de laatste tijd is weer vaker gewezen op de overeenkomsten tussen regel en analogie. Zo zijn de beide noties voor Antal (1988:22) complementair: "Without analogy there isn't rule. Rule is an abstracted or crystallized analogy." En ook Anttila (1989) wijst erop dat analogie en regel geen termen voor compleet verschillende verschijnselen zijn, maar dat ze in hoge mate overlappen. Hij schrijft over de verhouding tussen de beide noties dat "analogy, in fact, means regularity [...], that is, rulegovernedness" (106). Vergelijk in dit verband ook de opvattingen van Bybee. In haar theorie gaat zij ervan uit dat "the generalizations that in other theories are called 'rules' are here part of the representation" (Bybee 1988:140). Ook volgens haar bestaat er dus geen principieel verschil tussen regel en analogie: taalgebruikers gaan uit van bestaande woorden, van een 'schema', dat is "an abstraction from existing lexical forms which share one or more semantic properties" (Bybee 1988:135). Nieuwe woorden en woordvormen worden gevormd "by accessing similar forms in the lexicon and producing a new form that follows the existing pattern" (Bybee 1991:86). En ook Becker (1990) probeert te komen tot een morfologische theorie die geen verschil maakt tussen "Analogiebildungen und regelhaften Bildungen" (10). Hij constateert: "Proportional-Analogiebildungen sind regulär, nach einer grammatischen Regel gebildet" (26).²¹

Voorwaarde voor zo'n gelijkstelling is wèl een ander regel-begrip. Een regel is dan niet meer gekoppeld aan die ene afleidingsrelatie (zie hierboven), maar voor elke morfologische relatie die deel uitmaakt van een proportie kan men twee regels formuleren. Neem de volgende proporties:

- (3) (a) *kletsen : kletser = knoeien : knoeier*
 (b) *kletsen : geklets = knoeien : geknoei*
 (c) *geklets : kletser = geknoei : knoeier*

Voor de vorming van een woord als *zwammer* kan een taalgebruiker nu gebruik maken van meerdere relaties. Misschien vormt hij het woord naar analogie van *kletsen : kletser = zwammen : X*, maar misschien neemt hij ook wel een andere proportie als voorbeeld: *geklets : kletser = gezwam : X*. In beide gevallen is er een voorbeeld, een model voor de vorming van *zwammer*. In

21) Bauer (1993:265) vindt deze stap teleurstellend: "Becker equates rule and analogy in the production of morphological forms, and thereby makes the whole issue a terminological one rather than a substantive one."

beide gevallen is er sprake van regelmatige vorm-betekenis-relaties, en daarom is het ook denkbaar dat onze taalgebruiker een 'regel' geabstraheerd heeft uit het bestaande taalmateriaal:

- (4) [X-en] → [X-er]
 of: [ge-X] → [X-er]

In principe kan men dus elke relatie 'productief' maken, en bij elke relatie kan men een 'vormingsregel' formuleren.²²

Er is dan ook geen principieel verschil tussen affix-toevoeging en affix-substitutie. Net als voor *zwammer* kan voor een woord als *Statenvertaler* een proportie geformuleerd worden: *vertaling* : *vertaler* = *Statenvertaling* : X (waarbij X = *Statenvertaler*). In deze optiek is hier niets 'vreemds' aan de hand. Voor de vorming van *Statenvertaler* neemt de taalgebruiker een analoge vorm-betekenis-relatie als model (net als bij de 'gewone' afleidingsrelatie). Zo men wil, kan ook hiervoor uiteraard een vormingsregel geformuleerd worden:

- (5) [X-ing] → [X-er]

Het zal duidelijk zijn dat deze benadering van morfologie en productiviteit weinig restrictief is. Zodra er sprake is van een proportie, is het in principe mogelijk om er gebruik van te maken voor een nieuwvorming.

Dit kenmerk van de analogie-benadering is vaak voorwerp van kritiek geweest. Zo vinden Kiparsky (1974) en Mayerthaler (1980) de proportieformule te krachtig: de formule laat ook 'onmogelijke' vormingen toe. Kiparsky geeft als voorbeeld *ear* : *hear* = *eye* : X (waarbij X = *heye* 'iets met het oog waarnemen'). Becker (1990:17) reageert op deze kritiek door te stellen dat zo'n proportie weliswaar 'mogelijk' is, "sie ist jedoch aus verschiedenen Gründen extrem unwahrscheinlich" (vervolgens noemt hij die redenen). Becker (1990:23) stelt vast:

Die Kritik Mayerthalers und Kiparskys, die Proportionsformel erlaube die Beschreibung unmöglicher Analogiebildungen, ist nicht stichhaltig: es gibt offenbar keine unmöglichen Analogiebildungen!

22) Het is dus zelfs denkbaar dat de infinitief wordt 'afgeleid' van een corresponderend nomen agentis: *geklets* : *kletsen* = *gezwan* : X. Voor de individuele taalgebruiker kan dit zelfs een 'nieuwvorming' zijn.

De kritiek van Mayerthaler en Kiparsky richt zich in eerste instantie tegen proportionele analogie als taalkundig instrument: de proportie-formule is in descriptief opzicht niet restrictief genoeg. Als we echter (zoals bijv. Paul) kijken naar het mechanisme, naar het psychische proces dat leidt tot een nieuwvorming, dan lijkt Beckers conclusie onontkoombaar: er zijn geen onmogelijke analogievormingen. Toch zal elke taalkundige theorie ernaar moeten streven om duidelijk te maken waarom sommige woorden wèl, maar andere niet gevormd worden door de taalgemeenschap. Niet alle vormingen zijn even waarschijnlijk en niet alle vormingen hebben dezelfde 'overlevingskansen'. Dat erkent ook Becker (1990:23):

Richtig ist allerdings, daß die Proportionsformel nicht die ganze Analogietheorie ist. Vielmehr muß man auch noch untersuchen, welche Faktoren eine Analogiebildung begünstigen.

Hiermee komen we bij een in de morfologische literatuur veel bediscussieerd probleem: het al dan niet graduele karakter van productiviteit.

1.3.3 Productiviteit

In principe zijn er twee benaderingen met betrekking tot productiviteit mogelijk: een kwalitatieve en een kwantitatieve (vergelijk Booij 1977:120). Volgens de kwalitatieve benadering is er een scherp onderscheid tussen improductieve en productieve categorieën. Productiviteit is dan een absolute notie; een procédé is of productief of improductief. Een kwantitatieve benadering onderscheidt graden van productiviteit: er zijn improductieve, weinig productieve, zeer productieve procédés, zonder dat er scherpe grenzen te trekken vallen.

Bij een analogie-benadering, zoals ik die daarnet beschreven heb, past alleen een kwantitatieve benadering. Ik sluit me dus aan bij de opvatting dat productiviteit een gradueel verschijnsel is.²³ Vergelijk bijvoorbeeld De Vries (1975:185):

De productiviteit in de lexicale morfologie beweegt zich als het ware langs een lijn die enerzijds eindigt in een grote mate van productiviteit en anderzijds in improductiviteit.

En er is mijns inziens ook geen absoluut verschil tussen productief en improductief. Dat wordt duidelijk wanneer we kijken naar een categorie die in

23) Vergelijk in dit verband bijvoorbeeld Bauer (1988:57): "productivity is not all or nothing, but a matter of more or less", en Fleischer & Barz (1992:57): "Produktivität tritt in Abstufungen auf".

de taalkundige literatuur steeds als improductief bestempeld wordt: de vrouwelijke persoonsnamen op *-in*. Toch zijn nieuwvormingen niet helemaal uitgesloten. Zo merkt Baayen (1992:220) op:

Met name bij diernamen lijkt mij de aanhechting van *-in* niet onmogelijk: naast *ezelin*, *berin*, *wolfin*, *leeuwin* en *tijgerin* vinden we minder frekwent *duivin*, *apin* en *kattin*, en formaties als *vossin* en *hazin* lijken me zeker niet onmogelijk.

Een vrij recente vorming is *rattin* (*De rattin* is de titel van de Nederlandse vertaling van een roman van Günter Grass). Het suffix *-in* wordt dus incidenteel nog wel eens gebruikt om de categorie uit te breiden – en niet alleen als het gaat om diernamen. Zo riep Jack Spijkerman in zijn radioprogramma een vrouw uit tot “*knuppelin* van de week” (Radio 3, 25-2-94). Andere voorbeelden:

- (6) Jenny Arean (‘ik ben een bekrompen trut, mijn naam is Kutje Keukenrol’) wordt geannonceerd als iemand die harder gaat fietsen bij tegenwind, maar toen haar ‘*partnerin*’ Adele Bloemendaal instortte, beleefde ze wel even een wonderlijke jaarwisseling. (*Volkskrant* 23-4-94, Het Vervolg, p. 3)

kijkers en *kijkerinnen* (TV, Ned. 3, *Haenen voor de nacht*, 21-3-94; Paul Haenen)

Zeker, het gaat om incidentele nieuwvormingen; de categorie op *-in* is beslist niet hoogproductief, maar ze is ook niet helemaal improductief. Maar als er, naast graden van productiviteit, ook ‘graden van improductiviteit’ zijn, dan lijkt het me niet zinvol om een absoluut verschil te maken tussen productief en improductief. Wel is het zinvol om te proberen om meer greep te krijgen op de notie productiviteitsgraad.

Al bij Aronoff (1976:35) vinden we het inzicht dat “though many things are possible in morphology, some are more possible than others.” Niet alle mogelijke woorden komen in gelijke mate voor realisering in aanmerking. Dit inzicht brengt Van Santen (1992:87) ertoe de notie ‘waarschijnlijk woord’ te introduceren. Volgens haar is “binnen het theoretisch mogelijke [...] een nadere verfijning gewenst.” Zij geeft de volgende definitie:

Waarschijnlijke woorden zijn die mogelijke woorden die, gegeven de veelheid aan factoren die de bruikbaarheid van een geleed woord bepalen, meer in aanmerking komen voor realisering dan

andere. Waarschijnlijkheid is een gradueel begrip. (Van Santen 1992:87)

Als men de realiseringskansen van mogelijke woorden bij het productiviteitsonderzoek betreft, dan ligt het voor de hand productiviteit als een gradueel begrip op te vatten. Dat doet Van Santen (1992:91) dan ook:

Onder de produktiviteitsgraad van een procédé versta ik de mate waarin van een bepaald procédé gebruik gemaakt wordt.

Welnu, de categorie op *-in* kenmerkt zich niet door een grote bruikbaarheid: nieuwvormingen zijn zeldzaam, en ze zijn ook niet zeer waarschijnlijk. Andere categorieën vrouwelijke persoonsnamen zijn veel productiever (bijv. *-e* of *-ster*). Taak van de morfologie is het om productiviteitsverschillen te constateren en om de factoren te achterhalen die verantwoordelijk zijn voor dit soort productiviteitsverschillen.

1.3.4 Morfologische verandering

Ik wil deze paragraaf afsluiten met een paar overwegingen ten opzichte van morfologische verandering. Hierboven heb ik gepleit voor een paradigmatische benadering waarbinnen het verschil tussen regelgestuurde productiviteit en analogievorming komt te vervallen. Een vergelijkbare opvatting treffen we aan bij Matthews (1991:80) die het probleem in een breder kader plaatst (waar hij echter niet verder op ingaat):

[...] take, for example, *computerisation* or *containerisation*. Did these come into use because there is a process deriving Nouns in *-isation*? Or were they formed by analogy with earlier creations – such as *maximisation*, *standardisation* or *miniaturisation*? The answers are Yes and Yes; the choice implied is unreal.

This is plainly part of a much wider argument, as to whether the distinction between synchrony and diachrony, useful though it may be in practice, is conceptually sound. But however it is resolved, what is commonly called ‘derivational’ morphology is central to it.

Zoals hierboven al besproken wordt traditioneel het regel-concept ingeroepen voor de verantwoording van synchrone productiviteit, terwijl men voor creativiteit en verandering teruggrijpt op analogie(vorming). Als we deze processen nu identificeren heeft dat uiteraard ook consequenties voor de afbakening van synchrone productiviteit en diachrone verandering.

Hierboven heb ik Wilhelm von Humboldt geciteerd, die van mening was dat de woordenschat van een taal “ein fortgehendes Erzeugniss und Wiedererzeugniss des wortbildenden Vermögens” is. Hermann Paul verwijst bij de uiteenzetting van zijn visie op productiviteit expliciet naar Von Humboldts ‘taal is energiea’-gedachte; hij sluit zich aan bij Von Humboldts dictum ‘Sprache ist ein immerwährendes Schaffen’. Dat wordt bijzonder duidelijk in de volgende passage, waar Paul met betrekking tot de nieuwvorming van woorden (= analogievorming) opmerkt:

Es ist für die Natur dieses Vorganges ganz gleichgültig, ob dabei etwas herauskommt, was schon früher in der Sprache üblich gewesen ist, oder etwas vorher nicht Dagewesenes. Es macht auch an und für sich nichts aus, ob das Neue mit dem bisher Üblichen in Widerspruch steht; es genügt, dass das betreffende Individuum keinen Widerspruch mit dem bisher Erlernten empfindet. (Paul 1920a:110)

We zien hier een concentratie op de individuele taalgebruiker en diens taalvermogen. Het door taalkundigen vaak gehanteerde criterium voor nieuwvormingen (= ‘(nog) niet geattesteerd’) is in dit verband oninteressant. Of een woord volgens ‘objectieve’ criteria nieuw is, of alleen voor een bepaalde taalgebruiker, doet er niet toe: vanuit het gezichtspunt van de taalgebruiker is dat geen verschil. Het is bovendien nauwelijks te achterhalen of een taalgebruiker een bepaald woord oproept uit zijn geheugen of (op)nieuw vormt, en het maakt ook niet uit: het resultaat is bijna altijd hetzelfde.²⁴

De grens tussen ‘bestaande’ woorden en nieuwvormingen is dus vaag. De vorming van een woord kan het herscheppen van een ‘bestaand’ woord zijn, maar ook een (individuele) innovatie. De vraag of zo’n nieuwvorming ook voor de taalgemeenschap nieuw is, is voor de taalgebruiker over het algemeen van geen belang. Toch kan een individuele innovatie leiden tot een taalverandering. Zolang we daarbij gebruik maken van de bestaande systematiek, zolang deze woorden aansluiten bij bestaande categorieën en systematische analogieën, is er geen sprake van een morfologische verandering. Maar een nieuwvorming kan wél leiden tot een lexicale verandering, als ze wordt overgenomen door anderen, als ze geaccepteerd wordt door de taalgemeen-

24) Op dit punt verschilt derivatie zeer waarschijnlijk van flexie. Zo is er herhaaldelijk een verschil geconstateerd met betrekking tot de productie van verleden-tijdsvormen van sterke en zwakke werkwoorden. Een verschil dat door de onderzoekers meestal herleid wordt tot opslag in het geheugen (sterke werkwoorden) versus vorming volgens een regel (zwakke werkwoorden). Vgl. in dit verband Van Santen & Lalleman (1994) en de daar genoemde literatuur.

schap. Ook regelmatige nieuwvormingen hebben dus een diachrone dimensie: “The coining and adoption of new words are historical phenomena” (Matthews 1991:78). De verandering zit hem echter niet in de individuele vorming, maar in “de acceptatie door de gemeenschap van het woord als de ‘gebruikelijke’ aanduiding van een bepaald concept” (Koefoed 1993:68); met andere woorden: “een nieuw woord in het repertoire van de gemeenschap is in feite een toegevoegde conventie” (Koefoed 1993:70). Ook hier geldt dus weer het ‘invisible hand’-principe: een lexicale verandering is het cumulatieve effect van taalgebruik.

Nieuwvormingen kunnen niet alleen leiden tot lexicale veranderingen, maar ook tot morfologische veranderingen. Taalgebruikers kunnen afwijken van de bestaande systematiek, ze kunnen creatief omgaan met de woordenschat door nieuwe relaties te leggen, door nieuwe analogieën te ontdekken en te activeren. Ook zonder het zelf op te merken kunnen taalgebruikers innovatief zijn, kunnen ze woorden vormen die buiten de gangbare, geconventionaliseerde mogelijkheden treden. Ook hier hebben we dan in eerste instantie weer te maken met een individuele innovatie die echter vervolgens kan worden overgenomen door anderen. Als dit leidt tot conventionalisering, tot een nieuwe woordvormingsmogelijkheid, hebben we te maken met een morfologische verandering.²⁵

Een vrij recent voorbeeld is de opkomst van *-gate*.²⁶ De samenstelling *Watergate* (de naam van een gebouwencomplex) is bekend geworden als naam voor het Watergate-schandaal. Het woord heeft in de laatste jaren als model gediend voor een aantal nieuwvormingen ter aanduiding van tientallen andere schandalen in (vooral) het Engelse taalgebied: *Irangate*, *Irakgate*, *Saddamgate*, *Dianagate*, *Camillagate*, *Tamilgate*, *Zippergate*, *Monicagate* enz.²⁷ Het tweede lid van de samenstelling *Watergate* is geherinterpreteerd als suffix en wordt gebruikt om te verwijzen naar een schandaal rond de door het eerste basiswoord genoemde persoon/zaak. Vanuit het Nederlands moeten deze woorden waarschijnlijk beschouwd worden als ontleningen (het gaat om internationaal gangbare benoemingen voor bepaalde schandalen). Inmiddels zijn er echter

25) Vgl. ook Van Bree (1996a:119): “Van een morfologische verandering is sprake wanneer er een verandering optreedt in het complex van morfologische regels.” Met betrekking tot ‘conventionalisering’ nog dit: morfologische verandering – en taalverandering in het algemeen – kan ook worden gezien als ‘normverandering’. Vgl. hiervoor het normenconcept van Bartsch (1981 en 1987) en Van Bree (1996b).

26) In Hüning (1998) ga ik uitvoeriger in op dit ‘morfologisch internationalisme’.

27) Hamans (1993:65) wijst erop dat in het geval van *-gate* één woord, namelijk *Watergate*, voldoende was als uitgangspunt voor (bewuste) ‘woordschepping’.

naar analogie van deze woorden ook nieuwvormingen ontstaan die niet ontleend zijn. Een paar voorbeelden:

- (7) Zo krijgt de Stadion-kwestie meer en meer de allure van een *Stadiongate*. (*Trouw* 7-3-92, p. 9)

Voor de Erasmus Universiteit viel de klap begin december, toen *Klusjesgate* in de openbaarheid kwam. (*NRC* 19-12-92, Zaterdag Bijvoegsel)

WAO-gate (*Trouw* 6-4-93, voorpagina)

Paul Haarhuis fronste de wenkbrauwen. Had hij nu echt geen manier kunnen bedenken om Michael Stich af te stoppen? 'Tja', zei de nieuwe Nederlandse nummer één zaterdagmiddag nadat aan zijn fraaie opmars een einde was gekomen in de halve finales (6-4, 6-3). 'Misschien door zijn knie te breken. Alleen ken ik geen duistere figuren.' Een *Ahoygate* bleef het tennistoernooi van Rotterdam daardoor bespaard. (*Volkskrant* 28-2-94, p. 13)

Beurshandelaren zitten in zak en as vanwege '*Beursgate*'. Ze voelen zich als een nieuwsfotograaf na het ongeluk van prinses Diana. (*Volkskrant*, 22-11-97, p. 5)

Stadiongate, *Klusjesgate*, *WAO-gate*, *Ahoygate*, *Beursgate* – het zijn woorden die in het Nederlands gevormd zijn. Het lijkt erop dat er een nieuw procédé ontstaan is, een nieuwe mogelijkheid om een willekeurig schandaal te benoemen door een zelfstandig naamwoord of een eigennaam te combineren met *-gate*. We hebben te maken met een morfologische verandering. Of het een tijdelijke of een blijvende verandering is, zal nog moeten blijken.

Lexicale veranderingen en morfologische veranderingen zijn niet hetzelfde, maar ze hangen nauw samen: zonder lexicale veranderingen (conventionalisering van nieuwe woorden) geen morfologische veranderingen (conventionalisering van een nieuwe systematiek). Ook productiviteit is in deze visie niets anders dan een conventie. En een morfologische verandering is dus in veel gevallen niets anders dan een verandering van de conventies binnen een taalgemeenschap ten opzichte van de productiviteit van een bepaalde categorie. Vergelijk in dit verband :

Productiviteit versus improductiviteit moet derhalve gekarakteriseerd worden als een conventionele eigenschap van relaties tussen woorden (c.q. van de daaruit afgeleide woordvormings-procédés). (Koefoed 1993:72)

De graad van productiviteit van een morfologisch procédé is een conventie binnen de taalgemeenschap en productiviteitsverandering is een verandering van deze conventie.²⁸

Deze visie op morfologische verandering is volledig compatibel met (en vloeit voort uit) de hierboven gepresenteerde visie op taalverandering in het algemeen. Taal is *energeia*, en het morfologische systeem is geen gegeven, geen object dat verandert, maar het komt tot stand in en door het taalgebruik. De synchrone systematiek bestaat alleen in het taalgebruik en is daarom per definitie dynamisch – ze bevat altijd de kiem van verandering, van diachronie. Morfologische veranderingen zijn cumulatieve effecten van taalverwerving en taalgebruik en moeten als zodanig verklaard worden.

1.4 Het suffix *-erij* – een eerste kennismaking

Er bestaat tot nu toe geen grondige studie over het suffix *-erij*.²⁹ Het suffix wordt uiteraard behandeld in de woordenboeken en grammatica's van het Nederlands, en over de geschiedenis van het suffix kunnen we iets lezen in *Schönfelds historische grammatica* (Van Loey 1970). De tot nu toe beste, want meest systematische en volledige, beschrijving van (de geschiedenis van) het suffix en zijn varianten is mijns inziens die in het WNT. De bewerker van de ingang *-ij* is Adriaan Beets; zijn artikel verschijnt in 1912 in deel VI van het woordenboek.

Verder zijn er kleinere studies over bepaalde aspecten, zoals Kooyman (1986) over de 'ambigüiteit in de opbouw van *-ij/-erij*-woorden' of Philippa (1983) over de verhouding van *-erie* en *-erij*, en het suffix wordt soms behandeld in verband met andere deverbale nomina actionis (vergelijk bijvoorbeeld Taeldeman 1985a of mijn artikel over de concurrentie tussen *ge-* en *-erij*, Hüning 1992). Ook wordt het wel eens gebruikt ter demonstratie van het verschijnsel 'herinterpretatie' (zo bijvoorbeeld door Sassen 1981 of Van Bree 1996a). De bijzondere problemen van de variant *-arij* worden besproken in

28) Hoewel ik het hier tot nu toe alleen had over innovaties, moet uiteraard ook improductiviteit, het verdwijnen van een woordvormingsmogelijkheid, op dezelfde manier worden gezien. Vergelijk in dit verband bijv. het verdwijnen van het – in het Middelnederlands nog productief gebruikte – verbaalprefix *te-* (in *tebreken* enz.) uit het Nederlands; zie Hüning (1997).

29) Dit in tegenstelling tot de omringende taalgebieden, waar het suffix eveneens voorkomt en veel uitvoeriger bestudeerd is. Vgl. onder andere Spitzer (1931), Moldenhauer (1934), Baldinger (1950), Lüdtke (1978), Dietrich (1994) Temple (1996) voor het Frans; Gadde (1910) en Dalton-Puffer (1996) voor het Engels; Kurth (1953b), Öhmann (1966, 1973), Plank (1981), Brendel (1993) en Eisenberg (1993) voor het Duits.

Zwarts (1975) en Smith (1976). Wat ontbreekt is echter een overzicht van (de ontwikkeling van) dit suffix en z'n varianten. Dit overzicht wil ik in dit boek geven. Ter inleiding volgt nu een verkenning van het terrein en de problemen.

In de meeste woordenboeken en grammatica's van het Nederlands wordt het suffix *-erij* behandeld onder *-ij*. De reden hiervoor moet worden gezocht in de diachronie. Historisch gezien moet men, aldus de algemene opvatting, *-erij* namelijk beschouwen als een bijvorm bij *-ij*. Dit laatste suffix is volgens de standaardwerken ontleend aan het Frans. Vergelijk het WNT (VI, 1396): "Het is eene uit het Romaansch overgenomen uitgang: ofra. nfra. *-ie* (uit lat. *-ia*).” In het Middelnederlands is het suffix overgenomen in de vorm *-ie*, de diftongering tot *-ij* is van latere datum.

Een interessante vraag is nu of het mogelijk is om de manier waarop de ontlening plaats gehad heeft te achterhalen. Het suffix moet via leenwoorden het Nederlands binnengekomen zijn en vervolgens gebruikt zijn om nieuwe Nederlandse woorden te vormen. In de loop der tijd is het in allerlei opzichten zo zeer geïntegreerd in het Nederlandse woordvormingssysteem dat het bijvoorbeeld in het *Morfologisch Handboek* wordt gerangschikt onder de Germaanse suffixen (De Haas & Trommelen 1993:237).³⁰ Deze ontwikkeling van 'Romaans' naar 'Germaans' wordt door Den Hertog (1919:156) als volgt beschreven: "Het achtervoegsel **-ij**, schoon van vreemden oorsprong en daarom den klemtoon dragend, heeft volle burgerrecht gekregen en wordt druk gebruikt." Ik zal proberen het proces te beschrijven waardoor het suffix *-ij* burgerrecht verkregen heeft.

Een zeer belangrijk aspect van dit proces is natuurlijk de ontwikkeling van de variant *-erij*. Hoe is deze vorm ontstaan? Het antwoord dat men in alle standaardwerken vindt, luidt: door herinterpretatie. Zo dient het suffix bijvoorbeeld in Van Bree's *Historische taalkunde* ter illustratie voor het verschijnsel 'ontstaan van een nieuw affix uit reeds bestaande affixen door reïnterpretatie van het grondwoord':

Een woord als *bakkerij* bijv. is een afleiding met het suffix *-ij* van het nomen agentis *bakker*; later wordt het opgevat als een afleiding van de werkwoordsstam *bak* (*bakken*) met behulp van een suffix *-erij*. (Van Bree 1996a:167)

Maar hoe moet men zich dit herinterpretatieproces voorstellen? Waarom zouden taalgebruikers *bakker-ij* gaan interpreteren als *bakk-erij*? Hebben ze

30) Vgl. p. 59 voor een kritische bespreking van deze indeling/terminologie in het *Morfologisch Handboek*.

dat überhaupt wel gedaan? Waarom zou men *bakkerij*, *drukkerij*, *knoeierij*, *aandachttrekkerij* enz. niet analyseren als denominale afleidingen van de nomina agentis op *-er*? Ook nieuwvormingen als de in paragraaf 1.1 genoemde *stampvoeterij* en *taartsmijterij* zouden tenslotte (althans in principe) afgeleid kunnen zijn van respectievelijk *stampvoeter* en *taartsmijter*.

Van Bree noemt het woord *smederij* als argument voor een zelfstandig suffix *-erij*. De corresponderende persoonsnaam is niet *smeder* maar *smid*, en *smederij* moet daarom geanalyseerd worden als deverbale *-erij*-afleiding. Hetzelfde geldt voor een nieuwvorming als *reizerij*, waarnaast geen afleiding *reizer* bestaat.

- (8) Het artikel van Stieven Ramdharie [...] geeft op ingehouden, cynische wijze weer waar minister Jan Pronk mee bezig is: een weinig efficiënte en doordachte *reizerij*. (*Volkskrant* 27-7-94; ingezonden brief)

En dan zijn er nog al die afleidingen van persoonsnamen die niet op *-er* eindigen, zoals *lolbroekerij*, *waaghalzerij* of *warhoofderij* – allemaal met de structuur [N+erij]_N. Een nieuwvorming van dit type vinden we in het volgende citaat:

- (9) En is het ideeënarmoe of een verlangen naar een redactiezetel bij het maandblad *Onze Taal* waardoor Kuitenbrouwer zijn boekje doorspekt met *zeurneuzerij* over vermeende taalfouten? (*Volkskrant* 27-3-93, Folio, p. 29)

Met andere woorden, er bestaat zeer zeker wel een zelfstandig suffix *-erij*. De volgende vraag is nu natuurlijk of er wel een suffix *-ij* bestaat. Of zijn alle afleidingen op *-ij* in feite *-erij*-afleidingen?

Ook deze generaliserende analyse zou geen recht doen aan de feiten. Woorden als *burgerij* of *ambtenarij* kunnen namelijk nauwelijks anders gezien worden dan als denominale afleidingen met *-ij*. En ook al kan men *luchtfietselij* misschien nog wel als deverbale *-erij*-afleiding beschouwen, bij een woord als *krachtpatserij* hoort dit niet tot de mogelijkheden. Het lijkt toch vrij zeker een afleiding van *krachtpatser* met *-ij*. Vergelijkbaar de afleiding in het volgende citaat:

- (10) Het vergde veel christen-democratische *eigenheimerij* en arrogantie, maar het is dan toch gelukt om de Zuid-Afrika-reis van Lubbers en Van den Broek tot een ruige coalitiepolitieke prestige-strijd uit te doen botten. En nog wel een waarmee Nederland zich internationaal belachelijk maakt, ongeacht de verdere afloop. De

zaak had beperkt kunnen blijven tot Van den Broeks eigen schut-
terige *eigenheimerij*, maar met name de CDA-fractie koos anders.
(*Volkscrant* 25-1-92, p. 19)

Een afleiding van de persoonsnaam *eigenheimer* (volgens GWHN 1991 een ‘zonderlinge individualist’), zonder corresponderend **eigenheim* of **eigenheimen*, die de basis zouden kunnen zijn voor een afleiding met *-erij*. Er lijken dus wel degelijk argumenten te zijn om naast *-erij* ook een suffix *-ij* te onderscheiden.

Volgende vraag: moeten *-ij* en *-erij* geïdentificeerd worden als twee vormen van één suffix, of zijn het twee verschillende suffixen met verschillende eigenschappen, die (tenminste synchroon) niets meer met elkaar te maken hebben? Bovendien zijn er naast *-ij* en *-erij* ook nog andere bijvormen te onderscheiden. De belangrijkste is *-arij*, zoals in *rekenarij* of *ezelarij*. Daarnaast noemen WNT (VI, 1396/7) en GWHN (1991) nog *-nij* (*lekkernij*), *-ernij* (*raser-nij*) en *-dij* (*makelaardij*), en misschien kan men ook *-derij* als variant beschouwen (*zeurderij*). Uiteraard moet men zich afvragen wat de condities zijn die leiden tot het gebruik van één van deze varianten, en lijkt het relevant te onderzoeken hoe de bijvormen zijn ontstaan.

Ging het tot dusver om de identiteit van het suffix in formeel opzicht, ook wat de betekenis betreft is de eenheid van *-(er)ij* een interessant probleem. Neem twee *-erij*-afleidingen, bijvoorbeeld *weverij* en *voetballerij*. Natuurlijk betekenen deze woorden niet hetzelfde. Ze hebben niet dezelfde lexicale betekenis, niet dezelfde woordbetekenis. De vraag is echter of ze wel een gemeenschappelijk betekenselement hebben (ze hebben immers ook een gemeenschappelijk vormelement, namelijk *-erij*). Een *weverij* is een ‘werkplaats, fabriek waar geweven wordt’. En *voetballerij* betekent over het algemeen ‘de voetbalwereld’, zoals bijvoorbeeld in het volgende citaat:

- (11) Dat geschied hoort gewoon een beetje thuis in de *voetballerij*.
(*Vrij Nederland*, 1-12-90, p. 19)

Het lijkt moeilijk om een gemeenschappelijke betekenis respectievelijk een gemeenschappelijk betekenselement te bepalen van deze woorden. Ze hebben weliswaar dezelfde morfologische structuur, maar is er ook een semantisch verband?

Object van de morfologie is de vorm-betekenis*systematiek* binnen de woordenschat; het gaat dus in eerste instantie niet om losse woorden, maar om morfologische categorieën. Een ‘morfologische categorie’ wordt door Schultink (1962:15) gedefinieerd als een reeks woorden die alle gekenmerkt worden door een gelijk vormmoment corresponderend met een identiek

betekenismoment. Wat is nu het identiek betekenismoment van de afleidingen op *-erij*? Is er wel zo'n gemeenschappelijk betekeniselement?

De deverbale afleidingen op *-erij* worden meestal gerangschikt onder de zogenaamde *nomina actionis*, zelfstandige naamwoorden die een handeling aanduiden. Daarmee wordt geïmpliceerd dat *-erij*-afleidingen een handelingsbetekenis hebben. Maar is het wel zo dat *weverij* en *voetballerij* tot de *nomina actionis* behoren? Volgens GWHN (1991) wel. Dit woordenboek geeft voor beide woorden de handelingsbetekenis ('het weven/voetballen').³¹ Deze betekenis zou dus de schakel vormen tussen de beide afleidingen. De vraag is echter of deze handelingsbetekenis misschien alleen maar een taalkundige (lexicografische) aanname is. Worden de woorden in kwestie wel eens zo gebruikt? En als dat inderdaad het geval is – wat is dan de precieze aard van de relatie tussen de betekenissen van één woord? Geldt de door het GWHN veronderstelde polysemie van *weverij* en *voetballerij* alleen voor deze woorden, of is er sprake van een categoriale eigenschap van *-erij*-afleidingen?

Verder moet men zich afvragen of er een semantisch verband is tussen de verschillende types *-erij*-afleidingen. Naast de deverbale afleidingen (*knoei-erij*, *smederij*, *drukkerij*) zijn de belangrijkste de samenstellende afleidingen (*kippenfokkerij*, *aandachttrekkerij*) en de desubstantivische afleidingen (*lolbroekerij*, *waaghalzerij*). Zijn deze types aan elkaar gerelateerd door een gemeenschappelijk vorm- en een gemeenschappelijk betekeniselement? Of zijn ze (met betrekking tot hun grondwoorden en hun betekenis) te verschillend om één categorie te vormen? En als het misschien niet meevalt om ze synchroon allemaal over één kam te scheren, hoe zit het dan diachroon? Hoe hangen de verschillende types diachroon-semantisch samen? Het probleem wordt nog groter als men ook de *-ij*-afleidingen erbij betreft: wat hebben *burgerij* en *krachtpatserij* met elkaar gemeen in semantisch opzicht? En wat zou het semantisch verband kunnen zijn tussen deze woorden en de *-erij*-afleidingen?

Met betrekking tot de betekenis valt verder op dat veel van de afleidingen een negatieve connotatie hebben: als men iemand *warhoofderij* verwijt, is dat niet bepaald een compliment. En een woord als *knoeierij* getuigt ook niet echt van een positieve waardering voor het tot stand gebrachte. Andere *-erij*-afleidingen daarentegen zijn connotatief volstrekt neutraal (denk bijvoorbeeld aan de locatieve aanduidingen voor bedrijven als *weverij* of *brouwerij*). De vraag is nu waar die negatieve connotatie vandaan komt. Is het een eigen-

31) Dat de handelingsbetekenis in beide gevallen als eerste betekenis gegeven wordt, lijkt me onjuist, gezien het ordeningsprincipe dat GWHN (1991) volgens de 'gebruiksaanwijzing' (p. 26) hanteert: de gebruiksfrequentie van de betekenissen bepaalt de volgorde.

schap van de grondwoorden (*warhoofd* en *knoeien* zijn zelf ook al negatief)? Nee, of tenminste niet altijd, want woorden als *schrijverij*, *drinkerij* of het hierboven geciteerde *reizerij* hebben neutrale grondwoorden, maar toch een negatieve connotatie. En ook diachroon is dit weer een interessant verschijnsel: is de negatieve connotatie van meet af aan al een kenmerk van *-erij*-afleidingen, of gaat het om een secundaire ontwikkeling?

In dit verband moet ook gewezen worden op de concurrentie tussen *-erij* en het prefix *ge-*. Wat is het verschil tussen *knoeierij* en *geknoei*? Ze zijn allebei connotatief negatief, net als *schrijverij* en *geschrijf*. Gaat het hier om synoniemen, om synonieme woordvormingsmogelijkheden? Of zijn er toch verschillen aan te wijzen?

Tenslotte is er nog de vraag naar de productiviteit. Het suffix *-erij* kan productief worden gebruikt om nieuwe woorden te vormen, dat lijkt geen twijfel. Maar geldt dit ook voor de andere varianten? Zijn er diachroon veranderingen opgetreden met betrekking tot de productiviteit? Welke? In zekere zin is de productiviteitskwestie zelfs het overkoepelende onderwerp: productiviteitsveranderingen zijn veranderingen van de gebruiksmogelijkheden van morfologische procédés en om die veranderingen gaat het in deze studie.

Al deze vragen zullen in dit boek gesteld en, naar ik hoop, adequaat beantwoord worden. Ik zal proberen de verschillende facetten van de ontwikkeling en de huidige status van de woordvorming met *-(er)ij* te beschrijven. Hierbij zullen geregeld ook problemen van meer theoretische aard opduiken die dan ter plekke zullen worden besproken.

1.5 Materiaalverzameling

Deze studie is geen uitputtende synchrone beschrijving van een taalverschijnsel in een goed afgebakend corpus van een bepaalde periode³², maar een overzicht van de ontwikkeling van het suffix *-(er)ij* door de eeuwen heen. Hiervoor heb ik vooral gebruik gemaakt van de diverse woordenboeken en van de tekstcorpora van het *Instituut voor Nederlandse lexicologie* (INL) te Leiden.

1.5.1 Het Middelnederlands

Voor het Vroegmiddelnederlands heb ik gebruik kunnen maken van de op het INL aanwezige materiaalverzameling voor het *Vroegmiddelnederlands Woorden-*

32) Ik doel hier op studies zoals Brendel (1993), Frisch (1993) en Moser (1993) die een uitputtende beschrijving willen geven van de 'Substantivische Affixbildung im Frühneuhochdeutschen'. Vergelijk ook bijvoorbeeld Dalton-Puffer (1996) voor een corpus-gebaseerde beschrijving van 'suffixal derivation in Middle English'.

boek, een wetenschappelijk periodewoordenboek van het Nederlands uit de 13de eeuw, waaraan op het INL in Leiden gewerkt wordt. Die materiaalverzameling bestaat uit het *Corpus Gysseling*, aangevuld met het *Glossarium Bernense* en een aantal andere 13de eeuwse teksten. Voor een precieze beschrijving van het materiaal verwijs ik naar de inleiding van (de conceptafleveringen van) het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*. Ook mocht ik gebruik maken van conceptafleveringen van het woordenboek, waarin een aantal van de voor deze studie relevante woorden al bewerkt was in de vorm van een woordenboekartikel. Voor meer informatie over het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* verwijs ik naar Pijnenburg (1991) en vooral ook naar Pijnenburg & Schoonheim (1996).³³

Voor het Middelnederlands heb ik verder vooral gebruik gemaakt van het *Middelnederlandsch Woordenboek* (MNW) van Verwijs & Verdam, van het *Middelnederlandsch Handwoordenboek* (MNHW) van Verdam en van het *Supplement* op het MNHW door Van der Voort Van der Kleij (1983). Het materiaal kon voor dit onderzoek toegankelijk worden gemaakt via het *Retrograad Woordenboek van het Middelnederlands* (Van den Berg 1972). Deze woordenlijst is gebaseerd op het MNHW, maar omdat de lemmastructuur van het MNW overgenomen is in het MNHW, biedt het *Retrograad Woordenboek* een sleutel voor beide Middelnederlandse woordenboeken.

1.5.2 De WNT-periode

De 'WNT-periode' is in meerdere opzichten problematisch. Ten eerste zijn er voor de eeuwen die dit woordenboek bestrijkt geen elektronische tekstcorpora beschikbaar. Voor zover ik weet bestaat er (nog) geen relevante verzameling van bijvoorbeeld teksten uit de 17de eeuw in elektronische vorm die als basis zou kunnen dienen voor een synchrone beschrijving. Ook zijn er voor deze eeuwen geen periodenwoordenboeken beschikbaar die voor een onderzoek als het onderhavige bruikbaar zijn. Van Sterkenburgs *Glossarium van zeventiende-eeuws Nederlands* is, zoals hij zelf schrijft in de inleiding, niet meer dan "een elementair hulpmiddel bij vertaalwerkzaamheden, zonder enige wetenschappelijke pretentie". Het *Glossarium* is dan ook niet systematisch bij het onderzoek betrokken, maar alleen incidenteel geraadpleegd. Dit geldt ook voor het *Rhetoricaal Glossarium* van Mak. Het is te hopen dat er spoedig elektronische tekstcorpora met goede zoekfaciliteiten en ook wetenschappelijke periodewoordenboeken komen.

33) Tanneke Schoonheim van het INL was zo vriendelijk het Vroegmiddelnederlandse materiaal voor mijn onderzoek toegankelijk te maken. Bedankt!

Voor mijn onderzoek naar *-(er)ij* was ik dus aangewezen op het materiaal dat ik in het WNT aangetroffen heb.³⁴ Een bekend probleem is de toegankelijkheid van het WNT voor suffix-onderzoek. Er is geen retrograde lijst die dit woordenboek voor morfologisch onderzoek ontsluit. Bovendien kan men niet alleen afgaan op de ingangen van het WNT: veel afleidingen staan ‘verstopt’ (als zogenaamde ‘opnoemers’) in het artikel over het grondwoord. Gelukkig is er eind 1995 met het verschijnen van het WNT op cd-rom een belangrijke stap vooruit gedaan in de toegankelijkheid van dit woordenboek. Het belangrijkste voordeel van deze elektronische uitgave is de mogelijkheid om ‘full text’ het hele woordenboek te doorzoeken.³⁵ Ik heb voor mijn onderzoek dan ook dankbaar gebruik gemaakt van het elektronisch WNT (EWNT).

Naast het WNT werd voor de 19de eeuw ook wel Van Dale (1872) geraadpleegd. Dit is de eerste (en enige) door J.H. van Dale bewerkte uitgave van het bekende woordenboek, na diens dood voltooid door J. Manhave.

1.5.3 Het hedendaags Nederlands

Voor het hedendaags Nederlands staan op het INL in Leiden de volgende vier tekstcorpora ter beschikking, die vernoemd zijn naar het aantal woordvormen (‘tokens’) dat zij ongeveer bevatten:

- de *Taaldatabank Hedendaags Nederlands* (ook bekend als *50 miljoen woorden corpus*)
- het *5 miljoen woorden corpus 1994*
- het *27 miljoen woorden krantencorpus 1995*
- het *38 miljoen woorden corpus 1996*

De *Taaldatabank Hedendaags Nederlands* is het oudste en het omvangrijkste corpus van de vier. Volgens Kruyt (1995:51/2) bevat het “ca. 1600 teksten (boeken) met in totaal ca. 50 miljoen woorden (beter: woordvormen of ‘tokens’, waarvan ca. 700.000 van elkaar verschillende woordvormen, zogeheten ‘types’). Op enkele uitzonderingen na dateren de teksten uit de periode 1970-1990. De hoofdgenres zijn fictie (ca. 30% van de teksten) en non-fictie (ca. 70%).” Over de samenstelling van het *5 miljoen woorden corpus 1994* kan men op het introductiescherm lezen: “The texts are derived from books, magazines, newspapers and TV broadcasts, and cover several topics such as journa-

34) Zie voor informatie over dit prachtige woordenboek Van Sterkenburg (1992) en de *Handleiding* van Moerdijk (1994).

35) Vgl. in dit verband ook Hüning (1996b) voor de mogelijkheden die elektronische media bieden voor de neerlandistiek.

lism, politics, environment, linguistics, leisure and business & employment.” Er wordt ook een precieze beschrijving gegeven van de bronnen. Het *27 miljoen woorden krantencorpus* bevat het *NRC Handelsblad* van 1 januari 1994 t/m 30 april 1995. Het *38 miljoen woorden corpus 1996* tenslotte bestaat uit drie hoofdcomponenten: een gevarieerd samengestelde component (1970-1995), een component krantentekst (*Meppeler Courant*, 1992-1995) en een juridische component (1814-1989).³⁶

Van de INL-corpora voor het hedendaags Nederlands heb ik voor deze studie vooral de *Taaldatabank Hedendaags Nederlands* (vanaf nu aangeduid als ‘INL *Taaldatabank*’) en het *27 miljoen woorden krantencorpus* (vanaf nu ‘INL *NRC-corpus*’) intensief gebruikt. De beide andere corpora zijn alleen incidenteel geraadpleegd. Voor het zoeken in het corpus-materiaal heb ik gebruik gemaakt van de door het INL speciaal voor deze corpora ontwikkelde ‘retrieval’-programmatuur.

Een belangrijke bron voor morfologisch onderzoek is ook *Celex*. Het ‘Centrum voor lexicale informatie’ biedt een lexicale database met materiaal dat gebaseerd is op de INL *Taaldatabank* en verrijkt met fonologische, morfologische en syntactische informatie en met frequentiegegevens.³⁷ Voor meer informatie over *Celex* zie Baayen (1991).

Verder werd uiteraard gebruik gemaakt van de woordenboeken van het hedendaags Nederlands, en wel in het bijzonder van *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* (12de druk, 1992) en van *Van Dale Groot Woordenboek Hedendaags Nederlands* (GWHN, 2de druk, 1991). Deze woordenboeken zijn toegankelijk voor morfologisch onderzoek, dankzij het *Invert woordenboek van het Nederlands* van Theissen, Esch & Hiligsmans (1988) en het *Supplement* daarop door Theissen & Hiligsmans (1993).

1.5.4 Het dateringsprobleem

In het vervolg zal herhaaldelijk geprobeerd worden om afleidingen en morfologische verschijnselen te dateren, dat wil zeggen om te bepalen wanneer ze zijn ontstaan en/of verdwenen. Daarbij doet zich een belangrijk methodologisch probleem voor. Dit probleem betreft de datering van de bewijsplaatsen

36) Voor meer informatie over tekstcorpora in het algemeen en die van het INL in het bijzonder, zie Kruyt (1995). Speciaal over de samenstelling en het gebruik van het *38 miljoen woorden corpus* gaat Kruyt & Dutilh (1997).

37) Op het moment dat *Celex* werd gemaakt bevatte de INL *Taaldatabank* nog geen 50, maar 42 miljoen woorden.

en de daaruit voortvloeiende chronologie.³⁸ Bij de bestudering van de diachrone dimensie van de woordenschat wordt vaak groot belang gehecht aan het dateren van de oudste vindplaats van een woord. Dit is immers de enige mogelijkheid van datering die men als onderzoeker heeft. Men moet echter zeer voorzichtig zijn als men aan deze dateringen conclusies wil verbinden, bijvoorbeeld ten opzichte van de chronologie van bepaalde verschijnselen. Gezien de zeer beperkte overlevering van materiaal (vooral als het gaat om de oudste fasen van het Nederlands) is het toeval een niet te onderschatten factor.

Een voorbeeld: in het *Glossarium Bernense*, een tweetalige Latijns-Limburgse woordenlijst die gedateerd wordt op 1240, vinden we *panifex* : *beckere* ('bakker') en *panificium* : *beckerie* ('bakkerij'). Een werkwoord *backen* komt in deze woordenlijst niet voor. Het *Etymologisch Woordenboek* van De Vries & De Tollenaere (1993) dateert dit werkwoord op 1285, bijna een halve eeuw later dus. Als we nu echter, op grond van deze 'harde cijfers' zouden concluderen dat *becker(e)* en *beckerie* ouder zijn dan *backen* en dat (daarom) *beckerie* geen deverbale, maar een denominale afleiding moet zijn, dan is dat op z'n minst een twijfelachtige argumentatie. Ik zal laten zien dat een woord als *beckerie* waarschijnlijk inderdaad het best kan worden opgevat als denominaal, maar het argument daarvoor mag en kan niet zijn dat *beckerie* ouder zou zijn dan *backen*.

Dateringen moeten worden opgevat als indicaties. Een datering betekent strikt genomen niet meer dan: er is (toevallig) een vindplaats uit die tijd, dat wil zeggen er was rond die tijd tenminste één persoon die dit woord actief gebruikte. Andersom: als een woord in geen van de overgeleverde Middelnederlandse teksten aangetroffen is, maar voor het eerst in bijvoorbeeld de 16de eeuw, dan is dit weliswaar een sterke indicatie dat het inderdaad in de 13de eeuw nog niet bestond, maar een bewijs is het niet.

Men zou kunnen aannemen dat de opname van een woord in een woordenboek respectievelijk een woordenlijst iets meer zegt, namelijk dat het gaat om een woord dat een wat algemenere bekendheid heeft. Dat ook deze veronderstelling niet noodzakelijk waar is, maakt De Tollenaere duidelijk wanneer hij over het beroemde woordenboek van Kiliaan opmerkt:

In die gevallen waar Kiliaan de oudste bewijsplaats heeft, behoeft dat echter niet altijd te betekenen dat het woord in kwestie toen

38) Vgl. in dit verband bijvoorbeeld ook de opmerkingen van De Tollenaere met betrekking tot de dateringen in het *Etymologisch Woordenboek* in het algemeen en over de moeilijkheden omtrent de datering van het WNT-materiaal in het bijzonder (De Vries & De Tollenaere 1993:28 e.v.).

al echt in onze taal leefde. Immers het *Etymologicon* (1599) heeft veel uit Hoogduitse bronnen overgenomen. (De Vries & De Tollenaere (1993:29))

Met betrekking tot de betrouwbaarheid en bruikbaarheid van woordenboeken voor de datering nog een ander, recenter voorbeeld.

In de 11de druk van Van Dales *Groot woordenboek der Nederlandse taal* kwamen onder andere de volgende afleidingen op *-(er)ij* voor met een eigen ingang: *boekenliefhebberij*, *boeverij*, *dauwelarij*, *fratsenmakerij*, *kontlikkerij*, *omkoperij*, *regelneverij*, *schatgraverij*. Deze woorden (en nog veel meer) zijn in de 12de druk van datzelfde woordenboek geschrapt. Betekent dit nu dat deze woorden in 1984 nog deel uitmaakten van de Nederlandse woordenschat en in 1992 niet meer? Dat ze in 1992 als verouderd moesten worden beschouwd? Wat is dan het criterium? Dat ze niet meer worden gebruikt c.q. aangetroffen in het Nederlands? Misschien geldt dit wel voor een woord als *dauwelarij*, maar *omkoperij*? En hoe zit het met *regelneverij* en *schatgraverij*? Vergelijk de volgende vrij recente bewijsplaatsen:

- (12) [over een PVDA-bijeenkomst] Want de aanwezigen zijn bijna allemaal zelf wel op een of ander terrein bestuurdertje, en dus allemaal zelf schuldig aan een overdosis *regelneverij*. (HP/De Tijd 7-6-1991, p. 9)

Hoewel Neale de *schatgraverij* in zijn boek niet of nauwelijks een plaatsje heeft gegund en hij vooral zijn arcadische en Robinson Crusoe-achtige beginselen benadrukt, meen ik toch dat zijn verblijf op Suwarrow zeker de eerste jaren vooral werd ingegeven door het verlangen om die verdomde schat te vinden. (Boudewijn Büch, *Blauwzee*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas, 1994, p. 137)

Betekent dit nu dat de bewerkers van Van Dale een beetje voorbarig geweest zijn in hun oordeel over deze woorden? Misschien wel, maar waar het mij om gaat is een principiëler probleem. Woordenboeken zijn nooit volledig of helemaal actueel. Bovendien zijn er ook veel heel triviale beperkingen op de kwaliteit van een woordenboek (deadlines; het mag niet dikker worden dan x pagina's; enz.) die niets met taal of taalkunde te maken hebben. Wat ik wil zeggen is: een woordenboek is nooit een realistische afspiegeling van wat voor taalrealiteit dan ook. Sommige woordenboeken zijn slechter, sommige beter, perfect is er geen. Desondanks zijn ze vaak het enige middel dat ons ter beschikking staat als we iets willen weten over (de structuur van) de woordenschat, en als men zich maar bewust is van hun beperkingen, dan zijn woordenboeken ook zonder meer bruikbaar voor wetenschappelijke doeleinden.

2 Het Vroegmiddelnederlands

Al in de oudste overgeleverde Vroegmiddelnederlandse teksten vindt men woorden met het suffix *-(er)ij*. Het suffix had toen nog een andere vorm (namelijk *-ie/-erie*); de diftongering is pas van latere datum.³⁹ Ook in de oudste woordenlijsten is het achtervoegsel al vertegenwoordigd. Zo komt men in het 13e-eeuwse *Glossarium Bernense* woorden tegen als *abdie* ('abdi'), als vertaling van het Latijnse *cenobium*) of *beckerie* ('bakkerij', voor *panificium*). Desondanks hebben we (tenminste vanuit diachroon oogpunt) niet te maken met een inheems suffix, maar met een suffix uit de Romaanse talen, een 'leensuffix'. Een belangrijke aanwijzing is in dit verband de klemtoon: Germaanse, inheemse suffixen zijn in de regel niet beklemtoond, *-ij* en *-erij* daarentegen zijn altijd klemtoondragend: *bákken*, *bákker*, *bakkeríj*. Door dit klemtoongedrag neemt *-(er)ij* ook in het hedendaags Nederlands nog een ietwat uitzonderlijke positie in (vgl. bijvoorbeeld Booij 1995a:113).

Over de vroegste stadia van de Nederlandse geschiedenis van *-(er)ij* kan men alleen speculeren, een beetje meer houvast heeft men pas als het gaat om de geschiedenis vanaf de 13de eeuw en ik zal mijn onderzoek naar het ontstaan van het suffix dan ook laten beginnen in die eeuw.

2.1 Ontlening: enkele overwegingen vooraf

In hand- en woordenboeken wordt de ontlening van een affix vaak beschreven met behulp van een formuleachtige voorstelling van de gang van zaken. Zo kan men over het suffix *-ij* in het *Etymologisch Woordenboek* van De Vries & De Tollenaere (1993:179) lezen: "**-ij** mnl. *ië* < ofra. *-ie* < lat.gr. *-ia*".

Een dergelijke formule geeft het resultaat weer van een ontwikkeling, maar zegt niets over het 'hoe' van die ontwikkeling. Het proces van ontlening kan ze niet adequaat verantwoorden. Men zou de formule kunnen parafraseren: 'Het Middelnederlands ontleent het suffix *-ie* aan het Oudfrans dat het op zijn beurt ontleende aan het Latijn/Grieks, waar het de vorm *-ia* had.' Zo'n metaforische manier van spreken is weliswaar erg gebruikelijk in de taalkunde, maar heeft het nadeel dat ze het zicht vertroebelt op het proces van taalverandering, in dit geval op ontlening. Niet een taal ontleent iets aan een andere taal, alleen taalgebruikers doen dat wel eens. Bovendien is het niet aannemelijk dat een affix rechtstreeks uit de ene taal wordt overgenomen in

39) Vgl. hiervoor vooral paragraaf 4.1.

de andere. Taalgebruikers ontleneen geen affixen, ze nemen woorden over, ongelede, maar ook gelede.

Het is bekend dat woorden betrekkelijk gemakkelijk worden ontleend (vgl. bijv. Aitchison 1991:112/3). De woordenschat is in taalcontactsituaties instabiel, dat wil zeggen taalgebruikers houden in taalcontactsituaties niet vast aan hun woordenschat, maar nemen vrij gemakkelijk woorden over uit de vreemde taal. Dit geldt in het bijzonder voor de zogenaamde inhoudswoorden.⁴⁰ Maar hoe taalgebruikers vervolgens uit de overgenomen woorden affixen distilleren, dat is nog maar de vraag. Volgens Paul (1920a:399) moet men zich dit proces zo voorstellen:

Es werden immer nur ganze Wörter entlehnt, niemals Ableitungs- und Flexionssuffixe. Wird aber eine grössere Anzahl von Wörtern entlehnt, die das gleiche Suffix enthalten, so schliessen sich dieselben ebensogut zu einer Gruppe zusammen wie einheimische Wörter mit dem gleichen Suffix, und eine solche Gruppe kann dann auch produktiv werden. Es kann sich das so aufgenommene Suffix durch analogische Neubildung mit einheimischem Sprachgut verknüpfen.

Vergelijk ook Bloomfield (1933:454) die constateert: “When an affix occurs in enough foreign words, it may be extended to new-formations with native material.” De vraag is nu natuurlijk wat men zich moet voorstellen bij ‘eine grössere Anzahl von Wörtern’ of bij ‘enough foreign words’. Wanneer zijn het er genoeg? Of, met andere woorden, wat zijn de condities, waaronder taalgebruikers een affix distilleren uit overgenomen woorden en wanneer gebruiken ze zo’n affix voor de vorming van nieuwe woorden?

Schönfeld/Van Loey wijst in dit verband op het belang van de betekenis (in een meer algemene paragraaf over ontlening van suffixen, maar hetzelfde geldt uiteraard ook voor prefixen):

Men neemt zo’n achtervoegsel natuurlijk niet in abstracto over, maar ontleent aan de vreemde taal bepaalde woorden, die met dat suffix zijn gevormd, en voegt dan in navolging van deze achter inheems materiaal hetzelfde achtervoegsel, en eerst dan kan men spreken van een ontleend suffix. De kans op productief wor-

40) Vgl. voor de stabiliteit van taalelementen in taalcontactsituaties Van Bree (1992) en Van Bree (1996a, vooral § 18.4). Van Bree wijst erop dat inhoudswoorden makkelijker worden overgenomen dan bijvoorbeeld functiewoorden, want: “Overname is een tamelijk bewust proces en zal dan ook vooral betrekking hebben op elementen waarvan men zich sterk bewust is, dat wil zeggen, de weinig psychostabiele elementen” (1996a:259).

den bestaat vooral, indien de ontleende woorden door de betekenis, die het suffix aan 't geheel geeft, worden bijeengehouden. (Van Loey 1970:212)

Ook hier wordt er dus op gewezen dat taalgebruikers geen affixen, maar woorden overnemen. Eenmaal ontleend worden deze woorden net als de inheemse onderworpen aan wat Van Marle (1984:33) de “niet-ophoudende analyse van het bestaande taalmateriaal” noemt of de “voortdurende ‘doorlichting’ van de woordenschat” (1992b:170). Als taalgebruikers daarbij een bepaalde systematiek ontdekken, als ze een affix als affix herkennen (of menen te herkennen, zoals bijvoorbeeld in het geval van *-gate*, zie p. 37), als ze ‘zien’ dat een woord geleed is, dan is er voldaan aan de eerste voorwaarde voor de ‘ontlening’ van het affix, dan kan dit affix in principe ook worden gebruikt om nieuwe woorden te vormen.

Essentieel hiervoor is volgens Van Loey een betekenisovereenkomst: een aantal woorden moet worden bijeengehouden door hun betekenis, dat wil zeggen door de taalgebruikers als bij elkaar horend worden gezien niet alleen op grond van een gemeenschappelijk vormelement, maar vooral ook door een gemeenschappelijk betekenselement. Ze moeten worden gezien als ‘groep’ (Paul), als ‘categorie’ (Schultink). Wanneer dat het geval is, bestaat de mogelijkheid om gebruik te maken van het affix voor de vorming van nieuwe woorden. Dat taalgebruikers nieuwe woorden gevormd hebben met zo’n affix, wordt duidelijk als men een afleiding vindt met als basis een niet-ontleend, inheems woord. Een andere aanwijzing is als men een ‘Frans’ suffix achter van oorsprong Franse stammen aantreft, waarmee het echter in het Frans zelf niet gecombineerd voorkomt.⁴¹

Ontlening van een affix is dus in feite niets anders dan interpretatie, analyse van bepaalde (ontleende) woorden als geleed. Het is een manifestatie van wat Von Humboldt het ‘wortbildende Vermögen’ noemde en De Saussure de ‘*faculté du langage*’. Het is een manifestatie van ons ‘taalconstituerend vermogen’ dat door Koefoed (1993:65) als volgt wordt omschreven: “het vermogen dat ons in staat stelt tot het leggen van relaties, het stellen van opposities tussen tekens, het bouwen van een netwerk van syntagmatische en associatieve relaties tussen signifiants, signifiés en tekens als geheel.”

Voordat er sprake kan zijn van ontlening, van overname uit de ene naar de andere taal moet er contact zijn tussen die twee talen, contact als gevolg

41) Vgl. Van Bree (1996a:290) die als voorbeeld het suffix *-age* noemt, dat in het Nederlands o.a. voorkomt in *blamage* en *fabricage*, woorden die in het Frans niet bestaan. Het zijn pseudo-ontleningen, gevormd (naar Frans voorbeeld) in het Nederlands. Duidelijke voorbeelden van afleidingen op basis van een Germaans grondwoord zijn *lekkage* of *slijtage*.

van een zekere mate van tweetaligheid van een groep taalgebruikers. Zo constateert Paul (1920a:391):⁴²

Die meiste Veranlassung zur Mischung ist gegeben, wo es Individuen gibt, die doppelsprachig sind, mehrere Sprachen neben einander sprechen oder mindestens eine andere neben ihrer Muttersprache verstehen. Ein gewisses Minimum von Verständnis einer fremden Sprache ist unter allen Umständen erforderlich.

Dit betekent dat men als voorwaarde voor de ‘ontlening’ van *-ij/-erij* een zekere kennis van het Frans en/of het Latijn moet aannemen bij de middeleeuwse taalgebruikers. Ik kan hierover kort zijn, want dat aan deze voorwaarde inderdaad werd voldaan, is buiten kijf.⁴³

Het is bekend dat het Latijn in de Middeleeuwen belangrijk was, vooral op het gebied van wetenschap en kerk. “Aan de universiteiten werd in het Latijn gedoceerd. Het Latijn was de taal waarin wetenschappers met elkaar communiceerden. Het was de taal van de kerk, in liturgie en in de kerkelijke organisatie” (Van der Wal & Van Bree 1992:105). In de Karolingische periode (8ste/9de eeuw) was het ook de taal van bestuur en overheid. Later, zeker vanaf de 13de eeuw, werden ambtelijke documenten weliswaar steeds vaker in het Nederlands geschreven, maar voor wetenschap en kerk bleef het Latijn in de Middeleeuwen de *lingua franca*.

Vrij vroeg waren er ook al bevolkingsgroepen die naast hun moedertaal het Frans beheersten. “De invloed van het Frans op de Nederlandse woordenschat is al begonnen voor het begin van de literaire overlevering, in de twaalfde eeuw of nog iets vroeger” (De Vries, Willemyns & Burger 1993:246). Het graafschap Vlaanderen hoorde in politiek opzicht bij Frankrijk, en de Vlaamse aristocraten, kooplieden en geestelijken waren zeker tweetalig. De Franse cultuur stond in hoog aanzien – en niet alleen in Vlaanderen. “De invloed van de Franse (hoofse ridder)cultuur, en daarmee ook van de taal, was eveneens aanwezig aan andere hoven in de Nederlanden, bijvoorbeeld aan het hof van de hertog van Brabant en aan dat van de Hollandse graven in de 14e eeuw” (Van der Wal & Van Bree 1992:106).⁴⁴

42) “Algemene voorwaarde voor ontlening is een bepaalde mate van tweetaligheid bij een aantal personen” Van Bree (1996a:255). Vergelijk ook Haugen (1950:210).

43) Vgl. in dit verband bijv. ook Van der Sijs (1996), en wel blz. 79 e.v. over invloed van het Latijn en blz. 131 e.v. over invloed van het Frans.

44) Vgl. voor de invloed van de Franse cultuur en taal aan het Hollandse hof ook Van Oostrom (1987).

In de 14de eeuw waren het de Franstalige vorsten uit het Henegouwse huis die in een deel van de Nederlanden regeerden, en in de 15de eeuw hoorde het grootste deel van het huidige Nederlandse taalgebied bij Bourgondië. Daardoor ging er een steeds grotere invloed uit van de Franse cultuur, wat uiteraard ook talige consequenties had. Zo stammen uit deze periode bijvoorbeeld veel Franse leenwoorden.

Franse invloeden waren er dus al in de 12de/13de eeuw en vanaf de 14de eeuw tot ongeveer 1800 was het Frans de taal van het hof en van de hogere kringen. Ook in latere eeuwen waren er dus Franse invloeden, maar voor het ontstaan van het suffix *-(er)ij* kunnen we ons voorlopig beperken tot de Middelnederlandse periode. En voor deze periode kunnen we er wel van uitgaan dat de geletterde lagen van de bevolking een behoorlijke kennis hadden van het Latijn en ook van het Frans (dit laatste geldt natuurlijk in bijzondere mate voor de zuidelijke gebieden van het Nederlandse taalgebied).

Van der Sijs beschrijft het proces van overname van Franse woorden in het Nederlands als volgt:

De hogere standen waren tweetalig, en wanneer zij Nederlands spraken, doorspekten ze dit met Franse woorden. Andere standen namen de Franse woorden van hen over, omdat zij zich wilden spiegelen aan de hoogste standen en dus graag 'voornamen' taal gebruikten. Salverda de Grave [...] noemt dit de 'zwaartekracht' der vreemde woorden: 'zij dringen hoe langer hoe dieper in, ook in kringen waar de vreemde taal onbekend is.' (Van der Sijs 1996:139)

Het doordringen van Franse leenwoorden in het Nederlands moet dus in eerste instantie worden begrepen als een sociaal verschijnsel; het gaat van 'boven' naar 'beneden'.

2.2 Literatuuroverzicht

In deze paragraaf wil ik nagaan wat er in de taalkundige literatuur tot nu toe te berde is gebracht over het ontstaan (de ontlening) van het suffix *-ij*.

Het begin van de Nederlandse grammaticale traditie levert nog vrij weinig op met betrekking tot concreet affix-onderzoek. Grammatici uit de 16de/17de eeuw behandelen de woordvorming weinig systematisch en over

afleidingen resp. affixen vindt men hooguit wat verspreide opmerkingen.⁴⁵ Dat verandert in de 18de eeuw. Moonen (1706) heeft een ‘kapittel’ over afleidingen en één over samenstellingen. In zijn hoofdstuk over de afleiding (die “geschiedt door het hechten van zekere *Aenhangselen*, die ten meesten deele in zich zelven niet betekenen”); 118) noemt hij bij de denominale zelfstandige naamwoorden (de ‘afgenoemde naemwoorden’) ook het suffix *-y*. Moonen geeft maar twee voorbeelden, te weten *ruitery* (118) en *voogdy* (120). Over de geschiedenis van dit ‘aenhangel’ komen we bij Moonen niets te weten.

De eerste mij bekende Nederlandse grammatica waarin affixen enigszins systematisch (en één voor één) worden besproken is de *Aenleiding tot de kennisse van het verheven deel der Nederduitsche sprake* van Ten Kate uit 1723. Ten Kate behandelt in het tweede deel (*Van den grondslag van geregelde afleiding*) de woordvorming.⁴⁶ Hij onderscheidt “Voor- en Agter-voegsels” (51), en bij de achtervoegsels brengt hij vervolgens een onderverdeling aan, met als indelingscriterium de klemtoon. Het achtervoegsel *-ij* hoort bij de ‘Vol-op-Klemstaertigen’, bij de beklemtoonde suffixen dus. Ten Kate geeft ook informatie over het ontstaan van het suffix. Hij schrijft dat “het komt in stêe van ‘t Fransche *Ie*, ‘t gene wederom van de Latijnsche *terminatie* IA ontleent schijnt te zijn” (91/2).

In navolging van Ten Kate classificeert ook Lulofs in zijn in 1833 verschenen *Gronden der Nederlandsche woordafleidkunde* de suffixen op basis van de klemtoon.⁴⁷ Lulofs brengt *-ij* onder in zijn derde klasse, de ‘zogenaamde volopklemstaartige achtervoegselen’. Over het ontstaan van het suffix in het Nederlands is hij wat uitvoeriger dan Ten Kate.

Dit Achtervoegsel, oudtijds *ië* luidend, is, blijkens den accent, van vreemden oorsprong, en naar het Latijnsch, of middeleeuwisch-Latijnsch of Romanisch *iä*, *ië* gebootst. De oudste Deutsche tongvallen kenden het niet. Later begint het zich het eerst in

45) Zo merkt Leupenius (1653:26) in zijn paragraaf over het woordgeslacht op dat “alle namen in *ije*, *vischerije*, *slaavernije*, *dieverije*, *tooverije*” vrouwelijk zijn. Eerder komt bijv. ook Ampzing al over afleidingen op *-ie/-ij(e)* te spreken in zijn *Nederlandsch tael-bericht* uit 1628 (vgl. Zwaan 1939, vooral p. 168/9). Hij bespreekt daar de spelling van het suffix. Een overzicht van de behandeling van de woordvorming in de Nederlandse grammatica’s uit de 16de/17de eeuw geeft Dibbets (1982).

46) *Afleiding* heeft hier trouwens nog niet de hedendaagse betekenis waarbij het staat voor een morfologisch proces en voor het resultaat ervan, maar wordt door Ten Kate nog vooral abstract gebruikt (‘het afleiden’). Het woord komt hier in betekenis ongeveer overeen met *etymologie*. Voor meer algemene informatie over Ten Kates opvattingen over woordvorming zie Schultink (1994b).

47) Schultink (1994a:45) constateert dat het 110 jaar eerder verschenen werk van Lambert ten Kate ten grondslag ligt aan ‘het puur historisch georiënteerde handboek’ van Lulofs.

Duitsche woorden van vreemden oorsprong te vertoonen, b.v. in *astronomIE*, *propheziE*, *abbetIE*, (d.i. *abdiJ*, van 't Latijnsche *abbatiA*). Met de dertiende eeuw hecht het zich ook aan echt-Duitsche woorden. (151)⁴⁸

Lulofs neemt dus de klemtoon als criterium op basis waarvan hij *-ij* rekent tot de suffixen die “bastaardachtig en van uitheemschen, onduitschen oorsprong zijn” (138). Hij laat open of het ontleend is aan het Latijn of aan het Frans. Helaas geeft Lulofs geen voorbeelden van ‘echt-Duitsche [= Nederlandse] woorden’ met *-ie*, maar zijn laatste opmerking duidt erop dat het voorkomen ervan voor hem als criterium dient om het suffix tot het Nederlands te rekenen.

Het suffix *-ij* wordt eveneens behandeld door Brill in zijn *Hollandse spraakleer* uit 1846 en ook in de vierde uitgave die in 1871 onder de titel *Nederlandsche spraakleer* verschenen is. De tekst uit de 1871-editie is op sommige punten aangepast en verbeterd.⁴⁹ Brill hanteert een ordening niet meer naar de klemtoon, maar naar de woordklasse van de afleidingen. Het suffix *-ij* wordt besproken bij de affixen die dienen ter afleiding van zelfstandige naamwoorden. Brill (1846:279, 1871:137) begint met de etymologie. Opmerkelijk is dat het suffix volgens hem rechtstreeks aan het Latijn ontleend is: “*ij* is een bastaarduitgang, ontleend aan den Latijnschen uitgang *ia* (Fransch *ie*)” (1871:137).

Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) is op dit punt minder expliciet, maar men denkt kennelijk aan het Frans als brontaal. Beets, de bewerker van het suffix, begint zijn artikel als volgt:

-IJ [...] achtervoegsel met den hoofdtoon tot vorming van znww.: mnl. *-ie*, *-ye*, mnd. mhd. *-îe*, nhd. *-ei*. Het is eene uit het Romaansch overgenomen uitgang: ofra. nfra. *-ie* (uit lat. *-ia*). [...] Eerst heeft men met dit achtervoegsel gevormde Romaansche woorden, meer of minder letterlijk, in de eigen taal overgenomen en is vervolgens, naar het voorbeeld van deze, nieuwe woorden met het ontleende suffix gaan vormen. (WNT VI,1396)

48) De observatie dat het suffix ‘oudtijds’ tweelettergrepig uitgesproken werd als *-ië* is in deze context niet relevant, zal echter in paragraaf 4.1 nog uitvoerig ter sprake komen.

49) Zo zijn evident onjuiste gegevens verwijderd, zoals de datering van de vroegste ontleningen op de 13de eeuw — ze zijn ouder. Ook de voorbeelden van oude ontleningen die Brill hierbij geeft, zijn slecht gekozen (en in de druk uit 1871 verwijderd).

Net als Lulofs gaat ook Beets dus in op het *proces* van ontlening. En net als Lulofs wijst hij erop dat taalgebruikers op een gegeven moment het vreemde suffix actief gaan gebruiken om nieuwe woorden te vormen.

Schönfeld's Historische Grammatica is duidelijk wat betreft de vraag naar de brontaal: het suffix is ontleend aan het Frans en het Franse suffix komt op zijn beurt uit het Latijn en – deze mogelijkheid wordt hier voor het eerst genoemd – uit het Grieks.

Ndl. *-ij* (hgd. *-ei*) en *-erij* (hgd. *-erei*), mnl. *-ie* en *-erie*, is ontleend aan fra. *-ie* (< lat. *-ia*, en gr. *-ια*) en *-erie*. (Van Loey 1970:220)

Dit laatste aspect is nieuw: in de eerdere werken werd in verband met de ontlening alleen *-ij* besproken. Van Loey (1970) daarentegen noemt ook het Franse suffix *-erie* en wijst daarmee op de mogelijkheid dat ook de variant *-erij* wel eens ontleend zou kunnen zijn aan het Frans. De verhouding tussen *-ij* en *-erij* wordt met deze mogelijkheid nog ingewikkelder.

Interessant zijn ook de opmerkingen van De Vooy in zijn *Nederlandse spraakkunst*. Dit werk verscheen voor het eerst in 1947, de vierde druk (herzien door M. Schönfeld) tien jaar later. De Vooy biedt een “uitvoerig overzicht van wat anderen over de Nederlandse woordvorming te berde hebben gebracht ruimschoots aangevuld met eigen onderzoeksresultaten van de auteur” (Schultink 1994a:51). Het suffix *-ij* bespreekt hij in een paragraaf met het kopje ‘Hybridische vorming’, samen met andere suffixen van Romaanse komaf.

De oorsprong van dit suffix is te vinden in het Frans. Woorden op *-ie* moeten al lang vóór de schriftelijke overlevering aan het Frans, en aan het geschreven Latijn ontleend zijn; anders zou het onverklaarbaar zijn dat reeds omstreeks 1300 zoveel analogievorming op te merken valt, b.v. *duvelie*, *heerschappie*, *momborie*, *voghedie*, *gokelie*, *wapenie*. (De Vooy 1957:219)

De Vooy probeert hier een (beargumenteerde) datering te geven van de oudste ontleningen, nl. duidelijk vóór 1300. Zijn criterium is het voorkomen van analogievorming, dat wil zeggen woorden met *-ie*, gevormd op basis van Nederlandse grondwoorden (en dus niet ontleend).

Andere 20e-eeuwse grammatica's gaan voor zover ze aandacht besteden aan *-(er)ij* op grond van hun in eerste instantie synchrone opzet helemaal niet in op oorsprong en/of ontlening van het suffix.⁵⁰

Het *Morfologisch Handboek* (De Haas & Trommelen 1993:237) tenslotte rangschikt het suffix *-(er)ij* onder de Germaanse suffixen, dit in tegenstelling tot de andere tot nu toe besproken werken. Deze tegenstelling is echter tot op zekere hoogte een schijntegenstelling. Volgens de *Introductie* zijn de termen 'Germaans' en 'niet-Germaans' in het *Morfologisch Handboek* namelijk "bedoeld als taalinterne synchrone begrippen en niet als sociolinguïstische of diachrone begrippen" (11). Hun onderscheid Germaans/niet-Germaans baseren de auteurs op een aantal criteria, waaronder de klemtoon (vgl. p. 152/3): Germaanse suffixen zijn in de regel niet beklemtoond, niet-Germaanse wel. Nu zou men dus verwachten dat *-(er)ij* op basis van dit criterium wordt behandeld als niet-Germaans suffix, wat echter zoals gezegd niet het geval is. Er moet dus een ander criterium zijn dat de auteurs doet besluiten om *-(er)ij* 'Germaans' te noemen. De Haas & Trommelen zijn hier niet echt expliciet over, maar het lijkt erop dat ze dit criterium vinden in hun observatie van een "opmerkelijke tweedeling":

Afleidingen van het type Germaans+Germaans en niet-Germaans+niet-Germaans komen zeer frequent voor, terwijl het aantal afleidingen van het type Germaans+niet-Germaans en niet-Germaans+Germaans hierbij schril afsteekt (De Haas & Trommelen 1993:12)

Met andere woorden: "Germaanse affixen hechten zich bij voorkeur aan Germaanse bases en niet-Germaanse affixen aan niet-Germaanse bases" (13).⁵¹

Het zal duidelijk zijn dat deze 'observatie' voor *-(er)ij* alleen klopt, als men het eerste criterium (de klemtoon) buiten werking zet, het suffix is immers volgens het klemtoon-criterium 'niet-Germaans', het hecht zich echter desondanks bij voorkeur aan Germaanse bases en wordt daarom als Germaans beschouwd. Van Santen (1995:545, noot 2) waarschuwt in dit verband terecht voor het gevaar van een cirkelredenering: met Germaanse basiswoorden

50) Vgl. bijvoorbeeld Overdiep (1949:239) of Rijpma & Schuringa (1968: § 69). Hetzelfde geldt ook voor de ANS.

51) Een vergelijkbare formulering staat op blz. 153. Het is trouwens problematisch om in een puur synchrone benadering criteria te vinden voor het al dan niet 'Germaans'-zijn van de basiswoorden. Bovendien wordt in deze argumentatie het onderscheid tussen Germaans+niet-Germaans en niet-Germaans+Germaans ten onrechte veronachtzaamd. Dit laatste is namelijk heel gewoon, vgl. afleidingen van het type *fanatiekeling*, *dilettanterig* of *fantasieloos*.

worden Germaanse suffixen gecombineerd, dus is het suffix Germaans; omgekeerd: het suffix is Germaans, dus worden met Germaanse basiswoorden inderdaad altijd Germaanse suffixen gecombineerd.

In hun poging om te komen tot een zuiver synchrone classificatie ‘Germaans’ vs. ‘niet-Germaans’ offeren De Haas & Trommelen dus het strikte (ook bij een diachrone interpretatie van de onderscheiding juiste) criterium ‘klemtoon’ op ten gunste van een criterium in de vorm van een generalisatie (die gewoon onjuist is als men het begrip ‘Germaans’ diachronisch interpreteert). De reden voor deze stap is mij niet duidelijk en ik zal deze terminologie dan ook niet overnemen.

Dit kleine literatuuroverzicht laat zien dat ‘men’ het over een aantal dingen eens is: het suffix is ontleend en wel aan het Frans en/of het Latijn. Het was en is beklemtoond en het had in het Middelnederlands de vorm *-(er)ie*, later *-(er)ij*. Dit overzicht levert echter ook een aantal vragen en problemen op die in het vervolg van dit hoofdstuk zullen worden besproken.

2.3 De ontlening van het suffix

De overlevering van het Nederlands begint in feite pas in de dertiende eeuw, van deze eeuw dateren de oudste bewaard gebleven teksten. Een speurtocht naar de geschiedenis van het suffix *-(er)ie* moet dus beginnen in deze eeuw. Een eerste probleem is daarbij de selectie van het materiaal.

Als basis voor het ontstaan van het suffix *-ij/-erij* komen in aanmerking gelede woorden die eindigen op *-ie* of *-(e)rie*. ‘Geleed’ hoeft hier (nog) niet per se te betekenen ‘geleed in het Nederlands resp. voor de Vroegmiddelnederlandse taalgebruiker’, het kan ook zijn ‘geleed in het Frans en/of het Latijn’. Grofweg kunnen we als materiaalbasis nemen: gelede woorden op *-ie* die over het algemeen in het hedendaags Nederlands corresponderen resp. (als ze niet meer bestaan) zouden corresponderen met gelede woorden op *-ij*. Als er een tegenhanger is in het Frans, dan eindigt die ook op *-ie*, en als ‘hetzelfde’ woord ook bestaat in het Latijn, dan eindigt dat op *-ia*.

Dat betekent dat een woord als *gramarie* (in het *Glossarium Bernense* de vertaling voor het Latijnse *gramatica*) niet direct relevant is. Hetzelfde geldt voor het in de tweede helft van de twaalfde eeuw ontleende *purgatorie* (‘vagevuur’; volgens het MNW “van mlat. *purgatorium*, of van ofra. fra. *purgatoire* met latinisering”). En ook een woord als *lactuarie* (‘een dikke, zoete medicijn’; in het *Glossarium Bernense* als vertaling voor het Latijnse *electuarium*) dat in het INL-corpus Vroegmiddelnederlands een paar keer voorkomt, hoort niet

bij het relevante materiaal omdat het, net als *gramarie* en *purgatorie*, niet analyseerbaar is als geled (wat zou het grondwoord moeten zijn?).

2.3.1 Probleemgevallen

In het Vroegmiddelnederlands heb ik in totaal zo'n 60 woorden aangetroffen die voor de ontwikkeling van *-(er)ij* van direct belang lijken. Niet in alle gevallen is de status van een woord echter duidelijk te achterhalen. Zo krijgt men bij de afbakening van het corpus o.a. te maken met analyseproblemen van meer filologische aard. Bijvoorbeeld bij het woord *cloosterie*. In de mij ter beschikking staande conceptaflevering van het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* wordt dit woord als volgt geanalyseerd:

Wsch. van het znw. clooster 'klooster' met het hier collectiverend suffix -ie, -ij zoals bij ruitery 'de ruiters, het ruitervolk'.

Er is één bewijsplaats:

- (13) Oec besciet hi (*Jezus*) dat dan soude wesen. Drierande volc als wi lesen. *Cloesterie* gheuwede prelate. *Rijmb. 610,36-38 (Wvla 1285)*.

De bewijsplaats laat maar één interpretatie toe, de betekenis moet collectivierend zijn: 'kloostervolk, kloosterbewoners'. Probleem: als deze analyse klopt, dan is *cloosterie* de enige (mij bekende) Middelnederlandse *-ie* afleiding van een niet-persoonsnaam die een groep personen aanduidt. Misschien niet onmogelijk, maar wel erg onwaarschijnlijk.

Het MNW maakt gebruik van een andere editie van de *Rijmbijbel* (namelijk de editie van J. David). De verzen in kwestie vertonen hier een variant:

- (14) Dat dan sal wesen drierande volc ...: *cloostriere*, ghehuwede, perlate. (*Rijmb. 25669*)

Het citaat wordt in het MNW gerangschikt onder het lemma *cloostriere*, znw.m., met de betekenis 'kloosterling, monnik'. In deze variant hebben we dus te maken met een opsomming van drie 'bevolkingsgroepen', alle drie aangeduid met behulp van een persoonsnaam in het meervoud. Deze variant/interpretatie lijkt mij een stuk waarschijnlijker; de in het Vroegmiddelnederlandse corpus aangetroffen vorm *cloesterie* hoort in dit geval niet bij de afleidingen op *-ie*.

Problematisch is volgens mij ook de interpretatie van de vorm *barbarien* in de volgende aanhaling:

- (15) Daer naer eustaes al onderdede
 Sine viande ende vincse mede
 Ende al van *barbarien* tlant
 Dat wan hi al met sire hant
En.Cod. 429,1-4 (Ovla 1290).

Is *barbarie* hier inderdaad, zoals er in de conceptaflevering van het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* gezegd wordt, een “benaming die voor elk heidens land gebruikt kon worden”?

Gek genoeg komt zo’n woord *barbarie* niet voor in het *Middelnederlands Woordenboek*. Maar misschien moet men ook niet *barbarie*, maar de hele uitdrukking *al van barbarien tlant* (‘het hele land van *barbarien*’) zien als benaming voor een heidens land. *Barbarien* zou in dat geval dat.ev.vr. van *barbarie* (met de abstracte betekenis ‘barbarij’) kunnen zijn. In deze betekenis komt het woord echter eveneens in het MNW niet voor.⁵² Daar vinden we wel de persoonsnaam *barbarien* ‘barbaar, heiden’ (van Ofr. *barbarin*). Ook deze interpretatie zou een zinvolle analyse van de bewijsplaats in kwestie mogelijk maken: ‘het land waar de barbaren wonen’, waarbij *barbarien* dan moet worden opgevat als dat.mv.m.

Er zijn ook gevallen waar een analyse erg lastig is omdat de structuur van een woord niet goed te achterhalen is. Een voorbeeld is *laserie* (‘lazerij’, ‘leprozenhuis’). Dit woord komt nu hooguit nog voor in uitdrukkingen als *iem. op z’n lazerij geven* (WNT: “als verachtelijke naam voor het menselijk lichaam”). Het lijkt een afleiding, maar het is onduidelijk welk basiswoord met die afleiding zou kunnen corresponderen. Het is wel zeker dat *laserie* (ook aangetroffen in de vorm *lasarie*) te maken heeft met de eigennaam *Lazarus*, de met zweren overdekte bedelaar uit de bijbel (Luk. 16). Of het woord in het Nederlands afgeleid is of via het Oudfrans het Nederlands binnengekomen is, is echter onduidelijk. Dat heeft ook te maken met de onduidelijke status van *lazer*, een znw. ‘melaatse’ of bnw. ‘melaats’ (mogelijk een verkorte vorm van *Lazarus*) dat de basis zou moeten zijn van een afleiding in het Nederlands. Dit woord is echter nergens aangetroffen.⁵³

52) In het WNT (II, 1008) vinden we de ingang “*barbarij*, znw.vr. Naar den vorm eene afleiding van *Barbaar* met -ij, waarschijnlijk eene navolging van fr. *barbarie*. Barbaarschheid; thans in onbruik.” Er worden twee bewijsplaatsen uit de 19de eeuw gegeven. Dit is een aanwijzing dat het woord in deze betekenis pas lang na de Middelnederlandse periode ontleend resp. gevormd is.

53) Vgl. voor deze kwestie ook het WNT-artikel *lazerig*.

2.3.2 Ontlening of afleiding?

In het Vroegmiddelnederlandse materiaal kan men twee grote groepen onderscheiden: aan de ene kant de leenwoorden en aan de andere de Vroegmiddelnederlandse afleidingen.

Tot de leenwoorden reken ik woorden als *ribauderie* ('buitensporig gedrag') of *seigneurie* ('heerschappij, bestuur'), woorden dus die uit het Frans (of uit het Latijn) zijn overgenomen en die in het Nederlands met dezelfde vorm en met dezelfde betekenis gebruikt worden als in de brontaal. Tot de Vroegmiddelnederlandse afleidingen reken ik woorden als *backerie*, *wasscherie*, *herbergie*. Het zijn afleidingen op basis van inheemse grondwoorden, gevormd in het Nederlands, zonder directe tegenhanger in het Frans en/of het Latijn.

Of er bij de leenwoorden inderdaad sprake is van 'dezelfde' vorm en 'dezelfde' betekenis hangt uiteraard af van het gehanteerde vorm- en betekenis-begrip. Zo kunnen er bij gelijke uitspraak verschillen zijn in de spelling (de spelling was immers in de Middeleeuwen nauwelijks genormeerd) en andersom kunnen er ook bij gelijke spelling niet achterhaalbare uitspraakverschillen tussen het Nederlands en het Frans (maar ook binnen het Nederlandse taalgebied) geweest zijn. Een voorbeeld van wat ik hier op het oog heb: het Franse *seigneurie* ('heerschappij, bestuur') vindt men in het Nederlands terug in o.a. de vormen *seinjorie* (deze vorm is de MNW-ingang), *sinjorie*, *singerie*. Desondanks zou ik hier van een leenwoord (met 'dezelfde' vorm als in het Frans) willen spreken. Vergelijkbaar de veronderstelde betekenisidentiteit bij 'echte' leenwoorden. Hebben het Franse *seigneurie* en het Nederlandse *seigneurie* dezelfde betekenis? Dat is nauwelijks nog na te gaan, maar het zal duidelijk zijn dat de graad van overeenkomst ook hier te maken heeft met onze betekenisopvatting. Een ontleend woord komt in een nieuwe talige en culturele context terecht en de betekenis zal over het algemeen snel worden aangepast aan die nieuwe voorwaarden. Ook ontstaan er (vaak al direct na het ontlenen) nieuwe gebruikswijzen die de brontaal niet had; zo kent het Middelnederlands de vaste uitdrukking *sine singerie* (= *seigneurie*) *maken* (MNW: 'den grooten heer spelen, goede sier maken'). 'Dezelfde' betekenis? Bovendien wordt een woord vaak maar met een deel van z'n betekenisonderscheidingen uit de brontaal overgenomen. Een hedendaags voorbeeld: het Engelse *keyboard* heeft twee betekenissen, een oudere 'muziekinstrument' en een betrekkelijk recente 'toetsenbord (van een computer)'. Het Nederlands heeft het woord met beide betekenissen (vgl. GWHN 1991), het Duits daarentegen heeft deze betekenisontwikkeling niet overgenomen, het kent alleen de eerste betekenis. Betekenisidentiteit? Het hangt er maar van af hoe strikt men de eisen formuleert, waaraan een ontleend woord moet voldoen om 'dezelfde betekenis' te hebben als in de brontaal.

Los van dit soort overwegingen is de onderscheiding leenwoord vs. afleiding ook om andere redenen problematisch. In veel gevallen is het immers moeilijk om te bepalen of een afleiding ontleend is (en aan welke taal ze ontleend is). Van Bree (1996a:290) wijst er terecht op dat het in principe ook denkbaar is dat taalgebruikers een affix gebruiken om woorden binnen het ‘vreemde’ deel van de woordenschat te vormen: “Het is mogelijk dat ook een woord als bijv. *massage* los van het gelijkkluidende franse woord in het Nederlands is ontstaan als afleiding van *masseren*.” Een vergelijkbare kanttekening kan worden geplaatst bij een aantal woorden op *-ie* die hier en elders ‘ontleend’ worden genoemd. *Seigneurie* wordt over het algemeen beschouwd als ontleend aan het Frans (wat ook zeker een mogelijkheid is), maar het woord kan in principe ook – eventueel onder invloed van het Frans – gevormd zijn in het Nederlands. De basis daarvoor, het Franse woord *seigneur*, maakte immers ook al deel uit van de Vroegmiddelnederlandse woordenschat.

Men kan in feite alleen dan betrekkelijk zeker zijn dat een afleiding ontleend is, als er naast die afleiding geen mogelijk basiswoord ontleend is. Dit is bijv. het geval bij *infirmarie* (‘ziekenafdeling van een klooster’),⁵⁴ ontleend aan mlat. *infirmaria*. In het Latijn is er ook een aantal andere woorden met dezelfde stam, waardoor *infirmaria* herkenbaar is als geleed woord. In het (Vroegmiddel-)Nederlands is dat niet het geval, *infirmarie* staat daar alleen.⁵⁵ Maar in de meeste gevallen is niet alleen de afleiding ontleend, maar ook het grondwoord. Dergelijke gevallen doen de grens tussen ontlening en afleiding vervagen.

Dat deze grens nog verder vervaagt, daartoe dragen woorden als *boscherie* (‘houthakkersbedrijf’) en *buggherie* (‘ketterij; sodomie’) bij. *Boscherie* kan in het Nederlands zijn gevormd van óf het zelfstandig naamwoord *boscher* (‘houthakker, eigenaar van een bos’) óf van *bosschen* (‘houthakken’). Het valt echter op dat de enige overgeleverde Vroegmiddelnederlandse vorm *busserie* (één bewijsplaats uit Brugge; in het zuiden van het Nederlandse taalgebied was er ook de variant *busch* naast *bosch*) in hoge mate overeenkomt met Ofra. *bucherie* ‘houthakkersbedrijf’ dat zelf weer is afgeleid van Ofra. *buschier* ‘marchand du bois’. Met andere woorden, *bosserie* zou ook een leenwoord kunnen zijn uit het Frans. Vergelijkbaar is het woord *buggherie*. Dit zou een afleiding in het Nederlands kunnen zijn van *buggher* (‘ketter; sodomiet’),

54) Het woord is in deze vorm met twee bewijsplaatsen in het Vroegmiddelnederlands vertegenwoordigd. Veel frequenter is de ingekorte vorm *firmerie/fermerie* (197 bewijsplaatsen). *Infirmarie* is ook (nog) opgenomen in Van Dale (1992).

55) Dit in tegenstelling tot bijv. het Engels, waar de stam *infirm* beter vertegenwoordigd is. Nog in het hedendaags Engels zijn er naast elkaar het bnw. *infirm* (‘zwak’), het znw. *infirmity* (‘zwakheid, gebrek’) en het znw. *infirmity* (‘ziekenhuis’).

maar wederom valt op dat er een parallelle Oudfranse vorm is, *bougrerie* (van Ofra. *bolgre* ‘ketter’ en/of *bougre* ‘sodomiet’) met dezelfde betekenis. De vraag is dus: zijn *buggher* en *buggherie* allebei ontleend aan het Frans en vervolgens (of misschien ook wel meteen) aangepast aan het Nederlands of is eerst *buggher* ontleend en aangepast en vervolgens op basis daarvan en/of naar het Franse model *buggherie* ontstaan?⁵⁶

Met *bosscherie* en *buggherie* zitten we ook op de grens tussen leenwoord en leenvertaling. Een duidelijk(er) voorbeeld van dit laatste is het Vroegmiddelnederlandse *heerscappie*, dat moet worden beschouwd als leenvertaling van het al genoemde *seigneurie*. In principe zou het natuurlijk ook een ‘echte’ Nederlandse afleiding kunnen zijn, maar invloed van het Franse model lijkt, gezien de betekenisovereenkomst tussen *seigneurie* en *heerscappie*, toch wel zeer waarschijnlijk.

Het is dus niet zo makkelijk om te komen tot een eenduidige indeling ‘leenwoord - afleiding’. Eerder hebben we te maken met een glijdende schaal met aan de ene kant die woorden die alleen maar kunnen worden begrepen als ontleende woorden en aan de andere kant die woorden waarvoor geen equivalent is aan te wijzen in het Frans (of in het Latijn). Tussen deze twee polen zijn er allerlei gevallen die in meer of mindere mate steunen op een Frans (Latijns) model. In zekere zin correspondeert deze glijdende schaal met de verschillende stadia in de ontwikkeling van het suffix, dat immers via leenwoorden het Nederlands binnengekomen is en uiteindelijk ook gebruikt werd ter vorming van Nederlandse afleidingen op basis van Nederlandse grondwoorden.

2.3.3 De brontaal

Tenslotte nog de vraag naar de brontaal. Uit het literatuuroverzicht bleek al, dat de vraag of het suffix ontleend is aan het Frans of aan het Latijn niet eenduidig te beantwoorden is. Dat geldt ook voor veel ontleende woorden. Is *infirmarie* (en *fermerie*) direct ontleend aan mlat. *infirmaria* of via ofra. *enfermerie*? Is *castelrie* (‘ambt, rechtsgebied van een kastelein of burggraaf’) afkomstig van het Latijnse *castellaria* of van het Franse *castellerie*?

We hebben hier te maken met één van de bekende moeilijkheden bij het bestuderen van ontlening uit ‘het Romaans’: net als de datering van ontlening ons vaak voor problemen stelt, is ook de precieze herkomst van leenwoorden lang niet altijd vast te stellen. Het Latijn en het uit het Latijn ontstane Frans hebben door hun nauwe verwantschap een woordenschat die in hoge mate

56) Het is in principe zelfs denkbaar dat eerst *buggherie* ontleend is en op basis daarvan (als een soort ‘back formation’, ‘Rückbildung’) de persoonsnaam *buggher* ontstaan is (al dan niet naar analogie met het Frans).

overeenkomt. De precieze bepaling van de herkomst is daarom vaak niet mogelijk (vgl. Van der Wal & Van Bree 1992:174/5). Een mogelijk criterium zou het woordaccent kunnen zijn, maar Salverda de Grave (1906:21) maakt aan de hand van voorbeelden duidelijk dat ook dit geen absoluut criterium is: “Uit het Latijn komen, niettegenstaande de Franse akcentuatie, *diakonie* en *pastorie*”. Hij wijst erop dat kennelijk veel woorden op *-ie* die men op grond van hun eindklemtoon als Franse woorden zou willen beschouwen, desondanks toch ook rechtstreeks aan het Latijn (en ook aan het Grieks) ontleend kunnen zijn. We beschikken dus niet over een werkelijk deugdelijk criterium om de vraag naar de brontaal te beslissen. Vaak moet deze vraag onbeantwoord blijven en komt men niet verder dan een vaag ‘van Romeinse afkomst’.⁵⁷

2.4 De vorm van het suffix

In het Vroegmiddelnederlands materiaal treft men het suffix over het algemeen in de spelling *-ie* aan. Daarnaast vindt men ook spellingvarianten zoals *-ye*, *-i*, *-ij*. Deze laatste komt vooral in de meervoudsvorm *-ijen* voor; ze duidt dus niet op een diftong, maar de <j> moet worden opgevat als verbindingsklank [j].

Los van dergelijke spelvarianten kan men naast het ‘gewone’ *-ie* (zoals in *capelanie*, *dekenie*, *meesterie*, *monikie* enz.) een viertal suffixvarianten onderscheiden: *-nie*, *-erie*, *-rie* en *-die*.

In *dorpernie* (‘laagheid, onzedelijkheid’), afgeleid van *dorper* (‘boer; schurk’), vindt men een suffix *-nie*. Het MNW vermeldt naast deze vorm ook nog een minder gewone vorm *dorperie* die echter in het Vroegmiddelnederlands niet is aangetroffen. De suffixvariant *-nie* komt schijnbaar ook voor in woorden als *capelanie* of *dekenie*, maar dit is een gevolg van de syllabificatie in het Nederlands (*ca-pe-la-nie*). Het is echter niet onwaarschijnlijk dat deze klankovereenkomst *-nie* zoals in *dorpernie* mogelijk gemaakt respectievelijk gesteund heeft. Een ander voorbeeld van een ‘echt’ suffix *-nie* is *drapernie* (van *drapier* ‘lakenfabrikant’), dat in het Vroegmiddelnederlands corpus voorkomt als variant van het veel frequentere *draperie* (‘laken; lakenweverij’). Daarnaast is er in het corpus ook nog een vorm *drapenie* (drie vindplaatsen) dat kennelijk een andere betekenis heeft, namelijk ‘drapeniersgilde’. Een duidelijk voorbeeld:

57) Vgl. in dit verband ook Van Bree (1996a: hoofdstuk 21).

- (16) So wat hambochts man die *ter drapenie* behord. die sijn *werc* liete ligghen; jofte *anderman* *verbode* sijn *werc* *tedoene*; me *salne* *bannen* *vte vlaendren* .i. jar. *Corp.I 367,14-16 (Brugge 1301-1325)*.

De precieze verhouding tussen deze vormen is niet helemaal duidelijk. In de concept-aflevering van het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* (1993) wordt bij *drapenie* gedacht aan een metonymische toepassing: “draperie > met *dissimilatie* *drapenie*”. Dit lijkt me een mogelijke verklaring, *-nie* mag echter in dit geval niet zonder meer worden geïdentificeerd met *-nie* in *dorpernie* en *drapernie*. Dit suffix is immers een duidelijk derivationeel suffix ter afleiding van denominale zelfstandige naamwoorden (van *dorper* en *drapier*). Als alternatief zou men bij *drapenie* misschien ook kunnen denken aan een dwarsverband met de persoonsnaam *drapenier* (‘lakenwever’). In deze interpretatie hebben we dan te maken met het suffix *-ie*, dat in de plaats komt van *-ier* (suffixsubstitutie).

Aan een suffix *-erie* zou men kunnen denken bij afleidingen als *backerie* (‘bakkerij’), *pelserie* (‘pelswerk’), *potterie* (‘pottenbakkerij’) of *visscherie* (‘visserij’). Dergelijke afleidingen kunnen echter ook worden beschouwd als afgeleid van het corresponderende nomen agentis (*bakker*, *pelser*, *potter*, *visscher*) en zijn daarom geen bewijs voor het bestaan van *-erie*. Ook afleidingen als *costerie* of *meierie* zijn dat niet, het zijn gewone *-ie*-afleidingen van persoonsnamen op *-er*. Toch zijn er aanwijzingen dat er al voor het Vroegmiddelnederlands een zelfstandig suffix *-erie* moet worden aangenomen. Zo’n suffix vindt men in een aan het Frans ontleend woord als *ribauderie* (‘buitensporig gedrag’, afgeleid van het eveneens ontleende *ribaut*). Maar er is ook tenminste één Vroegmiddelnederlandse afleiding waarvoor men moet uitgaan van dit suffix, te weten *gasterie*. Dit woord betekent ‘het houden van eene herberg of gaarkeuken’ (MNW) en is afgeleid van het zelfstandig naamwoord *gast* of van het werkwoord *gasten* (‘gast zijn’). In ieder geval moet het zijn gevormd met behulp van een suffix *-erie*.

Naast *-ie/-erie* is er de variant *-rie*. Voorbeelden zijn *capelrie* (‘stichting ter bezoldiging van een kapelaan’), *teghelrie* (‘tegelbakkerij’) en *volrie* (‘vollerij’). Deze variant vindt men vooral achter basiswoorden die later met *-arie* resp. *-arij* verbonden worden, namelijk achter basiswoorden op *sjwa* + *l*. Maar, zoals *volrie* duidelijk maakt, komt het suffix ook voor achter andere stammen die eindigen op een korte klinker gevolgd door *l*. Het is daarom nog maar de vraag of men *-rie* moet beschouwen als zelfstandige variant. Men zou namelijk ook kunnen beweren dat we bij een woord als *volrie* te maken hebben met *voller* + *-ie* resp. met *vollen* + *-erie* en dat de afleiding haar uiteinde-

lijke vorm krijgt door syncope van de sjwa: *vollerie* → *volrie*. Een aanwijzing in die richting vinden we bijvoorbeeld in het woord *capelerie* dat incidenteel gebruikt wordt naast het veel frequentere *capelrie* (ik ben *capelerie* twee keer tegengekomen, bij in totaal 82 bewijsplaatsen). In *mestrie* ('(leer)meesterschap') en *kelrie* ("kelder' van een klooster', MNHW: 'de zorg voor de mondbehoeften in een klooster') hebben we in ieder geval slechts schijnbaar te maken met *-rie*. *Kelrie* is een *-ie*-afleiding van *kelder* (mnl. ook *kelre*) en de vorm is ontstaan door syncopering. En *mestrie* is een variant van de afleiding *meesterie*, duidelijk een *-ie*-afleiding van *meester*.⁵⁸

Tenslotte *-die*, dat alleen voorkomt in *makelaerdie*. Ook de status van *-die* is niet helemaal duidelijk, wat vooral samenhangt met het feit dat het beperkt is tot deze ene afleiding. Ook hier bestaat overigens weer een variant: in het corpus vindt men namelijk ook de vorm *makelarie* (één bewijsplaats naast 20 voor *-die*).⁵⁹ Het WNT (VI,1396) vermoedt dat *-dij* zijn ontstaan dankt "aan zulke woorden, wier laatste lettergreep *-dij* is, maar in welke de *d* tot het stamwoord behoort". Vergelijkbaar het MNW waar men onder *makelaerdie* lezen kan: "voor *makelaardij* kan het voorbeeld geweest zijn *koopvaardij*." Een vorm *coopvaerdie* komt echter in het Vroegmiddelnederlands corpus niet voor en het MNW zelf heeft alleen *coopvaerderie*. En of een woord als *begardie* ('broederschap der begaarden') als voorbeeld gediend heeft voor *makelaerdie* is op z'n minst twijfelachtig, om semantische redenen, maar ook omdat *make-laerdie* in het corpus veel frequenter is. Het lijkt waarschijnlijker dat *makelaerdie* zelf het voorbeeld is voor latere vormen op *-dij*, waarbij dan duister blijft waar die *d* in dit woord vandaan komt. Dat we ook in woorden als *abdij* of *voogdij* te maken zouden hebben met een suffix *-dij* (dat dan als voorbeeld zou hebben gediend) lijkt me in ieder geval een misvatting.⁶⁰ Meervoudsvormen als mnl. *abden* en *voogden* wijzen duidelijk op een 'onderliggende' *d* die in auslaut-positie uiteraard stemloos wordt. Wèl is het echter zeer goed denkbaar, dat de syllabificatie van deze woorden (*ab-dij* enz.) de positie van een *-dij* zoals in *makelaardij* versterkt heeft en daarmee het ontstaan van een 'echte' suffixvariant *-dij* mogelijk gemaakt heeft (vergelijk hiervoor Sassen 1981:176).

58) De beide vormen van dit woord zijn in het corpus als volgt verdeeld: ca. 60 % *-rie* en 40 % *-erie*.

59) Kiliaan heeft trouwens in zijn *Etymologicum* (1599) *maeckelrije*.

60) Deze opvatting vindt men bijvoorbeeld in het *Morfologisch Handboek* (De Haas & Trommelen 1993:239), waar voor Ndl. *abdij* een suffix *-dij* wordt aangenomen (en *t*-deletie). Vgl. ook het MNW (onder *provostie*) waar kennelijk voor *abdij*, *voogdij* en *proosdij* wordt uitgegaan van een suffix *-dij*.

Wat is nu de verhouding tussen de genoemde suffixvarianten? Is er sprake van affix-allomorfie? De gangbare criteria voor affix-allomorfie zijn synonymie, complementaire distributie, fonologische gelijkheid en fonologische geconditioneerdheid (vgl. bijv. Rainer 1993:149). Dat er een zekere mate van fonologische overeenkomst is tussen de verschillende varianten, zal duidelijk zijn. Ook aan het criterium van de synonymie voldoen ze, er zijn tenminste geen betekenisverschillen die systematisch corresponderen met vormverschillen. Maar de beide andere criteria maken het toch lastig om hier te spreken van systematische allomorfie. Het blijkt niet mogelijk om een fonologisch criterium te vinden voor het gebruik van *-nie*, *-erie* of *-die*. Het best lukt dat nog voor *-rie*. Als algemene regel zou men kunnen formuleren dat *-rie* alleen optreedt na een korte klinker + *l*. Maar, zoals gezegd, de suffix-status van *-rie* is onduidelijk omdat we ook te maken kunnen hebben met ‘postmorfolologische’ syncopering. Bovendien geldt het criterium van de complementaire distributie niet (vergelijk het naast elkaar voorkomen van *capelrie* en *capelerie*). Ook voor de andere varianten zijn er over het algemeen wel dubbelvormen aan te wijzen. Naast *makelaerdie* komt ook *makelaerie* voor, *dorperie* staat naast *dorpernie*, enz. Er is dus geen sprake van systematische alternantie tussen de verschillende vormen. Geen ‘echte’ allomorfie dus, maar wel meer of minder duidelijke voorkeuren voor een bepaalde variant, zonder dat er (nog) sprake is van een uitgekristalliseerde systematiek. Die voorkeuren blijken (nog) voor een belangrijk deel lexicaal bepaald: per afleiding is er een voorkeur voor één van de suffixvarianten (*dorpernie*, *capelrie*, enz.).

2.5 De vorm-betekenisystematiek

In deze paragraaf zal ik een formeel-semantische indeling geven van de afleidingen in het Vroegmiddelnederlands.⁶¹ Hierboven heb ik al Van Loey (1970: 212) geciteerd die opmerkt: “De kans op productief worden bestaat vooral, indien de ontleende woorden door de betekenis, die het suffix aan ‘t geheel geeft, worden bijengehouden.” Een wat ‘modernere’ formulering van het oude idee dat er een verband is tussen betekenis en productiviteit vindt men bij Aronoff (1976:45) wanneer hij vaststelt: “productivity goes hand in hand with semantic coherence.” Aronoff voegt hieraan toe dat het onduidelijk is welke van de twee primair is. Moet een categorie semantisch coherent zijn om productief te kunnen zijn/worden of leidt productiviteit tot semantische

61) Het moge duidelijk zijn dat ‘formeel-semantisch’ hier niet gebruikt is als adjectief bij ‘formele semantiek’.

coherentie? Andere onderzoekers nemen hier een duidelijker standpunt in. Zo komt Taeldeman (1985b) naar aanleiding van zijn onderzoek naar deverbale adjectieven in het Nederlands tot de volgende conclusie:

In general our inquiry corroborates the old presumption that there is a causal relation between the productivity of a WFR [word formation rule, MH] and the semantic coherence of derived words, in that semantic coherence is a compelling condition for productivity.

Tot dezelfde conclusie komt ook Van Marle (1988:350): “[...] naar mijn mening moet semantische coherentie worden gezien als een *voorwaarde* voor morfologische produktiviteit.”

In hoeverre vormen nu de afleidingen op *-ie* een semantisch coherente categorie in het Vroegmiddelnederlands? Is er sprake van één categorie of moeten we uitgaan van meerdere categorieën? Biedt de formeel-semantische structuur van de afleidingen in kwestie aanknopingspunten voor een verklaring van de productiviteit in latere eeuwen?

- (I) Een eerste groep vormen de oude ontleningen uit het Latijn (niet toevallig vooral uit de kerkelijke sfeer) van het type:

(17)	<i>ab(e)die</i>	‘abdij’, van mlat. <i>abbatia</i>)
	<i>dekenie</i>	‘hoofdmanschap van een gilde’, van mlat. <i>dekania</i>)
	<i>prelacie</i>	‘hoog kerkelijk ambt’, van mlat. <i>praelatia</i>)
	<i>vicarie</i>	‘bepaalde kapel’, van mlat. <i>vicaria</i>)

Terwijl men de betekenis van *dekenie* en *prelacie* kan omschrijven met ‘ambt, waardigheid van X’ (waarbij X de in het basiswoord genoemde persoonsnaam is), hebben *abdie* en *vicarie* een concretere betekenis, namelijk ‘ambtsetel van een X’ of algemener ‘instelling, vernoemd naar X’ (X is ook hier een persoonsnaam die verwijst naar een drager van een bepaald ambt, een bepaalde waardigheid). Deze afleidingen zijn gevormd door suffigering van de persoonsnaam met *-ie*. Enigszins problematisch is in dit verband de afleiding *vicarie* omdat *vicaar* in deze vorm niet voorkomt: de mnl. vorm is *vicari(j)s* (mlat. *vicarius*). In het WNT vindt men een ingang *vicaarheer*, waarbij wordt opgemerkt dat de vorm *vicaar* ‘buiten samenstellingen niet aangetroffen’ is. Als we voor dit woord een synchrone afleidingsrelatie willen aannemen, moeten we dus uitgaan van affixsubstitutie (waarbij het dan nog maar de vraag is of men *-i(j)s* als suffix mag interpreteren).

De beide genoemde betekenissen staan uiteraard niet los van elkaar. Er is een voor de hand liggend metonymisch verband tussen 'ambt' en 'ambtszetel' en het is een kwestie van lexicalisering welke van de beide betekenissen de 'normale', gangbare betekenis is.

Bij dit groepje woorden sluit in het Vroegmiddelnederlands een grotere groep afleidingen aan die of ontleend zijn aan het Frans of gevormd zijn in het Vroegmiddelnederlands.

(18) <i>capellanie</i>	('woning van kapelaan; stichting tot het doen lezen van missen')
<i>capelrie</i>	('ambt van kapelaan; stichting ter bezoldiging van een kapelaan')
<i>castelrie</i>	('ambt, rechtsgebied van een kastelein/burggraaf; van mlat. <i>castellerie</i> , <i>castellaria</i> ; ofra. <i>chastellerie</i> , <i>castellerie</i>)
<i>conincstavelie</i>	('opperbevel', afgeleid van <i>conincstavel</i> ; daarnaast de gelijkbetekende variant <i>constavelie</i> van <i>constavel</i>)
<i>costerie</i>	('ambt, rechtsgebied van koster', gevormd naar het mlat. voorbeeld <i>custoria</i>)
<i>makelaerdie</i> <i>meesterie</i>	('ambt van makelaar, makelaarsloon') ('(leer)meesterschap (ook als titel)'; ontleend aan of gevormd naar het voorbeeld van ofra. <i>maistrerie</i>)
<i>meierie</i>	('ambt, rechten, gebied, hofstede van de meier')
<i>monikie</i>	('monnikschap')
<i>praterie</i>	('ambt, bevoegdheid van de <i>prater</i> , de weide- of boswachter')
<i>provostie</i>	('ambt, bevoegdheid, (rechts)gebied van de proost', afgeleid van <i>provoost</i> 'proost')
<i>schutterie</i>	('ambt van de <i>schutter</i> , bevoegdheid om loslopend vee te vangen')
<i>seigneurie</i>	('heerschappij, bestuur', ontleend aan ofra. <i>seigneurie</i>)
<i>vogedie</i>	('voogdij')

Ook deze afleidingen hebben de structuur 'persoonsnaam + -ie' (met uitzondering van *makelaer-die*), waarbij de persoonsnaam de aanduiding is voor iemand die een bepaald ambt of een bepaalde functie heeft. De afleidingen verwijzen dan naar dat ambt, naar die functie. Ook hier zien we dat er metonymische toepassingen zijn die berusten op de aard van het ambt/de functie. Aan het ambt van *coster*, *meier*, *prater* of *schutter* zijn bepaalde rechten en

bevoegdheden verbonden en de afleiding kan ook daarnaar verwijzen. Hetzelfde geldt voor het (rechts)gebied waarover zo'n ambt/functie zich uitstrekt.

Capelrie en *castelrie* horen semantisch in deze groep, ze zijn echter kennelijk niet afgeleid van een persoonsnaam, maar van *capel* resp. *casteel*. Als men deze afleidingen niet alleen semantisch, maar toch ook morfologisch wil relateren aan de desbetreffende persoonsnamen (*capelaen* en *castelein*), moet men een dwarsverband aannemen (en dus affixsubstitutie).

- (II) Een tweede groep vormen de volgende afleidingen:

(19) <i>backerie</i>	('bakkerij')
<i>bosscherie</i>	('houthakkersbedrijf')
<i>draperie</i>	('laken; lakenweverij', ofra. <i>draperie</i>)
<i>ersatrie</i>	('geneeskunde; geneesmiddel', van <i>ersatere</i> 'arts') ⁶²
<i>grederie</i>	('plaats waar stoffen gereed worden gemaakt voor verzending')
<i>parmenterie</i>	('kleermakersambacht', ofra. <i>parmenterie</i>)
<i>pelserie</i>	('pelswerk, met vacht gevoerde kleding')
<i>potterie</i>	('pottenbakkerij')
<i>scheperie</i>	('schapenfokkerij')
<i>teghelrie</i>	('steenbakkerij')
<i>telerie</i>	('teelt')
<i>varwerie</i>	('ververij')
<i>visscherie</i>	('visserij')
<i>volrie</i>	('vollerij')
<i>wasscherie</i>	('wasserij, het wassen van de wol')

Ontleend zijn *draperie* en *parmenterie*, afgeleid van resp. ofra. *drapier* en *parmentier*. Voor de andere, Vroegmiddelnederlandse afleidingen geldt, dat er een drietal analysemogelijkheden is:

(20) (a)	[[X] _N + ie] _N	<i>scheper</i> → <i>scheperie</i>
(b)	[[X] _V + erie] _N	<i>wasschen</i> → <i>wasscherie</i>
(c)	[[X] _N + erie] _N	<i>pot</i> → <i>potterie</i>

62) Naast *ersatrie* komt in het (Vroeg)middelnederlands ook de afleiding *arsedie* ('geneesmiddel') voor, die volgens het MNW moet zijn afgeleid "van een in 't Mnl. niet voorkomend *Arsaet*". Het WNT concludeert (in het artikel *Arts*) uit het bestaan van *arsedie* dat een vorm *arsete* ('arts') ondanks het ontbreken van bewijsplaatsen "toch reeds in een vroeger tijdperk gebruikelijk moet geweest zijn".

Analyse (a) sluit direct aan bij *draperie* en *parmenterie*. We hebben te maken met een *-ie-* afleiding van een persoonsnaam. Het grondwoord is een beroepsaanduiding, het verwijst naar een persoon, door die persoon aan te duiden door z'n beroep, en de afleiding verwijst naar het beroep zelf en naar alles wat daarbij behoort, naar het 'bedrijf'. Men zou 'beroep' hier ook kunnen vervangen door 'functie', waardoor de overeenkomst met de vorige groep zeer duidelijk wordt. Toch wil ik beide groepen niet zonder meer identificeren, en wel omdat de grondwoorden hier (in tegenstelling tot die uit de eerste groep) zelf ook geled zijn. Vaak zijn het deverbale nomina agentis, zoals *backer*, *visscher* of *voller*. Andere zijn denominaal, zoals *potter*, en woorden als *bosscher* kunnen zowel deverbaal (van *bosschen*) als ook denominaal (van *bosch*) worden opgevat. Deze persoonsnamen vormen een (semantische) categorie in die zin dat ze allemaal betrekking hebben op een functie/beroep. Maar morfologisch kunnen ze niet zonder meer gelijk worden gesteld. Naast *scheper* en *potter* is er geen werkwoord waarvan ze afgeleid zijn, en met *voller* en *teler* corresponderen geen minder gelede zelfstandige naamwoorden die als grondwoord in aanmerking komen.

Voor woorden als *backerie*, *telerie*, *varwerie* of *wasscherie* stellen de woordenboeken over het algemeen analyse (b) voor: het zijn deverbale afleidingen op *-erie*.⁶³ De basiswerkwoorden noemen handelingen die (ook) als beroep kunnen worden verricht en de afleidingen verwijzen naar dat beroep (die functie). Een probleem van deze analyse is dat deze afleidingen daardoor (tenminste volgens de gangbare morfologische theorie) in een andere morfologische categorie terecht komen dan bijv. *scheperie* of *potterie*, terwijl de overeenkomsten toch overduidelijk zijn. Hoewel ze qua betekenis en ook qua vorm zeer op elkaar lijken, verschillen ze met betrekking tot hun morfologische structuur.

De derde analysemogelijkheid (c) past het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* (conceptaflevering) toe op bijv. *teghelrie*: "Van het znw. teghel en het suffix *-rie*". Het basiswoord is hier dan een zaaknaam die het product (resultaat) noemt van een handeling.⁶⁴ De afleiding verwijst naar het professioneel uitoefenen van die handeling, naar een beroep. Ook met *potterie*

63) De genoemde vier woorden zijn in de mij voorliggende conceptaflevering (1993) van het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* al bewerkt en worden ook daar als deverbale afleidingen op *-erie* behandeld.

64) Ook een woord als *visserij* kan in principe worden gerelateerd aan *vis*. Hier hebben we echter te maken met een andere semantiek: *vis* is niet het resultaat van *visserij*, maar het object van die handeling. In dit verband valt er voor het hedendaags Nederlands ook te denken aan *was* - *wasserij*, maar in het Middelnederlandse bestond er nog geen znw. *was* met de betekenis 'wasgoed'.

en *pelserie* correspondeert een zaaknaam die het product noemt van deze ambachten: *pot* en *pels* ('vacht ter voering van een kledingstuk'). Toch lijkt me ook hier een andere analyse zonder meer mogelijk, want naast *potterie* en *pelserie* is er ook een persoonsnaam *potter* resp. *pelsler*, waarmee ze corresponderen. Alleen *teghelrie* lijkt in dit opzicht iets ingewikkelder, en wel omdat er naast de persoonsnaam *tegheler* ook *teghelaer* bestaat in het Middelnederlands en deze laatste lijkt vanuit huidig standpunt de gewone, regelmatige. Over het algemeen zijn bij dergelijke concurrenties de vormen op *-er* echter ouder en de analyse *tegheler+ie* is daarom zonder meer mogelijk. Daarnaast bestaan of ontstaan er in het Middelnederlands werkwoorden als *teghelen* en *pelsen* die de uitoefening van het beroep of ambacht in kwestie benoemen. Deze zijn gevormd door conversie van de corresponderende zaaknamen.

De afleidingen die in aanmerking komen voor analyse (c) vertonen een duidelijke overeenkomst met de andere afleidingen uit groep II. Semantisch horen ze bij elkaar, het zijn allemaal beroeps- of functieaanduidingen. Uiteraard hebben we ook hier weer te maken met metonymische toepassingen en betekenissen die berusten op de aard van de functie. De meest voorkomende is de locatieve. Als de uitoefening van het beroep gebonden is aan een bepaalde plaats, dan kan de afleiding worden gebruikt om die plaats aan te duiden. Deze locatieve betekenis is voor een aantal van de afleidingen de meest frequente (zo bijvoorbeeld voor *teghelrie*).

Wil men komen tot een generaliserende interpretatie van alle afleidingen die ik hier heb samengenomen in groep II, dan komt daarvoor alleen de volgende in aanmerking: $[[X]_N + ie]_N$. Het zijn dus denominale afleidingen met het suffix *-ie* van een persoonsnaam. Deze interpretatie doet ook recht aan de observatie dat er een verband is tussen woorden als *dekenie* (groep I) enerzijds en woorden als *wasscherie* (groep II) anderzijds. Alle tot nu toe besproken afleidingen noemen immers de functie (ambt, beroep, ambacht) van de door het basiswoord aangeduide persoon. Daarnaast zijn er metonymische gebruikswijzen die samenhangen met de aard van die functie.

- (III) De derde groep bevat afleidingen als:

(21) <i>begardie</i>	('schijnheiligheid'), van <i>begaert</i> 'aanhanger van een bepaalde bedelorde')
<i>buggherie</i>	('ketterij', vgl. ofra. <i>bougrerie</i>)
<i>cokelie</i>	('gochelarij, tovenarij')
<i>dorpernie</i>	('laagheid, onbeleefdheid, onzedelijkheid')

<i>ribauderie</i>	('buitensporig gedrag', van ofra. <i>ribauderie</i> , dat zelf afgeleid is van <i>ribaut</i> , o.a. 'landloper, bedelaar, deugniet')
<i>simonie</i>	('handel in geestelijke goederen', lat. <i>simonia</i> , van de eigennaam <i>Simon</i> (nl. Simon de Toveraar, die de gave van de handoplegging van de apostelen wilde kopen; vgl. <i>Handelingen</i> 8:18))
<i>sorterie</i>	('hekserij', ofra. <i>sorterie</i> 'toverij')
<i>toverie</i>	('toverij')

Deze afleidingen vormen een enigszins heterogene groep. Ze hebben echter een gemeenschappelijk betekenissenmerk: ze verwijzen allemaal naar menselijk gedrag, naar handelingen die als negatief worden ervaren en daarom afgekeurd. Deze afkeuring leidt tot een negatieve connotatie, die echter niet pas door de afleiding ontstaat, maar al in het grondwoord aanwezig is. Dit geldt voor de ontleende resp. naar een vreemd voorbeeld gevormde woorden *buggherie*, *ribauderie* of *simonie*, maar ook voor de Vroegmiddelnederlandse afleidingen *begardie* en *dorpernie*. Een *dorper* is 'een plattelander, een onbeschaafd persoon' en de negatieve attitude ten opzichte van *dorpers* vindt men in de afleiding *dorpernie* terug die het gedrag van zo'n persoon aanduidt. Een *begaert* is een 'aanhanger van een bepaalde bedelorde', een orde die niet erg gunstig bekend stond, en dat vindt z'n neerslag in de afleiding *begardie*.⁶⁵ Deze afleidingen zijn gevormd op basis van een persoonsnaam en sluiten daardoor aan bij de tot nu toe besproken afleidingen uit groep I en II.

Dat geldt niet voor *cokelie*, *sorterie* en *toverie*. Hier hebben we te maken met namen voor 'magische' handelingen, gebeurtenissen die niet verklaarbaar zijn en daarom eng. Naast het ontleende *sorterie* zijn het twee Vroegmiddelnederlandse afleidingen. Allebei kunnen ze alleen worden opgevat als deverbale van resp. *cokelen* en *toveren* met het suffix *-ie*.

- (IV) De tot nu toe besproken woorden konden om semantische en/of morfologische redenen worden geclusterd. Daarnaast is er in het Vroegmiddelnederlands nog een aantal afleidingen op *-ie*, waarvoor het moeilijk is om ze onder te brengen in een bepaalde formeel-semantische categorie.

Opvallend is de – in de Middeleeuwen zeer frequente – afleiding *quadie*. Dit woord heeft een abstracte betekenis 'slechtheid' en vooral ook een

65) Daarnaast heeft *begardie* kennelijk ook een collectieve betekenis gehad: 'broederschap der begaarden'. Deze betekenis wordt als enige in de conceptaflevering van het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* genoemd. Er is maar één bewijsplaats, die echter volgens mij de 'gedrag'-interpretatie op z'n minst even waarschijnlijk maakt: "Hort hawert ghi loese boeuen Die omme gaet met begardien" (*Lutg.K* 22,6-7, *Wbra* 1265-1270).

collectieve ‘gespuis’. Met deze betekenissen sluit het in zekere zin nog aan bij de vorige groep: ook bij *quadie* gaat het immers om afkeurenswaardig menselijk gedrag. Problematisch is alleen de morfologische structuur. Het is kennelijk afgeleid van een bijvoeglijk naamwoord (*quaet*). Het MNW suggereert daarom dat het grondwoord misschien toch een persoonsnaam is: “Misschien is het rechtstreeks gevormd van een znw. **quade*, het tegenovergestelde van *goede*, doch zekere bewijzen van het bestaan daarvan ontbreken.” Als de-adjectivische afleiding staat *quadie* overigens niet helemaal alleen: ook een leenwoord als *maladie* heeft een adjectivisch correlaat. In beide gevallen kan men de relatie tussen basis en afleiding omschrijven als ‘het X zijn’ (waarbij X het bnw. is).

Een collectieve betekenis vindt men in *merserie* (‘kleine koopwaar, snuisterijen’), afgeleid van *merse* (‘koopwaar’)

Ook *kelderie/kelrie* is niet afgeleid van een persoonsnaam. Het is volgens het MNW ontleend aan mlat. *cellaria*, maar er is natuurlijk ook een verband met het Nederlandse *kelder* (Middelnederlands meestal in de vorm *kelre*) dat teruggaat op het Latijnse *cellarium*. *Kel(de)rie* heeft betrekking op de ‘kelder’ van een klooster en verwijst naar de opslag en het beheer van de voorraden van een klooster.

Naast *herberg* en *herbergen* komt in het Vroegmiddelnederlands ook de afleiding *herbergie* voor. In het *Glossarium Bernense* staat het als vertaling voor lat. *hospitas*. Volgens het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* (conceptaflevering) betekent het ‘gastvrijheid’ en ‘(de onkosten van) logies en/of verteringen in een herberg’.

Ten slotte *gasterie*. Een *gasterie* is een ‘eetgelegenheid’. Het woord is al ter sprake gekomen omdat het de enige Vroegmiddelnederlandse afleiding is waarvoor we een zelfstandig suffix *-erie* moeten aannemen, omdat een andere analyse uitgesloten is.

2.6 Conclusie

Verreweg de meeste Vroegmiddelnederlandse afleidingen kunnen worden geanalyseerd als denominale afleidingen met het suffix *-ie* van een persoonsnaam. Andere analysemogelijkheden (bijv. deverbaal) zijn voor veel van deze afleidingen niet uitgesloten (en voor sommige zelfs waarschijnlijk), ze zijn echter maar in enkele gevallen dwingend. Met deze morfologische basisstructuur correspondeert een zeer algemene betekenisomschrijving.

(22) $[[X]_N + ie]_N$ ‘het X zijn’

De afleiding verwijst naar het geheel van handelingen van een persoon X en dient daardoor als aanduiding voor iemands positie in de wereld. Het gaat hierbij om de handelwijze, het gedrag, de bezigheden, het hele doen en laten dat door de maatschappij kenmerkend geacht wordt voor iemand die behoort tot een bepaalde groep, voor iemand die een bepaalde functie heeft. Deze algemene betekenis vindt men bij de concrete afleidingen in verschillende gedaantes terug, afhankelijk van de betekenis van het corresponderende grondwoord. Er kunnen drie grotere betekenisgroepen worden onderscheiden:

- ambt, waardigheid, bevoegdheid, (rechts)gebied van een X
- beroep, bedrijf, ambacht, werkplaats van een X
- (afkeurenswaardig) gedrag/handelingen van een X
(waarbij X telkens de in het grondwoord genoemde persoon is)

De drie groepen worden telkens vertegenwoordigd door leenwoorden en door Vroegmiddelnederlandse afleidingen.

Er bestaat in het Vroegmiddelnederlands geen 'waterdichte' vormbetekenissystematiek van afleidingen op *-ie*. Maar er is in de dertiende eeuw wel degelijk sprake van clustervorming, van groepen afleidingen die in vormelijk, morfologisch en semantisch opzicht gemeenschappelijke kenmerken hebben. Daardoor zijn deze afleidingen voor taalgebruikers herkenbaar en analyseerbaar en kunnen ze de basis vormen voor de verdere ontwikkeling.

3 De verdere ontwikkeling in het Middelnederlands

In het vorige hoofdstuk stond het ontstaan van de categorie zelfstandige naamwoorden op *-(er)ij* in het Vroegmiddelnederlands centraal. In dit hoofdstuk zal ik de verdere ontwikkeling in de Middelnederlandse periode beschrijven. Daarbij zal ik mijn aandacht vooral richten op die aspecten die in de loop van de Middeleeuwen veranderen en ik zal proberen de status van de categorie te schetsen zoals die aan het einde van de Middelnederlandse periode bereikt is.

Over het algemeen kan men constateren dat de positie van de afleidingen op *-ij* sterker wordt in het Middelnederlands. Het procédé is duidelijk productief en zowel in vormelijk als in semantisch opzicht wordt de categorie systematischer. Ze krijgt een duidelijker profiel, wat zeker kan worden beschouwd als voorwaarde voor het 'succes' van deze woordvormingsmogelijkheid in het Nederlands. Van bijzonder belang voor de verdere ontwikkeling is het ontstaan in het Middelnederlands van een min of meer zelfstandig suffix *-erij* met als (in het Vroegmiddelnederlands nog niet voorkomende) variant *-arij*.

In het vorige hoofdstuk heb ik geconstateerd dat in het Vroegmiddelnederlands in principe alle afleidingen konden worden geïnterpreteerd als denominale afleidingen op *-ij*. De vorm *-erie* komt weliswaar vaak voor, maar dat hoeft niet automatisch te betekenen dat er al sprake was van een zelfstandige suffixvariant. Dat verandert in de loop van het Middelnederlands. Men treft tientallen woorden aan waarvoor de interpretatie 'basiswoord + *-erie*' niet alleen één van de mogelijke interpretaties is, maar de enig mogelijke lijkt. Voorbeelden zijn woorden als *boeverie*, *dieverie*, *cnechterie*, *maerscalkerie*, *monikerie*, *spokerie* enz. Daarnaast vinden we in het Middelnederlands voor het eerst ook vormen op *-arie*, zoals *bedelarie* of *wichelarie*.

In dit hoofdstuk zal het ontstaan van *-erij* en *-arij* centraal staan. Ik wil de processen beschrijven die geleid hebben tot deze zelfstandige varianten en ik zal uitvoerig ingaan op de theoretische aspecten van deze veranderingen. Vervolgens komen de andere, meer marginale, varianten ter sprake. Tenslotte zal ik een paragraaf wijden aan de semantische aspecten van de verschillende varianten. Ik begin de bespreking met een kort historisch literatuuroverzicht met betrekking tot het ontstaan van *-erij* en *-arij*.

3.1 Literatuuroverzicht: het ontstaan van *-erij* en *-arij*

Ten Kate (1723:91) brengt *-erij* al in verband met een combinatie van twee suffixen, namelijk *-er* en *-ij*:

Ons YE, bij inkort: Y, als ABDYE, ABDY, *Abbatia*, en HOOVAERDYE, HOOVAERDY, *Superbia*, 't gene agter *Nomina* komende, die de zage *terminatie* ER reets agteraen hebben, ERY maekt als WEVE-RY, H-D, Weberey / *Textura*, *Textrina*, *Ars textrina* [...]

Het is echter niet helemaal duidelijk wat nu de status van *-erij* is voor Ten Kate. Bestaat het voor hem alleen in de combinatie (*-er* plus *-ij*), of kan men er ook rechtstreeks woorden mee afleiden? De opmerking van Ten Kate moet bovendien waarschijnlijk worden geïnterpreteerd als synchrone beschrijving en niet als diachrone verklaring van de vorm *-erij*. Belangrijk is echter de observatie dat *-erij* het gevolg is van de combinatie van nomina agentis op *-er* met *-ij*. Deze analyse wordt namelijk niet door iedereen gedeeld.

Een ander standpunt vindt men bijvoorbeeld bij Lulofs (1833). Hij neemt een vrij bijzondere positie in met betrekking tot de verhouding tussen *-ij* en *-erij*. Het kopje van de desbetreffende paragraaf (op p. 150/1) luidt: “Over het Achtervoegsel **ij** / **ije** / *schijnbaar* soms **erij** [...]”. Dit ‘schijnbaar soms *-erij*’ licht hij vervolgens toe, wanneer hij over woorden als *bakkerij* en *boekeriej* opmerkt: ze “schijnen uit de denkbeeldige werkwoorden *ik bakker*, *boekere* [...], d.i. ik bak bij herhaling[,] ik zamel boeken enz., en niet uit de Substantieven *bakker* en *boekere* te moeten worden afgeleid” (150). Ook Lulofs’ interpretatie is synchroon van aard. Voor hem heeft *-erij* geen suffix-status. Hij kiest (waarschijnlijk om semantische redenen) voor een generaliserende analyse, waarbij deze woorden als deverbale afleidingen worden beschouwd, maar dan niet met een suffix *-erij*, maar met *-ij*. Hij constateert dat veel afleidingen op *-erij* een frequentatief betekenis-element hebben en zoekt de oorzaak hiervoor in de basiswoorden. Het is bekend dat het Nederlands een suffix *-el/-er* heeft waarmee werkwoorden van werkwoorden konden worden afgeleid: *druppelen* van *druppen*, *flakkeren* van mnl. *vlacken* enz. (vgl. hiervoor Van Loey 1970: 237/8). Lulofs komt nu tot de conclusie, dat dit type werkwoorden de basis is voor de ‘schijnbare’ *-erij*-afleidingen. Het voordeel van deze analyse: er is maar één suffix, namelijk *-ij*. Het nadeel: men moet niet bestaande werkwoorden als

**bakker* en **boeker* accepteren als grondwoorden. Lulofs staat met deze opvatting alleen, voor zover ik weet is zijn standpunt door niemand overgenomen.⁶⁶

Over *-arij* vindt men bij Ten Kate en Lulofs niets. Lulofs noemt weliswaar woorden als *huichelarij* en *babbelarij*, maar hij zegt niets over de vorm van het suffix in deze woorden. Andere varianten worden niet genoemd.

Brill (1846 en 1871) is de eerste die iets uitvoeriger over het ontstaan van de varianten van *-ij* te spreken komt. Volgens hem kwam *-ij* bijzonder vaak achter de uitgang *-er* te staan, waardoor een nieuwe, zelfstandige variant *-erij* ontstond.

De alzo vaak voorkomende vereeniging van de beide uitgangen *er* en *ij* veroorzaakte, dat deze beide, vereenigd tot *erij* (of, waar eene toonlooze syllabe voorafging, *arij*), als onafscheidbaar en slechts één ondeelbaar achtervoegsel vormend werden aange-merkt. (1871:137)

Hij wijst in dit verband op denominale woorden als *schelmerij* of *dieverij* die alleen maar met een zelfstandig suffix *-erij* afgeleid kunnen zijn (**schelmer* of **diever* bestaan immers niet). Opmerkelijk is dat Brill een conditie beschrijft voor het optreden van *-arij*: het komt in de plaats van *-erij* als het grondwoord eindigt op een onbeklemtoonde lettergreep.

Zeegers (1864:31) is veel minder uitvoerig dan Brill, maar toch in dit verband het noemen waard, en wel vanwege de volgende opmerking: “De welluidendheid vereischt bij dien uitgang, zoo als men in de opgegeven woorden kan opmerken, de tusschenvoeging van *e*, *er*, (*ar*), of *n*.” Zeegers kent dus (net als bijvoorbeeld Lulofs) maar één suffix, nl. *-ij*, maar eventueel (onder welke condities?) kan er nog wat ingevoegd worden tussen basis en suffix. Hij vat kennelijk niet alleen *n*, maar ook *er* en *a(a)r* als pure verbindingsklanken op.

Andere grammatica's uit de 19de en het begin van de 20ste eeuw voegen hieraan niets toe, voor zover ze überhaupt aandacht besteden aan woordvorming in het algemeen en *-(er)ij* in het bijzonder.⁶⁷

Interessant is dan weer C.H. den Hertog, die het suffix *-ij* bespreekt in *De Nederlandsche taal* dat in tegenstelling tot zijn bekendere *Nederlandsche*

66) Het enige werk waarin ik nog een vergelijkbare opmerking ben tegengekomen, is de hierna te bespreken *Nederlandsche Spraakleer* van Brill (1871). Hij schrijft in een aanmerking op p. 55: “De klank *er* in *wildernis*, *stommerik*, *bewerig*, *razernij* en dergelijke is niet zonder beteekenis; hij staat in verband met den frequentatieven vorm der werkwoorden op *eren*.”

67) Ik denk hier bijvoorbeeld aan Terwey (1883), Talen, Kolléwijn & Buitenrust Hetteema (1908) en Van Wijk (1919).

spraakkunst ook de woordvorming behandelt. De eerste druk verscheen in 1897/8 en de vierde ruim twintig jaar later. Den Hertog (1919:156) begint met de volgende opmerking: “Het achtervoegsel *-ij*, schoon van vreemden oorsprong en daarom den klemtoon dragend, heeft volle burgerrecht gekregen en wordt druk gebruikt.” De varianten *-erij* en *-arij* noemt hij ‘vervormingen’, ontstaan omdat *-ij* oorspronkelijk “achter substantieven, vooral achter werkersnamen op *-er* en *-aar*” kwam.

Vreemd is nu dat Den Hertog kennelijk alle afleidingen op *-(er)ij* als deverbale afleidingen beschouwt, en wel om semantische redenen. In een ‘opmerking’ schrijft hij dat het weliswaar etymologisch juist is de afleidingen in kwestie te zien als afleidingen van persoonsnamen, maar dat men “toch met gesubstantiveerde werkingen te doen” heeft, en dat het daarom voor de hand ligt ze als deverbaal te beschouwen (Den Hertog 1919:157). Lulofs wilde om semantische redenen met het suffix *-ij* afleidingen vormen van niet bestaande werkwoorden op *-er*, Den Hertog haalt semantiek en morfologie uit elkaar: woorden als *boeverij* of *schelmerij* hebben dan wel een zelfstandig naamwoord als grondwoord, maar semantisch horen ze volgens hem bij de deverbale afleidingen. Dit aspect van Den Hertogs analyse zal later nog terugkomen. Hier is vooral van belang dat Den Hertog naast *-ij* zelfstandige varianten *-erij* en *-arij* onderscheidt.

Ook in het WNT worden meerdere zelfstandige varianten onderscheiden. Beets schrijft in zijn artikel ‘-IJ’: “Naast *ij* hebben zich, als meer of minder zelfstandige suffixen, ontwikkeld *-arij*, *-erij* (*-derij*); *-nij*, *-ernij*; *-dij*.” Vervolgens bespreekt Beets het ontstaan van deze bijvormen. Het ontstaan van de *-erij* en *-arij* verklaart hij als herinterpretatieproces in het (Middel-)Nederlands:

De oudste groep van met *-ij* afgeleide znww. in ‘t Germaansch, is die der van een persoonsnaam op *-aar*, *-er* gevormde woorden. Afleidingen op *-ij* van deze soort in wier grondwoord men een werkwoordelijken stam herkent, zijn het voorbeeld geweest tot het vormen van een groot aantal woorden op *-arij*, *-erij* rechtstreeks van een verbaal stam, en de zoo afgeleide woorden kan men terecht beschouwen als gevormd door middel van een zelfstandig achtervoegsel *-arij*, *-erij* [...] (WNT VI, 1396)

Dezelfde verklaring vindt men bij De Vooy (1957:219/20).

Doordat *-ie* (*-ij*) zo vaak achter woorden op *-aar*, *-er* kwam, ontstond een uitgebreider suffix *-arij*, *-erij*. Naar *bakkerij*, *brouwerij* kon ook *smederij* gevormd worden. *Visserij* kan dus zowel van visser, als rechtstreeks van vissen gevormd zijn. (219/220)

Het ontstaan van *-erij* (en *-arij*) is volgens deze analyse dus toe te schrijven aan de herinterpretatie van het grondwoord: oorspronkelijk een zelfstandig naamwoord, vervolgens echter geïnterpreteerd als werkwoordstam. Enigszins geformaliseerd ziet deze herinterpretatie er als volgt uit:

$$(23) \quad [[[\text{BASIS}]_v \text{er}]_N \text{ij}]_N \rightarrow [[[\text{BASIS}]_v \text{erij}]_N$$

Deze analyse is gemeengoed geworden en heeft als zodanig ook ingang gevonden in handboeken over de historische taalkunde (vgl. Van Bree 1996a:167, waar *-erij* als voorbeeld dient ter illustratie van het verschijnsel ‘ontstaan van een nieuw affix door reïnterpretatie van het grondwoord’). Ook Sassen (1981) noemt *-erij* als voorbeeld in zijn artikel over ‘morfologische herstructurering’ en Van den Toorn (1988:108) ziet hetzelfde mechanisme aan het werk voor *-arij*: “Het suffix *-arij* is stellig zo’n produkt van metanalyse, en niets verzet zich tegen een opvatting waarbij *-arij* teruggaat op een ouder *-aar + -ij*.”

Ik zal laten zien dat deze herinterpretatie-analyses weliswaar in principe correct zijn, maar te simplistisch. Er zijn veel meer factoren in het spel, de genoemde herinterpretatie is maar één aspect van het ontstaan van *-erij* en het is onjuist om voor het ontstaan van *-erij* en *-arij* zomaar uit te gaan van dezelfde mechanismen. Eén aanzet tot een beter zicht op het ontstaan van *-erij* vindt men in Schönfelds *Historische Grammatica* (Van Loey 1970:220/1) waar erop gewezen wordt dat het Nederlands niet alleen woorden op *-ie* aan het Frans ontleend heeft, maar ook woorden op *-erie*, en dat dit *-erie* het resultaat is van een herinterpretatieproces in het Frans. De vraag is dan natuurlijk welke rol het Franse *-erie* speelt voor het ontstaan van het Middelnederlandse equivalent. Daarom zal ik eerst kijken naar *-erie* in het Frans.

3.2 Het Franse *-erie*

Het Frans kende naast *-ie* ook al vroeg een suffix *-erie*. Over de historische verhouding tussen deze beide suffixen merkt de *Trésor de la langue française* (dl. 8, p. 84) laconiek op:

Dès le XIIe s., *-erie* est productif et concurrence *-ie*; au XVIe s., *-erie* a totalement supplanté *-ie*.

Hoe is het Franse suffix *-erie* ontstaan? Met betrekking tot deze vraag kan men in de literatuur twee standpunten aantreffen. Ik geef hier het meerderheids-

standpunt weer.⁶⁸ Volgens deze vrij algemeen aanvaarde opvatting moet men het startpunt van de ontwikkeling van *-erie* zoeken bij de persoonsaanduidingen op *-ier*. Dit suffix *-ier* werd niet met een lange *i* [i:r] of als tweeklank uitgesproken, maar zeer waarschijnlijk als [jɛr]. De ontwikkeling van *-ie* naar *-erie* verliep volgens Meyer-Lübke (1966:65) als volgt:

-Erie hat seinen Ausgangspunkt bei den Personalbezeichnungen auf *-ier* [...] und ist dadurch zustande gekommen, daß man die *-ie*-Bildungen [...] zu dem Stammwort in unmittelbare Beziehung gebracht hat: *chevalerie* ist zunächst der Stand der *chevalier*, kann aber dann auch die Gesamtheit der Pferde, die dem *chevalier* dienen, bezeichnen, *tuilerie* ist der Ort wo der *tuilier* arbeitet, zugleich der Ort, wo die *tuiles* hergestellt oder verkauft werden, so daß also *tuil-erie* sich begrifflich zu *tuile* verhält wie *tuiler-ie* zu *tuilier*.

Meyer-Lübke beschrijft hier een herinterpretatieproces dat op een belangrijk punt afwijkt van het hierboven voor *-erij* geschetste. De herinterpretatie houdt namelijk niet in dat de woordklasse van het basiswoord verandert. Zowel *-ie* als *-erie* worden gecombineerd met substantivische basiswoorden:

(24) [[BASIS]_N ie]_N → [[BASIS]_N erie]_N

Wél parallel aan de herinterpretatie die voor het Nederlands is aangenomen, loopt een tweede ontwikkeling die Meyer-Lübke (1966:93) beschrijft:

Ebenfalls zunächst denominal ist *-ie*, das abstraktbildende Suffix zu den Personalbezeichnungen auf *-eur*: *rêveur rêverie* mit Ablaut *eu* : *e* [...] Durch die Beziehung zum Verbum *rêver* ergab sich *-erie*, das nun in weitem Umfange verwendet wird, und zwar zumeist mit resultativem oder lokalem Sinne [...] im Altfranzösischen auch bei Verben ganz allgemeiner Bedeutung [...] mit frequentativ-tadelndem Beigeschmack [...]

68) Het minderheidsstandpunt wordt ingenomen door Moldenhauer (1934). Volgens hem is het suffix *-erie* in de twaalfde eeuw ontstaan uit lat. *-aria* in (oorspronkelijk de-adjectivische) plaatsaanduidingen. Moldenhauer gaat voor zijn analyse uit van een accentverplaatsing *-ária* → *-aría* in de 10de tot 12de eeuw. Daarop is hij aangevallen door Gamillscheg (1934). Persoonsnamen + *-ia* zijn volgens Moldenhauer van secundair belang voor de ontwikkeling terwijl ze voor andere onderzoekers juist centraal staan.

Het is trouwens nog maar de vraag of *rêverie* wel een goed voorbeeld is voor deze ontwikkeling. Het woord is in de dertiende eeuw (of misschien zelfs al daarvoor) ontstaan; ermee correspondeert het werkwoord *rêver* (tot in de 18de eeuw ook in de vorm *resver*). Dit werkwoord had twee betekenissen: (1) 'vagebonderen' en (2) 'ijlen, dwaas praten' (de betekenis 'dromen (in je slaap)' kreeg het pas in de 17de eeuw). *Rêverie* correspondeert nu alleen met de tweede betekenis ('ijlen'). De persoonsnaam *rêveur* daarentegen is in die tijd alleen aangetroffen in de betekenis 'vagebond'. Het zou dus kunnen dat *rêverie* geen goed voorbeeld is voor de herinterpretatie in kwestie, maar dat het al direct is afgeleid van het werkwoord *rêver*. Dit neemt echter niet weg dat de door Meyer-Lübke beschreven herinterpretatie wel degelijk van belang is voor het ontstaan van het Franse *-erie*. Op basis van deverbale persoonsnamen konden afleidingen op *-ie* worden gevormd, die ook op het werkwoord konden worden betrokken, waardoor een suffix *-erie* kon ontstaan.

Baldinger (1950:43) gaat ervan uit dat de denominale afleidingen op *-erie* primair zijn ten opzichte van de deverbale. Volgens hem is het vrij zeker

daß die deverbale Ablt. [= Ableitungen, MH] von *-erie* sekundär entstanden sind, indem Ablt. wie *gab* > *gaberie* "Witzemacherei", *charpentier* > *charpenterie* auf *gaber*, bzw. *charpenter* bezogen worden sind und so die Möglichkeit zur deverbale Verwendung schufen [...]

En hij citeert dan ook instemmend Gamillscheg (1934:310):

Daß später, als das Suffix *-erie* seine neue Funktion erhalten hatte, auch deverbale Formen gebildet werden konnten, steht gewiß außer Zweifel, sie sind aber nicht ursprünglich.

Schönfeld/Van Loey neemt deze analyse van het ontstaan van het Franse *-erie* over:

Doordat in 't ofra. een aantal stammen van de met *-ie* gevormde woorden op *-er* uitgingen, ontwikkelde zich een nieuw suffix *-erie*; een woord als *tuiler-ie* 'plaats waar de *tuilier* werkt' werd opgevat als *tuil-erie* 'plaats waar de *tuiles* gemaakt worden'. De vervanging van *-ie* door *-erie* gaf een collectieve en concrete schakering van betekenis aan het woord [...] Ook afleidingen van w.w. worden met *-erie* mogelijk: *menterie* en *rêverie* duiden een zich telkens herhalende handeling aan, anders dan *mensonge* en *rêve*. [...] Op het einde van de middeleeuwen is in 't fra. het oude *-ie* alleen nog over in een aantal reeds langer bestaande woorden

(b.v. *courtoisie, jalousie, folie, villenie*); als levend suffix is het afgestorven; *-erie* daarentegen blijft produktief. (Van Loey 1970: 220/1)

In het Vroegmiddelnederlands vindt men nog geen deverbale *-erie*-afleidingen die aan het Frans ontleend zijn. Het zelfstandige *-erie* komt echter reeds voor en wel in denominale afleidingen:

- (25) *ribauderie* ('onbehoorlijk gedrag', Ofra. *ribauderie*, afleiding van *ribaut*)
ma(h)umerie ('moskee', Ofra. *mahomerie*, afleiding van *mahon*).

Deze groep wordt in het vervolg uitgebreid. Er worden zelfstandige naamwoorden – vaak persoonsnamen – ontleend, samen met de bijbehorende *-erie*-afleiding. Het blijft echter moeilijk om duidelijke gevallen van ontleende deverbale afleidingen op *-erie* te vinden.

Concluderend kunnen we vaststellen dat het Frans vanaf de 12de eeuw een door herinterpretatie ontstaan zelfstandig suffix *-erie* had voor de vorming van desubstantivische zelfstandige naamwoorden. Dit suffix kon vervolgens (door een tweede herinterpretatie) ook worden gebruikt om deverbale zelfstandige naamwoorden te vormen. Het Middelnederlands heeft een aantal desubstantivische afleidingen met dit suffix *-erie* overgenomen.

De voor de hand liggende vraag is dan of desubstantivische afleidingen ook voor de ontwikkeling van het Nederlandse *-erie* van belang geweest zijn.

3.3 Het Middelnederlandse *-erie*

Zoals ik in het vorige hoofdstuk heb laten zien, zijn er geen echte bewijzen voor een zelfstandig *-erie* in het Vroegmiddelnederlands. Ik zet de verschillende Vroegmiddelnederlandse types met *-erie* nog een keer op een rijtje, samen met de verschillende analysemogelijkheden:

- (26) *costerie, praterie*
 (a) $[[X]_N + ie]_N$ *coster* → *costerie*
- (27) *bosscherie, potterie*
 (a) $[[X]_N + ie]_N$ *potter* → *potterie*
 (b) $[[X]_N + erie]_N$ *pot* → *potterie*
 (c) evtl. ook: $[[X]_V + erie]_N$?*potten* → *potterie*

- (28) *backerie, wasscherie*
 (a) $[[X]_N + ie]_N$ backer → backerie
 (b) $[[X]_V + erie]_N$ backen → backerie

Alle afleidingen kunnen worden geanalyseerd als denominale *-ie*-afleidingen; daarnaast zijn er voor een aantal afleidingen ook andere interpretatiemogelijkheden (met *-erie*). De enige uitzondering was *gasterie* ('eetgelegenheid'), waarvoor maar één analyse in aanmerking komt: *gasterie* is afgeleid van de persoonsnaam *gast*.

- (29) $[[X]_N + erie]_N$ gast → gasterie

Overigens kan ook niet worden uitgesloten dat een op het eerste gezicht ontleend woord als *ribauderie* (naast *ribaudie*) toch in het Nederlands gevormd is. De persoonsnaam *ribaut* is immers ook ontleend en *ribauderie* zou dus een in het Middelnederlands gevormde desubstantivische afleiding op *-erie* kunnen zijn.⁶⁹ Duidelijk is in ieder geval dat de eerste 'echte' *-erie*-afleidingen in het Nederlands desubstantivische afleidingen zijn en geen deverbale.

In totaal heb ik aan de hand van de Middelnederlandse woordenboeken zo'n kleine 300 relevante afleidingen op *-ie* kunnen vinden. Als men nu kijkt naar de ca. 230 afleidingen waarvoor in het Vroegmiddelnederlands nog geen bewijsplaatsen gevonden zijn, dan blijkt dat daarvan zo'n 160 uitgaan op de 'string' *-erie*.⁷⁰ Wat hun structuur betreft kunnen deze afleidingen weer worden ingedeeld in verschillende groepen. Ik begin met die afleidingen die duidelijk denominaal zijn afgeleid. Vervolgens bespreek ik die afleidingen die zowel denominaal als ook deverbaal kunnen worden geanalyseerd.

- (I) De eerste groep wordt gevormd door de ook in het Vroegmiddelnederlands al vaak voorkomende afleidingen met *-ie* van een persoonsnaam die uitgaat op *-er* (vgl. hierboven onder (26)). Vaak is dit *-er* een derivationeel suffix, maar niet altijd. Zo moet bijvoorbeeld het Middelnederlandse *scholaster* als ontleend worden beschouwd.

69) Daarnaast vindt men echter in het Middelnederlands ook een andere vorm van de persoonsnaam, nl. *ribauder*. In hoeverre deze vorm heeft bijgedragen tot de vorming van *ribauderie* is onduidelijk. De MNW-bewijsplaatsen lijken erop te wijzen dat *ribauder* jonger is dan *ribauderie*. Het behoort dus ook tot de mogelijkheden dat *ribauder* een 'Rückbildung' is, op basis van *ribauderie*.

70) Hierbij moet worden opgemerkt dat deze vorm in veel gevallen één van de varianten is (bijv. *afgoderie* naast *afgodie*, *geckerie* naast *geckerdie*, *drogerie* naast *drogernie* enz.). Ik kom over deze varianten later nog te spreken.

- (30) $[[X]_N + ie]_N$
porterie ('burgerij, burgerrecht', van *porter*)
raemwachterie ('ambt van *raemwachter*' = opzichter over de droog- of spanramen)
rentmeesterie ('rentmeesterschap, -ambacht')
scholasterie ('ambt van *scholaster*' = opzichter over de klooster-scholen van het kapittel)
schutterie ('boogschuttersgild, -gezelschap')⁷¹
vorsterie ('ambt van *vorster*' = opzichter over bossen, ook: gerechtsbode)

Deze groep bevat dus, tenminste in morfologisch opzicht, niets nieuws. Ook qua betekenis sluiten deze afleidingen nauw aan bij de al in het Vroegmiddelnederlands belangrijke groep 'ambt, waardigheid van X'. Deze afleidingen vormen dus de productieve uitbreiding van een reeds in het Vroegmiddelnederlands bestaand type. Semantisch opmerkelijk is een woord als *schutterie* dat een collectieve betekenis heeft. Andere voorbeelden: *porterie* 'burgerij' of *frerie* 'broederschap', van *frere* 'kloosterbroeder'.

- (II) De afleidingen uit deze groep kunnen worden geanalyseerd op twee manieren. Het gaat om afleidingen met *-ie* van een persoonsnaam of van het aan deze persoonsnaam ten grondslag liggende zelfstandig naamwoord (en dan met *-erie*). Ook deze groep sluit aan bij een Vroegmiddelnederlands type, vgl. (27).

- (31) $[[X]_N + ie]_N$ en/of $[[X]_N + erie]_N$
coopvaerderie ('koopvaart')
samencoperie ('het zijn van tusschenpersoon bij koop en verkoop')
seeroverie ('zeeroverij')
swanerie ('het houden van zwanen', van *swaen* of *swanier*)

De afleidingen duiden de 'handelingen van een X' aan, waarbij X een persoonsnaam is. In het geval van *coopvaerderie* kiest het WNT (VII²:5417) trouwens voor een analyse met *koopvaart* als grondwoord: "Tegen een formeel mogelijke afleiding van *koopvaarder* zijn chronologische en semasiologische bezwa-

71) Zoals bekend, vervangt *-er* in persoonsnamen het oudere *-e* (vgl. Van Loey 1970:195). Dit proces was aan het begin van de Middelnederlandse periode al ver gevorderd, er waren alleen nog restanten op *-e*, zoals *herde*, *schenke*, *schutte*. Het is niet uitgesloten dat we voor *schutterie* nog moeten uitgaan van een basiswoord *schutte*.

ren.” Als mogelijk alternatief wordt een analyse als samenstellende afleiding voorgesteld (dus van *koop* en *varen*).⁷²

- (III) De derde groep denominale afleidingen bestaat uit duidelijke *-erie*-afleidingen. Het gaat om woorden van het type *gasterie*, waarbij opgemerkt moet worden dat de meeste, maar niet alle basiswoorden persoonsnamen zijn (vgl. *cnollerie*).

- (32) $[[X]_N + \text{erie}]_N$
cnechterie ('minder volk, ondergeschikten')
cnollerie ('knolbrouwerij', *knol* = een soort dun bier)
conincstavelerie ('macht van conincstavel', *conincstavel* = bevelhebber)
dieverie ('dieverij, diefstal; gestolen goed')
joderie ('jodenbuurt')
monikerie ('het monnikschap, het kloosterleven')
poëterie ('dichtkunst, dichtwerk')
slaverie ('slavenwerk, zware arbeid')

Deze woorden zijn om meerdere redenen interessant. Ze maken duidelijk dat er in de Middelnederlandse periode een productief woordvormingsprocédé moet zijn ontstaan, waarmee afleidingen konden worden gevormd op basis van ongelede zelfstandige naamwoorden met het suffix *-erie*. Dit type, waarvan in het Vroegmiddelnederlands pas één voorbeeld is aangetroffen, kan zijn ontstaan naar Frans voorbeeld (*ribaut - ribauderie*), maar het kan ook zijn ontstaan in het Nederlands, waarbij dan de hiervoor genoemde groep met een dubbele analysemogelijkheid (denominaal met *-ie* of *-erie*) een soort schakelfunctie krijgt.

In semantisch opzicht vormen deze afleidingen een enigszins heterogene groep. Naast de bekende 'ambt, functie enz. van een X' (*conincstavelerie*) en 'handelingen, gedrag van een X' (*dieverie*) treffen we hier ook collectieve betekenissen aan (*cnechterie*) en afleidingen met in eerste instantie een duidelijk concrete betekenis (*poëterie*).

Interessant is verder dat *-erie* bij een aantal woorden komt te staan naast of in plaats van een ouder *-ie*. Als voorbeeld kan hier *monikerie* dienen. Het Vroegmiddelnederlands kent een afleiding *monikie* ('het monnikschap, het

72) De 'semasiologische bezwaren' zie ik niet zo goed en helaas wordt daar ook niet verder op ingegaan. Het is overigens opvallend dat *coopvaerderie/koopvaarderij* later verdrongen is door de afleiding *koopvaardij* (de 'gewone' weg is andersom). Volgens het WNT is de vorm op *-erie/-erij* niet meer aangetroffen na de 16de eeuw.

kloosterleven'), waarnaast vanaf de 14de eeuw een variant op *-erie* met dezelfde betekenis gebruikt wordt. *Afgoderij* komen we in de 15de en 16de eeuw in twee gedaantes tegen: als *afgodie* en als *afgoderie*. Hetzelfde geldt voor *duvelie* en *duvelerie* en ook voor *tirannie* en *tirannerie*, waarbij opvalt dat de *-erie*-vorm alleen een tijdelijke concurrent was, de oudere vorm heeft doorgezet: in het WNT komt *tirannerie* niet voor⁷³ en ook het hedendaags Nederlands kent alleen *tirannie*.

Naast de persoonsnaam *maerschalc* kon reeds aan het begin van de 14de eeuw zowel *maerschalkie* als ook *maerschalkerie* worden gebruikt. En *conincstavelerie* treedt in de 15de eeuw naast het al Vroegmiddelnederlandse *conincstavelie*.

Deze gegevens wijzen erop dat *-ie* en *-erie* hier identiek zijn met betrekking tot hun semantische functie; de genoemde varianten zijn voor zover nu nog te achterhalen synoniem. De synonymie betreft echter niet in alle gevallen alle gebruiksmogelijkheden. Zo heeft *maerschalkie* volgens het MNW twee betekenissen, waarvan we er maar één terug vinden bij *maerschalkerie*.

(33) *maerschalkie*

'waardigheid van maerschalk'

maerschalkie **en** *maerschalkerie*

'al wat betrekking heeft op de voeding en behandeling der paarden, op de paardenstallen. In ruimeren zin, al wat op reizen en veldtochten nodig is voor den legertrou'

Met de eerste betekenis ('waardigheid, ambt') sluit *maerschalkie* aan bij de oude *-ie*-afleidingen van het type *dekenie*, *costerie*. De tweede betekenis daarentegen lijkt secundair en ik zie dit dan ook als aanwijzing ervoor dat *maerschalkerie* secundair is, jonger dan de *-ie*-afleiding (hoewel dit uit de MNW-bewijsplaatsen niet direct blijkt).

- (IV) De vierde groep afleidingen is weer vatbaar voor meerdere analyses. Deze afleidingen kan men als denominaal, maar ook als deverbaal beschouwen. In beide gevallen zijn ze gevormd met het suffix *-ie*.

(34) $[[X]_N + ie]_N$ en/of $[[X]_V + ie]_N$

arsaterie/ersaterie ('geneeskunde, geneesmiddel', van *arsatere* of *arsateren*)

73) Alleen in het artikel over *koopvaarderij* wordt *tirannerie* genoemd. Het moet daar ter illustratie dienen voor het verschijnsel '*-erij*' wordt vervangen door *-ij*' – wat echter onjuist is. *Tirannie* is even oud of ouder dan de tijdelijke concurrent *tirannerie*.

boelerie ('ongoorloofd mingenot', van *boeler* of *boeleren*)
botterie ('vals spel', van *botter* of *botteren*)
lodderie (van *lodder* 'wellusteling' of *lodderen*)
trufferie (van *truffer* of *trufferen* 'beuzelen, bedriegen')
woekerie (van *woekere* (ook *woekerare*) of *woekeren*)

Het zal duidelijk zijn, dat beide analyses – de denominale en de deverbale – uitgaan van het suffix *-ie*, als men deze afleidingen tenminste morfologisch bekijkt. Maar ook bij deze woorden levert de afleiding als resultaat weer de 'string' *erie* op: de afleidingen eindigen op *-erie*. Voor sommige van de werkwoorden in kwestie geldt trouwens dat er naast de vorm op *-eren* ook een infinitiefvorm op *-en* bestond. Dit betekent dat er nog een derde analysemogelijkheid bij komt: V+erie. Als deverbale afleiding kan *botterie* niet alleen zijn afgeleid van *botteren*, maar ook van *botten*, en daarvoor zou men dan een suffix *-erie* moeten aannemen. Iets vergelijkbaars geldt bijvoorbeeld voor *trufferie* en eventueel ook voor *boelerie* (van resp. *trufferen/truffen* en *boeleren/boelen*).

Het werkwoordelijke *-eren* heeft niet bij alle genoemde werkwoorden dezelfde functie/herkomst/uitspraak. De *-er-* in *woekeren* moet worden verklaard uit het basiswoord (het werkwoord is een conversie van het zelfstandig naamwoord *woeker*). Ook *asateren* is secundair, afgeleid deze keer van een persoonsnaam. En daarnaast is er nog een *-er-* dat uit het Frans komt, zoals in *paneterie* ('bakkerij'), met daarnaast het eveneens ontleende werkwoord *paneteren* (waarschijnlijk uitgesproken als *panet ren*) en de persoonsnaam *panetier*. Er zijn dus meerdere mogelijke verklaringen voor de combinatie *-er-ie*, die echter allemaal resulteren in *-erie*, waardoor deze afleidingen aansluiten bij alle andere afleidingen met deze 'string'.

Het moet nog worden opgemerkt dat sommige van de hier besproken afleidingen een variant kennen op *-ernie*, zoals *loddernie*, *truffernie*, *woekernie*. Over deze variant later meer (in par. 3.6.1).

- (V) Net als de afleidingen uit de vorige groep kunnen ook de volgende worden geanalyseerd als denominaal of deverbaal:

(35) $[[X]_N + ie]_N$ en/of $[[X]_V + erie]_N$
blauwerie ('blauwververij')
brouwerie ('brouwerij'; ook 'het smeden van snode plannen')
dreigerie ('bedreiging')
gilerie ('bedelarij')
slachterie ('afval van slachtvee')
smekerie ('vleierij, pluimstrijkerij')

tisserie ('het stoken van twist, ruzie zoeken')
tuusscherie ('dobbelarij; bedriegerij')
utedragerie ('uitdragerij')
verlichterie ('de kunst van het *verlichten* of het werk van
 de *verlichter*')
vetterie ('leerlooiërij')
vliegerie ('het jagen met jachtvogels')
wiederie ('werkplaats van de *wiedster* (= vrouw die laken *wiedt*'))

Dit belangrijke type was ook in het Vroegmiddelnederlands al redelijk goed vertegenwoordigd en wordt over het algemeen als 'oorzaak' voor het ontstaan van een zelfstandig *-erie* gezien (zie hierboven). Het gaat om afleidingen die van een nomen agentis afgeleid zijn met het suffix *-ie* of van het werkwoord dat ook de basis is van dat nomen agentis. In dit laatste geval moet men uitgaan van een suffix *-erie*. Semantisch hebben we hier te maken met nomina actionis: ze duiden handelingen aan die men (deverbaal) kan omschrijven als 'het X-en' of (denominaal) als 'handelingen van een X', waarbij deze X zelf een afleiding, een nomen agentis is. Afhankelijk van de aard van de handelingen in kwestie hebben we dan ook te maken met metonymische betekenissen als 'beroep' of 'werkplaats'.

Deze afleidingen vormen in het Middelnederlands al de grootste groep (en dat is ook in het hedendaags Nederlands nog zo). De deverbale interpretatie (met *-erie*) is niet dwingend, maar soms – vooral om semantische redenen – wel erg voor de hand liggend. Zo lijkt het bijvoorbeeld waarschijnlijker dat woorden als *dreigerie* of *smekerie* zijn afgeleid van resp. *dreigen*, *smeken* dan van de corresponderende nomina *dreiger* of *smeker*. Het is duidelijk dat deze afleidingen kunnen worden gezien als productieve uitbreiding van een reeds in het Vroegmiddelnederlands prominente groep.

- (VI) Ook het volgende type afleidingen bestond al in het Vroegmiddelnederlands:

(36) $[[X]_N + ie]_N$ en/of $[[X]_N + erie]_N$ en/of $[[X]_V + erie]_N$
beelderie ('het algemeene woord voor alle gewrochten der beeldende kunst')
clapperie ('gebabbél, gepraat')
cramerie ('kleinhandel', van *crame*, *cramer* of *cramen*)
danserie ('het dansen')
herbergerie (*herbergerie houden* 'nachtverblijf verlenen'; van *herberg*, *herbergen*, *herbergier*)
planterie ('het planten; kweekplaats, kwekerij; het geplante, een plant')

prenterie ('het aanbrengen van een stempel of waarmerk op stukken laken; drukkunst')
spotterie ('spotternij')
wachterie ('het houden van wacht')

Net als de afleidingen uit de vorige groep kunnen ook deze worden gezien als deverbale en/of als denominale afleidingen. En ook wat hun betekenis betreft sluiten ze daar direct bij aan. Er is hier echter in principe nog een andere interpretatiemogelijkheid: men kan deze afleidingen analyseren als denominale afleidingen met *-erie* op basis van een niet-persoonsnaam (*danserie* - *danser* - *dansen* - *dans*).

- **(VII)** Tenslotte weer een groep met een deverbale en een denominale interpretatiemogelijkheid. Alleen moeten we hier onafhankelijk van de interpretatie een suffix *-erie* aannemen. Woorden van dit type zijn in het Vroegmiddelnederlands nog niet aangetroffen.

(37) $[[X]_N + erie]_N$ en/of $[[X]_V + erie]_N$
baderie ('badhuis', van *bad* of *baden*)
boeverie ('wezen, aard van den boef; schanddaad; dobbelarij'; van *boef* of *boeven*)
daserie ('streek', van *dase* 'streek' of *dasen* 'dwaas doen'; evtl. ook van het bnw. *daes* 'dwaas')
gaerderie ('tuinderij', van *gaerde* of van het ww. *gaerden*)
sotterie ('kluchtige vertoning')
spokerie ('het spoken, spokerij')

Deze woorden zijn afgeleid van een zelfstandig naamwoord – vooral persoonsnamen (als *boef*), maar ook zaaknamen (*bad*) – of van een werkwoord. Soms is er ook nog een adjectief dat correspondeert met de afleiding (vgl. *daes*, *sot*) en waarvan de persoonsnaam door conversie is afgeleid. In principe zou de afleiding dus ook op basis van het adjectief gevormd kunnen zijn. Ook in dit geval zouden we echter te maken hebben met een *-erie*-afleiding. Semantisch is dit een heterogene groep. Als men de afleidingen onder een gemeenschappelijke noemer wil brengen, kan men ze het best karakteriseren als nomina actionis. Het gaat over het algemeen om handelingen, soms om een beroep (*gaerderie*). *Baderie* wordt kennelijk alleen in de genoemde concrete betekenis gebruikt.

Samenvattend kan men constateren dat de Middelnederlandse afleidingen die eindigen op *-erie*, in morfologisch opzicht geenszins een homogene groep

vormen. We kunnen ze ons denken op een schaal met aan de ene kant de duidelijke *-ie* afleidingen en aan de andere afleidingen die alleen maar kunnen worden begrepen als afgeleid met het suffix *-erie*. Daartussen een grote groep, waarbij voor sommige een interpretatie voor de hand ligt die uitgaat van een suffix *-ie*, en voor andere een suffix *-erie* aannemelijker is.

Duidelijk is in ieder geval dat er naast *-ie* in het Middelnederlands ook een zelfstandige variant *-erie* ontstaan is. De vraag is nu welke processen ertoe geleid hebben dat afleidingen als *dieverie* of *sotterie* mogelijk werden. Het literatuuroverzicht aan het begin van dit hoofdstuk laat zien dat men ter verklaring over het algemeen een herinterpretatiemechanisme inroept.

3.4 Herinterpretatie: het ontstaan van een zelfstandig *-erij*

‘Herinterpretatie’ noemt men “de verzameling veranderingen die tot gevolg hebben dat taalvormen (of categorieën van taalvormen) een andere grammaticale status verwerven” (Van Marle & Koefoed 1988:489). Een dergelijke verandering hangt vaak samen met een verandering in de structuur van taalelementen en wordt daarom ook wel ‘herstructurering’ genoemd (vgl. bijvoorbeeld Sassen 1981).⁷⁴

Dat herinterpretatie in de morfologie een belangrijke rol speelt, is al vroeg onderkend. Uitvoerig komt het verschijnsel bijvoorbeeld bij Hermann Paul (1920a) ter sprake (zonder dat hij overigens de genoemde termen gebruikt). Paul wijst er onder andere op dat veel suffixen in de Indogermaanse talen ontstaan zijn doordat “eine Ableitung zweiten Grades zu einer ersten Grades geworden ist”.

Sehr häufig ist der Fall, dass eine Ableitung aus einer Ableitung in direkte Beziehung zum Grundworte gesetzt wird, wodurch dann auch wirkliche direkte Ableitungen veranlasst werden mit Verschmelzung von zwei Suffixen zu einem. (Paul 1920a:245)

Deze ‘versmelting’ van twee suffixen lijkt dus een gangbaar herinterpretatiemechanisme en zoals gezegd, wordt ook *-erij* over het algemeen gezien als resultaat van zo’n herinterpretatie van tweedegraadsafleidingen als eerste-graadsafleidingen:

74) Naast deze beide termen treft men in de literatuur ook wel aan: ‘heranalyse’, ‘reïnterpretatie’, ‘reanalyse’ en ‘metanalyse’. Deze laatste term is gevormd door Jespersen (1922:173/4) die daarbij echter vooral herinterpretatie binnen woordgroepen op het oog had (type: *a naddrē* → *an adder*).

(38) [[[BASIS]_v er]_N ij]_N → [[[BASIS]_v erij]_N

Een dergelijk verschijnsel heeft zowel een synchrone als een diachrone kant:

Herstructurering kan zich manifesteren als een verschil tussen twee in de tijd uiteenliggende taaltoestanden maar kan ook een manier zijn om een synchroon woord- of zinsvormingsproces te beschrijven. (Sassen 1981:171)

Herinterpretatie is synchroon omdat het de (individuele) taalgebruikers zijn die 'herinterpreteren'. Herinterpretatie is ook een diachroon verschijnsel, omdat het synchrone herinterpreteren een effect kan hebben op de taalstructuur: er kan een nieuwe talige mogelijkheid ontstaan die men door de vergelijking van in de tijd uiteenliggende taaltoestanden als zodanig kan identificeren. De verhouding tussen deze beide aspecten kan men zich dan zo voorstellen: herinterpretatie is een synchroon verschijnsel dat diachrone consequenties kan hebben, namelijk taalverandering. Andersom maak de diachrone taalstudie duidelijk "dat dergelijke herinterpretatiemechanismen ook daadwerkelijk een rol spelen in taal en taalgebruik" (Van Marle 1984:143).

Hoe moet men zich zo'n herinterpretatieproces nu concreet voorstellen? Voor zover ik zie, zijn er twee verklaringsmogelijkheden: een meer syntagmatisch georiënteerde en een meer paradigmatisch georiënteerde. In beide benaderingen speelt ambiguïteit een belangrijke rol, ambiguïteit in de zin van Van Marle & Koefoed (1988:500) die het als een *conditio sine qua non* voor herinterpretatie beschouwen "dat een grammatica een 'output' genereert die door de taalgebruikers op meer dan één wijze kan worden geanalyseerd, d.i. waaraan verschillende structuren kunnen worden toegekend."

De formuleachtige beschrijving in (38) suggereert een syntagmatisch georiënteerde analyse van het ontstaan van *-erij*. Deze vinden we bijvoorbeeld bij Sassen (1981). Volgens hem is *-erij* een voorbeeld voor een morfologische herstructurering die inhoudt "dat er een verschuiving plaats heeft in de lineaire constituentenstructuur van gelede woorden" (177).

We hebben te maken met een morfeemgrensverschuiving naar links, in de lineaire reeks van drie hiërarchisch geordende eenheden: (x y) z → x (y z), waarin x een lexicaal element vertegenwoordigt en y en z affixen (suffixen) zijn. (Sassen 1981:179)

Concreet:

[...] een woord als *bakkerij*, met het suffix *-ij* gevormd op basis van *bakker*, werd opgevat als te zijn gevormd op basis van het werkwoord *bakken*, d.m.v. een suffix *-erij*, met welk nieuw suffix dan vervolgens substantivische afleidingen gevormd konden worden op basis van werkwoorden zónder corresponderend nomen agentis: *smederij* [...] (Sassen 1981:177)

Het suffix *-erij* ontstaat dus door de morfeemgrensverschuiving (V er) ij → V (er ij) bij woorden die in principe beide structureringen toelaten, die in dit opzicht ambigu zijn. Het bewijs voor deze herstructurering leveren woorden die alleen op de ‘nieuwe manier’ kunnen zijn gestructureerd omdat een basis van het type (V er) ervoor niet bestaat (**smeder*).

Deze benadering veronderstelt dus dat taalgebruikers een woord op een bepaalde manier morfologisch structureren en dat deze structurering onder bepaalde omstandigheden kan veranderen. Ze gaat er verder van uit dat taalgebruikers telkens maar één structuur toekennen. Hoewel zo’n analyse in termen van constituentenstructuur in descriptief opzicht (tot op zekere hoogte; zie hieronder) zeker correct is, mis ik de verklarende kracht ervan. Het is een beschrijving, geen verklaring. Er wordt dan wel gesuggereerd dat taalgebruikers bestaande woorden plotseling anders gaan structureren, maar waarom zouden ze dat doen? Waarom zouden taalgebruikers ‘morfeemgrenzen verschuiven’?

Voor een antwoord op deze vragen is een expliciet paradigmatische benadering, zoals ik die in hoofdstuk 1 geschetst heb, onontkoombaar. Om herinterpretatie te begrijpen moeten we ons richten op degene die herinterpreteert, de taalgebruiker. Een theorie over herinterpretatie moet volgens Van Marle & Koefoed (1988:507/8) “het concrete taalgebruik als uitgangspunt nemen en deze theorie moet zich richten op de strategie die taalgebruikers hanteren bij de analyse en interpretatie van het hun aangeboden taalmateriaal.” Cruciaal is in dit opzicht het menselijke vermogen om relaties te leggen tussen taalelementen. Taalgebruikers zijn in staat om analoge relaties te ‘ontdekken’. Ze zoeken en vinden regelmaat en ze zijn in staat om daar productief gebruik van te maken bij het vormen van nieuwe woorden. Van Marle (1990b:272) bespreekt herinterpretatie dan ook als één van de mechanismen “which I consider to bear upon analogy as a synchronic force” (vgl. ook Van Marle 1984:132/3). Van Marle maakt echter niet duidelijk hoe hij zich de analogiewerking hier concreet voorstelt. Hij merkt op dat “analogy, even within the realm of derivational morphology, is no homogeneous concept” (1990b:268). Hoewel Van Marles analogie-begrip erg vaag blijft, lijkt het erop dat hij in eerste instantie de klassieke, proportionele analogie op het oog heeft. Maar hoe ziet het verband tussen herinterpretatie en analogie er dan

concreet uit? Voor de vorming van *-erij*-afleidingen in kwestie kunnen twee proportionele analogieën worden aangewezen:

- (39) (a) *bakker* : *bakkerij* = *wever* : X
 (b) *bakken* : *bakkerij* = *weven* : X

Het resultaat van een dergelijke analogievorming is in beide gevallen hetzelfde (X = *weverij*), maar dit resultaat wordt gegenereerd door òf (a) òf (b); de overgang van (a) naar (b) is ook door ‘analogy as a synchronic force’ nog niet verklaard.

Van Marle (1984:142) verzet zich (daarom?) ook tegen het standpunt “dat aan alle woorden slechts een enkele analyse kan worden toegekend.” Men moet zijns inziens rekening houden met de mogelijkheid dat woorden “op verschillende manieren op elkaar worden betrokken”. Hij constateert

dat de native speakers van een taal niet steeds met hun taal omspringen op een manier die overeenstemt met het type analyses dat linguïsten geneigd zijn te prefereren. Het creatieve proces volgens welk de sprekers van een taal in staat zijn om de hun ter beschikking staande vormen in steeds weer wisselende - paradigmatische - verbanden te plaatsen, is klaarblijkelijk niet zonder meer gebonden aan de geijkte wegen die de synchronische analyses ons veelal tonen. (Van Marle 1984:143)

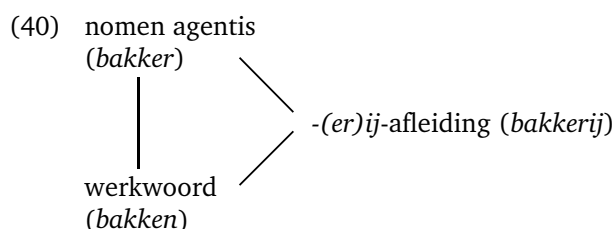
Er bestaat in de morfologie (net als in de taalkunde als geheel) de neiging om te streven naar eenduidige analyses, naar efficiënte beschrijvingen in de vorm van generaliseringën waardoor de woordvormingsmogelijkheden van een taal in een systeem van woordvormingsregels wordt verantwoord. Men zoekt regels die geen ambiguïteit en vaagheid toelaten, die zo rigide mogelijk zijn geformuleerd. Wilmans heeft er al in 1899 op gewezen dat zo’n streven naar eenduidige analyses zinloos is en zelfs contraproductief kan zijn, omdat het het zicht vertroebelt op het dynamische aspect van taal.

Auch die Wissenschaft kann oft nicht ergründen, wie ein einzelnes Wort thatsächlich entstanden ist, ob es von einem Nomen oder Verbum, von einem Substantivum oder Adjectivum abgeleitet war, und die Frage ist, sobald erwiesen ist, dass mit dem Suffix Ableitungen sowohl von dieser als von jener Wortart gebildet werden können, überhaupt müßig. Für die Geschichte des Sprachschatzes sind solche mehrdeutigen Bildungen sehr wichtig; sie vermitteln die Übertragung der Suffixe von einer Wortart auf

die andere und eröffnen damit der Wortbildung neue fruchtbare Gebiete (Wilmans 1899:14/15)⁷⁵

Herinterpretatie berust op het leggen van (nieuwe) relaties tussen taalelementen met het gevolg dat taalelementen een andere grammaticale status kunnen krijgen. Als ik deze gedachten uitwerk voor de herinterpretatie zoals die hierboven (in syntagmatische termen) voor *-erij* beschreven is, dan ontstaat het volgende beeld, voor het gemak geïllustreerd niet met Middelnederlandse, maar met moderne voorbeelden.

Woorden van het type *bakkerij* hadden, net als *slagerij*, de structuur *bakker + ij*. Met andere woorden, er bestond een relatie tussen *bakker* en *bakkerij*, een systematische correspondentie die ook bij een hele reeks andere woorden aan te treffen was. Op basis van deze correspondenties waren analoge nieuwvormingen mogelijk. Essentieel voor de herinterpretatie in kwestie is nu *niet* dat deze relatie wordt vervangen door een andere (namelijk *bakken – bakkerij*)⁷⁶, maar dat er naast deze relatie een tweede relatie wordt geactiveerd. *Bakkerij* wordt niet alleen betrokken op *bakker*, maar kan tegelijkertijd ook worden gerelateerd aan het werkwoord *bakken*. De afleiding wordt in een paradigma geplaatst, een paradigma dat in dit geval bestaat uit drie relevante leden, die allemaal direct aan elkaar kunnen worden gerelateerd.

Dit paradigma – en dus niet: één van de relaties – kan vervolgens productief worden gebruikt voor de vorming van nieuwe woorden. Taalgebruikers kunnen op elk moment alle correspondenties (in dit kleine voorbeeld zijn het er drie) activeren, ze kunnen op basis van een nomen agentis een nieuwe aflei-

75) Wilmans had hier vooral afleidingen van het type *lieblich* (van *lieb*, *Liebe* of *lieben*) op het oog, maar de strekking van het citaat is zonder meer ook toepasbaar op andere vormen van morfologische ambiguïteit (zoals in ons geval van herinterpretatie).

76) Deze vervanging wordt door Sassen voorgesteld. Maar ook Van Marle (1984) is op dit punt niet helemaal consequent. Wanneer hij spreekt over 'wisselende paradigmatische verbanden', doelt hij in feite ook op telkens één verband. Dit wordt onder andere duidelijk wanneer hij voor zijn analyse dezelfde (syntagmatische) vervangingsformule gebruikt als Sassen, d.w.z. een formuleachtige beschrijving zoals onder (38).

ding met *-ij* vormen, maar ook op basis van een werkwoord en waarschijnlijk zelfs op basis van allebei tegelijk. De oorspronkelijke tweeledige proportionele analogie in (a) wordt vervangen door een meerledige analogie zoals in (b):

- (41) (a) *bakker* : *bakkerij* = *wever* : *weverij* = X-er : X-erij
 (b) *bakken* : *bakker* : *bakkerij* = *weven* : *wever* : *weverij*
 = X-en : X-er : X-erij

Merk op dat deze paradigmatische relaties en dus ook de mogelijke analogievormingen niet gericht zijn. Men kan op basis van deze proporties niet alleen een *-erij*-afleiding vormen, maar net zo makkelijk ook een persoonsnaam op *-er*. Dat wil zeggen, een taalgebruiker kan in principe ook een persoonsnaam afleiden van een woord op *-erij*. Belangrijk is alleen het resultaat (en niet de weg waarop dit resultaat bereikt wordt): er moet een nieuwvorming ontstaan die qua vorm en betekenis past in het model van het paradigma.⁷⁷

De herinterpretatie bestaat er dus uit dat de afleidingen geassocieerd raken met een paradigma, dat taalgebruikers een meerledige analogie 'zien'. Naarmate de paradigmatische relaties relevanter worden, naarmate niet één afleidingsrelatie, maar meerdere relaties relevant blijken, krijgt het paradigma een duidelijkere status voor de taalgebruiker en kan hij alle relaties binnen het paradigma actueren voor een nieuwe analogievorming.

Maar dit is nog maar het halve *-erij*-verhaal. Zoals ik in de vorige paragraaf heb laten zien, zijn de afleidingen van het type *bakkerij* maar één (zij het belangrijke) subgroep van alle afleidingen die uitgaan op *-erij*, of beter *-erie*. Naast de beschreven herinterpretatie zijn ook andere ontwikkelingen van belang voor het ontstaan van *-erij*. Deze vorm is het resultaat van een conglomeraat van verschillende herinterpretatieprocessen. Ik zal nu de verschillende aspecten van het ontstaan van *-erij* nog een keer op een rijtje zetten.

Het staat buiten kijf dat de oudste afleidingen die eindigen op *-erie* in morfologisch opzicht moeten worden beschouwd als denominale afleidingen op *-ie*. Daarnaast ontstaat er in het Middelnederlands een variant *-erie* voor de vorming van denominale afleidingen (type *cnechterie*). Het ontstaan van deze variant kan niet zonder meer worden geïdentificeerd met de herinterpretatie zoals die hierboven beschreven is. We hebben te maken met parallelle ontwikkelingen die elkaar wederzijds beïnvloeden en versterken.

77) Herman Paul (1920a:107) heeft al duidelijk gemaakt dat proportionele analogie niet beperkt is tot tweeledige proporties. De proportieformule kan in principe een willekeurig aantal paradigmatische relaties weergeven.

Opmerkelijk is nu dat het denominale *-erie* niet zonder meer door paradigmatische relaties en proportionele analogie kan worden verklaard. Vergelijk de volgende twee afleidingen:

- (42) (a) *vorsterie* - 'het *vorster* zijn, het ambt van *vorster*'
 (b) *monikerie* - 'het *monnik* zijn, het monikschap'

Monikerie is een duidelijke *-erie*-afleiding, maar deze is niet zomaar verklaarbaar als analogievorming:

- (43) (a) *vorst* : *vorsterie* = *monik* : X
 (b) *vorster* : *vorsterie* = *monik* : X

Geen van beide analogieën levert het juiste resultaat op. In (a) krijgt X wel de juiste vorm (*monikerie*), maar de betekenisverhoudingen kloppen niet. *Monnik* heeft binnen het paradigma dezelfde semantische waarde als *vorster* en niet als *vorst* ('bos', vgl. Duits *Forst* en Engels *forest*). Zowel *monnik* als ook *vorster* zijn persoonsnamen en het suffix *-erie* drukt in *monikerie* hetzelfde betekenis-element uit als *-ie* in *vorsterie*. In (b) daarentegen is het precies andersom: de semantiek klopt, maar X levert de verkeerde vorm op (namelijk *monikie*).

Haspelmath (1995) spreekt in dergelijke gevallen van 'conglutination'. Het gaat om "cases of affix reanalysis in which an inner affix and an outer affix are combined ('conglutinated') in such a way that the inner affix becomes formally part of the outer affix, but not semantically. Semantically, the new conglutinated affix is not different from the original outer affix." (Haspelmath 1995:6)⁷⁸

Het denominale *-erie* hoeft echter niet per se te zijn ontstaan op basis van zelf reeds afgeleide zelfstandige naamwoorden. Een belangrijke groep vormen in dit verband namelijk ook de afleidingen op basis van een grondwoord dat weliswaar eindigt op *-er*, maar waarbij deze uitgang geen suffix is. Vaak gaat het hierbij om persoonsnamen, zoals in *meier-ie*, *meester-ie*. In principe kan ook een afleiding als *meierie* ('ambt van *meier*') het voorbeeld zijn geweest voor een woord als *maerschalkerie* (naast ouder *maerschalkie*) met dezelfde categoriale betekenis. Dergelijke nieuwvormingen maken duidelijk

78) De hierboven besproken herinterpretatie (type *bakkerij*), waarbij nieuwvormingen op *-erij* wel kunnen worden begrepen als analogievormingen, wordt ook door Haspelmath (1995) besproken. Hij noemt het ontstaan van een suffix door een dergelijk proces 'affix telescoping': "a secondary derivate is related by speakers not to its immediate base (the primary derivate), but to the base of the primary derivate. As a result, the two affixes are reanalyzed as one single affix" (3/4).

dat *-erie* geïnterpreteerd is als één suffix. Als we woorden van het type *meierie* als voorbeeld voor *maerschalkerie* enz. zien, is het suffix *-erie* echter niet verklaarbaar op dezelfde manier als de tot nu toe besproken gevallen omdat *-er* in *meier* geen suffix is. We hebben dan te maken met “Affix-Reanalyse ohne Reanalyse” (Plank 1981:74), omdat er geen morfeem is dat gereanalyseerd zou kunnen worden; we hebben te maken met een geval “where a non-affixal part of a root is reanalyzed as part of an affix” (Haspelmath 1995:8). Haspelmath noemt dit proces ‘secretion’. Ook hier geldt trouwens dat we geen proportionele analogie kunnen inroepen ter verklaring: *meier* : *meierie* = *maerschalk* : X levert voor X de verkeerde vorm (*maerschalkie*) op.

In dit verband moet verder ook worden gewezen op een belangrijk vormverschil tussen een bepaalde groep zelfstandige naamwoorden in het Middelnederlands en in het Nieuwnederlands. Sommige denominale afleidingen die vanuit huidig oogpunt *-erie*-afleidingen lijken, moeten in het Middelnederlands namelijk worden opgevat als *-(r)ie* afleidingen. Dit betreft die zelfstandige naamwoorden die in het Middelnederlands verbogen werden volgens de zwakke flexie. Deze hadden immers in hun grondvorm (nominatief/accusatief) een uitgang *-e* (*grave*, *cruce*, *siele* enz.) die pas in de loop van het Middelnederlands of daarna afsleet. Voor Middelnederlandse afleidingen die corresponderen met zelfstandige naamwoorden uit deze groep, moeten we dus rekening houden met een ‘input’ op *-e*: *jode-rie*, *pense-rie*, *poëte-rie*, *prente-rie*, *swane-rie*, *tome-rie*, *valke-rie*, enz. Men kan deze woorden analyseren als afleidingen op *-rie*, maar eventueel ook als afleidingen op *-ie* met een ingelaste *r*. Voor welke analyse men ook kiest, duidelijk is, dat ze later, door het afslijten van de *sjwa* bij hun grondwoorden, quasi automatisch een suffix *-erie* krijgen.

Het lijkt erop dat hier alle wegen naar Rome leiden: op verschillende manieren ontstaan – als door een ‘onzichtbare hand’ gestuurd – telkens afleidingen die eindigen op *-erie*. Rest nog steeds de vraag: waarom deze (her)interpretaties? En hoe en waarom zouden deze verschillende *erie*’s worden geïdentificeerd als één morfeem, als een suffix waarmee men nieuwe woorden kon vormen? Waarom werd *-erie* naast respectievelijk in plaats van *-ie* gebruikt voor de vorming van afleidingen van zelfstandige naamwoorden? Waarom *monikerie* naast (het oudere) *monikie* en *maerschalkerie* naast *maerschalkie*? Waarom niet **cnechtie* in plaats van *cnechterie*? Gezien de ‘systematiek’ die aan het einde van de Vroegmiddelnederlandse periode ontstaan was, zou dit immers zonder meer mogelijk moeten zijn geweest (en zelfs, in morfologisch opzicht, ‘regelmatischer’). Het antwoord moet hypothetisch blijven, maar het ligt voor de hand dat de reden hiervoor moet worden gezocht in de vorm van de bestaande afleidingen.

Voor de vorming van een (nieuwe) afleiding sluit een taalgebruiker aan bij woorden die hij kent. Hij neemt een of meer bekende woorden als model voor zijn (nieuw)vorming. De bestaande woorden die als model in aanmerking komen, eindigen voor het overgrote deel op *-erie*. Veel van deze woorden zijn (in morfologisch opzicht) gevormd met het suffix *-ie*, andere met *-rie*, maar het resultaat, de afleiding zelf, eindigt over het algemeen op *-erie*. Deze klankgroep wordt het kenmerk bij uitsteking van een groep woorden die ‘het X zijn’ aanduiden (waarbij X de corresponderende persoonsnaam is).

Ook de syllabificatie zal in dit verband wel van belang zijn, omdat al die oorspronkelijk op verschillende manieren gevormde woorden een laatste lettergreep *-rie* hebben. De klankvorm van de bestaande afleidingen suggereert dus een regelmaat die er morfologisch helemaal niet is:

(44)	<u>morfologisch</u>	<u>klankvorm</u>
	<i>coster-ie</i>	<i>cost e-rie</i>
	<i>meier-ie</i>	<i>mei e-rie</i>
	<i>schutt-er-ie</i>	<i>schutt e-rie</i>
	<i>vissch-er-ie</i>	<i>vissch e-rie</i>
	<i>jode-rie</i>	<i>jod e-rie</i>

Bij de vorming van nieuwe woorden gaat het niet om ‘morfologisch correcte’ woorden, om het taalsysteem, maar om de vorming van een woord dat in vormelijk en semantisch opzicht aansluit bij het bekende. En formele overeenkomst lijkt voor taalgebruikers eerder te bestaan uit klankovereenkomst dan uit gelijke morfologische structuur.

Zo gezien ligt het voor de hand om bij basiswoorden als *knecht* of *dief* te kiezen voor *knechterie* en *dieverie*, want op deze manier bereikt men de grootst mogelijke klankovereenkomst met de bestaande woorden.⁷⁹ Noodzakelijk is deze ‘volledige’ overeenkomst echter niet. Kennelijk is het ook voldoende als alleen de laatste lettergreep (*-rie*) overeenstemt, zoals ook de veelvuldig voorkomende dubbelvormen laten zien van het type *duvelerie* en *duvelrie*, *conincstavelerie* en *conincstavelrie* of *poëterie* en *poëtrie*.⁸⁰ Deze laatste lettergreep lijkt voldoende om een afleiding als lid van de groep te identificeren, om

79) Anders geformuleerd: het ‘confusivum’, het klankelement dat de afleidingen gemeenschappelijk hebben, wordt door de keuze voor *-erie* optimaal. Vgl. voor deze aan Zabrocki ontleende term Hamans (1988).

80) Dit laatste heeft zelfs in vijf van de zes bewijsplaatsen die het MNW geeft, de vorm *poëtrie*, dus zonder sjwa. Dat kan natuurlijk ook te maken hebben met het Latijnse voorbeeld. Volgens het MNW komt *poëterie* ‘van mlat. *poetria*’. Belangrijk is echter dat het woord in het Nederlands niet gesystematiseerd wordt tot *poët-erie*, en wel omdat deze systematiek zo duidelijk (nog) niet bestaat.

ze herkenbaar te maken; nog 'beter' is echter *-erie* en dit is dan ook de vorm die men het best kan gebruiken om op basis van een woord als *knecht* een afleiding te vormen die herkenbaar en begrijpelijk is.

Woorden als *meierie*, *joderie* en *knechterie* zijn dan wel (morfologisch) op verschillende manieren gevormd (met *-ie*, *-rie* en *-erie*), maar als afleidingen hebben ze een gemeenschappelijk klankelement *-erie*. En via nieuwvormingen met *-erie* leidt dit uiteindelijk tot een vrij systematische woordvormingsmogelijkheid: $[[X]_N + erie]_N$. Deze nieuwe woordvormingsmogelijkheid is echter zeker niet het 'doel' van die nieuwvormingen. Bij de vorming ervan gaat het erom, een woord te scheppen dat men succesvol kan gebruiken voor communicatieve doeleinden. Dat daardoor ook een nieuw procédé ontstaat, moet worden gezien als een cumulatief neveneffect.

De positie van *-erie* wordt door de verschillende herinterpretaties almaar sterker. De klankgroep *-erie* komt frequent voor in woorden die taalgebruikers ervaren als afgeleide woorden. Daardoor kan *-erie* op een gegeven moment worden gebruikt om rechtstreeks woorden af te leiden van werkwoorden en ook van zelfstandige naamwoorden, vooral persoonsnamen. Meer nieuwvormingen van dit type leiden tot meer afleidingen op *-erie* (tot een verhoging van de 'type'- en de 'token'-frequentie), wat er weer toe leidt dat steeds vaker een woord op *-erie* als voorbeeld zal dienen voor een nieuwvorming. Tegen het einde van de Middelnederlandse periode is dit onzichtbare hand-proces zo ver gevorderd, dat niet meer *-ie*, maar *-erie* de eerste keuze is voor nieuwvormingen.

3.5 Het ontstaan van *-arij*

Ik heb hierboven laten zien dat het ontstaan van een zelfstandig *-erij* ingewikkelder is dan de gangbare, sterk simplificerende herinterpretatie-analyse doet vermoeden. Ik zal nu aantonen dat men voor *-arij* een andere interpretatie nodig heeft. Het ontstaan van *-arij* is secundair, *-arij* vervangt in bepaalde contexten de vorm *-(e)rij*.

In de handboeken wordt het ontstaan van *-erij* en *-arij* over het algemeen in één adem genoemd. Beide vormen zouden parallel ontstaan zijn, volgens hetzelfde herinterpretatiepatroon. Zie hiervoor de hierboven (in § 3.1) genoemde literatuur. Schematisch ziet deze eenheidsanalyse er als volgt uit:

$$(45) \quad [[[\text{BASIS}]_V \text{er/aar}]_N \text{ij}]_N \rightarrow [[[\text{BASIS}]_V \text{erij/arij}]_N$$

Deze analyse voor *-erij* en *-arij* is – tenminste in diachroon opzicht – onjuist. Niet alleen omdat het herinterpretatieproces in kwestie ingewikkelder is dan deze schematische voorstelling van de gang van zaken suggereert, maar ook omdat de beide vormen niet zomaar over één kam mogen worden geschoren. Er moet hier worden gewezen op de chronologie: de beide vormen zijn niet tegelijkertijd ontstaan. De vorm *-arij* is duidelijk jonger dan zijn tegenhanger. In het begin worden ook van persoonsnamen op *-aar* geen *-arie*-afleidingen gevormd, maar afleidingen op *-(e)rie*. De vorm *-arie* komt in feite pas in de 15de eeuw op en vervangt dan in bepaalde contexten langzamerhand de oudere *-(e)rie*-afleidingen.

Zoals ik heb laten zien, kan de vorm *-erie* al worden aangetroffen in het Vroegmiddelnederlands (al dan niet als zelfstandig suffix). De vorm *-arie* daarentegen komt in het Vroegmiddelnederlands nog niet voor. Pas in de loop van het Middelnederlands treft men sporadisch afleidingen op *-arie* aan. Een blik in het MNW maakt duidelijk dat het gaat om een zeer klein aantal afleidingen, waarbij de *-arie*-afleiding vaak maar één van de genoemde varianten is:⁸¹

- (46) *bedelarie*
cokelie, cokelarie
draperie (drapparie, traperie)
duvelerie (duvelrie, duvelarie, duivelerije)
metselrie (maetselrie, meetselrie, machelrie), -larie, -lerie
raserie (rasarie, ook een enkele maal: rasernie)
sadelarie (zadel-, sadelrie)
visscherie (vischerie, viskerie, viscarie)
wichelarie (wijchelarie)

Dat *-arie* in het Middelnederlands nog maar incidenteel gebruikt is, wordt nog duidelijker als we kijken naar de in het MNW gegeven bewijsplaatsen. De vormen *bedelarie*, *drapparie* of *duvelarie* worden weliswaar genoemd, maar er wordt geen bewijsplaats aangewezen. Naast tientallen voorbeelden voor *visscherie*, geeft het MNW slechts één bewijsplaats voor *viscarie*. Opvallend is ook de verdeling van de varianten bij *metselrie*: de vorm op *-rie* komt in 17 bewijsplaatsen voor, *-erie* in 8 en *-arie* maar in 1 voorbeeld:

81) Daarnaast vindt men nog 'schijnbare' *-arie*-afleidingen als *apotecarie*, *vicarie*, *lasarie* ('melaatsheid'), *vettewarie* ('handel in vetwaren, winkel van vetwaren').

- (47) Alsoo die stenen poort ... zeer qualijc versien is bij reparatiën van *metselariën* ende bedecxsel van tymmeringen (*Oork. v. Helmond* 211) [1482]

De Middelnederlandse situatie is op dit punt dus gekenmerkt door dubbelvormen; van een systematiek met betrekking tot de distributie van de verschillende vormen van het suffix is nog geen sprake en dat zal ook nog lang zo blijven. De huidige, vrij duidelijke allomorfie is pas in de loop van de volgende eeuwen langzaam gegroeid. Voor een deel is dat toe te schrijven aan het feit dat ook de status van *-aar* nog allesbehalve duidelijk is in het Middelnederlands. Het ligt immers voor de hand om een verband te zien tussen het persoonsnaamvormende *-aar* en de vorm *-arij* en om de geschiedenis van *-arij* te koppelen aan die van *-aar*.

Het ontstaan van het suffix *-er* en zijn variant *-aar* voor de vorming van persoonsnamen is een boeiend, maar ook moeilijk hoofdstuk uit de geschiedenis van het Nederlands.⁸² Duidelijk is dat *-er/-aar* ontleend is aan het Latijnse *-ārius* en dient ter vervanging van het oudere *-e* (zoals nog in Middelnederlands *scutte* of *herde*). Vergelijk hiervoor bijvoorbeeld Van Loey (1970:213):

Reeds in 't got. wordt *-areis* – maar nog slechts in geringe mate – gebruikt tot vorming van mannelijke persoonsnamen, aanvankelijk achter substantieven, waarschijnlijk ook reeds achter werkwoorden [...] Dit *-areis* (vermoedelijk *-āreis*) is ontleend aan lat. *-ārius*: woorden als *bōkareis*, *wullareis* zijn gevormd naar 't voorbeeld van lt. *librarius*, *lanarius*. In 't owgm. is lt. *-ārius* ook overgenomen: ndl. *-er* [...] en *-aar*; zo b.v. uit lt. *molenarius* ndl. *molenaar*: *mulder*; uit lt. *monetarius* ndl. *munter* [...]

Al heel vroeg heeft het Nederlands naast een vorm met *a* ook een vorm met *e*: *-er* (mnl. ook *-ere*, *-re*), waarbij “de *e* in *-ere* en *-er* ontstond uit *a* door invloed van den volgenden *i*-klank in *-areis* en *-ari*” (WNT I, 529). Verder verzwakt *-aar* vooral in tweelettergrepige woorden “gemakkelijk tot *-er* door de zware klemtoon op de eerste syllabe; beter blijft *-aar* bewaard in driesyllabige, dus b.v. *-enaar*” (Van Loey 1970:214). Dit leidde ertoe dat al in de oudste fasen van het Nederlands *-er(e)* de gewone vorm was; ons huidige *-aar* “is een latere en versterkte vorm van *-er*” (WNT: I, 529).

82) De precieze gang van zaken met betrekking tot deze ontwikkelingen is voor zover ik zie nog onduidelijk. Meer onderzoek lijkt mij dan ook gewenst. Een goede aanzet daarvoor geeft Van den Toorn (1988).

Uit de onl. vormen op *-ere* blijkt, dat de *a* reeds zeer vroeg in *e* is overgegaan, zoodat de *a* in ons hedendaagsche *-aar*, ofschoon aan eene oorspronkelijke *a* in *-areis* en *-ari* beantwoordende, toch niet oorspronkelijk is (WNT: I, 529)

Voor na werkwoordsstammen en zelfstandige naamwoorden op *-el* en in mindere mate ook op *-en* wordt *-er* in de loop van de Middeleeuwen langzamerhand vervangen door *-aar*. Dit verklaart de dubbelvormen in het Middelnederlands. Ook in latere eeuwen vindt men nog naast elkaar vormen als *diener* - *dienaar*, *beoordeler* - *beoordelaar*, *goocheler* - *goochelaar*, *tuimeler* - *tuimelaar* enz. (vgl. deze woorden in het WNT). Kiliaan heeft voor veel woorden waar wij nu een *-aar* zouden verwachten, nog het suffix *-er*: *angheler* ('hengelaar'), *brandeler* ('brandijzer'), *dobbeler*, *ghijseler*, *guycheler* ('goochelaar'), *greseler* ('schraper, geldwolf'), *hoeteler* ('beuzelaar'), *kneveler*, *lepeler*, *marteler*, *pegheleer* ('ambtenaar die de vaten en kannen *pegelt*, ijkt'), *tollener*, *vogeler* enz. Ook naast deze woorden vindt men echter over het algemeen in het (latere) Middelnederlands al vormen met *-aar*.⁸³

Dit alles heeft consequenties voor (de analyse van) het ontstaan van *-arij* of beter *-arie*. De vorm *-arie* is een eigen, in het Nederlands ontstane variant; in het Frans komt deze vorm niet voor en ze kan dus niet ontleend zijn (wat bij *-erie* wel tot de mogelijkheden behoort).

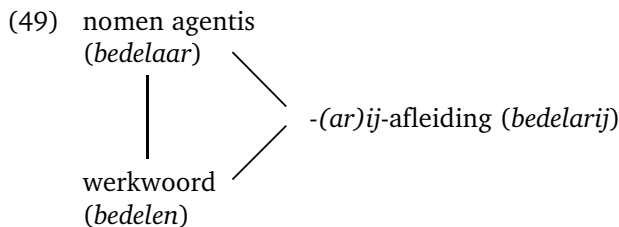
Afleidingen als *duvel(e)rie* of *gokel(e)rie* worden in het Middelnederlands gevormd. Ze komen in de 15de eeuw te staan naast de oudere en veel frequentere afleidingen *duvelie* en *gokelie*. Vormen op *-arie* vindt men voor deze woorden nog niet. Voor *gokelie* bestaat er een variant *cokelie* en naast dit woord geeft het MNW ook een bewijspplaats uit de 15de eeuw voor *cokelarie*. Ook *wichelarie* ontstaat pas in de 15de eeuw, naast het oudere *wichelie*. De afleidingen op *-(a/e)rie* ontstaan op een moment dat de corresponderende nomina agentis op *-aar* al in gebruik zijn. Dat wil zeggen dat een persoonsnaam op *-aar* niet automatisch betekent dat de corresponderende afleiding de vorm *-arie* heeft. De suffixen *-aar* en *-(e)rie* kunnen zonder meer naast elkaar worden gebruikt. Vergelijk bijvoorbeeld *zadelaer* en *zadelrie* in de volgende zin:

83) In tegenstelling tot de hier gepresenteerde visie op *-aar*, identificeert Van den Toorn (1988) dit suffix met het oude *-aar* dat op Gotisch *-areis* teruggaat. Hij gaat uit van een Middelnederlandse reductie-regel *-aar* → *-er* die in bepaalde omgevingen niet werd toegepast: "Deze regel laat dus *kibbelaar*, *rekenaar* en *stotteraar* intact" (104). Problematisch voor deze verklaring is echter dat dergelijke woorden nu juist niet 'intact' gelaten werden. Het suffix werd ook bij dergelijke woorden gereduceerd en pas later weer vervangen door *-aar*.

- (48) Zekere punten ende articlen die de voorn. zadelaers ende boomhouwers zeyden dat grootelic was in voorderinghe van (den) ghemeen en oorbore der *zadelrye* aneghaende (Ann. Em. 35, 56)

Dit wijst erop dat men voor het ontstaan van *-arij* meerdere stappen aan moet nemen. In een eerste fase vinden we afleidingen van het type *duvelie*, *gokelie* of *wichelie* – afleidingen met *-ie* van corresponderende zelfstandige naamwoorden respectievelijk werkwoorden. In een tweede fase worden dergelijke afleidingen ‘gelijk gemaakt’, dat wil zeggen qua vorm aangepast aan de grote meerderheid van in betekenis verwante afleidingen op *-(e)rie*. Hier geldt weer het hierboven voor het ontstaan van *-erie* opgemerkte: belangrijk is niet de morfologische structuur, maar de (klank)vorm van de afleiding zelf. Omdat er zoveel afleidingen op *-(e)rie* zijn, ligt het voor de hand om niet het suffix *-ie*, maar de laatste lettergreep *-rie* (al dan niet met voorafgaande *e*, in de vorm *-erie*) als het definiërende kenmerk van de categorie op te vatten. Deze stap, de vorming van een nieuwe afleiding respectievelijk de vervanging van het suffix, plaatst een deel van de afleidingen, namelijk de deverbale, in hetzelfde paradigma als de hierboven besproken op *-erie*: ze kunnen niet alleen op het werkwoord worden betrokken, maar ook op een corresponderend nomen agentis (vergelijk (40)). Deze nomina agentis vormen echter geen homogene groep. Voor een deel zijn ze gevormd met het suffix *-er* (*-ere*, *-re*), voor een deel met *-aer* (*-are*), zonder dat daar een duidelijke systematiek in herkenbaar is.

De volgende fase in de ontwikkeling van *-arij* kan men beschrijven als een soort ‘paradigmatischer Ausgleich’. Naarmate *-aar* terrein wint bij de persoonsnamen en naarmate de distributie van *-er* en *-aar* systematischer wordt, ontstaat er een nieuw, een eigen paradigma, dat een volgende aanpassing van het suffix mogelijk en zelfs wenselijk maakt. Het suffix krijgt de vorm *-arij* waardoor de correspondentie met de persoonsnaam ook in vormelijk opzicht duidelijker wordt.

Het suffix *-arij* is dus niet ontstaan door een herinterpretatie van het type *bedelaar-ij* → *bedel-arij*. De oudste afleidingen op *-arij* zijn secundair ontstaan,

op basis van een oudere afleiding op *-(e)rie*. Pas toen het persoonsnaamvormende suffix *-aar* een enigszins gevestigde status had, toen er met andere woorden een duidelijke categorie persoonsnamen op *-aar* ontstaan was, werden de met deze persoonsnamen corresponderende afleidingen op *-(e)rie* onderworpen aan een paradigmatische aanpassing waardoor ze de relatie tussen werkwoord en nomen agentis reflecteerden. En het op deze manier ontstane consistente paradigma maakte het mogelijk om direct, zonder tussenkomst van *-(e)rie*, nieuwe afleidingen op *-arie* te vormen.

Deze ontwikkeling begint in het Middelnederlands, maar is aan het einde van de Middelnederlandse periode nog niet afgesloten. Het zal nog een hele tijd duren voordat *-aar* en *-arij* de duidelijk afgebakende positie hebben, die kenmerkend is voor het hedendaags Nederlands.

3.6 Andere varianten

In het Vroegmiddelnederlands waren er naast *-ie* en *-(e)rie* nog twee andere varianten van het suffix, namelijk *-nie* en *-die* (vergelijk paragraaf 2.4). Deze blijven in het verdere verloop van het Middelnederlands bestaan en er komen nog twee andere varianten bij: het daarnet besproken *-arie* en een vorm *-ernie*.

3.6.1 *-nij* en *-ernij*

De variant *-nie* wordt – voor zover ik het kan nagaan – voor het eerst door Brill (1871:137) expliciet besproken. Hij heeft het over “de inlassching der *n* vóór den uitgang *ij*”, waardoor de variant *-nij* ontstaat. Hij ziet deze *n* als verbindingsklank tussen stam en afleidingsuitgang (55). Als oorzaak voor deze ‘inlassching’ komt (zonder dat Brill dat hier expliciet zegt) alleen ‘welluidendheid’ in aanmerking. Op blz. 137 schrijft Brill verder: “Vóór deze ingelaschte *n* treedt niet zelden de klank *r* [...]: vandaar de uitgang *ernij*, als in *zotternij*, *razernij*.” Het suffix wordt hier dus teruggebracht tot de vorm *-ij*, waarvoor incidenteel één of meer verbindingsklanken worden ingevoegd, zonder dat Brill iets zegt over de oorzaak en de condities voor deze invoeging.

Daarover vindt men wel iets in het WNT. Daar wordt vooral gewezen op de invloed van ‘schijnbare’ *-nij*-afleidingen als *dekenij*, *kapelanij* of *kastelanij* waar de *n* door de syllabificatie deel lijkt uit te maken van het suffix, maar in feite hoort bij het grondwoord.

Aan den invloed van het voorbeeld zulker schijnbare afleidingen met *-nij* heeft men denklijk toe te schrijven het ontstaan van vormen als *boevernij*, *gekkernij*, mnl. *gravernie* (van *graven*), *jokkernij*, *lekkernij*, mnl. *pogernie* (van *pogen*), *razernij*, *schalker-*

nij, slavernij, slempernij, spotternij, mnl. *tovernie, zotternij*, meestal voorkomende naast vormen op *-erij*. In elk geval blijkt uit deze voorbeelden eene neiging om *-erij* door inschuiving van eene *n* na de *r* te versterken. Vermoedelijk is dan ook mnl. *dorpernie* ten gevolge van diezelfde neiging uit gelijkbet. *dorperie* ontstaan. (WNT VI, 1397)

Anders dan Brill, die *-ernij* ziet als ontstaan door ‘inlassching’ van meerdere klanken voor het eigenlijke suffix *-ij*, gaat het WNT dus uit van *-erij*, dat door de invoeging van *n* ‘versterkt’ wordt. Een reden hiervoor is dat het WNT een ‘op zich zelf staande bijvorm *-nij*’ alleen in *dorpernie* meent te kunnen ontdekken. Alle andere gevallen zijn of ‘schijnbare’ *-nij*-afleidingen of woorden met *-ernij*. Dit is echter niet helemaal juist.

Naast *buggerie* bestaat er in het Middelnederlands ook *buggernie* (van de persoonsnaam *bugger*), naast *lodderie* ook *loddernie* (van het werkwoord *lodderen* of van de *lodder*), naast *toverie* ook *tovernie* (van *toveren* of *tover*), naast *woekerie* ook *woekernie* (van *woeker* of van *woekeren*). Voor deze woorden geldt dat *er* deel uitmaakt van het grondwoord, net als bij *dorpernie*. Ook voor *lekkerie/lekkernie* zal men op basis van de betekenis eerder moeten uitgaan van een basiswoord op *-er* (*lekker*, bnw. of znw.) dan van het werkwoord *lekken*. Naast deze dubbelvormen (*-nie* naast *-ie*) is er ook nog de afleiding *lachternie* (van *lachter* of *lachteren*) zonder corresponderende vorm *lachterie*.

Dergelijke afleidingen maken het aannemelijk dat de invoeging van de *n* in het Middelnederlands niet ontstaan is uit de wens om het suffix *-erij* te versterken, zoals het WNT suggereert, maar om het suffix *-ij* te versterken. Men zou zelfs kunnen zeggen dat *-nij* hier dient om de morfologische structuur van de woorden duidelijk te maken, dat het dient als een soort morfologische markeerder om aan te geven dat het juist *niet* gaat om het suffix *-erij*, maar om het suffix *-(n)ij* achter een basiswoord op *-er*.

Voor een aantal afleidingen was een dubbele interpretatie mogelijk: het suffix kon worden geïnterpreteerd als *-nij*, maar ook als *-ernij* door het op een ander grondwoord te betrekken. Dit geldt bijvoorbeeld voor *truffernie* (‘bedriegerij’), dat kon worden gezien als afleiding van van *truffer* of van *trufferen*. Kennelijk was er echter ook een variant van het werkwoord: *truffen*. Als *truffernie* nu direct op *truffen* wordt betrokken, hebben we te maken met een suffixvariant *-ernie*. Woorden als *smekernie*, *tuuschernie* of *verradernie* kunnen (net als hun tegenhanger op *-erie*) worden gerelateerd aan de corresponderende persoonsnaam op *-er*. De *n* kan dan weer worden geïnterpreteerd als markeerder; door de invoeging ervan komt een duidelijke syllabegrens te staan tussen het grondwoord (de persoonsnaam) en het suffix *-(n)ij*. Door de

afleiding te relateren aan het corresponderende werkwoord krijgt men echter een andere structuur, type *tuusch-ernie*, met een ‘lang’ suffix *-ernie*.

Ik zou dus willen voorstellen om *-nij* te beschouwen als variant van *-ij* die het mogelijk maakt door de syllabeverdeling van de resulterende afleiding de morfologische structuur te laten zien. In deze interpretatie kan men *-nij* zien als een soort reactie op het in het Middelnederlands alsmat sterker wordende *-erij*, dat immers de grens tussen denominale afleiding van een persoonsnaam en deverbale afleiding doet vervagen. Dat hiervoor de *n* gekozen werd, heeft zeker ook te maken met de al door het WNT genoemde ‘schijnbare’ *-nij*-afleidingen van het type *dekenij*. Door deze woorden was de klankvorm *-nij* als laatste lettergreep van *-ij* afleidingen immers al vertrouwd.

De combinatie *-er-nij* ondergaat echter een vergelijkbare herinterpretatie als zijn tegenhanger *-er-ij*. Ook hier krijgen we te maken met een ‘lange variant’ *-ernij* die gebruikt kan worden om direct afleidingen te vormen. Duidelijke voorbeelden hiervan zijn: *schalkernie*, *slavernie*, *sotternie* of *stouternie*.

De Vooyo (1957:220) denkt dat *-ernij* ontstaan is uit een versmelting van *-enij* en *-erij*.⁸⁴ In zekere zin heeft hij daarmee gelijk. Inderdaad kan men in verband met *-ernij* beter spreken van versmelting dan van invoeging van een *n* (zoals het WNT dat doet), maar het is niet *-enij* dat ‘versmelt’ met *-erij*, maar de combinaties *-er-ij* en *-er-nij* versmelten doordat ze hetzelfde herinterpretatieproces ondergaan.

Over het algemeen is er in het Middelnederlands naast *-ernij* ook een vorm op *-erij* van hetzelfde grondwoord. Terwijl *-erij* productief werd (en is), hebben de *-ernij*-vormen zich alleen in een zeer beperkt aantal afleidingen kunnen handhaven. Een afgebakende, productieve categorie van afleidingen op *-ernij* is er niet en is er ook nooit geweest.

3.6.2 *-dij* en *-derij*

Tenslotte de varianten met een *d*, namelijk *-dij* en *-derij*. Om met de laatste vorm te beginnen: deze kwam in het Middelnederlands kennelijk nog niet respectievelijk nog maar in zeer beperkte mate voor. Het huidige standaardvoorbeeld voor deze variant, *boerderij*, bestond nog niet (de Middelnederlandse woorden voor ‘boer’ waren *bouwer* en *dorper*) en ik heb maar één duidelijk voorbeeld voor *-derie* kunnen vinden, namelijk *maelderie*, een bijvorm van *malerie* (‘het malen van graan’, afgeleid van *malen*). De andere Middelnederlandse woorden op *-derie* zijn ‘schijnbare’ *-derie*-afleidingen als *afgoderie*,

84) De Vooyo gaat kennelijk uit van een min of meer zelfstandige variant *-enij* (naar aanleiding van woorden als *artsenij*). Voor een suffix *-enij* heb ik echter geen aanwijzingen kunnen vinden; men zou daarom beter moeten spreken van het klanksegment *-enij* (zoals in *artsenij*, *dekenij* enz.).

beelderie, braderie, raderie, verraderie enz. De *d* is in dergelijke afleidingen afkomstig van het grondwoord, waar deze klank afhankelijk van z'n positie in het woord stemhebbend of stemloos gerealiseerd is. Een woord als *coopvaerderie* is afgeleid of van *coopvaerder* of van *coopvaert*, maar in beide gevallen moet de *d* worden verklaard uit het basiswoord. Hetzelfde geldt voor woorden als *morderie* (van *morder*, *morden* of *mort*). Het is trouwens nog maar de vraag of *-derij* überhaupt als zelfstandige variant moet worden beschouwd. Het WNT (VI, 1397) merkt met betrekking tot deze vraag op: "Na eene *l*, *n* of *r* wordt, vooral in de spreektaal, vóór *-erij* eene *d* ingevoegd, waardoor het soms den schijn heeft alsof er ook een zelfstandig achterv. *-derij* bestaat." Maar, zoals gezegd, in het Middelnederlands kwam deze (schijnbare of 'echte') variant nog nauwelijks voor en het is op basis van een handjevol afleidingen niet mogelijk om zinvolle uitspraken te doen over de status ervan.

Ook de variant *-dij* is in het Middelnederlands geenszins frequent. Het gebruik ervan is lexicaal bepaald, het is en blijft beperkt tot een paar woorden. De meeste afleidingen op *-dij* hebben weer alleen schijnbaar een suffix met deze vorm, gesuggereerd door de syllabificatie. Vergelijk in dit verband woorden als *afgodie* of *abbedie*. Verder moet hier worden gewezen op een aantal afleidingen van persoonsnamen op *-aert*: *begaerdie*, *bastaerdie*, *mooyaerdie*, *musaerdie*, *reinaerdie* enz. Dat dergelijke woorden het ontstaan van een suffix-variant *-dij* bevordert hebben, ligt voor de hand. Bijzonder duidelijk is dit bij *makelaerdie* en *coppelaerdie* die in tegenstelling tot *begaerdie* enz. niet zijn afgeleid van persoonsnamen op *-aert*, maar op *-aer*. Bij deze groep hoort ook *geckerdie*, afgeleid van *geckerd* ('gek', bij Kiliaan *gheckaerd*). De andere Middelnederlandse afleidingen met de variant *-dij* zijn gevormd op basis van grondwoorden die uitgaan op *-er*: *gabberdie* ('gekdoenerij'), *lekkerdie*, *smekerdie*.

De belangrijkste reden voor het gebruik van *-dij* wordt door het WNT (VI, 1397) als volgt beschreven: "Een naast *-ij* zelfstandig gebezigd *-dij* dankt zijn ontstaan aan zulke woorden, wier laatste letter greep *-dij* is, maar in welke de *d* tot het stamwoord behoort". Ook *-dij* maakt dus weer duidelijk dat taalgebruikers zich niets aantrekken van morfeemgrenzen en van de morfologische systematiek; ze gaan bij de vorming van woorden eerder af op de klankvorm van woorden die als model kunnen dienen voor 'hun' afleiding. Vaak leidt dit (zoals in het geval van *-erij*) uiteindelijk tot systematisering, maar dat is lang niet altijd het geval, zoals *-dij* duidelijk maakt.

3.7 Semantische aspecten

Op formeel-semantische gronden kan men de besproken afleidingen onderverdelen in twee grote groepen: een groep van nomina qualitatis en een groep van nomina actionis. Deze tweedeling geldt in principe voor alle afleidingen, dat wil zeggen voor alle varianten van het suffix.

- *nomina qualitatis*

De woorden die ik hier op het oog heb, sluiten direct aan bij de al uit het Vroegmiddelnederlands bekende afleidingen. Het gaat om afleidingen, waarnaast een corresponderende persoonsnaam bestaat. De afleiding verwijst naar het ambt, de functie, de positie van die persoon. De meest algemene betekenisomschrijving luidt: 'het X zijn' (X = persoonsnaam). Daarnaast zijn er vaak ook metonymische, meestal concrete, soms ook collectiverende betekenis toepassingen. De meeste van deze afleidingen zijn gevormd met *-ie*, maar in tegenstelling tot het Vroegmiddelnederlands zijn er nu ook duidelijke *-erie*-afleidingen die in deze globale groep thuis horen, zoals *monikerie*, *coopvaerderie*, *slaverie*.

- *nomina actionis*

Afleidingen als *smekerie* of *dreigerie* kunnen worden geanalyseerd als deverbale nomina actionis, als afleidingen die naar een bepaalde handeling, naar bepaalde handelingen verwijzen. De meest algemene betekenisomschrijving luidt: 'het X-en' (X = werkwoord). Voor handelingen die professioneel worden uitgeoefend (*blauwerie*, *brouwerie*, *slachterie*) vindt men metonymische betekenissen als 'beroep, bedrijf, werkplaats', die voor sommige van de afleidingen ook de meest frequente zijn. Als deverbale afleidingen beschouwd zijn ze bijna allemaal afgeleid met een suffix *-erie*.

Voor de meeste afleidingen van dit tweede type is er echter ook nog de denominale analysemogelijkheid: *-ie*-afleiding van een nomen agentis. Deze mogelijkheid vormt de (formeel-semantische) schakel tussen de beide hoofdgroepen:

- (50) (a) $[[X]_N + ie/erie]_N$ 'het X zijn; ambt, functie, beroep/bedrijf van X'
- (b) $[[[X]_V + er]_N + ie]_N$ 'het X-er zijn; ambt, functie, beroep/bedrijf/werkplaats van een X-er; handeling(en), gedrag van een X-er'
- (c) $[[X]_V + erie]_N$ 'het X-en'

Morfologische structuur en semantiek lopen dus niet parallel, dat wil zeggen dat een verschil in morfologische structuur niet systematisch gepaard gaat met een verschil in betekenis. Moet men een woord als *boeverie* omschrijven als 'het wezen van een *boef* of als 'het *boeven*' ('zich gedragen als een boef')? Is *boeverie* denominaal of deverbaal? Het is niet uit te maken. Het woord zweeft als het ware tussen deze beide interpretaties. Is *roverie* 'het *roven*' of 'de handeling, het gedrag van een *rover*' ('het X-zijn' dus) of misschien 'een geval van *roof*'. Weer: het is niet uit te maken. Hetzelfde geldt voor de grote groep van het type *utedragerie*: 'het (professioneel) *uitdragen*' of 'beroep van *uitdrager*'. Ook hier zweeft de afleiding tussen de verschillende interpretaties, waarbij afhankelijk van de interpretatie zou moeten worden gekozen voor een morfologische structuur met het suffix *-ie* of *-erie*. Mijns inziens is het echter niet zinvol om hier te willen kiezen, om de knoop hier door te hakken. Dit zweven tussen de verschillende interpretaties en tussen de verschillende structureringen is namelijk een belangrijk kenmerk, zo niet het kenmerk, van de afleidingen in kwestie. Ze vormen een groep, een categorie, niet in eerste instantie door dezelfde morfologische structuur, maar door betekenis- en vormovereenkomst, waarbij die laatste zich beperkt tot een gemeenschappelijke klanksegment *erie* op het einde, onafhankelijk ervan of dat bestaat uit één (*erie*) of twee (*er-ie*) morfemen. We kunnen het nog algemener houden en zo ook de variant *-arie* erbij betrekken: de vormovereenkomst bestaat in een laatste lettergreep *-rie*.

Dit wordt ook duidelijk als men kijkt naar een aantal minder prominente betekenistoepassingen. Deze laten zich niet zonder meer indelen bij een bepaalde morfologische structuur, ze trekken zich niets aan van deze morfologische 'grenzen'.

Neem de collectieve betekenis. Deze vindt men zowel bij afleidingen van persoonsnamen (*jonckerie*, *cnechterie*) als ook van zaaknamen (*maelgerie*, *wapenie*, *iserie*), zowel met *-ie* (*jonckerie*, *iserie*) als met *-erie* (*cnechterie*, *maelgerie*).

- (51) *jonckerie* 'de jonkerstand, de gezamenlijke jonkers in hofdienst'
cnechterie 'de gezamenlijke knechten, ondergeschikten'
maelgerie 'allerlei kleine voorwerpen van ijzer of staal' (van
maelge 'klein metalen voorwerp')
wapenie 'allerlei soort van wapenen'
iserie 'ijzerwerk'

Of neem de onderscheiding abstract vs. concreet. Zowel de nomina qualitatis als ook de nomina actionis hebben in principe een abstracte betekenis. Maar bij beide groepen vindt men daarnaast ook concrete toepassingsmogelijk-

heden, en wel vaak dezelfde. Zo heeft bijvoorbeeld *tirannie* naast de abstracte betekenis ('het X zijn') ook een concrete ('concrete daad van een X', geweld-daad), zoals in het volgende citaat:

- (52) Als dat vraukijn... deze groote rudesse ende *tyrannie* anzach (*den moord van Karel den Goede*) (Despars 1, 285)

En *roverie* betekent over het algemeen 'het roven, het uitgaan op roof of 'het rover zijn, het leven leiden van een rover', maar daarnaast kan het ook verwijzen naar een concreet 'geval van roof'.

Hierbij hoort ook de grote groep van afleidingen die (abstract) een 'ambt, functie, beroep' aanduiden en daarnaast ook (concreet) de 'ambtsetel, werkplaats'. Ook hier geldt weer dat deze beide semantische mogelijkheden dwars door alle morfologische structuren heen voorkomen.

Het is van belang om in te zien dat dit zweven tussen verschillende interpretatiemogelijkheden, deze ambiguïteit met betrekking tot morfologische structuur en semantiek geen deficiëntie is, maar een positieve eigenschap van de afleidingen in kwestie. Deze eigenschap maakt de afleidingen veelvuldig bruikbaar zonder verwarrend te zijn. De afleidingen zijn immers ingebed in een duidelijk netwerk van paradigmatische relaties, waardoor de toepassingsmogelijkheden weliswaar vrij flexibel, maar niet willekeurig zijn. De betekenis bestaat uit een complex geheel van metonymisch aan elkaar gerelateerde betekenistoepassingen.⁸⁵

Ik wil deze paragraaf afsluiten met een opmerking over de connotatieve waarde van *-erie*-afleidingen in het Middelnederlands. Voor het hedendaags Nederlands wordt vaak gewezen op de negatieve lading van veel *-erij*-afleidingen (ik heb dit aspect in paragraaf 1.4 al genoemd). Ook in het Middelnederlands treffen we deze eigenschap al aan:

- (53) Die valsche *boevery*, die sy in hoirre herten droech (MLoep I, 2838)

Ledichede... hayet (*kweekt aan*) taverne ende *boelrie*, soe volghet wiven (Bouc v. Sed. 972)

Dieverie, *moorderie*, *moortbrant*, *verraderie* salmen berechten soo dat behoorlick is (Schwartz. 1, 525)

85) Vgl. in dit verband vooral paragraaf 5.3.

Boeverie, boelerie, dieverie, moorderie, verraderie – het zijn allemaal woorden die de negatieve, afkeurende houding van de spreker/schrijver ten opzichte van het denotaat (de handelingen, het gedrag waarnaar verwezen wordt) duidelijk maken. Ze zijn connotatief negatief. Maar voor al deze woorden geldt dat ook de corresponderende grondwoorden al negatieve connotaties hebben: *boef/boeven, boel(er)en, dief/dieven* enz. verwijzen naar personen en handelingen die als negatief ervaren worden en die over het algemeen afgekeurd worden. Het negatieve betekenselement krijgen de *-erie*-afleidingen dus niet door de afleiding, maar door de corresponderende grondwoorden. Het hele paradigma, waarvan deze afleidingen deel uitmaken, is gekenmerkt door negatieve connotaties. Dit zal later veranderen: de negatieve waarde kan deel gaan uitmaken van het procédé, waardoor ook connotatief neutrale grondwoorden de basis kunnen vormen voor connotatief negatieve afleidingen.

3.8 Conclusie

De belangrijkste ontwikkeling in het Middelnederlands is het ontstaan van de suffixvarianten *-erie* en *-arie*. In de bestaande literatuur over deze ontwikkeling worden ze allebei gezien als resultaat van een herinterpretatieproces:

$$(54) \quad [[[\text{BASIS}]_V \text{er/aar}]_N \text{ij}]_N \rightarrow [[[\text{BASIS}]_V \text{erij/arij}]_N$$

Ik heb laten zien dat deze analyse niet toereikend is. Ten eerste verantwoordt ze maar één van de ontwikkelingen die geleid hebben tot *-erie*, en ten tweede is de gelijkstelling van het ontstaan van *-erie* en *-arie* niet juist.

Belangrijker dan de veronderstelde nieuwe morfematische segmentering van bestaande afleidingen is de (her)interpretatie van die afleidingen in termen van paradigmatische relaties, betekenis- en vormovereenkomst, waarbij die laatste zich vooralsnog beperkt tot een klankovereenkomst op het wordeinde.

Voor de verklaring van het ontstaan van *-erie* en *-arie* kunnen we het best terugrijpen op de ‘resultatsorientierte’ benadering van de morfologie van Plank (1981). Plank stelt een ‘holistische’ benadering van de derivationele morfologie voor.⁸⁶ Primair is voor hem de betekenis. We willen een bepaalde betekenis, een bepaald concept uitdrukken en selecteren daarvoor talig materiaal. De beschrijving van zo’n voor de Middelnederlandse afleidingen in kwestie typisch concept zou kunnen bestaan uit de volgende betekeniscluster:

86) De benadering van Plank (1981) zal in paragraaf 7.1 (uitvoeriger) ter sprake komen.

- (55) - het X-er zijn
 - ambt, functie, beroep/bedrijf/werkplaats van een X-er
 - de gezamenlijke X-ers
 - gedrag, handelingen van een X-er
 - het X-en

(Hierbij staat X-er voor een persoonsnaam, al dan niet afgeleid van een werkwoord. Als er een corresponderend werkwoord is, staat X-en voor dat werkwoord.)

Met dit concept correspondeert een bepaalde vorm: een vrouwelijk zelfstandig naamwoord met een beklemtoonde laatste lettergreep *-rie* (idealiër voorafgegaan door een *-e-*). Hoe deze vorm opgebouwd is (uit welke morfemen) en hoe ze gevormd is (op basis van welk grondwoord, met welk suffix) is daarbij van secundair belang. Belangrijk zijn de eigenschappen van de afleiding zelf.

Anders geformuleerd: er ontstaat in het Middelnederlands een categorie vrouwelijke zelfstandige naamwoorden, gekenmerkt door een bepaald klanksegment op het wordeinde, die gebruikt kunnen worden om een bepaald concept uit te drukken. Het prototypische lid van deze categorie heeft paradigmatische relaties met een corresponderende persoonsnaam op *-er* en een corresponderend werkwoord. Dergelijke correspondenties leiden tot proportionele analogie, waardoor analogievormingen mogelijk worden. Maar naast dit prototypische scenario zijn er allerlei varianten die er op een of meer punten van afwijken. Zo kan bijvoorbeeld het corresponderende werkwoord ontbreken (*monnikerie*), er kan naast een corresponderende persoonsnaam ook een corresponderend adjectief (*sotterie*) of een corresponderend zelfstandig naamwoord (*coopvaerderie*) bestaan, en zelfs de vorm van de afleiding mag een beetje afwijken (*sadelarie*, *tovernie*). Ondanks dergelijke afwijkingen zijn er echter voldoende aanknopingspunten om de overeenkomsten te zien, er is dus sprake van een soort categoriale ‘familiegelijkenis’: de categorie heeft een prototypische kern en perifere leden.

Een dergelijke op het resultaat, de afleiding zelf, gerichte benadering kan volgens mij het ontstaan van *-erie* en de andere varianten adequaat verklaren, omdat ze uitgaat van de taalgebruiker en zijn intenties. Niet het scheppen van bijvoorbeeld een categorie [V+erij] is het doel van de taalgebruiker, maar succesvolle communicatie en wel liefst met zo min mogelijk inspanning. Dit kan men bereiken door aan te sluiten bij een of meer voorbeelden, bij een model. Deze voorbeelden worden ad hoc geïnterpreteerd en op basis van deze interpretatie ontstaat een nieuw woord door het model analogisch toe te passen op nieuw materiaal. Op deze manier kan een systematiek worden versterkt of zelfs geschapen, zoals in het geval van *-erij* en *-arij*, maar er kan

ook iets ontstaan dat juist niet in overeenstemming is met deze abstracte systematiek (zoals de variant *-dij*). Voor de taalgebruiker is het om het even; als het woord dat hij gebruikt, dat hij (op)nieuw gevormd heeft, maar adequaat wordt begrepen, als het z'n communicatieve functie vervult, is het doel bereikt. De gevolgen voor 'het systeem' zijn voor hem volstrekt irrelevant.

4 Van Middelnederlands naar hedendaags Nederlands

In de vorige hoofdstukken heb ik het ontstaan van *-(er)ij* in het Middelnederlands door ontlending, verschillende herinterpretaties en paradigmatische aanpassingen beschreven. In dit hoofdstuk zal ik de verdere ontwikkelingen bespreken die geleid hebben tot de situatie die wij in het hedendaags Nederlands aantreffen. Daarbij zal ik me in eerste instantie richten op de veranderingen ten opzichte van het Middelnederlands. In de loop van de Middeleeuwen heeft het suffix een eigen plaats gekregen binnen het morfologisch systeem van het Nederlands, een eigen positie die in de erop volgende eeuwen alleen maar sterker wordt. Hiervoor kunnen allerlei vormelijke en semantische aspecten worden aangewezen die uiteindelijk allemaal neerkomen op systematisering: de categorie krijgt een (nog) duidelijker profiel.

4.1 Diftongering

In het huidige Standaardnederlands wordt *-(er)ij* consequent uitgesproken als diftong [ɛi]. De Middelnederlandse spelling *-(er)ie* maakt al duidelijk dat dat niet altijd zo geweest is. Het suffix heeft de Nederlandse diftongering ondergaan, een klankverandering die heeft plaatsgehad in (vooral) de 16de en 17de eeuw. Voor *-(er)ij* betekende de diftongering een verdere integratie in het Nederlandse taalsysteem. Door de wijziging in uitspraak en spelling verwijderde het zich van het Frans, werd het Nederlandser. Ik zal nu eerst een kort overzicht geven van deze voor het Nederlands belangrijke klankverandering.

Bij de overgang van het Middelnederlands naar het Nieuwnederlands is de lange monoftong [i] gediftongeerd. Deze ontwikkeling wordt in de handboeken voor de historische grammatica van het Nederlands uitvoerig beschreven.⁸⁷ Van Bree (1987:120) schrijft over de situatie in het Middelnederlands:

We zien dat we de ggm. *ī* nog als een lange monoftong in het Mnl. terugvinden. De spelling is <i> en <ij>, waarbij doorgaans <i> in open en <ij> in gesloten lettergrepen voorkomt: *swijn* - *swine*; vóór *r* is de spelling <ie> [...] De <j> in de lettercombi-

87) Ik baseer me hier in eerste instantie op Van Bree (1987, vooral § 22). Vergelijk verder Van Loey (1970: § 76 en 77), Van Loey (1976:52 e.v.), Van Bree (1977: § 26 en 27.8), Van Loon (1986: § 7.2), Van Reenen (1990) en Van Leuvensteijn (1997). De diftongering wordt ook besproken in Van Bree (1996a:94 en 99) en in Van der Wal & Van Bree (1992:258 e.v.).

natie <ij> moet als een verlengingsteken worden opgevat: er ontstond zo in gesloten lettergreep verschil tussen bijv. <min> [mɪn] en <mijn> [mi:n].

De diftongering betreft vervolgens alleen de als <i> of <ij> gespelde [i]-klank, vóór *r* blijft de lange monoftong bestaan:

- (1) ↗ Nndl. [ɛi], gespeld <ij>
 Ondl. [i] → Mndl. [i]
 ↘ Nndl. [i], gespeld <ie> (vóór *r*)

Het is trouwens de vraag of de Middelnederlandse lange [i] (vooral in het Brabants en in het Hollands) niet toch al licht diftongisch werd uitgesproken, als een soort [ɪi]. Deze lichte diftong zou vervolgens in het Nieuwnederlands een ‘echte’ diftong [ɛi] zijn geworden, en wel “het eerst (vanaf de 14de eeuw) in Brabant (Antwerpen, Mechelen), later (16e, 17e, 18e eeuw) in Holland” (Van Bree 1977:165).

Dat de ontwikkeling in het zuiden van het Nederlandse taalgebied begonnen is, daarover is men het in de literatuur wel eens. De vraag is echter welke status de diftongering in het Hollands heeft: is het een autochtone ontwikkeling (die begint in de lagere klassen van de bevolking), of is de diftong (door de hogere klassen) ontleend aan het prestigieuze Brabants van de vele immigranten die in de tweede helft van de 16de eeuw uit het zuiden naar Holland kwamen? Of ligt de waarheid, zoals meestal, ergens in het midden, en is een reeds begonnen (autochtone) ontwikkeling versterkt door de invloed van de taal van de Brabantse immigranten?⁸⁸

Als autochtoon verschijnsel zou de diftongering van [i] wel eens verband kunnen houden met een andere klankontwikkeling, het ontstaan van [i] (gespeld <ie>) uit de diftong [io] en de lange monoftong [e]. Zo interpreteert Van Bree (1996a, § 6.6) de diftongering als ‘push chain’, als een reactie op die andere ontwikkeling: “de opschuiving van *io* en *e* in de richting van *ī* <ie> stimuleert de diftongering van *ī*” (94). In feite zou de verandering dan voortkomen uit een soort van homonymievrees.⁸⁹

Zowel in het zuiden als ook in Holland zouden dergelijke factoren geleid kunnen hebben tot het ontstaan van de diftongering van de [i]. Het lijkt

88) Vgl. voor deze “beroemde controverse in de historische grammatica” (Van Bree 1987:127) vooral Van Loey (1970:86 e.v.), maar ook Van Bree (1977:174 e.v.).

89) De vorm van de verklaring vat Van Bree (1996a:94) als volgt samen: “In abstracto geformuleerd: een klank *x* verandert in de richting van *y* en dreigt dan samen te vallen met een reeds bestaande klank *y*. Dit gebeurt echter niet doordat laatstgenoemde klank ook gaat veranderen, in de richting van *z*, en zo als het ware uitwijkt naar een veiliger positie.”

erop dat het 16de-eeuwse Amsterdams nog de monoftong had, terwijl Brabant al de diftongische uitspraak kende (dit concludeert Van Bree 1987:122 uit opmerkingen in Spiegel's *Tweespraack*).⁹⁰ In Holland zal de ontwikkeling vervolgens wel in een stroomversnelling terecht zijn gekomen, vooral ook door de taal van de Brabantse immigranten.

Hoe de precieze gang van zaken ook geweest moge zijn, het resultaat is in ieder geval dat de [i] in grote delen van het Nederlandse taalgebied gediftongeed werd tot [ɛi],⁹¹ en deze diftong vinden we ook in het hedendaagse Standaardnederlands, waar hij samenvalt met een reeds bestaande [ɛi], gespeld <ei> zoals in *beide*.⁹²

Waarschijnlijk was er overigens ten tijde van de diftongering van [i], tenminste in het begin, wèl een verschil in uitspraak: [ɑi] voor <ei> en [ɛi] voor <ij>. Dit verschil is dialectisch nog lang gehandhaafd (bijvoorbeeld in het oude Katwijk) en het is ook nog terug te vinden in de hedendaagse spelling van het Nederlands, waar deze beide klanken nog steeds worden onderscheiden. Rond 1700 waren ze echter in Amsterdam al samengevallen: in de 'beschaafde' uitspraak werden beide diftongen tot [ɛi], in de volkstaal, net als in het Brabants, tot [ɑi]. Dit kunnen we volgens Van Bree (1987: 121/2) onder andere concluderen uit opmerkingen van Ten Kate die het verdwijnen van het verschil betreft.

Hoe past nu de verandering van *-ie* naar *-ij* in deze ontwikkeling? Het suffix is problematisch, omdat het ondanks z'n spelling <ie> de diftongering ondergaan heeft. De <ie> gespelde klank is immers in andere omgevingen niet gediftongeed (vgl. Middelnederlands/modern Nederlands *bieden* of *knie*). Van Loey (1976) en Van Bree (1987) gaan er daarom van uit dat er een verschil in uitspraak moet zijn geweest tussen <ie> en <i/ij>. Deze stelling wordt bevestigd door het feit – en daar wijzen zowel Van Loey als Van Bree op – dat woorden met <ie> in het Middelnederlands niet rijmen op woorden met <i> of <ij>. Hoe zag dit verschil in uitspraak eruit?

Volgens Van Loey (1976:60) werd <ie> oorspronkelijk diftongisch uitgesproken. Voor het Middelnederlands neemt hij echter al een monoftongische uitspraak (als lange [i]) aan. Hij gaat ervan uit dat de met <i/ij>

90) Vgl. bijv. ook Koppenol (1998:272) die uit een woordspeling in het *Loterijspel* van Jan van Hout concludeert dat de [i] rond 1600 in Leiden nog niet gediftongeed was.

91) Voor de dialectische verschillen zie Van Bree (1977:166/7) of Van Bree (1987:121).

92) Vgl. Van Bree (1987:121): "De door diftongering uit *ī* ontstane *ei* valt in het Standaardndl. samen met de *ei* die er al was en ontstaan is uit *ē* vóór nasaal + dentaal [...], ggm. -*ǣ* [...], -*ē* [...], of ggm. -*ǣ* [...]. Deze samenval moet omstreeks 1700 in Amsterdam een feit geweest zijn [...]."

gespelde monoftong in die tijd verkort was en dat deze verkorting moet worden gezien als voorstadium van de diftongering. Dit is volgens hem de situatie aan het einde van de 14de eeuw. Van Bree (1987:120/1) daarentegen meent dat <ie> in die tijd nog als tweeklank werd uitgesproken en daardoor verschilde van de lange [i] die vervolgens gediftongeed is.

Afleidingen op *-(er)ie* vormen echter een probleem voor beide verklaringen. Van Loey en Van Bree hebben dan een (zij het verschillende) verklaring voor het feit dat de [i] in <wijn> wel, maar die in <zien> niet gediftongeed is, maar ze geven geen verklaring voor het verschil tussen <bieden>, <knie> (niet gediftongeed) en <abbedie>, <backerie> (wel gediftongeed). Er moet dus, met andere woorden, ook een verschil in uitspraak geweest zijn tussen <ie> en <ie>, tussen de klank in *knie* en die in *backerie*. Dat verschil moet zodanig geweest zijn dat de klank van het suffix geïdentificeerd kon worden met de oude lange monoftong [i] (<i/ij>).

De meest aannemelijke verklaring is volgens mij de volgende. De <ie> in een woord als *bieden* werd in het Middelnederlands uitgesproken als diftong, een korte i-klank gevolgd door een sjwa. Deze diftong wordt tegen het einde van de Middelnederlandse periode langzamerhand gemonoftongeed tot een lange [i]. De <ie> in het uit het Frans overgenomen suffix daarentegen wordt tweelettergrepig uitgesproken: als lange, beklemtoonde [i] gevolgd door een sjwa. Die lange [i] wordt 'gewoon' gediftongeed en de sjwa slijt vervolgens af.

(57) *bieden* [iə] → [i]
 -(er)ie [iə] → [eiə] → [ei]

Hierboven werd er al op gewezen dat het niet onwaarschijnlijk is dat de [i] al vrij vroeg geen zuivere monoftong (meer) was, maar licht diftongisch werd uitgesproken. Voor het suffix *-ie* ligt de aanname van een glijklank tussen de beide klinkers voor de hand: [ijə]. Het suffix werd dus tweelettergrepig uitgesproken. Deze stelling wordt gesteund door de tweelettergrepige uitspraak van het suffix in het Frans van die tijd.⁹³ Het suffix werd dan ook waarschijnlijk met deze uitspraak overgenomen in het Middelnederlands. Belangrijk is in dit verband ook de evidentie uit de spelling. We vinden in het Nederlands uit de dertiende eeuw spellingen die duidelijk in de richting wijzen van een tweeklank, zoals:

93) Vgl. bijvoorbeeld Salverda de Grave (1906) die in zijn klankleer de klinken rangschikt "volgens de vermoedelijke uitspraak van het Frans in de 13^e eeuw" (127), en die de klank in kwestie behandelt onder *i* "vóór *ə*" (153).

- (58) die *capelrihe* die onse houder moeder [= grootmoeder, MH] stigte (Gent, 1297; Corp. Gyss. I, 2393, 42)

De *h* is hier geen foneem zoals ook *houder* in plaats van *ouder* of het in dezelfde oorkonde vaker voorkomende *hic* in plaats van *ik* laten zien, maar deze woorden zijn zeer waarschijnlijk wel soms met initiële *h* uitgesproken (als hypercorrecte vormen). De spelling *capelrihe* (in plaats van *capelrie*) duidt er dus op dat we hier niet te maken hebben met één lange monoftong, maar met een tweeklank.⁹⁴

Een andere observatie betreft de spellingen *-ije* en *-ye*. Deze treffen we incidenteel al aan in de 13de eeuw en zeer frequent in de 16de en 17de eeuw. In het Corpus Gysseling vinden we naast *abdie*, *abbedie*, enz. ook wel de spelling *abdye*. En het zeer frekwente *fermerie* wordt in de 13de eeuw soms gespeld met *-ije*. Zo staan in de *Sente Lutgart* (Corp. Gyss. II-5) – een Brabantse tekst uit ca. 1265 – naast elkaar: *in de fermerie*, *ter fermerien* en *in de fermerije*, *ter fermerijen*.⁹⁵ Door de rijmen (*fermerije* - *vrie*, *fermerijen* - *lijen*, *uerlijen* - *fermerien*) wordt duidelijk dat er kennelijk geen of weinig klankverschil was tussen <ie> en <ije>. In dezelfde tekst vindt men ook het doublet *prelacie* (282, 34) en *prelatije* (400, 7), waarbij *prelacie* rijmt op *abdiye* – ook hier dus geen of nauwelijks klankverschil tussen beide spellingen.⁹⁶ Zeer waarschijnlijk duidt deze spelling hier echter nog niet op een diftong, maar moet de *j* hier eerder worden opgevat als lengte-aanduiding of als weergave van een mogelijke glijklank tussen de [i] en de sjwa.

Dit verandert al snel. Vanaf de 14de eeuw moeten we voor het zuiden van het Nederlandse taalgebied uitgaan van (beginnende) diftongering. We zien dan ook een toename van spelling met <ij> of <y>, en in de 16de eeuw werd dit, tenminste in het zuiden van het taalgebied, de gewone spelling. Zo spelt Kiliaan in zijn *Etymologicum* uit 1599 de uitgang vrij consequent als

94) Vgl. in dit verband ook de opmerking van Van Loey (1976:60) over deze “hiaatvullende *h*”.

95) “Die godes brut lutgart die vrie / Tairwires in de *fermerie* / Jn virden dage dat vernam” (blz. 381, vs. 25); “So sat lutgart die maget wert / Taiwires in *defermerije* / Oc sat sybilie daer die vrie” (401, 1); “So quamen brudere ende nonnen / Ter *fermerien* wert gherunnen” (460, 41); “... dos henen streken / Enwech ter *fermerijen* wart / Sybilie ende ver lutgart”; “Gi die hir comt ter *fermerijen* / So dat ghijs mogt vor gode lijen” (427, 12); “Ende ons die vrouwen noch uerlijen / Dat althant ter *fermerien* / Die ijonge machtelt was gedaen” (484, 17).

96) Hier de bewijsplaats: “... van din heren die dar waren / Begeuen. selke sijn gevaren / Bereken clostre ende *abdijen* / Elwar daer si ter *prelacen* / Verkoren worden ...” (Corp. Gyss. II-5, p. 282, 31-35). In de concept-aflevering van het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* wordt de volgende vertaling gegeven bij deze plaats: ‘Sommige van de heren die daar waren ingetreden zijn weggegaan om elders, waar zij tot een hoog kerkelijk ambt werden uitverkoren, kloosters en abdijen te besturen’.

-(er)ije: *draperije, druckerije, duyvelrije, gasterije, hoovaerdije, ketterije, kraeme-rije, meyerije, poëterije, poorterije, raserije, rooverije, ruiterte, schutterije*, enz.⁹⁷
 We kunnen er vrij zeker van zijn dat er voor Kiliaan een duidelijk klankverschil correspondeerde met het verschil in spelling, want:

Kiliaan wist met die *ij* wel wat hij deed. Men treft die *ij* niet bij hem aan vóór *r*, de positie waarin de monoftong is gebleven. Zo schrijft hij niet *saffijr*, maar *saffier*. (Van Haeringen 1957:269, noot 1)

Voor Kiliaan gold dus kennelijk een tweelettergrepige uitspraak, waarbij het zeer aannemelijk (maar nauwelijks bewijsbaar) is dat de <ij>-spelling voor hem correspondeerde met een duidelijk diftongische uitspraak. Een echt bewijs voor de diftongische uitspraak leveren alleen teksten waar de uitspraak expliciet gethematiseerd wordt, zoals in het volgende citaat, waarin Huygens (in zijn *Trijntje Cornelis*) een Antwerpenaar laat spreken:

(59) Moôr stelt dat uyt ou hoot, da brôyen en da smoke
 En hauwe way nief van, 't is ene vuylen bras,
 En môckt ons huysel slechts tot roick en smoer en as:
 Soo vindew' ons gerief in hondert *brôyeraye*.
 (Huygens, *Koren-bloemen* 1, 573) [1672]⁹⁸

Het mnl. *braderie* vinden we bij Plantijn al terug als *braderye/braeyerye*, en Huygens' spelling met *-aye* laat geen twijfel aan de diftongische uitspraak. De spelling *way* (voor 'wij') laat bovendien zien dat de diftong niet beperkt is tot het suffix, maar algemeen is voor de vroegere lange [i].

We kunnen aannemen dat rond 1600 de diftong in het zuiden algemeen is, terwijl de noordelijke gedeeltes van het taalgebied nog een monoftongische uitspraak hebben, wat echter na 1600 snel verandert. Hierbij moet nog een opmerking worden geplaatst: zoals elke taalverandering is natuurlijk ook de diftongering een geleidelijk proces. Het is denkbaar (en niet onwaarschijnlijk) dat niet alle [i]-klanken gelijktijdig worden gediftongeed, dat, met andere

97) Daarnaast vinden we in een enkel geval bij Kiliaan ook *-ye* (*schoenmackerye*) en *-ij* (*kasselrij/kastelrij*). Ook in de *Thesaurus Theutonica Linguae* van Plantijn (1573) wordt het suffix al doorgaans *-ije* gespeld.

98) Een ruwe parafrase: Maar zet dat uit uw hoofd, wij houden niet van dat braden en dat smoken. Het is een vuile boel en maakt ons huis slechts tot rook en smoor en as: daarom vinden wij ons gerief in honderd gaarkeukens.

woorden, monoftong en diftong een tijdje naast elkaar bestaan.⁹⁹ Het verschijnsel waar ik hier op doel, staat bekend als ‘lexicale diffusie’:

Het is mogelijk dat een klankverandering zich ook lexicaal diffuus verspreidt: de verandering hoeft zich niet bij alle woorden waarvoor bepaalde condities gelden, op hetzelfde moment te manifesteren. (Van Bree 1996a:214)

Interessant is in dit verband een opmerking van Salverda de Grave (1928) die erop wijst dat ontleende woorden waarschijnlijk eerder in aanmerking komen voor diftongering en ook voor wijziging van de spelling, omdat ze niet of in mindere mate dan de inheemse gebonden zijn aan traditie en overlevering met betrekking tot uitspraak en spelling. We moeten dus rekening houden met de mogelijkheid dat het ontleende suffix *-erie* al meteen aan het begin van het diftongeringsproces ‘aan de beurt is’, dat de [i] in het suffix tot de eerste behoort die met een diftong worden uitgesproken. Ook als de diftong rond 1600 in het noorden nog niet algemeen is, zou het dus kunnen dat het suffix al diftongisch wordt uitgesproken. De chronologische plaats van het suffix in deze klankverandering moet echter hypothetisch blijven, omdat echte bewijzen niet te leveren zijn.

De volgende verandering die het suffix ondergaat is de apocopering van de sjwa. De veelvuldig aangetroffen spelling *-ije* duidt erop dat deze verandering pas na de diftongering plaats heeft. Ook op dit punt is het echter moeilijk de chronologie van de gebeurtenissen goed te achterhalen. Het is bekend dat de sjwa in het Nederlands op grote schaal geapocopeerd wordt, en wel vooral vanaf het einde van de Middelnederlandse periode. Al in de 14de eeuw treffen we in grote delen van het Nederlandse taalgebied vormen als *tong* (< *tonghe*) en *te scriven* (< *te scrivene*) aan.¹⁰⁰ Deze sjwa-loze vormen worden vervolgens steeds frequenter. Het ligt voor de hand om het verdwijnen van de sjwa in het suffix *-(er)ije* in verband te brengen met deze ontwikkeling. Met Van Bree (1996a:98/99) zal men als uiteindelijke, primaire oorzaak voor het verdwijnen van de sjwa wel de vergemakkelijking van de uitspraak (‘ease of articulation’) moeten zien. Omdat de sjwa-apocope een onafhankelijke ontwikkeling is die helemaal los staat van de diftongering, is het moeilijk om voor het suffix een volgorde van de beide veranderingen te bepalen, maar zoals gezegd: de spelling doet vermoeden dat de sjwa over het algemeen pas afsleet, nadat de

99) Vgl. Salverda de Grave (1928:74): “Spiegel kende twee uitspraken van *i*, nl. als monoftong en als diftong, en hij beval de monoftong aan.”

100) ‘Eerste sporen’ van deze ontwikkeling zijn volgens Van Loon (1986:97) al omstreeks 1300 waar te nemen in het Hollands, Utrechts, Zuidgelders en Limburgs.

[i] een diftong was geworden (wat echter niet uitsluit dat de ontwikkeling bij sommige woorden andersom geweest is). Alleen bij één groep woorden is de sjwa tot op heden bewaard gebleven in het suffix: bij toponiemen als *Turkije*, *Hongarije*, *Bulgarije*, *Lombardije*, *Slowakije* enz.¹⁰¹ Het ligt voor de hand dat dit gedrag van de toponiemen verband houdt met de aard van de betrokken woorden: het gaat om eigennamen en die worden kennelijk minder makkelijk veranderd dan andere woorden. Bovendien vormen ze een duidelijk afgebakende groep en het is daarom relatief onproblematisch om ze intact te laten.

Een en ander houdt in dat de woorden op *-(er)ij* ten opzichte van hun klankontwikkeling volstrekt regelmatig zijn. Problematisch zijn ondanks de spelling <ie> niet de woorden met de diftong, maar veeleer die woorden die nu nog steeds de uitgang *-ie* (uitgesproken als lange monoftong [i]) hebben, zoals *fantasie* of *tirannie*.

Salverda de Grave (1906:157/8) geeft als “algemene regel” dat de Franse lange *i* in het Nederlands onveranderd blijft, niet gediftongeed wordt “in ‘geleerde’ en in laat overgenomen woorden.” Interessant zijn in dit verband natuurlijk vooral die woorden die al in de Middelnederlandse periode ontleend zijn, maar desondanks geen diftong hebben. Dat laat (dus na de diftongering) overgenomen woorden onveranderd blijven (bijvoorbeeld *parfumerie*) is gemakkelijk in te zien, maar waarom hebben al in het Middelnederlands bekende woorden als *chirurgie* of *tirannie* niet de uitgang *-ij*? Salverda de Grave verwijst naar een stilistische factor: ‘geleerde’ woorden blijven (vaak) onveranderd. Hij heeft in zoverre gelijk dat het bij de woorden op *-ie* vaak gaat om woorden uit de wetenschapstaal enz. Maar het is nog maar de vraag of ze echt ‘onveranderd blijven’.

4.2 ‘Herverfransing’

Van Haeringen (1957:269) heeft erop gewezen dat ook veel woorden die nu (weer) *-ie* hebben door Kiliaan met *-ije* gespeld werden. Voorbeelden zijn¹⁰²: *profetie* (bij Kiliaan *profetije*), *melancholie* (*melancholije*), *infanterie* (*infanterije*), *artillerie* (*artillerije*), *chirurgie* (*surgije*), *tirannie* (*tirannije*) enz. Volgens Van Haeringen lijkt het er zelfs op “dat alle woorden die Kiliaan al kent en die nu *ie* hebben, door de zestiende-eeuwse lexicograaf met *ij* zijn opgetekend.

101) Ook Van Loey (1970:221) noemt deze uitzondering; een verklaring geeft hij niet. In het Duits zijn de toponiemen overigens wél gelijk gemaakt: *Lombardei*, *Slowakei*, *Türkei*.

102) Deze en andere voorbeelden zijn te vinden in de lijsten bij Salverda de Grave (1906:153 e.v.).

[...] En niet weinige van zulke woorden behouden de *ij*-spelling tot lang na Kiliaans tijd.” Er is dus een hele groep woorden waarbij de *-ie* tijdelijk vervangen is door een *-ije* resp. waarbij een tijd lang *-ie* en *-ije* naast elkaar voorkwamen.

De *-ije* (of *-ye*)-spelling vinden we rond 1600 niet alleen bij Kiliaan, maar ook bij Amsterdamse schrijvers, zoals de volgende bewijsplaatsen voor *fantasie* duidelijk maken.

- (60) Liefde is niet dan brandende rasernye,
Die met roock vervult die *fantasye*
(Visscher, *Brabb.* 33) [ca. 1600]

Als ick wat sou vrijen,
En klaghen haer myn lijen,
Wierd ick door *fantasijen*
Swaer-hoofdigh en onrustigh,
En mijn ghepeynsen swaer
Streden tegen malkaer,
(Bredero 3, 331)

Uit het rijm blijkt dat er kennelijk geen verschil was tussen woorden die nu verschillend worden uitgesproken: *fantasije* en *rasernye/vrijen/lijen*. Maar het rijm zegt niets erover hóe ze werden uitgesproken. Zoals hierboven al opgemerkt geldt rond 1600 in Amsterdam waarschijnlijk nog de monoftongische uitspraak. De ten opzichte van het Middelnederlands gewijzigde spelling moet dan eerder worden gezien als aanwijzing voor de tweelettergrepige uitspraak (al dan niet met een glijklank *j*). In latere WNT-bewijsplaatsen voor *fantasie* wordt deze spelling weer ‘teruggedraaid’: het wordt niet *fantasij*, maar weer *fantasie*. Als *fantasie* dan al ooit met diftong is uitgesproken geweest, dan was dat maar een zeer tijdelijke fase.

Dat is anders bij een woord als *tirannie*. Ook hier vinden we vanaf de 16de eeuw een wijziging in de spelling. Bij dit woord kunnen we er echter van uitgaan dat er (vervolgens?) ook een wijziging in de uitspraak plaatsvindt, namelijk diftongering. Vandaar dat het woord ook in latere eeuwen nog met *-ij* gespeld wordt.

- (61) Wy bevelen ... Datmen Gouverneur en aenveyrde noch Heere,
Die befaemt gheweest es van *tyrannije*. (Houwaert, *Milenus Clachte* enz. 75) [1578]

Van het Jock ende *Tyrannije* der Spaignaerden verlost
(*Gr. Placaatb.* 1, 657) [1625]

Als of te luttel bloeds gestort werd, toen de dwang, En dolle
tyranny drie eeuwen ging in zwang (Vondel 3, 558) [1639]

De *tyrannyen* der liefde (V. Focquenbroch 1, 336) [1674]

Toen onder de Spaansche *tirannij* de nood te huis hoog geklommen was (Potgieter 1, 9) [1841].

Waarschijnlijk moeten we al bij Vondel uitgaan van een diftong, voor de tijd daarna is dat vrijwel zeker het geval. Als we afgaan op de bewijsplaatsen in het WNT was de diftongische uitspraak tot in de 19de eeuw gewoon, pas daarna werden uitspraak en spelling weer ‘verfranst’.¹⁰³ Voor de 19de eeuw vinden we in het WNT dan ook weer bewijsplaatsen met de *-ie*-spelling, die vervolgens de *-ij* verdringt:

- (62) Reeds Salomo begon met vreemde goden te dienen; zijne schitterende *tirannie* en de onhandigheid van zijn zoon brachten reeds te weeg, dat de natie gescheurd ... werd, (Gorter, *Lett. Stud.* 2, 13) [1867].

De winter met zijn *tirannie* van ijs (V. Looy, *Proza* 229) [1889]

De vraag is nu hoe we deze ‘herverfransing’ moeten interpreteren. De term ‘herverfransing’ is afkomstig van Van Haeringen (1957:257):

Er is bij veel woorden van franse oorsprong een neiging op te merken tot herverfransing, tot nauwere aansluiting van de in zekere mate vernederlandste vorm bij de gelijktijdige franse.

Als oorzaak voor dit verschijnsel komt volgens Van Haeringen (1957:250) vooral de ‘neiging tot gedistingeerdheid’ in aanmerking.

De franse woorden zijn sedert eeuwen in Nederland een trekje van gedistingeerdheid, een afwerking aan de taaldracht waaraan men de man herkent die zijn spraakuiserlijk verzorgt, de finesses die de meneer van de burger onderscheiden. Vandaar dat ze begerig worden nagevolgd en overgenomen door wie een trap hoger op de ladder van de beschaving wil klimmen.

103) Volgens Salverda de Grave (1902) bestaan er ‘tegenwoordig’ (dus rond de eeuwwisseling) nog verschillende uitspraken: *tirannij* in België en *tirannie* in ‘Holland’.

Laten zien dat men wel weet dat het in het Frans *fantasie* en *tirannie* is en niet *fantazij* en *tirannij* – dat is dus volgens Van Haeringen het motief achter het ‘terugdraaien’ van de klankontwikkeling, achter het (opnieuw) aanpassen aan het Frans. Dit inzicht is een belangrijke aanvulling op Salverda de Grave, die stelde dat ‘geleerde woorden’ vaak onveranderd blijven (zie hierboven). Ze blijven niet zomaar onveranderd, maar zo worden ook weer verfranst omdat men ‘geleerd’ wenst over te komen.

In beginsel verschilt die herverfransing niet van wat men herhaalde of hernieuwde ontlening noemt, al beperkt men die laatste term gewoonlijk tot gevallen waar de “jonge ontlening” door betekenisverschil als een “ander woord” naast de oude is komen te staan. (Van Haeringen 1957:257)

In principe kan men dus een herverfransing als die van *fantasie* of *tirannie* ook zien als herhaalde/hernieuwde ontlening. Een onderscheiding van deze beide types, zoals aangegeven door Van Haeringen, is alleen taalkundig interessant. Vanuit het perspectief van de taalgebruiker is het verschil tussen ‘terugdraaien van de diftongering’ en ‘opnieuw ontlenen’ irrelevant. De taalgebruiker heeft bepaalde communicatieve bedoelingen als hij de Franse vorm gebruikt, hoe hij bij deze vorm komt en of hij zich ervan bewust is dat hij ‘herverfranst’ is niet te achterhalen, en het is ook niet relevant. Belangrijk is alleen dat de Franse vorm wordt geselecteerd en dat daardoor een nieuwe taaltraditie kan ontstaan die de oude vervangt.

Het motief achter de herverfransing lijkt duidelijk, maar hoe moeten we ons nu het proces van herverfransing voorstellen? Weer Van Haeringen (1957: 274):

[...] eerst een naast elkaar voorkomen van de vernederlandste en de herverfranste vorm. Het is heel goed denkbaar, dat in oudere tijd nieuw opgenomen franse woorden twee vormen tegelijk kregen, op deze wijze dat de ene spreker zich nauw bij de franse vorm aansloot, en een ander het woord transponeerde naar een bestaande verhouding tussen Frans en Nederlands in vocalisch soortgelijke woorden. Er is zelfs niets tegen, variatie in hetzelfde woord bij dezelfde spreker te veronderstellen. In de 17e eeuw zullen we ons hebben te denken een tamelijk grote vrijheid en speelruimte in de uitspraak [...]

Dat er ook in latere eeuwen nog ‘speelruimte’ was, maken de hierboven gegeven bewijsplaatsen voor *tirannij/tirannie* duidelijk. En ook bij een woord als *poëzie* was deze speelruimte er in de 19de eeuw nog. Zo gebruikte bijvoor-

beeld Consience beide woorden: *poëzie* en *poëzij* (vgl. het WNT). En zelfs tegenwoordig kan men *poëzij* nog aantreffen in bepaalde contexten. Vergelijk het volgende citaat:

- (63) Kortom: wij houden van *poëzij*, die méér dan een eeuw geleden verscheen. (P. Grijs, ...*honderd. Ik kom!?*, p. 234)

Opvallend is wel dat deze vorm in het hedendaags Nederlands eigenlijk alleen nog archaïserend en/of schertsend gebruikt kan worden. 70 jaar geleden kon Van der Meer (1927:172/3) over dergelijke doubletten nog opmerken: “Die *ij*-Formen sind gewöhnlich feierlicher als die *ie*-Formen.”

Ter afsluiting van deze paragraaf wil ik er nog op wijzen dat veel woorden hun eigen geschiedenis hebben, een geschiedenis die niet zomaar onder de noemer ‘herverfransing’ kan worden gerangschikt, hoewel het resultaat, de uiteindelijke woordvorm, daarop lijkt te wijzen. Een mooi voorbeeld is in dit verband het woord *braderie*. De geschiedenis van dit woord maakt de hele complexiteit van ontleening en vormverandering bij taalcontact duidelijk.

Het woord komt in de vorm *braderie* niet voor in het WNT. Dit woordenboek kent alleen de vorm *braderij* (met de bijvorm *braaierij*) met de betekenis ‘gaarkeuken, eethuis’. Het deel waarin het woord wordt behandeld is verschenen in 1902, en *braderij* krijgt hier het label ‘verouderd’. Dit suggereert dat het hedendaagse *braderie* niet teruggaat op het oude *braderie/-ij*, maar dat het in deze eeuw ontleend is aan het Frans.

De geschiedenis van het woord *braderie* kan men dan als volgt reconstrueren: In het INL-corpus Vroegmiddelnederlands komt *braderie* niet voor. De eerste bewijsplaats is dus het enige citaat in het MNW, en dat komt uit een Hollandse tekst uit ca. 1420. Het woord werd waarschijnlijk in de 14de of aan het begin van de 15de eeuw met behulp van het aan het Frans ontleende suffix *-ie/-erie* gevormd op basis van *braden* en *brader*. Het had de betekenis ‘gaarkeuken’ (dus ‘plaats waar men braadt’), ‘eethuis’, en een *brader* was de ‘houder van een gaarkeuken’. Het Frans ontleent deze woorden met hun Nederlandse betekenissen in de 15de eeuw aan het Nederlands (via het Oud-Picardisch). Vanaf de 15de eeuw is er dus de Franse trits *brader*, *bradeur*, *braderie*. Deze woorden hebben in het 19de-eeuwse Frans hun huidige betekenis gekregen: *brader* ‘verkopen; verkwanzelen’, *bradeur* ‘(uit)verkoper’, *braderie* ‘markt; uitverkoop’.¹⁰⁴

104) Vgl. Von Wartburgs *Französisches Etymologisches Wörterbuch* en ook de grote Franse woordenboeken als de *Trésor de la langue française*. Hoe deze woorden in het Frans aan hun hedendaagse betekenis gekomen zijn, is niet helemaal duidelijk. Vaguay (1939:374/5) vindt (wordt vervolgd...)

Het Nederlandse *braderie* – sinds de 16de eeuw in de vorm *braderij* – was in de 19de eeuw al in onbruik geraakt; aan het einde van die eeuw is het verouderd (het WNT heeft alleen bewijsplaatsen voor de 16de en 17de eeuw). Vervolgens ontleent het Nederlands het woord *braderie* weer aan het Frans, en wel met de nieuwe Franse betekenis ‘markt’. Deze betekenis ondergaat een vernauwing, zodat *braderie* in het Nederlands nu een speciaal soort markt (een ‘kermisachtige’ markt) aanduidt. Er is dus geen rechtstreeks verband tussen mnl. *braderie* en het hedendaagse *braderie*, zoals bijv. Van Veen (1989) suggereert in zijn *Etymologisch Woordenboek*. Het woord kan worden toegevoegd aan de groep woorden die Huisman (1958) ‘Germaanse repatrianten’ gedoopt heeft (bekende voorbeelden van dit verschijnsel zijn *mannequin* < fr. *mannequin* < mnl. *manneke* of ook *boulevard* < fr. *boulevard* < mnl. *bolwerk*).

Het hedendaags Nederlands heeft overigens – althans volgens de woordenboeken, vgl. bijvoorbeeld GWHN (1991) – ook (weer) een vorm *braderij* met de betekenis ‘plaats waar men braadt’. In de INL-corpora van hedendaags Nederlands heb ik geen bewijsplaats voor *braderij* kunnen vinden¹⁰⁵, maar als het dan werkelijk bestaat, is het een nieuwere (regelmatige) afleiding van *braden*, in feite een soort herhaling van de Middelnederlandse afleiding *braderie*. Waarschijnlijker is echter dat het een weliswaar mogelijke, maar buiten de lexicografie niet bestaande afleiding is: een ‘woordenboek-lijk’ dus.

Herverfransing (*fantasie*, *tirannie*) en late ontlening (*parfumerie* en in zekere zin ook *braderie*) zijn taalveranderingsprocessen, die samen leiden tot een nieuw suffix in het Nederlands, *-erie*, dat naast het ‘oude’ *-erij* komt te staan. In hoeverre *-erie* nu een zelfstandig suffix is en hoe de relatie tussen *-(er)ij* en *-(er)ie* er precies uitziet in het hedendaags Nederlands, zal in hoofdstuk 6 worden besproken.

4.3 Vormvariatie

De varianten van het suffix *-ij* die zich in het Middelnederlands ontwikkeld hebben, blijven in de daarop volgende eeuwen bestaan. Grotere verschuivin-

104) (...vervolg)
de aanname van een metaforische overgang van ‘gaarkeuken’ naar ‘markt’ niet overtuigend en denkt aan homonymie. De moderne woorden *brader* enz. zouden teruggaan op *breder* en *bredair* en niet op de aan het Nederlands ontleende woorden.

105) Dat wil zeggen, het woord komt één keer voor in het INL 38 miljoen woorden corpus (bewijsplaats uit de *Meppeler Courant*), maar daar wordt het gebruikt met een ‘meta-functie’: “Bij alle mogelijke gelegenheden houdt men *braderieën*. Het begrip ‘braderie’ is afkomstig van onze zuiderburen, dus uit België en betekent eigenlijk gewoon *braderij*.”

gen treden alleen voor *-arij* en *-derij* op. Ze krijgen in de loop van de eeuwen allebei een duidelijkere plaats in het morfologisch systeem van het Nederlands. Op deze ontwikkelingen wil ik hier dan ook ingaan; de andere varianten komen pas in het hoofdstuk over het hedendaags Nederlands weer aan bod.

4.3.1 *-arij*

In het vorige hoofdstuk heb ik laten zien dat er tegen het einde van de Middelnederlandse periode een suffixvariant *-arie* ontstaan is naast het bestaande *-(e)rie*. In het Middelnederlands is er echter nog geen sprake van een systematisch gebruik van *-arie*, het gebruik ervan is lexicaal bepaald: het treedt alleen bij bepaalde woorden op, zonder dat daar enige systematiek in te ontdekken valt. Dat verandert in de volgende eeuwen. De vorm *-arij* krijgt een duidelijk afgebakende plaats in het morfologisch systeem van het Nederlands. Voor het ontstaan van *-arie* heb ik gewezen op de paradigmatische invloed van het persoonsnaamvormende *-aar*, dat in het Middelnederlands naast *-er* ontstaat. Het ligt dus voor de hand om te onderzoeken in hoeverre er een parallellie bestaat tussen het gebruik van *-aar* en *-arij*.

Zoals bekend zijn de condities voor de *-er/-aar*-allomorfie grofweg de volgende: *-er* is de 'default', *-aar* wordt alleen gebruikt in bepaalde fonologische omgevingen. Van Haeringen (1951:263) geeft de volgende regel:¹⁰⁶

Het suffix heeft de vorm *-aar* na *n*, *l* en *r*, als een onbeklemtoonde syllabe voorafgaat. In alle overige posities heeft het de vorm *-er*, behalve in *leraar*, *minnaar*, *(over)winnaar*, *dienaar*, en *zon-daar*.

In feite gaat het bijna altijd om combinaties met een sjwa, en Booij & Van Santen (1998:193) schrijven dan ook dat de vorm *-aar* "optreedt na een schwa gevolgd door /l, r, n/".¹⁰⁷

Booij & Van Santen (1998) en Booij (1995a) aarzelen overigens om in het geval van *-er/-aar* te spreken van 'echte' allomorfie. Hun argument is dat allomorfie eigenlijk een puur fonologische aangelegenheid is (of zou moeten zijn): één onderliggende vorm met verschillende realisaties afhankelijk van de fonologische context. De vorm *-aar* treedt echter niet op in comparatief-vormen van bijvoeglijke naamwoorden (*heikel* - *heikeler*, *edel* - *edeler*, *bitter* -

106) Vgl. voor de analyse van *-aar* ook Zwarts (1975), Smith (1976) en Van den Toorn (1988).

107) Deze formulering kan echter een woord als *beoordelaar* niet verantwoorden, voor Van Haeringen (1951:261) "een aardig grensgeval, omdat de syllabe vóór *-aar* een behoorlijk bijaccent heeft". Van Haeringen acht dan ook *beoordeler* "geenszins onmogelijk".

bitterder). De keuze voor *-aar* wordt dus niet alleen door fonologische condities bepaald, maar ook door de woordsoort. Men zou nu kunnen stellen dat *-er* en *-aar* twee, concurrerende, suffixen zijn. Booij (1995a:74) doet dat echter, mijns inziens terecht, niet. De beide vormen hebben immers dezelfde historische oorsprong en ze lijken op elkaar in fonologisch opzicht. Hij stelt een ‘morfolexicale regel’ voor die onder bepaalde condities *-er* in *-aar* verandert in zelfstandige naamwoorden.¹⁰⁸ In tegenstelling tot ‘automatische’ fonologische regels, gaat het bij morfolexicale regels om “rules which only apply to words with specific morphemes or to specific sets of items that are not characterizable in purely phonological terms” (Booij 1995a:57). Het lijkt een kenmerk van suffix-allomorfie te zijn, dat ze over het algemeen geen puur fonologisch verschijnsel is.¹⁰⁹ Suffix-allomorfie is ook gevoelig voor andere eigenschappen van woorden. Ik zal nu nagaan of en zo ja hoe *-arij* in de genoemde fonologische omgevingen terrein wint.

In principe zou *-arij* productief kunnen zijn (geworden) achter werkwoordstammen op sjwa + /n/. Werkwoorden als *beoefenen*, *loochenen* of *tekenen* hebben immers als persoonsnaam *beoefenaar*, *loochenaar* en *tekenaar* naast zich. Afleidingen op *-arij* komen echter naast deze woorden nauwelijks voor. Middelnederlandse voorbeelden heb ik helemaal niet kunnen vinden en het WNT behandelt alleen *rekenarij*.¹¹⁰ Ook in het hedendaags Nederlands heb ik, behalve *rekenarij*, maar één voorbeeld gevonden:

- (64) [...] want de *striptekenarij* wordt steeds meer erkend als een professionele en eigentijdse cultuur-uiting (INL 38 miljoen woorden corpus 1996)

Woorden op *-enarij* treft men wel vaker aan, maar het gaat dan steeds om afleidingen met *-ij* op basis van desubstantivische persoonsnamen op *-enaar*. Van den Toorn (1988:108) verklaart het ontstaan van deze variant van *-aar* als volgt:

Het bestaan van woorden als *beoefenaar*, *loochenaar*, *rekenaar* e.v.a., alle gevormd op basis van een werkwoordstam op *-en*, waarna regulier *-aar* volgt en waarschijnlijk enkele andere afleidingen als *leugenaar* van *leugen* en *molenaar* van *molen*, gaf aan-

108) Vgl. echter ook het recente voorstel van Booij (1998), waar de *-er/-aar*-distributie wordt behandeld in termen van ‘phonological output constraints’.

109) Anders zouden bij het klassieke voorbeeld van dit verschijnsel, de allomorfie van het diminutiefsuffix, dubbelvormen van het type *bloemetje* - *bloempje* of *kippetje* - *kipje* uitgesloten zijn.

110) Onder het lemma *listig* geeft het WNT nog een Van Eeden-citaat met daarin *godloochenarij*.

leiding tot het ontstaan van een nieuw suffix *-enaar* door metanalyse.

Met dit suffix werden vervolgens woorden gevormd als *ambtenaar*, *geweldeenaar*, *kluizenaar*, *kunstenaar*, *schuldeenaar* (waarnaast in sommige gevallen ook een (oudere) persoonsnaam op *-er* bestond, vgl. mndl. *gewelder* of *conster*). Van deze zelfstandige naamwoorden kon uiteraard ook een afleiding met *-ij* worden gevormd. In het Middelnederlands komen ze kennelijk nog niet voor, maar het WNT geeft bewijspplaatsen voor *ambtenarij*, *geweldenarij*, *kluizenarij*, *kunstenarij*, *moordenarij*, *redenarij*, *tiendenarij*.¹¹¹ Een eigen geschiedenis heeft de vorm *tovenaar*. Dit woord gaat terug op Mndl. *toverer*, later *toveraar*, en is ontstaan door dissimilatie van *r* tot *n* (vergelijk ook Duits *Zauberer*). Voor zover er al Middelnederlandse deverbale afleidingen bestaan, zijn dat ‘gewone’ *-(er)ij*-afleidingen: *moorderij*, *toverij*.

Op basis van deze gegevens kan men concluderen dat *-arij* achter stammen op sjwa + /n/ nooit productief is geweest (dit in tegenstelling tot *-aar*). De toch al kleine groep¹¹² potentiële basiswerkwoorden als *beoefenen*, *tekenen*, *ontwapenen* enz. heeft kennelijk niet geleid tot afleidingen op *-arij* (of *-ij* of *-erij*). Een afleiding als *rekenarij* en het incidentele gebruik van een woord als *striptekenarij* bevestigen echter Zwarts’ (1975:140) vermoeden dat het hier niet gaat om een systematische beperking, maar eerder om “een toevallig hiaat”.

De tweede fonologische omgeving waarin het persoonsnaamvormende suffix de vorm *-aar* heeft, is na sjwa + /r/: *bewonderaar*, *plunderaar*, *stotteraar*, *weigeraar*, enz. Voor het hedendaags Nederlands is al herhaaldelijk geconstateerd dat naast deze woorden geen afleidingen op *-arij* bestaan: **bewonderarij*, **plunderarij*, **stotterarij*, **weigerarij*. Zwarts (1975:140) spreekt in dit verband van een “systematisch hiaat”: principieel mogelijke afleidingen met *-arij* van werkwoordstammen die eindigen op sjwa + *r*, worden systematisch niet gerealiseerd. Dit klopt ook historisch: in mijn hele materiaalverzameling heb ik geen enkele afleiding van dit type aangetroffen. Ook afleidingen met *-erij* van dergelijke werkwoordstammen komen niet voor, de vorming van **plundererij* of **weigererij* is niet mogelijk in het hedendaags Nederlands en is door mij ook in de oudere fasen nergens aangetroffen.

111) *Redenarij* is volgens het WNT (op goede gronden) niet afgeleid van het werkwoord *redenen*; *tiendenarij* is een ‘ruiterijafdeling’ en volgens het WNT afgeleid van *tiendenaar* “bevelhebber eener afdeeling van, oorspronkelijk tien, ruiters”.

112) Vgl. ook de opmerking van Zwarts (1975: noot 1) over het “relatief kleine aantal verba van de vorm *Xenen*”.

Betekent dit nu dat er helemaal geen afleidingen zijn op *-(r)ij* die corresponderen met werkwoorden waarvan de stam eindigt op sjwa + /r/? Dat is moeilijk voorstelbaar. Anders dan bij die op sjwa + /n/ gaat het hier immers om een vrij grote groep werkwoorden, te groot om ze zomaar uit te sluiten, en de taagebruikers doen dat dan ook niet. Omdat **-erij* of **-erarij* (te) moeilijk uitspreekbaar zijn, kiezen ze voor andere strategieën. In het WNT vindt men naast elkaar de woorden:

- (65) *plunderen* - *plunderaar* (in de 16de eeuw ook nog *plunderer*) -
plunderij
mijmeren - *mijmeraar* - *mijmerij*
weigeren - *weigeraar* (in de 16de eeuw ook nog *weigerer*) -
weigerij
woekeren - *woekeraar* (16de/17de eeuw incidenteel ook
woekerer) - *woekerij* (mnl. *woekerie*)

Hoe zijn *plunderij*, *mijmerij*, *weigerij* en *woekerij* gevormd? Een mogelijke analyse is zeker dat ze gevormd zijn met het suffix *-ij* van werkwoordstammen op *-er*. Zeker voor *woekerij*, dat als enige al in het Middelnederlands bestond, is de aanname van *-ij* niet onwaarschijnlijk, temeer omdat het zowel deverbale als ook denominaal (van *woeker*) kan zijn afgeleid.

Voor het deverbale *plunderij* ('plundering') geeft het WNT de volgende analyse: "waarschijnlijk met vereenvoudiging uit **plundererij*".¹¹³ Gezien de dominante positie die *-erij* in de loop van het Middelnederlands gekregen had, is hier inderdaad wel iets voor te zeggen. Het ontbreken van woorden op *-erarij* of *-ererijs* heeft immers vrijwel zeker te maken met de moeilijke uitspreekbaarheid ervan. Plank (1981:149) spreekt in dit verband van 'horror aequi':

unmittelbar benachbarte lautlich identische oder merkmalsmäßig ähnliche Segmente oder Segmentsequenzen innerhalb von Wortgrenzen wie auch im Satzzusammenhang [sind] häufig ein Stein des Anstoßes; Dissimilation oder, noch radikaler, Haplologie sind geläufige, nicht nur wortbildungsmorphologisch induzierte Stra-

113) Daarnaast is er nog een tweede woord *plunderij* met een andere betekenis: 'vodden, oude rommel; plunje', afgeleid van het znw. *plunder*. Ook hier gaat het WNT uit van een "vereenvoudiging uit **plundererij*" – in dit geval echter mijns inziens onterecht. Er zijn immers meer denominale *-ij*-afleidingen met collectieve betekenis (vgl. *bugerij* enz.).

tegien der Vermeidung unerwünschten Gleichklanges bei akzidentellen Dopplungsstrukturen.¹¹⁴

Het is een bekend verschijnsel dat direct op elkaar volgende gelijke klanksegmenten liefst worden vermeden. Deze vermijdingsstrategie is zeker een belangrijke, zo niet de belangrijkste oorzaak voor de hernieuwde opkomst van *-aar*. De vervanging van *-er* door *-aar* voorkomt na /l, n/ twee sjwa's achter elkaar en in het geval van *-erer* → *-eraar* bovendien ook nog de 'moeilijke' lettergreep [rər]. Vergelijk in dit verband de opmerking van Booij (1995a:73) die constateert dat "Dutch avoids surfacing of the sequence [rVr], a cluster that is avoided cross-linguistically". Kennelijk is deze sequentie minder storend als het gaat om een lange klinker (vergelijk woorden als *raar* of *roer*), en *-eraar* is dan ook vergeleken bij *-erer* veel minder problematisch.¹¹⁵

De 'horror aequi' verklaart ook het ontbreken van *-ererij/-erarij*. De eerste bewijspplaatsen voor *plunderij*, *mijmerij* of *weigerij* zijn uit de 17de eeuw en *woekerij* is al Middelnederlands. In die tijd was *-arij* nog geen systematische mogelijkheid; de meer 'regelmatige' vorm zou met *-erij* zijn en dus *-ererij* opleveren, een vorm die zeker het slachtoffer wordt van de 'horror aequi'. De vermijding is het makkelijkst te realiseren door haplogogie, het weglaten van een klanksegment: *-ererij/-erarij* → *-erij*.¹¹⁶ Daardoor wordt weliswaar de analogische regelmaat van de relaties tussen werkwoord, persoonsnaam en *-(er/ar)ij*-afleiding binnen de woordenschat verstoord,¹¹⁷ maar dat wordt kennelijk als minder belangrijk ervaren dan de vermijding van de storende gelijkklank die (te) moeilijk uitspreekbaar zou zijn. De vermijding is dus het gevolg van een algemenere communicatieve maxime, die wel als 'uitspraakgemak' of 'ease of articulation' wordt aangeduid en die Van Bree (1996a:307) zo formuleert: "spreek zo gemakkelijk mogelijk", of nog algemener: "doe wat je doen moet, met zo min mogelijk inspanning".

De haplogogie wordt bovendien bevorderd door de klankstructuur van het resultaat, de afleiding zelf: ze eindigt op *-erij*. De status van dit *-erij* in

114) Vgl. voor 'morphological haplology' ook het overzichtsartikel van Stemberger (1981).

115) Vgl. Booij (1995a:74, noot 25): "having two /r/s is only a phonotactic problem when they are separated by schwa".

116) Dat dit niet geen puur Nederlands, maar een algemener fenomeen is, wordt duidelijk als we bijvoorbeeld naar het Duits kijken: *Zauberer* - *Zauberei*, *Zauberin* of *Ruderer* - *Ruderei*, *Ruderin*. Het klanksegment *-erer* is mogelijk bij (mannelijke) persoonsnamen (haplogogie is hier onmogelijk), maar als er nog iets op volgt, treedt haplogogie op.

117) In vormelijk opzicht regelmatig zou zijn geweest: *plunderen* - *plunderer/-aar* - *plundererij/-arij*. De vorm *plunderer* vinden we nog bij bijvoorbeeld Plantijn. Vgl. ook "vele der voorsz. plundereers" (*Geld. Placaatb.* 1, 712 (a°. 1576)).

morfologisch opzicht is dan wel twijfelachtig (hoort *-er-* bij de stam of bij het suffix?), maar fonologische overeenkomst en betekenisovereenkomst zijn kennelijk toereikend om een woord als *plunderij* toch te identificeren als lid van dezelfde categorie als *knoeierij* en *roverij*.

Naast afleidingen van het type *plunderij* vindt men in het WNT ook woorden als: *jakkerderij*, *keuterderij*, *kladderderij*, *leuterderij*, *plasterderije*, *smuisterderij*, *sodemieterderij*, *tooverderij*, *treiterderij*. Hier wordt een andere strategie toegepast om het klanksegment *-erij* of *(-erij)* te vermijden: insertie van een epenthetische /d/. Na werkwoordstammen op sjwa + /r/ is deze insertie echter niet doorgedrongen in het algemeen Nederlands (dit in tegenstelling tot de hierna, in paragraaf 4.3.2, te behandelen gevallen). De *-derij*-vormen staan over het algemeen als varianten naast afleidingen die op dezelfde manier gevormd zijn als *plunderij*: *keuterij*, *kladderij*, *leuterij*, *sodemieterij*, *toverij*, *treiterij*.¹¹⁸ Als men afgaat op de in het WNT genoemde bronnen, zijn de *-derij*-vormen varianten uit de Vlaamse en de Groningse dialecten; de meer algemene vorm lijkt telkens die op *-(er)ij* te zijn.

Ideaal is een vorm als *plunderij* echter niet, en men ziet dan ook dat maar een paar woorden van dit type ‘overleven’ (*mijmerij*, *treiterij*, *woekerij*). Andere zijn inmiddels weer verdwenen uit de Nederlandse woordenschat en nieuwvormingen van dit type in het hedendaags Nederlands komen niet vaak voor.¹¹⁹ Op grond van de moeilijkheden bij de vorming, kiezen taalgebruikers dus kennelijk voor de veiligste weg: werkwoordstammen op *-er* worden helemaal gemedend als basis voor afleidingen met *-ij*/*(d)erij*/*-arij*.

Anders dan na sjwa + /n, r/ is *-arij* wel productief geworden achter sjwa + /l/. Al in het Middelnederlands treft men woorden als *bedelarie* of *wichelarie* aan. Met het generaliserend gebruik van het persoonsnaamvormende *-aar* in deze context, wint ook *-arij* terrein. De opkomst van *-arij* gaat gepaard met vormvariatie: *-arij* is in het begin één van de gebruikte varianten in deze context. Pas in de loop van de tijd worden de andere varianten door het gebruik van *-arij* verdrongen. Dit proces is onderworpen aan ‘lexicale

118) Sommige van deze woorden kunnen trouwens ook weer op verschillende manieren worden geanalyseerd. Zo kan *kladderij* zijn afgeleid van *kladden*, maar ook van *kladden*, en *sodemieterderij* is afgeleid van *sodemieter* (of *sodemieteren*) dat op zijn beurt een jongere variant van *sodomiet* is, volgens het WNT “misschien ontstaan onder invloed van *Sodemieterij*” (dat zelf dan als ‘gewone’ nominale *-erij*-afleiding moet worden gezien).

119) Dit geldt ook voor *-erarij*, waarvan ik in de INL-corpora geen enkel voorbeeld gevonden heb. In *Trouw* van 18-11-92 gebruikt Selma Vrooland op p. 2 *betweterarij*: “Ouderwetse *Betweterarij* heb je natuurlijk ook nog. Daar moet je geen spottend ongelooft tegenover zetten, maar liever Zeikzwijgerij.” Een zeer opzettelijke (en verder nergens aangetroffen) nieuwvorming op basis van *betweteren*. Voor *-erarij* vindt men in het INL NRC-corpus één bewijsplaats met *melkveehouderarij*, vrijwel zeker een (tik)fout.

diffusie': het treedt niet bij alle in aanmerking komende woorden tegelijkertijd op en de vervanging van bestaande varianten door *-arij* gebeurt niet bij alle woorden en alle taalgebruikers even snel.¹²⁰ Ik zal dit illustreren aan de hand van een paar voorbeelden.

Voor *huichelarij* geeft het WNT vijf bewijsplaatsen. In de twee 17de eeuwse plaatsen heeft het woord de vorm *huighelrije* respectievelijk *huychele-rye*. In de Sara Burgerhart (1782) heeft het de vorm *huichelary*, de beide latere bewijsplaatsen hebben *huichelarij*.

Voor *rijmelarij* worden dertien bewijsplaatsen gegeven. Alleen de oudste, uit 1682, heeft *rijmelery*. Alle andere hebben een vorm met *-a-*. Vergelijkbaar is *kibbelarij*: één bewijsplaats voor *kibbeleryj* (het woordenboek van Sewel uit 1691), de andere elf citaten hebben *kibbelarij*.

Vogelarij krijgt in het WNT een vrij lang artikel. Ook hier kan men constateren dat de oudste vormen nog geen *-a-* hebben. In de bewijsplaatsen uit de 16de eeuw vindt men nog de vormen *-rie*, *-rije* of *-rye*, daarnaast ook één keer *-erye* en in één geval *-derie*. De 17de en 18de eeuwse bewijsplaatsen laten een grote vormvariatie zien: *-ry(e)*, *-rij(e)*, *-ery(e)*, *-erij(e)* en daarnaast ook *-ary(e)*, *-arij*. De beide plaatsen uit de 19de eeuw tenslotte hebben de vorm *vogelarije* (1806) en *vogelarij* (1871).¹²¹

In het WNT-artikel over *brabbeleri* kan men het volgende lezen: "Van *Brabbelen* met *-erij*, later meestal opgevat als afgeleid van *Brabbelaar*, en dus *brabbeleri* geschreven." De bewijsplaatsen maken duidelijk dat in de 17de eeuw *-erij* en *-arij* naast elkaar werden gebruikt. Samuel Coster schrijft "Ic en weet van die brabbelerye niet", en ook in het woordenboek van Sewel (1691) staat *brabbelery*. Van Bos daarentegen gebruikt in zijn 'Don Quichot'-vertaling (1669) al *brabbelary*. Zelfs aan het begin van de 19de eeuw is *-arij* echter nog niet de enige vorm, zoals een bewijsplaats van A. Fokke laat zien, die het heeft over "Hebreeuwsche en Grieksche brabbelderij".

Dit laatste voorbeeld laat zien dat *-arij* – tenminste tijdelijk – een concurrent had ter vervanging van *-erij* achter sjwa + /l/, namelijk *-derij*. Andere voorbeelden zijn *duivelderij* naast *duivelarij*, *kakelderij* naast *kakelarij*, *konkelderij* naast *konkelarij* of *rommelderij* naast *rommelarij*. Ook hier geldt echter weer wat hierboven al is geconstateerd voor *-derij* na sjwa + /r/: het zijn dialectale varianten die zich niet hebben doorgezet. Ze zijn ontstaan in de periode dat *-arij* nog niet het suffix voor woorden van het type *babbeleri* was.

120) Vgl. voor het verschijnsel 'lexicale diffusie' Van Bree (1996a:214-216).

121) Er is ook één bewijsplaats uit de 20ste eeuw, maar daarbij gaat het om 'meta-gebruik' van het woord: "Bijna al de vlaamsche keuren spreken over de *Voglerye*" (Biekorf 19, 243 [1908]).

Alleen in een enkel geval heeft de *-derij*-vorm de standaardtaal gehaald (vergeleijk *poepelderij* in Van Dale 1992).

Nieuwvormingen uit latere eeuwen (woorden met een eerste WNT-bewijsplaats uit de 18de of 19de eeuw) hebben over het algemeen alleen nog de vorm *-arij*. Voorbeelden zijn onder andere *babbelarij*, *beuzelarij*,¹²² *smokkelarij* of *twijfelarij*. Voor *haspelarij* echter geeft het WNT twee bewijsplaatsen: één uit het einde van de 18de eeuw (nog met *-erij*) en één uit het begin van de 19de eeuw (met *-arij*). De *-erij*-vorm is afkomstig uit Wolff en Dekens 'Brieven van Abraham Blankaart' (1787–1789). In dat werk vindt men nog naast elkaar *haspelerij* en *wauwelerij* aan de ene kant en *babbelarij* en *kibbelarij* aan de andere.

Voor de uitbreiding van *-arij* lijkt een soort 'treshold condition' te gelden zoals men die wel vaker vindt in het geval van lexicale diffusie: de uitbreiding gaat eerst langzaam, maar zet zich – na een soort drempel te hebben genomen – in snel tempo door; tegen het einde neemt de intensiteit weer af (Van Bree 1996a:214). De drempel ligt in het geval van *-arij* ergens aan het einde van de 17de of het begin van de 18de eeuw. In de 18de eeuw wint *-arij* snel terrein, zowel bij de bestaande woorden als ook bij de nieuwvormingen. Men kan dan ook constateren dat 19de eeuwse nieuwvormingen doorgaans de vorm *-arij* hebben. Na sjwa + /l/ is *-arij* dan de norm; andere vormen treden alleen nog incidenteel op en zijn over het algemeen restanten uit vroegere tijden.

De positionering van *-arij* in het morfologisch systeem van het Nederlands is een proces dat zo'n vierhonderd jaar in beslag neemt: het begint met incidenteel en weinig systematisch gebruik in het Middelnederlands en eindigt met een duidelijk afgebakende positie in de 19de eeuw: na sjwa + /l/ gebruikt men *-arij*. Als men de ontstane systematiek in een 'handelingsaanwijzing' in de vorm van een morfologische regel zou willen formuleren, zou men eventueel ook sjwa + /n/ erbij moeten betrekken, waarna *-arij* wel mogelijk, maar niet of nauwelijks gerealiseerd is.

De asymmetrie in het gebruik van *-aar* en *-arij* (dat in tegenstelling tot *-aar* na sjwa + /n/ niet gebruikt wordt en na sjwa + /r/ uitgesloten is) maakt nog eens duidelijk dat *-arij* een eigen, zelfstandige variant is en niet beschouwd kan worden als suffixcombinatie *-aar* + *-ij*. Dit geldt niet alleen synchroon, maar ook historisch: *-arij* kan om meerdere redenen niet het resultaat zijn van een simpel herinterpretatieproces *-aar* + *-ij* → *-arij*. Het

122) Zie echter de volgende plaats uit het 'Vlaamsch Idioticon' in het WNT-artikel *versnippelen*: "Gij versnippelt al uwen tijd aan *beuzelrij*" (Schuerm. [1870]).

ontstaan van *-arij* is weliswaar door *-aar* bevorderd, maar moet als parallelle ontwikkeling worden gezien. En voor het gebruik van *-arij* zijn in de loop van de tijd eigen regels en condities ontstaan die maar ten dele overlappen met die van *-aar*. De verhouding tussen *-aar* en *-arij* is zowel diachroon als ook synchroon veel complexer dan de herinterpretatie-analyse doet vermoeden.

4.3.2 *-derij*

In het vorige hoofdstuk heb ik er al op gewezen dat *-derij* in het Middelnederlands nog nauwelijks voorkwam. Ook de problematische status van deze vorm heb ik al even aangestipt door het WNT (VI, 1397) te citeren: “Na eene *l*, *n* of *r* wordt, vooral in de spreektaal, vóór *-erij* eene *d* ingevoegd, waardoor het soms den schijn heeft alsof er ook een zelfstandig achterv. *-derij* bestaat.” Volgens het WNT is *-derij* dus geen zelfstandig suffix, maar de vorm ontstaat door een fonologisch proces, door /d/-epenthese. Van Bree (1987:168) laat zien dat dit niet alleen voor *-erij* geldt, maar dat het gaat om een algemener verschijnsel:

Een *d* als overgangsklank – we hebben dan dus geen oude *d* – kan in het Mnl. of Nnl. ontstaan tussen *l*, *r*, *n* en een volgende (meestal) sonantische *r*; als ‘verzorgd’ ervaren is deze *d* slechts tussen *r* en *r*, verder tussen *l* of *n* en *r* in een aantal losse woorden (niet in de comparatief).

Ook de observatie dat *-derij* in het Middelnederlands nog niet of nauwelijks voorkwam is in overeenstemming met dit algemenere verschijnsel: “Het Mnl. kent deze *d*-epenthese nog niet op zo’n grote schaal als later Nederlands” (Van Bree 1987:168).

In de vorige paragraaf heb ik al laten zien dat *-derij* in bepaalde variëteiten van het Nederlands (tijdelijk) wordt gebruikt om afleidingen te vormen van basiswoorden op sjwa + /r, l/. Daarnaast vindt men incidenteel ook afleidingen op *-derij* na /l, n/ als deze worden voorafgegaan door andere klanken dan sjwa. Voorbeelden uit het WNT:

- (66) (a) met /l/:
gaalderij, maalderij, pelderij, teulderij/teelderij, vazalderij, vilderij, woelderij
- (b) met /n/:
gaanderij, mijnderij, spinderij, taanderij, twijnderij, tuinderij, uitgaanderij, veenderij, voermandering, voorgaanderij, zwijnderij

Deze woorden zijn echter niet het resultaat van een systematisch gebruik van *-derij*. Het zijn incidentele vormingen die over het algemeen concurreren met afleidingen op *-erij* (vergelijk *maalderij-malerij*, *vilderij-villerij*). De ‘gewone’ *-erij*-afleiding is, voor zover deze woorden niet sowieso alleen incidentele vormingen zijn, meestal de standaardvorm (vergelijk woorden als *galerij*, *pellerij*, *woelerij*; *spinnerij*, *zwijnerij*). Alleen in een paar gevallen zet de vorm op *-derij* zich door: *taanderij*, *twijnderij*, *tuinderij*.

Wel enigszins gestandaardiseerd wordt de vorm *-derij* na /r/. Als het grondwoord van een *-erij*-afleiding eindigt op /r/ krijgt men weer te maken met de hierboven besproken ‘moeilijke’ klank-sequentie [rər]. Om deze te vermijden kan men tussen basis en suffix een /d/ invoegen: *boerderij*, *distilleerderij*, *grossierderij*, *stroopsmeerderij* enz. Dezelfde vermijdingsstrategie vinden we ook bij deverbale nomina agentis: *aanvoerder*, *bestuurder*, *hoorder*, *zeurder*.¹²³ Als aan de /r/ een sjwa voorafgaat worden, zoals ik in de vorige paragraaf heb laten zien, de persoonsnamen met *-aar* gevormd; *-erij* wordt echter niet vervangen door *-arij*, maar dergelijke afleidingen worden zoveel mogelijk helemaal vermeden. De vorm *-derij* treedt alleen na een lange (lieft beklemtoonde¹²⁴) klinker + /r/ op.

Ook voor *-derij* na /r/ geldt dat er sprake is van concurrentie met *-erij*. Oudere bewijsplaatsen hebben namelijk ook wel een vorm zonder epenthetische /d/. Vooral in de 17de eeuw vindt men nog *-erij*. Vergelijk:

- (67) 't Land leven ben ik wars, de grove *boerery*,
En 't Schapen hoeden, Neef, past langer niet aen my.
(Krul, *P. W.* 3, 182) [1644]

an seven duerde dat (*het onderwijs op de luit*) tot aen myn
negenst' jaer, Uijt was de *leerery*, en ick swom sonder biesen Op
eigen hantje (Huygens, *Cluysw.* 17)

In een enkel geval heeft de vorm zonder /d/ zich zelfs kunnen doorzetten. Coornhert schrijft *hoerderij*, maar alle andere WNT-bewijsplaatsen hebben *hoerery*.¹²⁵

Afleidingen van woorden op *-eer* of *-ier* hebben, voor zover ze voorkomen, consequent de ingevoegde /d/: *adjusteerderij*, *appreteerderij*,

123) Vgl. ook de comparatiefvormen van adjectieven: *bitterder*, *raarder*, *duurder*, *zuurder* enz.

124) Een woord als *aanvoerderij* (klemtoon bij het basiswoord op de eerste lettergreep) is echter niet uitgesloten.

125) Ook in het *NRC-corpus* en in het *38 miljoen woorden corpus* van het INL vindt men telkens wel *hoerery*, maar niet *hoerderij*.

(auto)stoffeerderij, distilleerderij, linieerderij, sorteerderij; grossierderij, hovenierderij, kruidenierderij, poelierderij, rentenierderij, tuinierderij, valkenierderij, warmoezierderij. Voor zover ze voorkomen – want voor de meeste van deze afleidingen geeft het WNT maar een of twee bewijsplaatsen. Afleiding met *-derij* komt voor, maar is zeker geen hoogproductief procédé. Soms zijn er alternatieve woorden/afleidingen die veel frequenter zijn (bijvoorbeeld *tuinderij* vs. *tuinierderij*, *raffinaderij* vs. *raffineerderij*), soms kiest men liever voor een samenstelling of omschrijving (*kruidenierderij* vs. *kruidenierszaak* of *kruidenierswaren*). Dit geldt ook voor andere *-derij*-afleidingen: *kaarderij*, *smeerderij*, *snaarderij*, *vaarderij*, *voerderij* – allemaal zeer zelden gebruikt (en/of gewestelijk).

Over de gehele lijn zijn afleidingen van grondwoorden die op /r/ eindigen weliswaar mogelijk, maar ze worden niet vaak gerealiseerd. Nieuwvormingen zijn eveneens zeldzaam, maar zeker niet uitgesloten: recente hedendaags Nederlandse voorbeelden zijn *navelstaarderij*, *stroopsmeerderij*, *versierderij* of – in het volgende citaat – *keelsmeerderij*:

- (68) [over een actie van het Concertgebouw te Amsterdam:] Toch vermeldt het programmablad Preludium: 'Nieuwe actie tegen het hoesten'. Meegedeeld werd dat op diverse plaatsen in de benedengang rond de grote zaal gratis zuurtjes met eucalyptus- of citroensmaak, gevuld met honing, te krijgen zijn. Laconiek vervolgde de mededeling: 'De bedoeling is duidelijk: zij dienen de keel te smeren, dus de mond te snoeren.' [...] Ik ben zo vrij te beweren dat al die *keelsmeerderij* onzin is. Want zij verandert niet de mentaliteit. (*Trouw* 9-1-92, Kunst, p. 2)

4.3.3 Allomorfie

Rest de vraag of we bij *-arij* en *-derij* te maken hebben met allomorfie. Zijn *-arij* en *-derij* allomorfen van *-erij*? Ik heb laten zien dat de distributie van deze varianten in de loop van de tijd vrij systematisch werd. Zeker vanaf de 19de eeuw is ze beschrijfbaar in fonologische termen. Als men uitgaat van *-erij* als 'onderliggende' basisvorm, dan kan men de distributie als volgt verantwoorden:

- (69) (a) *-erij* → *-arij* als het basiswoord uitgaat op sjwa + /l, n/
 (b) *-erij* → *-derij* als het basiswoord uitgaat op een lange klinker of diftong + /r/

Als we de terminologie van Booij (1995a) aanhouden, hebben we bij (a) zeker te maken met een ‘morfolexicale regel’ en niet met een ‘fonologische regel’, met een regel dus die alleen betrekking heeft op een bepaald morfeem en een bepaalde morfologische categorie. Ook de beschreven asymmetrie van *-aar* en *-arij* pleit voor een morfolexicale regel. In het geval van *-erij* en *-arij* hebben we dus te maken met suffix-allomorfie die (synchroon) kan worden verantwoord met behulp van een morfolexicale regel.

De vorm *-derij* daarentegen wil Booij (1995a) subsumeren onder het algemenere verschijnsel ‘/d/-insertie’. Hij formuleert hiervoor een fonologische regel “since its structural description can be completely couched in phonological terms. It will insert /d/ in the sequence /r – ər/.” (74) Deze regel verklaart echter niet, waarom na *sjwa* + /r/ geen /d/-insertie, maar haplogogie optreedt. Dit is niet alleen een historisch fenomeen, maar komt ook synchroon nog voor. Zo schrijft *Vrij Nederland* (11-12-93, p. 10) dat het jammer zou zijn als de P.C. Hooft-prijs “zou aftakelen tot een aanmoedigingsprijs voor literair totaal onverwerkt sadisme en pseudo-artistieke *neuspeuterij*.” Niet **neuspeuterderij* (of **neuspeuterarij* of **neuspeutererij*), maar *neuspeuterij*. Daardoor ontstaat er een verschil tussen de toepassing van /d/-insertie in het geval van *-erij* en *-er* (waar de regel immers in principe ook geldt achter *sjwa* + /r/: *bitterder*). Eventueel zou men dit probleem voor de /d/-insertie-regel kunnen oplossen door de aanname van een morfolexicale haplogogie-regel voor *-erij* die dan vóór de fonologische regels moet werken: ‘vervang *-erij* door *-ij* achter werkwoordstammen op *sjwa* + /r/’.¹²⁶

De vorm *-derij* werd (diachroon) niet alleen achter /r/ gebruikt, maar ook achter /n, l/. Dit levert (synchroon) uitzonderingen op op de /d/-insertie-regel, zoals *tuinderij* of *maalderij*.¹²⁷ En *-derij* wordt, vooral in gesproken taal, ook nu nog wel eens gebruikt achter /n, l/ zoals het volgende citaat laat zien:

- (70) Hoe moeten politici verantwoording afleggen over *klikspaanderij*, zal ik maar zeggen? (Paul Haenen als Margreet Dolman in gesprek met Hans van Mierlo, in *Haenen voor de nacht*, 2-5-1994, TV Ned 3)

Dergelijke woorden verantwoordt de /d/-insertie-regel niet. Het zijn uitzonderingen die een probleem vormen voor een fonologische regel, maar niet voor een morfolexicale regel. “MP-rules can have lexical exceptions [...] which is

126) Booij (1995a:75) kiest voor een vergelijkbare oplossing voor de *-er/-aar* allomorfie bij persoonsnamen: *bewonderen* → *bewonderaar* (en niet **bewonderder*).

127) Een niet erg voor de hand liggende alternatieve analyse zou zijn om uit te gaan van twee verschillende *-derij*'s. Dit zou ik toch liever willen vermijden.

understandable because they do not express absolute constraints on possible sequences of sounds within a prosodic word, whereas P-rules do not have exceptions at the lexical level” (Booij 1995a:58).

Er is dus, met andere woorden, misschien ook wel iets te zeggen voor de aanname van een eigen suffixvariant *-derij*, van een allomorfie tussen *-erij* en *-derij* die kan worden verantwoord met behulp van een morfolexicale regel.

Hoe dan ook, één ding is duidelijk: de oorzaak voor het ontstaan van de vorm *-derij* moet worden gezocht bij de taalgebruikers, die een sequentie *-rerij* wilden vermijden en die ook met *-rarij* moeite hebben. De ‘horror aequi’ en, meer specifiek, de vermijding van [rər] hebben geleid tot de vrij systematische toepassingsregels van *-derij* zoals we die in het hedendaags Nederlands aantreffen. Door deze systematiseerderij is een woordvormingsmogelijkheid ontstaan, maar ‘mogelijkheid’ zegt nog niets over de daadwerkelijke toepassing ervan. Een woord als *systematiseerderij* is mogelijk, maar de kans dat men het buiten de context van dit boek zal aantreffen is erg gering. Op deze kwestie zal ik nog terugkomen.

4.4 Betekenis

In het vorige hoofdstuk (vergelijk vooral paragraaf 3.7) heb ik onderscheid gemaakt tussen denominale nomina qualitatis en deverbale nomina actionis. Ik heb gewezen op de metonymische betekenisclusters die men bij beide groepen vindt, en op de semantische overeenkomsten, waardoor deze beide types aan elkaar gekoppeld zijn. Na de Middelnederlandse periode vinden er geen principiële veranderingen plaats met betrekking tot dit systeem. Dit betekent natuurlijk niet dat er niets verandert, het betekent alleen dat de principiële mogelijkheden die in de loop van de Middeleeuwen ontstaan zijn, blijven bestaan. Ze worden uitgebouwd, er treden allerlei verschuivingen op (zowel op lexicaal als op categoriaal niveau), maar het principe blijft de komende eeuwen hetzelfde. De voor de verdere ontwikkeling waarschijnlijk belangrijkste verschuiving op semantisch niveau betreft de connotatieve betekenis van de *-erij*-afleidingen.

Eén van de meest in het oog springende eigenschappen van *-erij*-woorden in het hedendaags Nederlands is dat ze vaak erg negatief zijn. Dat geldt niet voor alle afleidingen: *bakkerij* of *drukkerij* zijn volstrekt neutrale aanduidingen voor een bedrijf of zaak. En ook een woord als *voetballerij* lijkt me in het volgende citaat volstrekt neutraal gebruikt als aanduiding voor ‘de voetbalwereld’:

- (71) Na zijn actieve carrière was Rijkaard actief in de modewereld. Hij wilde niet meer terugkeren in de *voetballerij*, maar vorig jaar veranderde hij van gedachten. (*NRC weekeditie*, 20-01-98, p. 22)

Anders is het gesteld met een woord als *windbuilerij*, dat duidelijk negatief is. Het houdt een negatieve waardering van de spreker/schrijver in ten opzichte van het gebeuren waarnaar het verwijst.

- (72) [...] maar die *Reporter*-uitzending over Brinkman zullen we ons terwille van de goede journalistieke smaak toch moeten blijven herinneren als *windbuilerij*. (*Volkscrant* 28-5-94, p. 7; Jan Blokker)

De negatieve betekenis krijgt *windbuilerij* door de context en door het basiswoord: *windbuil* is zelf immers ook al een persoonsnaam die een karaktereigenschap thematiseert die over het algemeen als weinig positief wordt ervaren. Het is dus nog maar de vraag of het negatieve betekenselement hier deel uitmaakt van het woordvormingsprocédé. Bij andere hedendaags Nederlandse afleidingen is dat echter wel degelijk het geval. Een voorbeeld: *dromen duiden* is een bezigheid waar men positief, neutraal of negatief over kan denken. Het gebruik van het woord *droomduiderij* daarentegen impliceert een positiebepaling, een negatieve beoordeling en/of een wat spottende kijk op het aangeduide verschijnsel.¹²⁸

- (73) Een psycholoog komt op straat een collega tegen die altijd de spot drijft met zijn *droomduiderij* - zo ook dit keer. (R. Diekstra, *Het geestig lichaam*. Utrecht: Bruna, 1994, p. 270)

Iets anders zit het volgende voorbeeld in elkaar.

- (74) Geen sociaal drama, geen *boodschapperij*, geen hypocrisie, wel een realistisch en ondanks het vele vlees en de regelmatige onderbuikcontacten niet-erotisch portret van hoeren in Palermo. (*Volkscrant* 24-8-95, p. 15; filmrecensie van Peter van Bueren)

Boodschap, *boodschappen*, *boodschapper* – het zijn connotatief neutrale woorden. De *-erij*-afleiding daarentegen drukt een negatieve houding, een zekere minachting uit van de auteur. Op zich is er niets mis met een film met een

128) Hoewel ook hier de context wel weer sturend kan werken: in een boek over Freud kan *droomduiderij* eventueel nog wel connotatief neutraal worden gebruikt.

boodschap. Maar als Van Bueren in dit verband spreekt van *boodschapperij* dan maakt hij duidelijk dat hij een hekel heeft aan een bepaald genre, aan films met een (te) duidelijke boodschap. Het woord krijgt deze negatieve connotaties door het suffix, door het woordvormingsprocédé.

In het vorige hoofdstuk heb ik erop gewezen dat deze mogelijkheid er in het Middelnederlands nog niet is. Er bestaan wel afleidingen met een negatieve betekenis (denk aan *boeverie*, *duvelrie*, *raserie*, *tyrannie* enz.), maar die hebben het negatieve betekenselement als het ware geërfd van hun basiswoorden. Na de Middelnederlandse periode wordt de vorming van afleidingen met *-erij* achter connotatief negatieve woorden sterk uitgebreid. Dit heeft vooral te maken met de positie die *-erij* in het Middelnederlands gekregen heeft: *-erij* is nu de dominante variant en niet meer *-ij* en het is dan ook zonder meer mogelijk om deverbale afleidingen te vormen. De nomina actionis winnen in de Middeleeuwen terrein ten opzichte van de nomina qualitatis. Daarmee gaat een verschuiving van de betekenis gepaard: naast de oude betekenis 'het X-zijn; ambt, functie, beroep, bedrijf van een X' wordt de betekenis 'het X-en; gedrag van een X-er' steeds belangrijker. Tegen het einde van de Middelnederlandse periode zijn er al vrij veel afleidingen als *clapperie* (naast het werkwoord *clappen* 'babbelen' en de persoonsnaam *clapper*) met de betekenis 'het voortdurend (en op een irritante manier) X-en'. Vergelijk:

- (75) Den godliken dienst suldi horen devoteliken sonder *clapperie*
ende truferie ende sonder alomme hier ende ghinder te sien (*Exc.*
Cron. 116a) [1530]

Dit type wordt vervolgens, in de 17de en 18de eeuw uitgebreid met tientallen nieuwe afleidingen, zoals *bedotterij*, *bedriegerij*, *beuzelarij*, *brasserij*, *drollerij*, *fopperij*, *haspelarij*, *kibbelarij*, *kijverij*, *knoeierij*, *konkelarij*, *kruiperij*, *plagerij*, *pronkerij*, *veinzerij*, *woederij*, *zuiperij*, enz.enz. Naast dergelijke afleidingen, zijn er ook afleidingen van connotatief neutrale woorden, zoals *jokkerij* of *vrijerij*, en deze blijven ook als afleiding min of meer neutraal:

- (76) De bevallicheit Van haer omhelsen ..., en tedre mallicheit Van
sachte *jockerij*, (*Hooft, Ged.* 2, 12.)

Adieu Teeuwis, ick sluyt de deur, ick bidje gaet toch voort,
Op dat niemant van ons *vryery* int minste siet of hoort
(*Coster* 35 [1612])

De negatieve connotatie is dus geen definiërend kenmerk van het procédé. Kenmerkend is eerder het frequentatieve element: de handeling in kwestie

wordt herhaaldelijk, voortdurend uitgeoefend; en dat versterkt een toch al aanwezig negatief element. Het gaat niet om een eenmalige handeling, maar om een handeling die typerend is voor een bepaald gedrag, zoals het volgende voorbeeld illustreert:

- (77) Ick kantje niet verhalen in een uur vier vijf, De guytsche *bedriege-ry* die de ootmoedige schalck heeft bedreven (Bredero 2, 220)

Ook een min of meer neutrale handeling als *vleien* krijgt iets irritants als het *vleierij* wordt. Als iemand *zich geveleid voelt*, dan is dat niet negatief, en ook een *vleiende opmerking* heeft op zich niets negatiefs, maar *vleierij* wordt over het algemeen negatief beoordeeld.

- (78) Spreek ongeveinsd en rond. Geen *vleiery* legge u de woorden in den mond (V. Effen, *Spect.* 11, 133 [1734])

Natuurlijk speelt ook de context een belangrijke rol voor de interpretatie. De volgende twee citaten laten zien hoe hetzelfde woord door Wolf & Deken met verschillende connotaties wordt gebruikt:

- (79) Wat diverteer ik my met de *babbelaryen* onzer Vriendinnen (*Leev.* 4, 351)

Een man, die zich verlaagt tot *babbelaryen* en tot kwaadspreken van afweezigen (*Blank.* 2, 123)

In het eerste citaat is er hooguit sprake van lichte ironie of spot; in het tweede wordt *babbelarij* met duidelijk negatieve connotaties gebruikt.

De categoriale betekenis van het procédé kan men dus het best omschrijven met ‘voortdurend (en (daarom) op een irritante manier) X-en’. Omdat het vaak toegepast wordt op basis van woorden met een negatieve (connotatieve) betekenis, wordt het negatieve betekenselement echter steeds meer aan het procédé zelf gekoppeld; *-erij* wordt als het ware een markeerder voor ‘negatief, irritant’.

4.5 Drieledige woorden op *-erij*

4.5.1 Het ontstaan van een nieuw type

Uit het hedendaags Nederlands kennen we afleidingen van het type *kaasmakerij*, *aandachttrekkerij* resp. *drukdoenerij*, *bangmakerij*. Deze woorden bestaan

uit drie elementen: een zelfstandig naamwoord resp. bijvoeglijk naamwoord, een verbale stam en een suffix. In het Middelnederlands zijn dergelijke, drieledige woorden uiterst zeldzaam. Voor het type met een A als eerste lid heb ik maar één voorbeeld kunnen vinden, namelijk *gaerbraderie* 'gaarkeuken', voor het type met een N als eerste lid een paar meer: *kersemakerie* 'kaarsenmakerij', *lijmsiederie* 'lijmkokerij', *schoemakerie* 'schoenmakerij', *straetschenderie* 'straat-roof, -schenderij', *vischcoperie* 'vishandel', *wantsniderie* 'lakenhandel'. Voor zover er überhaupt bewijsplaatsen worden genoemd in het MNW, zijn deze uit de 16de eeuw (uitzondering: voor *schoemakerie* geeft het MNW een bewijsplaats uit de tweede helft van de 15de eeuw).¹²⁹ Als we afgaan op de woordenboeken, lijkt het er dus op dat dit type pas helemaal op het einde van de Middelnederlandse periode in het Nederlands is ontstaan.

Het WNT-materiaal maakt duidelijk dat na 1500 veel woorden op *-erij* met een drieledige structuur zijn toegevoegd aan de woordenschat van het Nederlands. Deze ontwikkeling wil ik nu beschrijven. Daarbij concentreer ik me op drie groepen woorden, die op *-doenerij*, *-houderij* en *-makerij*, die mijns inziens als exemplarisch kunnen worden beschouwd voor het ontstaan van dit type.

-makerij

In totaal heb ik in het EWNT (1995) 98 woorden op *-makerij* kunnen vinden. Hiervan hebben 90 een zelfstandig naamwoord als eerste lid en acht een bijvoeglijk naamwoord. De volgende tabel laat zien hoe de verdeling van de eerste bewijsplaatsen is. Hierbij moet men rekening houden met de bijzonderheden van het WNT. Het WNT is immers zoals bekend geen homogeen geheel, maar de inhoud weerspiegelt de ontstaansgeschiedenis. Zo is bijvoorbeeld de periode na 1900 in de eerste delen van dit woordenboek niet vertegenwoordigd, gewoon omdat ze gemaakt zijn in de 19de eeuw. In de latere delen is deze periode onevenwichtig behandeld: werd tot 1976 materiaal tot in de eigen tijd verwerkt, daarna introduceerde men een cesuur: alleen materiaal tot 1921 werd verwerkt.¹³⁰ De lagere cijfers voor de 20ste eeuw zijn zeker te wijten aan deze eigenaardigheid van het WNT.

129) *Gaerbraderie* en *lijmsiederie* hebben geen ingang in het MNW, maar alleen in het *Middelnederlandsch handwoordenboek* (het laatste voorzien van een label '16de eeuw'); *kersemakerie* is door mij alleen aangetroffen in een bewijsplaats (uit de 16de eeuw) bij het MNW-lemma *fruterie*

130) Vgl. voor de ontstaansgeschiedenis van het WNT en voor de consequenties daarvan voor de inhoud Moerdijk (1994). Op p. 18 vindt men een overzicht 'volgorde delen naar ouderdom' met daarbij de belangrijkste kenmerken en kwalificerende opmerkingen.

woordsoort eerste lid	eerste bewijsplaats volgens WNT			
	t/m 1700	18de eeuw	19de eeuw	na 1900
N	9	20	34	27
A	1	1	5	1

Ondanks alle onvolmaaktheden met betrekking tot de materiaalverzameling geven deze cijfers toch wel een goede indruk. Als we eerst kijken naar de woorden met een zelfstandig naamwoord als eerste lid, zien we een geleidelijke opkomst van dit type: zoals hierboven gezegd, zijn vóór 1600 maar twee woorden op *-makerij* aangetroffen, namelijk *kaarsenmakerij* en *schoenmakerij*. Daar komen in de 17de eeuw bij *staalmakerij*, *wantmakerij*, *blikmakerij*, *haatmakerij*, *bootsenmakerij*, *mastenmakerij*, *hekelmakerij* en *vingerhoedmakerij*.¹³¹ Met uitzondering van *haatmakerij* gaat het om woorden die een ‘bedrijf, ambacht, werkplaats’ aanduiden. *Haatmakerij* daarentegen heeft een abstracte betekenis:

- (80) Wanneer is doch dese Staet-suchtige *haet-makery* (*er is sprake van de Afgunst*) uyt de Werelt geweest? (Baardt, *Deugdensp.* 89) [1645]

Deze abstracte betekenis (geabstraheerd: ‘het X maken’) wint in de latere eeuwen terrein ten opzicht van de ‘gewone’ betekenis ‘bedrijf, ambacht, werkplaats’ die echter de prominente betekenis blijft. Woorden met abstracte betekenis:

- (81) (a) met eerste bewijsplaats in de 18de eeuw
potsenmakerij, *kindermakerij*, *windmakerij*, *muitmakerij*
(‘muitelij’), *oproermakerij*, *verzenmakerij*
(b) met eerste bewijsplaats in de 19de eeuw
stelselmakerij, *kettermakerij*, *jachtmakerij*, *proselietenmake-
rij* (‘zieltjeswinnerij’)¹³², *vertoonmakerij*, *grappenmakerij*,
pretmakerij, *kunstenmakerij*, *hofmakerij*, *wettenmakerij*

131) Gek genoeg heeft het WNT voor de ‘opnoemer’ *schoenmakerij* alleen bewijsplaatsen uit de 20ste eeuw. Alweer een indicatie dat men voorzichtig moet zijn met uitspraken over het ontstaan van woorden op basis van het WNT (of beter: op basis van woordenboekmateriaal in het algemeen).

132) Een *proseliet* is volgens het WNT ‘iemand die door een ander tot diens geloof is overgehaald’.

Bij deze abstracte betekenis sluiten aan de woorden met een adjectivisch eerste lid. Dit type wordt in de 19de eeuw productief. In die tijd vindt men de eerste bewijsplaatsen voor *betermakerij* (1820), *bangmakerij* (1851), *verdachtmakerij* (1869), *schoonmakerij* (1871), *wijsmakerij* (1887) en *mooimakerij* (1905). De beide vroeger geattesteerde woorden zijn *witmakerij* (1534) en *droogmakerij* (1764). Ze hebben allebei een concrete betekenis: *witmakerij* heeft de 'bedrijf/ambacht/werkplaats'-betekenis ('leerbereiding'); *droogmakerij* heeft betrekking op het droogmaken van land:

- (82) (a) 'de onderneming een stuk grond waarop water staat droog te maken', bijvoorbeeld in:
De indijking en de *droogmakerij*, die binnen een halve eeuw West-Friesland onkenbaar zullen maken, worden met kracht aangevangen (Fruin, *Tien J.* 206) [1859]
- (b) 'stuk land dat door droogmaken is of wordt aangewonnen', bijvoorbeeld in:
Dat de gemelde ziekten in de *droogmakeryen* uit de inademing deezer stoffen (t. w. *zwavel en salpeter*) voortspuiten (Berkhey, *N. H.* 1, 504) [1769]

Concrete betekenissen hebben dus aan de wieg gestaan van dit type, voor de verdere ontwikkeling van deze groep met een adjectivisch eerste lid is echter vooral de abstracte betekenis van belang.

-houderij

In totaal heb ik 20 drieledige woorden met *-houderij* aangetroffen in het EWNT (1995). Hiervan hebben 19 een zelfstandig naamwoord als eerste lid en één, namelijk *voor-de-gek-houderij* (eerste bewijsplaats 1884), een woordgroep. De eerste woorden met een zelfstandig naamwoord als eerste lid zijn zeker afgeleid van bestaande persoonsnamen op *-er*: *stadhouderij* (eerste bewijsplaats 1642), *wethouderij* (1655), *stokhouderij* (1703) (*stokhouder* = 'vendumeester'). Ze hebben als betekenis 'waardigheid, ambt, ambtsgebied van een X'. Hierbij blijft het tot in de tweede helft van de 19de eeuw. Vanaf dan treft men woorden aan als *stalhouderij* (afgeleid van het gelexicaliseerde *stalhouder*), *veehouderij*, *bijenhouderij*, *schapenhouderij*, *varkenshouderij*, enz. Deze kunnen weer

worden geïnterpreteerd als ‘beroep, bedrijf, plaats’-betekenis. De enige afleiding met een duidelijk abstracte betekenis is *hofhouderij* (1964)¹³³.

-doenerij

Ik heb in het EWNT (1995) acht woorden met *-doenerij* kunnen vinden. Deze woorden verschillen van de tot nu toe besproken, doordat ze alleen bijvoeglijke naamwoorden als eerste lid hebben. De enige uitzondering is tegelijk het oudste voorbeeld: *nietdoenerij* (eerste bewijsplaats 1624). *Niet* moet hier nog geïnterpreteerd worden als zelfstandig naamwoord (‘het niets’).

Productief wordt dit type kennelijk pas tegen het eind van de 19de resp. het begin van de 20ste eeuw, wanneer we bewijsplaatsen vinden voor *mooidoenerij*, *aardigdoenerij*, *nobel-doenerij*, *drukdoenerij*, *liefdoenerij*, *vroomdoenerij* en *kwaaddoenerij*. De woorden op *-doenerij* hebben allemaal een abstracte betekenis.

4.5.2 Structuurproblemen

Tot nu toe heb ik in deze paragraaf gesproken van ‘woorden met een drieledige structuur’. Maar hoe ziet deze structuur eruit? Hoe zijn deze woorden gevormd? Het antwoord op deze vraag is nog niet zo makkelijk. Laten we de verschillende analysemogelijkheden voor woorden van het type *lijmziederij* of *grappenmakerij* eens op een rijtje zetten. Men kan ze in principe analyseren als:

- (83) (a) denominale afleiding met *-ij* van een persoonsnaam *lijmzieder*, *grappenmaker*
 $[[Xer]_N ij]_N$
 (b) als samenstelling van *lijm* en *ziederij* resp. *grappen* en *makerij*
 $[[X]_N [Yerij]_N]_N$
 (c) deverbale afleiding van *lijmzieden*, *grappenmaken*
 $[[X]_V erij]_N$
 (d) samenstellende afleiding van *lijm zieden*, *grappen maken*
 $[[[X]_N [Y]_V]_{VP} erij]_N$

Een blik in het WNT maakt al snel duidelijk dat de keuze voor een van deze analyses voor de WNT-lexicografen problematisch is. Is zo'n woord een samenstelling, een afleiding of een samenstellende afleiding? Van een systematische en/of consequente beschrijving kan geen sprake zijn; er heerst op dit punt willekeur in het WNT, zoals een paar voorbeelden duidelijk maken.

133) *Hofhouderij* heeft geen eigen ingang in het WNT, maar komt voor in een bewijsplaats bij het lemma *representatie*.

Neem de afleiding *neuspulkerij*. Deze wordt op twee plaatsen genoemd: in het artikel over *pulken* en in het artikel over *neus*. In het eerste geval wordt *neuspulkerij* een samenstellende afleiding genoemd, in het tweede een samenstelling. *Bijenhoudery* is volgens het WNT een afleiding van *bijenhoudery*, *kippenhoudery* daarentegen wordt in het artikel *Kip* (II) onder de samenstellingen gerangschikt, en *pluimveehoudery* is, aldus het WNT, een samenstellende afleiding van *pluimvee houden*. Vaak wordt in het WNT ook niet gekozen, zoals bijvoorbeeld in het geval van *kiftzoekerij*. Dit woord wordt genoemd onder *kift* en als ‘Samenst. afl. of Samenst.’ gelabeld. En bij *windmakerij* kunnen we lezen: “Uit *wind* (I) en *makerij* of van de kopp. van *wind* (I) en *maken* met *-erij*” (samenstelling of afleiding dus).

Soms wordt het structuurprobleem expliciet gethematiseerd. Zo wordt – zonder daar verder op in te gaan – in het artikel over *kweken* gesteld: “woorden als *bloemkweekerij* zullen wel samenst. afl. van *Kweeken*, geen samenstellingen met *Kweekerij* zijn.” Vergelijkbaar de ‘opmerking’ in het artikel over *vlechten*: “Woorden als *band-*, *koord-*, *mattenvlechterij* zijn niet gevormd met *-vlechterij*, maar moeten als samenst. afl. beschouwd worden van het eerste lid met den stam van *vlechten*.” Een argument voor deze stellige uitspraak vinden we echter niet.

Opvallend is ook dat het WNT in sommige gevallen verschillende structuren toekent aan een woord en daarvoor gebruik maakt van een semantisch criterium. Voor de afleiding *kleedermakerij/kleermakerij* onderscheidt het WNT drie betekenissen: (1) ‘Het kleedermaken; het vervaardigen van kleederen, als bedrijf of beroep’, (2) ‘Een bedrijf of een zaak in welke het kleedermaken wordt uitgeoefend’, (3) ‘Plaats (gebouw, afdeeling, vertrek) waar een of meer kleermakers werken’. Met betrekking tot de structuur van de afleiding lezen we: “Van den stam van *Kleedermaken* met *-erij*. In de bet. 3) van *Kleedermaker* met *-ij*.” De locatieve betekenis zou dus afgeleid zijn van de persoonsnaam, de beide andere zijn deverbale. Los van het feit dat de status van het werkwoord *kleedermaken* allesbehalve duidelijk is (we hebben te maken met een zeer defectief paradigma: het kon en kan in feite alleen in de infinitief worden gebruikt en dan bovendien meestal ook nog gesubstantiveerd), is het zeer de vraag wat een dergelijke onderscheiding moet opleveren. Ze suggereert dat we in feite te maken hebben met twee afleidingen (en dus met twee woorden?), en dat lijkt me niet wenselijk.

Ik heb hierboven laten zien dat woorden als *kaars(en)makerij* of *lijmziederij* in het begin, dat wil zeggen in hun oudste bewijsplaatsen, de betekenis ‘beroep, ambacht, bedrijf, werkplaats’ hadden. Een *kaarsmakerij* is een ‘bedrijf/werkplaats van een *kaarsmaker*’, zoals het volgende citaat duidelijk maakt. Het woord heeft hier geen abstracte, maar een concrete betekenis:

- (84) De Dorpen daer *Kaers-maeckeryen* voor den Oorloge zijn gheweest (*Gr. Placaatb.* 1, 1868) [a. 1605]

Om semantische redenen ligt het voor de hand om voor dergelijke woorden uit te gaan van een denominale analyse. Afleidingen op *-ij* van persoonsnamen vinden we immers in het Middelnederlands te kust en te keur, en *kaarsmakerij* en *lijmziederij* sluiten daar qua vorm en betekenis gewoon bij aan. Vergelijk in dit verband ook de opmerking in het WNT-artikel over *makerij*: “Woorden als *azijnmakerij* en derg. zijn te beschouwen als afl. van *azijnmaker* enz.”

Lastig is deze analyse echter als het gaat om woorden met een abstracte betekenis. Zoals daarnet geciteerd, kiest het WNT daarom bijvoorbeeld in het geval van *kledermakerij* in de abstracte (handelings-)betekenis ‘het kledermaken’ liever voor een deverbale analyse: *-erij*-afleiding van het werkwoord *kledermaken*. Maar deze dubbele betekenis (concreet en abstract) is geenszins een incidenteel kenmerk van sommige afleidingen, ze is kenmerkend voor de meeste afleidingen van dit type. Zo vindt men ook voor het oude *lijmziederij* in latere bewijsplaatsen naast de concrete wel een abstracte handelingsbetekenis ‘het lijm zieden’, zoals in het volgende citaat:

- (85) De *lijmziederij* heeft boven een open vuur, of door middel van stoom plaats (*Krecke, Chem. Technol.* 571) [1881]

Dit semantische bezwaar tegen een denominale analyse geldt in nog sterkere mate voor die woorden die vooral of uitsluitend met een abstracte betekenis gebruikt worden. Een woord als *grappenmakerij* (‘het grappenmaken’) lijkt toch eerder deverbaal dan denominaal van *grappenmaker*. Als de denominale interpretatie problemen oplevert, is dan misschien een van de andere analyses beter in staat om dit type woorden te verantwoorden?

De samenstellingsanalyse (83b) is lastig omdat de status van het tweede lid, de *-erij*-afleiding, onduidelijk is. Ze is mogelijk bij een woord als *kwekerij*, dat niet alleen de handelingsbetekenis ‘het kweken’ heeft, maar ook de concrete betekenissen: ‘een bedrijf, plaats waar men (vooral) planten kweekt’. In een samenstelling specificieert het eerste lid dan het soort plant dat gekweekt wordt (*boomkwekerij, tulpenkwekerij* enz.). Voor andere woorden is deze analyse echter niet zonder meer mogelijk. Een woord *ziederij* (of beter: *siederie*) is blijkens de woordenboeken niet aangetroffen in het Middelnederlands. En ook in het WNT vinden we geen dergelijke afleiding. Kennelijk komt de vorm *ziederij* alleen voor in drieledige woorden van het type *lijmziederij* (en later ook *zeepziederij* enz.). Hetzelfde geldt voor *houderij*. *Makerij* komt welis-

waar ook los voor, maar kennelijk vooral in abstracte en overdrachtelijke betekenissen ('veinzerij').¹³⁴ Ook deze analyse is dus problematisch.

De analyse als 'gewone' deverbale *-erij*-afleiding (83c) geeft problemen met de status van het basiswerkwoord. Voor het bestaan van een werkwoord *lijmzieden* heb ik geen bewijs kunnen vinden. Hetzelfde geldt voor *kaarsenmaken* en *viskopen*. Samengestelde werkwoorden als *wantsnijden* en *schoenmaken* bestaan kennelijk in de 16de eeuw, maar zijn volgens het WNT alleen aangetroffen in zelfstandig gebruik, dat wil zeggen als gesubstantiveerde infinitief *het wantsnijden* (als naam voor het ambacht van de *wantsnijder*). Dit geldt in feite voor alle 'werkwoorden' van dit type: *boomkweken*, *bijhouden*, *kaasmaken* enz. Als men ze al werkwoorden wil noemen, hebben ze een wel heel erg defectief paradigma (**zij boomkweekt*, **wij kaasmaken*).

Moeten we dus uitgaan van een woordgroepsanalyse (83d)? Traditioneel spreekt men dan van 'samenstellende afleidingen'.¹³⁵ Vergelijk bijvoorbeeld De Vooy's (1957:179) definitie van samenstellende afleidingen:

Een eigenaardig verschijnsel is, dat een versmelting van twee woorden tot samenstelling eerst mogelijk wordt als er een suffix aan toegevoegd wordt. In dat geval spreekt men van *samenstelling door afleiding*.¹³⁶

Problematisch is bij deze analyse de status van de grondwoorden. Hebben we te maken met een syntactische woordgroep? Een afleiding als *bijhouderij* lijkt dit te suggereren: ze zou afgeleid kunnen zijn van de woordgroep *bijhouden*. Maar hoe zit het dan met *boomkwekerij*? *Boom kweken* is immers geen zinvolle syntactische verbinding: *...*dat ik boom kweek* is niet mogelijk, in tegenstelling tot ...*dat ik bijen houd*. De uitweg zou kunnen zijn om dan maar uit te gaan van de verbinding ...*dat ik een boom kweek*, maar om semantische redenen ligt dat niet erg voor de hand: een *boomkwekerij* is immers geen bedrijf/plaats waar men *een boom kweekt*, maar waar men *bomen kweekt*. De

134) Vergelijk echter de opmerking in het WNT-artikel over *makerij*: "In West-Vlaanderen is *makerij* ook eene werkplaats, t. w. eene zoodanige als uit het verband blijkt (zie De Bo 666)."

135) Soms vindt men ook de aan de Engelstalige literatuur ontleende term 'synthetische compo-sita' (< 'synthetic compounds').

136) Deze woordvormingsmogelijkheid is de afgelopen jaren onderwerp geweest van hevige discussie in de morfologische literatuur. Men heeft getracht dit procédé te herleiden tot een van de meer algemene procédés: samenstelling òf afleiding. Ik ga op deze discussie niet in, maar verwijs ervoor naar Booij & Van Santen (1998: hoofdstuk 6.6) en de daar besproken literatuur.

woordgroepsanalyse kan dus kennelijk niet, of niet altijd, gebaseerd zijn op concrete syntactische verbindingen.

Van Santen (1992: hoofdstuk 9) wijst er in dit verband terecht op dat samenstellende afleidingen van het type *blauwogig* niet zijn afgeleid van een (syntactische) woordgroep (*blauwe ogen*), maar van een groep woorden (*blauw* en *oog*). Ze citeert (op p. 230) instemmend Den Hertog (1905:100): “Samenstellende afleidingen zijn ontstaan uit twee of meer onverbonden woorden, die één worden door een uitgang.”

Als we ‘onze’ afleidingen als samenstellende afleidingen willen analyseren, moeten we concluderen dat samenstellende afleidingen op basis van een woordgroep gevormd kunnen zijn (*bijenhoudery*), maar ook op basis van een groep woorden die geen syntactische, maar alleen een semantische eenheid vormen (*boomkwekerij*).

Alle analyses in (83) zijn dus in meer of mindere mate problematisch, zeker als men op zoek is naar een generaliserende analyse voor alle afleidingen van dit type. Zo’n generaliserende analyse is mijns inziens niet te geven en ze is ook helemaal niet nodig, als men wil begrijpen hoe deze categorie is ontstaan en hoe ze functioneert binnen taalsysteem en taalgebruik. Ook Booij & Van Santen (1998:180) zijn van mening dat in concrete gevallen “een keuze soms arbitrair” lijkt:

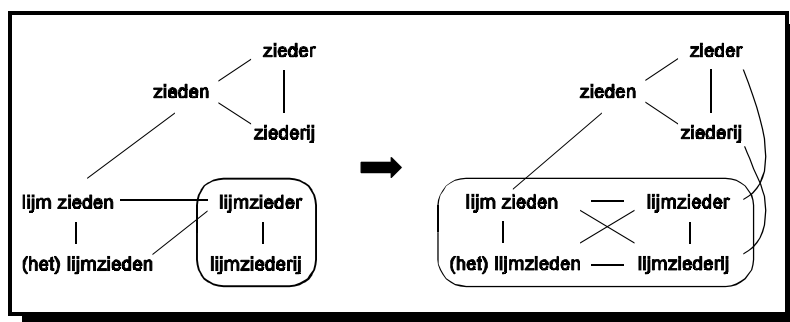
Met een structuurtoekenning bedoelen we uiteindelijk te verantwoorden hoe taalgebruikers een dergelijk woord vormen en/of interpreteren. Maar dat is niet altijd ondubbelzinnig vast te stellen, en aannemelijk is eerder dat taalgebruikers woorden die we ‘samenstellende afleidingen’ en ‘samenstellende samenstellingen’ hebben genoemd, op meerdere manieren kunnen structureren.

Volgens mij is dan ook voor het ontstaan en het functioneren van dit type een paradigmatische benadering het meest inzichtelijk, een benadering waarbij men niet zoekt naar het procédé, maar waarbij men rekening houdt met het netwerk van relaties waarvan de woorden in kwestie deel uitmaken.

4.5.3 Een paradigmatische benadering

De oudste woorden kunnen, zoals gezegd, het best worden beschouwd als denominale afleidingen van een persoonsnaam. Prototypisch hebben ze een ‘ambacht, bedrijf, werkplaats’-betekenis, maar daarnaast vindt men in de 16de eeuw ook al een abstracte afleiding als *straetschenderie* (‘het straatschenden, daad van een straatschender’). Door de uitbreiding van de categorie met nieuwe afleidingen krijgen deze vervolgens een steeds duidelijkere plaats in het woordvormingssysteem van het Nederlands. Een afleiding als *lijmziederij*

wordt geherinterpreteerd: ze wordt geplaatst in een netwerk van paradigmatische relaties. Deze ontwikkeling kan men schematisch als volgt weergeven:

Op de achtergrond van de bekende mogelijkheid tot vorming van een persoonsnaam op *-er* en een daarmee corresponderende *-erij*-afleiding op basis van een werkwoord hebben taalgebruikers de mogelijkheid om een complexer paradigma op te bouwen door een nomen te incorporeren. Het prototypische geval is: een transitief werkwoord en een (semantisch) erbij behorend lijdend voorwerp kunnen worden samengesteld om de handeling uit te drukken ('het NV-en'), met behulp van het suffix *-er* kan een persoonsnaam worden gevormd ('iemand die N V-t') en door *-erij* krijgt men een zelfstandig naamwoord ter aanduiding van 'beroep, ambacht, bedrijf, werkplaats'. Niet alle leden van dit paradigma hoeven altijd gerealiseerd te zijn. Het gaat erom dat taalgebruikers op grond van de bestaande relaties binnen de woordschat het paradigma kennen. Vervolgens kunnen ze elke relatie actueren ter vorming van één van de leden. Als ik iemand hoor zeggen dat *het kaasmaken* een mooi beroep is, kan ik zonder meer besluiten om dan maar *kaasmaker* te worden of in een *kaasmakerij* te gaan werken en ik weet dat ze daar *kaas maken*. En als ik iets lees over een *mastenmakerij* kan ik op grond van mijn kennis van andere woorden op *-erij* en van analoge relaties bij andere woorden concluderen dat dat kennelijk een ambacht is of was, uitgeoefend door *mastenmakers*.

Dit paradigma kent variaties, maar het is als prototypisch scenario goed verankerd in het morfologisch systeem dat taalgebruikers kennen. Zo kan bijvoorbeeld een positie binnen het netwerk geblokkeerd zijn door het bestaan van een gelexicaliseerd woord: naast *het ankersmeden* en *ankersmederij* vinden we geen **ankersmeder*, maar dat levert geen probleem op omdat we weten dat de persoonsnaam naast *smeden* en *smederij smid* is (en daarom kunnen we ook analoog op basis van *ankersmid ankersmederij* vormen). Sommige binnen het paradigma mogelijke woorden zijn niet gerealiseerd omdat er – om semantisch-pragmatische redenen – geen behoefte aan is. Zo is de afleiding *ziederij* door mij nergens aangetroffen, maar ze kan op elk moment worden

gevormd (met een voorspelbare betekenis), en dat gebeurt ook (impliciet) in een woord als *lijmziederij*.

Naast het beschreven paradigma ontstaat in de loop van de 17de en vooral ook de 18de eeuw een semantische variant, waarbij het niet gaat om handelingen die beroepsmatig, als ambacht worden uitgeoefend. Ik denk hier aan woorden als de hierboven beschreven *haatmakerij*, *potsenmakerij* of *verzenmakerij* die een abstracte betekenis hebben. Andere vroege voorbeelden zijn *straatschenderij* (eerste bewijsplaats in het WNT: 1590), *wijnzuiperij* (1637) of *woordenvitterij* (1661)¹³⁷. De paradigmatische relaties waarin deze woorden zijn ingebed, zijn in principe dezelfde als de daarnet besproken: naast *grappenmakerij* vinden we *grappen maken*, *(het) grappenmaken* en *grappenmaker*.

Ook voor deze woorden geldt, dat de oudste voorbeelden zeer waarschijnlijk als denominale afleidingen van frequent voorkomende persoonsnamen moeten worden beschouwd. Naast *straatschenderij* bestond in het Middelnederlands al *straatschender* en voor een woord als *wijnzuiperij* is de denominale interpretatie eveneens waarschijnlijk: *wijnzuiper* is in het Middelnederlands al gangbaar in de gelexicaliseerde betekenis ‘dronkelap’ en in de bewijsplaats uit de Statenbijbel betekent *wijnzuiperij* niet zozeer ‘het wijn zuipen’, maar eerder ‘dronkenschap’:

- (86) Het is ons genoeg dat wy den voorgaenden tijdt des levens der Heydenen wille volbracht hebben, ende gewandelt hebben in ontuchticheden, begeerlickheden, *wijn-suyperien*, brasserien, drinckerien, ende grouwelijcke afgoderien (*Statenb.*, 1 Petr. 4, 3 [ed. 1637])

Vergelijk in dit verband ook de *Groot Nieuws Bijbel* (Katholieke Bijbelstichting, 1996), waar dezelfde plaats als volgt vertaald wordt: “[...] losbandigheid, zingenot, dronkenschap, zwelgpartijen, drinkgelagen en verwerpelijke afgodische praktijken.”

Voor bijvoorbeeld *potsenmakerij* (eerste bewijsplaats 1701) is echter niet meer aan te tonen dat ernaast reeds een gangbare persoonsnaam bestond. Het kan evengoed als samenstellende afleiding worden beschouwd – of zelfs beter, want de oudste WNT-bewijsplaats voor *potsenmaker* is meer dan 50 jaar later.

Dergelijke abstracte afleidingen worden mogelijk door het bestaan van het in vormelijk en semantisch opzicht vergelijkbare paradigma op basis van

137) *Woordenvitterij* is kennelijk ouder dan *vitterij* (eerste bewijsplaats 1700). In semantisch opzicht wijkt het af van bijv. *wijnzuiperij* omdat *woorden* niet kan worden beschouwd als lijdend voorwerp bij *vitten*.

ongelede werkwoorden, type *knoeien - knoeier - knoeierij*, en door de mogelijkheid tot nomen-incorporatie die door de daarnet beschreven woorden van het type *kaasmakerij* al bekend was.

De keuze voor de vorm van het eerste, nominale lid: enkelvoud of meervoud, lijkt tot op zekere hoogte deels door semantisch-pragmatische motieven gestuurd, deels door extralinguale factoren. Bij stofnamen treffen we uiteraard het enkelvoud aan (*perkamentmakerij, traanmakerij, lijmsziederij*, enz.); hetzelfde geldt voor collectiva (*veefokkerij*). Maar verder? Waarom *tulpenkwekerij* (mv.) naast *boomkwekerij* (ev.), *speldenmakerij* (mv.) naast *vingerhoedmakerij* (ev.) of *straatschenderij* (ev.) naast *wegenschenderij* (mv.)? Zoals gezegd: het gaat om een groep woorden die niet noodzakelijkerwijs identiek is met de realisering als woordgroep in een zin. De keuze voor één van de beide vormen is uiteindelijk gewoon een kwestie van conventie. Vaak zien we dan ook dat beide vormen, tenminste een tijdje, naast elkaar voorkomen, zo bij *kaarsmakerij* en *kaarsenmakerij*, *loopmakerij* en *lopenmakerij* of *pijpmakerij* en *pijpenmakerij*. Maar, en dat is essentieel, ook als er tijdelijk dubbelvormen zijn, wordt uiteindelijk één van de vormen geconventionaliseerd, en deze vorm geldt dan voor het hele paradigma. Dus niet *bomenkweker* naast *boomkwekerij*, niet *paardfokker* naast *paardenfokkerij* en geen (*het*) *vlagmaken* naast *vlaggenmaker/vlaggenmakerij*. De paradigmatische relaties blijven intact.

De driedelige woorden met een A als eerste lid geldt kan men op eenzelfde manier verantwoorden door middel van een paradigmatische benadering, waarbij het relevante paradigma bestaat uit: A V (*bang maken*) - (het) AV-en (*bangmaken*) - AV-er (*bangmaker*) - AV-erij (*bangmakerij*). De persoonsnaam heeft in dit paradigma een veel minder prominente positie dan in het hiervoor besproken, omdat het niet gaat om een geconventionaliseerde naam (voor een beroep), maar om 'iemand die A V-t'.

Oude woorden van dit type zijn *gaarbraderij, witmakerij*. In principe kunnen deze woorden nog worden beschouwd als denominale afleidingen (hoewel *gaarbrader* in de Middelnederlandse woordenboeken niet voorkomt). Ze hebben concrete betekenissen: 'gaarkeuken' resp. 'bedrijf van een witmaker (= zeemleermaker)'.¹³⁸

Woorden met een duidelijk abstracte betekenis zijn veel jonger. Met *-makerij* wordt dit procédé bijvoorbeeld pas in de 19de eeuw productief, met

138) Vgl. de WNT-bewijsplaats voor *witmakerij*: "Het loopt alleen over de kwestie, dat hij binnen Leiden 'hanterende was die neringe ofte ambachte van de *witmaeckerye*', hoewel hij geen poorter was. Tot het witmakersgilde behoorden onder meer de perkamentmakers" (Kronenberg, *Verboden Boeken* 86 [aangeh. woorden c. 1534]).

-doenerij in feite pas in de 20ste eeuw. Als eerste lid treedt over het algemeen de grondvorm van het adjectief op (*bangmakerij*, *aardigdoenerij*). Een uitzondering is de suppletieve comparatief-vorm *beter* in *betermakerij* en *beterweterij*.¹³⁹

4.5.4 *Veelwijverij*

Tot nu toe heb ik alleen drieledige woorden met de structuur [N of A + V + erij] besproken. Daarnaast zijn er echter ook andere drieledige woorden, zoals *zelfverneukerij*¹⁴⁰ of *veelwijverij* en *veelweterij*. Deze laatste, woorden met het onbepaald hoofdtelwoord *veel-* als eerste lid, wil ik hier nog kort bespreken.

Onder *veel* (IV) kunnen we in het WNT (XVIII, 1103) lezen: “In het *Mnl. W.* zijn nog geen voorb. opgeteekend van samenst. afl. van *veel* (onbep. telw.) met den stam van een ww. en het suffix *-erij* (*veeleterij*) of een znw. (*veelwijverij*)”. In het WNT worden de volgende woorden behandeld (telkens met het jaar van hun eerste bewijsplaats):

- (87) (a) [veel+N+erij]
veelwijverij (1698), *veelgoderij* (1792), *veelmannerij* (1803)
- (b) [veel+V+erij]
veelweterij (1813), *veellezerij* (1855), *veelschrijverij* (1872), *veelpraterij* (1913), *veeleterij* (1947)

Veelwijverij moet men zeer waarschijnlijk interpreteren als vernederlandsing van *polygamie*. Het WNT wijst er verder op dat het misschien gevormd is onder invloed van het Duitse *Vielweiberei*, waarvoor oudere bewijsplaatsen bestaan (de oudste uit 1657). Voor *veelgoderij* geldt iets vergelijkbaars: gevormd ter vernederlandsing van *polytheïsme*, eventueel in navolging van het Duitse *Vielgöttereï*. *Veelmannerij* is zeker naar analogie met *veelwijverij* gevormd (en weer eventueel onder invloed van het Duitse *Vielmännerei* dat ouder is). Vergelijk voor het vormingsmotief ook het volgende citaat:

139) Naast *beterweterij* vinden we ook de vorm *betweterij* (het bijwoord *bet* is een oude variant van *beter*). Daarnaast ook de persoonsnamen *betweet* en *betweter* en het daarvan afgeleide werkwoord *betweteren*.

140) “Deze lieden schijnen idealistische *zelfverneukerij* voor het hoogste niveau te houden, dat er bestaat” (M. ter Braak & E. du Perron, *Briefwisseling 1930-1940*. Amsterdam: Van Oorschot, dl. 4, blz. 124).

- (88) *Veelwijverij* gebruiken wij voor Polygamie; ... maar waarom ook niet omgekeerd ... voor Polyandrie, *veelmannerij*? (Lublink, in *Arch. v. Ned. Taalk.* 3, 130) [1851]

De betekenis van deze woorden kan men omschrijven als 'het hebben van veel X', waarbij X staat voor het corresponderende zelfstandig naamwoord (in het meervoud).¹⁴¹

Voor de woorden in (87b) zijn weer meerdere analyses mogelijk. Naast deze woorden vindt men immers ook (oudere) persoonsnamen op *-er* (type *veelschrijver*); naast de woorden in (87a) ontbreken deze. Deze afleidingen met een werkwoordelijke basis zijn een later type, de eerste bewijsplaatsen vindt men aan het begin van de 19de eeuw. Ze vormen – in tegenstelling tot die met een nominale basis – een uitbreidbare categorie. Ook een woord als *veelweterij* is overigens volgens het WNT eventueel gevormd onder invloed van het corresponderende Duitse *Vielwisserei* waarvoor oudere bewijsplaatsen bestaan. Woorden met de structuur [veel-X-erij] hebben allemaal een abstracte betekenis.

Woorden van het type *veelwijverij*, de woorden in (87a) dus, zijn 'echte' samenstellende afleidingen in die zin dat er alleen een drieledige analyse mogelijk is. Een analyse als afleiding van **veelwijven* of **veelwijver* of als samenstelling met **wijverij* is uitgesloten omdat deze woorden niet bestaan en voor zover ik zie ook nooit bestonden. Zoals gezegd, moeten ze worden beschouwd als leenvertalingen, eventueel onder invloed van het Duits.

Voor het ontstaan van het type *veelweterij* (zie 87b) daarentegen is weer een paradigmatische benadering toepasselijk die verwant is met de analyse die in de vorige paragraaf besproken is. Dit latere type wordt mogelijk door het bestaan van *veelwijverij* etc., waardoor drieledige woorden met *veel-* als eerste lid bekend waren, en door het feit dat het nauw aansluit bij het gewone deverbale paradigma. Naast *lezen - lezer - lezerij* is *veel lezen - veellezer - veellezerij* onproblematisch in semantisch opzicht, en de mogelijkheid van paradigma's met een woordgroep was door de hiervoor beschreven types ook bekend.

4.6 Conclusie

Een belangrijke ontwikkeling met betrekking tot de geschiedenis van *-erij* is niet van morfologische, maar van fonologische aard: de diftongering van [i]

141) Deze woorden vertonen overeenkomsten met samenstellende afleidingen van het type *blauwogig*. Vgl. daarvoor Van Santen (1992: hoofdstuk 9).

naar [ɛi]. Deze klankverandering betreft ook de uitspraak (en de spelling) van 'ons' suffix: *-erie* → *-erij*. Door deze onafhankelijke klankverandering wordt het suffix 'Nederlandser'; het is niet meer direct herkenbaar als ontleend aan het Frans, het is nu definitief een Nederlands suffix.

Met betrekking tot de vorm van het suffix is er nog een andere ontwikkeling die van belang is voor de verdere integratie in het morfologisch systeem van het Nederlands: het ontstaan van een duidelijke allomorfie. In het Middelnederlands was de vorm *-erie* al geworden tot de 'default'-vorm van het suffix. Daarnaast waren er varianten die echter (nog) vrij onsystematisch werden toegepast. Dit verandert: naast *-erij* krijgen *-arij* en *-derij* een duidelijk toepassingsterrein, zodat er, zeker vanaf de 19de eeuw, sprake is van 'echte' allomorfie. Voor het ontstaan van *-arij* moet men rekening houden met paradigmatische invloeden door de persoonsnamen op *-aar*. Er ontstaat echter geen één-op-één-correspondentie tussen *-aar* en *-arij*, het gaat, zoals ik heb laten zien, om parallele ontwikkelingen.

Driededige woorden op *-erij* met de structuur [X-V-erij] vindt men in het Nederlands vanaf de 16de eeuw. Het uitgangspunt vormen bestaande persoonsnamen op *-er*, waarvan met behulp van *-ij* een afleiding wordt gevormd met een concrete betekenis. Hierdoor worden analogievormingen mogelijk die niet meer zonder meer als denominale afleidingen kunnen worden gezien, maar die ingebed zijn in een paradigma, dat als geheel de verdere uitbreiding van het driededige type in de latere eeuwen mogelijk maakt. Deze uitbreiding betreft de semantiek (naast de woorden met een concrete betekenis treden afleidingen met een abstracte handelingsbetekenis) en de categorie van het eerste lid (naast woorden met een N als eerste lid komen woorden te staan met een A of een onbepaald voornaamwoord als eerste lid).

Woorden als *kaarsenmakerij* vormen dus het begin van een ontwikkeling, die geleid heeft tot een procédé, dat in het hedendaags Nederlands vrij productief is en afleidingen als *aandachttrekkerij*, *plannenmakerij*, *ruziezoekerij*, *zieltjeswinnerij* of Reve's mooie vondst *woordkakkerij* mogelijk maakt:

- (89) Het geschrijf van Schierbeek is *woordkakkerij*. (Gerard Reve: *Tien vrolijke verhalen*. 15de druk, Amsterdam 1987, p. 19)

Deze ontwikkeling heeft ook een categorie mogelijk gemaakt met een adjectivisch eerste lid, die zeker vanaf de 19de eeuw productief is en die in het hedendaags Nederlands woorden als *interessantdoenerij* of – om nog een citaat van Reve te geven – *leegschijterij* oplevert.

- (90) Onze gezondheid is opmerkelijk goed gebleven. We hebben maar één dag de *leegschijterij* gehad. (Gerard Reve, *Brieven aan Frans P. 1965-1969*. Utrecht 1984, p. 40)

De negatieve betekenis die kenmerkend is voor dergelijke afleidingen moeten woorden toegeschreven aan het frequentatieve betekenselement van de abstracta op *-erij*. (Voortdurende) herhaling wekt vaak irritatie op. Vooral op basis van grondwoorden met een ongunstige, negatieve betekenis, leidt dit frequentatieve, habituele element tot een negatieve betekenis van de *-erij*-afleiding. Het gebruik en de vorming van *-erij*-afleidingen met een negatieve betekenis neemt na de Middelnederlandse periode almaar toe. Het negatieve element wordt het kenmerk van een grote en makkelijk uitbreidbare groep afleidingen.

5 Het suffix *-erij* in het hedendaags Nederlands

In de voorafgaande hoofdstukken heb ik het ontstaan en de ontwikkeling van het suffix *-erij* en zijn varianten in de oudere fasen van het Nederlands beschreven. Ik heb een beeld geschetst van de mogelijkheden die in de loop van de eeuwen zijn ontstaan met betrekking tot de woordvorming met *-erij*. In dit hoofdstuk wil ik een systematische beschrijving geven van de woordvormingsmogelijkheden met *-erij* en van het gebruik dat van deze mogelijkheden wordt gemaakt binnen het hedendaags Nederlands. Ik zal de vorm-betekenissystematiek beschrijven zoals die zich voordoet in de bestaande *-erij*-afleidingen.¹⁴² Daarbij ga ik uit van de categorie van de basiswoorden.

Deze beschrijving zal een situatieschets opleveren van de woordvorming met *-erij* in het hedendaags Nederlands. Deze (synchrone) situatie kan worden gezien als het voorlopige resultaat van een eeuwenlange ontwikkeling die in de voorafgaande hoofdstukken beschreven is. Maar tegelijkertijd vormt dit resultaat het uitgangspunt voor toekomstige veranderingen, want, zoals Duinhoven (1988:1) treffend schrijft: “De taal is op elk moment het veranderlijke resultaat van verandering.”

Ik zal nu eerst kort ingaan op de vorm van het suffix in het hedendaags Nederlands, vervolgens worden een paar problemen besproken die zich voordoen als men probeert de afleidingen in te delen op basis van de categorie van de grondwoorden. Paragraaf 5.3 gaat over de semantische kant van de beschrijving: hoe kan men polysemie het best verantwoorden? Daarna volgt de systematische beschrijving van de vorm-betekenissystematiek.

5.1 Vormvariatie en allomorfie

Over de vormvariatie kan ik hier kort zijn; in de vorige hoofdstukken heb ik de ontwikkelingen beschreven die *-erij* tot de meest prominente variant gemaakt hebben en die geleid hebben tot de opkomst van *-arij* en *-derij*. Daarnaast blijven andere varianten bestaan als historisch residu. Voor het hedendaags Nederlands levert dit alles het volgende beeld op.

De grondvorm van het suffix is *-erij* (en niet meer, zoals in het Middelnederlands, *-ij*). Deze vorm treft men aan achter werkwoordstammen (*knoei-en*

142) Voor het gemak ga ik ervan uit dat een woord ‘bestaat’ (= behoort tot de algemeen gangbare woordenschat) als het opgenomen is in Van Dale (1992) en/of GWHN (1991). Ik ben me ervan bewust dat deze aanname niet onproblematisch is (zie ook mijn opmerkingen over het gebruik van woordenboeken in paragraaf 1.5).

- *knoeierij*) en achter substantieven (*warhoofd* - *warhoofderij*). Daarnaast vindt men (allomorfische) variatie. Alle afleidingen in kwestie delen echter de volgende eigenschappen: de klemtoon ligt op het suffix, op de laatste lettergreep van de afleiding; de afleidingen zijn ‘de-woorden’ (het geslacht van de afleidingen is vrouwelijk¹⁴³); als er een meervoud is, dan wordt het gevormd met *-en*.

Het oorspronkelijke suffix *-ij* vindt men nog in een aantal denominale afleidingen die echter allemaal al tamelijk ‘bejaard’ zijn (bijvoorbeeld *abdi*, *bastaardij*, *burgerij*, *dekenij*, *dwingelandij*, *hovaardij*, *kledij*, *pastorij*, *voogdij*). De vorm *-dij* komt in feite alleen nog in het woord *makelaardij* voor dat al in het Middelnederlands gevormd is. Ook van de oude vormen met een /n/ vindt men nog restanten: *-nij* (*lekkernij*), *-enij* (*artsenij*,¹⁴⁴ *drostenij*) en *-ernij* (*gekkenij*, *jokkernij*, *razernij*, *slavernij*, *spotternij*, *zotternij*). De /n/-varianten hebben nooit een systematisering ondergaan. Ze bestonden (op een enkele uitzondering na¹⁴⁵) al in het Middelnederlands en hun gebruik was en is lexicaal bepaald. De tot nu toe genoemde varianten van het suffix zijn dus te beschouwen als historisch residu. Ze komen voor in een paar (oude) afleidingen, maar worden niet meer productief gebruikt.

Anders *-arij* en *-derij*, die in het vorige hoofdstuk al uitvoerig behandeld zijn. Synchron kan men ze zien als allomorfen van *-erij*, waarvoor de volgende toepassingsregels gelden:

- (91) (a) *-erij* → *-arij* als het basiswoord uitgaat op sjwa + /l, n/
 (b) *-erij* → *-derij* als het basiswoord uitgaat op een lange klinker of diftong + /r/

Bij (a) moet worden opgemerkt dat basiswoorden op sjwa + /n/ extreem zeldzaam zijn, gangbaar is *-arij* eigenlijk alleen achter sjwa + /l/. Regel (b) kent uitzonderingen, *-derij* komt incidenteel ook voor achter /n/ of /l/: *maaldelij*, *tuinderij*. In de gesproken taal gebeurde en gebeurt dit vaker,¹⁴⁶ zonder dat er sprake is van een herkenbare systematiek. Incidenteel wordt *-derij* ook

143) Uitzondering: *het schilderij*. In het Middelnederlands was *schilderij* alleen vrouwelijk, later kon het zowel vrouwelijk als onzijdig worden gebruikt en ook in Van Dale (1992) krijgt het nog de aanduiding “o. & v.”. En voor de (mogelijke) betekenistoepassing ‘het schilderen’ zou men nog steeds *de schilderij* moeten gebruiken.

144) Vgl. Van den Toorn (1986) voor de geschiedenis van *artsenij*.

145) Zoals *jokkernij* dat in het MNW niet voorkomt (eerste bewijspplaats in het WNT van 1657).

146) Vgl. bijvoorbeeld het op p. 143 al geciteerde *klikspaanderij*.

gebruikt na sjwa + /r/, zoals in *belazerderij*, waarnaast echter ook *belazerij* is aangetroffen.¹⁴⁷

De vorm *belazerij* brengt ons bij een laatste variant. *Belazerij* is gevormd met *-ij* op basis van een grondwoord op sjwa + /r/. Andere voorbeelden, zowel deverbaal als ook denominaal, zijn (*neus*)*peuterij*, *filisterij*, *computerij* of *eigenheimerij*¹⁴⁸. Als we uitgaan van *-erij* als grondvorm, moeten we deze *-ij* zien als een haplogische variant van *-erij*, een variant die qua vorm samenvalt met het oorspronkelijke suffix.. Deze haplogie treedt op na sjwa + /r/, om de cluster [ərər] te vermijden. Ook de oude *-ij* in bijvoorbeeld *burgerij* kan men in principe (synchroon) op deze manier analyseren.

Een bijzondere groep vormen afleidingen als *krachtpatselij*, denominale afleidingen dus, waarbij men in de *-er* van het grondwoord nog duidelijk het persoonsnaamvormende suffix *-er* kan herkennen, hoewel een corresponderend werkwoord niet voorkomt (?*krachtpatsen*). Ik kom op deze afleidingen later terug.

5.2 De vorm-betekenissystematiek: categoriseringsproblemen

De bespreking in deze paragraaf is gebaseerd op de categorie van de basiswoorden. Uit de voorafgaande hoofdstukken zal duidelijk zijn geworden dat deze vaak niet eenduidig kan worden bepaald. Afleidingen hebben hun plaats in een netwerk van paradigmatische relaties en ze kunnen gemotiveerd zijn door meer dan één relatie. Ik kies hier telkens voor de meest voor de hand liggende *morfologische* structuur, zonder daarbij de paradigmatische verbanden uit het oog te verliezen. Of de morfologische structuur correspondeert met de manier waarop taalgebruikers deze afleidingen vormen en verwerken, is nog de vraag. Ik zal op deze vraag terugkomen in hoofdstuk 7.

Problematisch zijn in verband met de categorisering van de basiswoorden vooral de ‘drieledige’ woorden op *-erij*. In paragraaf 4.5 heb ik het ontstaan van het drieledige type in het Nederlands beschreven en gewezen op de analyseproblemen met betrekking tot hun structuur. Het gaat om woorden als de volgende: *hardloperij*, *pluimstrijkerij*, *drukdoenerij*, *luchtfietselij*, *kaasmakerij*, *krachtpatselij* enz., om woorden met de structuur [X + V + erij] dus, die niet als ‘gewone’ nominale samenstellingen (met als tweede lid een *-erij*-

147) *Belazerderij* staat in Van Dale (1992). Voor *belazerij* vgl.: “Televisie is een toverdoos vol trucjes en *belazerij*” (VARA TV-magazine 11-12-92, p. 14).

148) Zie voor *eigenheimerij* het *Volkskrant*-citaat op p. 41.

afleiding) kunnen worden beschouwd.¹⁴⁹ Voor sommige van deze woorden ligt een denominale analyse voor de hand (bijvoorbeeld *luchtfietserij* van *luchtfietser*), andere lijken eerder deverbaal, van een samengesteld werkwoord (*hardloperij*), en voor woorden als *drukdoenerij* lijkt een analyse als samenstellende afleiding, als afleiding van een groep woorden dus, het meest aannemelijk. De vraag is of er bruikbare criteria zijn om de categorie van de basiswoorden van dergelijke afleidingen te bepalen. In paragraaf 4.5 heb ik er al op gewezen dat dit lang niet altijd het geval is. De keuze lijkt in veel gevallen arbitrair, taalgebruikers kunnen een woord als *drukdoenerij* op verschillende manieren structureren: ze kunnen het beschouwen als afgeleid van *drukdoen*, van *drukdoener* of van *druk doen*.

De analyseproblemen hebben onder andere te maken met de onduidelijke status van de zogenaamde ‘samenkoppelingen’. De Vries (1975:98) schrijft over deze woorden:

De samenkoppeling is een eenheid tussen geleed woord en woordgroep in; semantisch vertoont de samenkoppeling overeenkomst met het gelede woord, syntactisch gedraagt de samenkoppeling zich als een woordgroep [...], maar ook met geheel eigen kenmerken.

De grens tussen woordgroep en samenkoppeling is vloeiend, maar De Vries noemt wel enige kenmerken, aan de hand waarvan men kan vaststellen of een woordgroep “de sprong naar de samenkoppeling heeft gemaakt” (89). Van deze kenmerken maak ik hier gebruik om te bepalen of de basis van een *-erij*-afleiding een samenkoppeling is (de afleiding wordt dan als deverbale afleiding behandeld) of een woordgroep. In het laatste geval beschouw ik het woord als een samenstellende afleiding. Samenkoppelingen zijn volgens mij dus, om semantische redenen, lexicale eenheden.¹⁵⁰

Volgens De Vries (1975:89 e.v.) vormen de ‘samenkoppelingen met een adjectivisch niet-verbaal deel’ een kleine groep die zich daardoor kenmerkt dat dergelijke woorden een idiosyncratisch betekenselement bevatten en dat

149) Dit in tegenstelling tot woorden als *nacht- of sportvisserij*, *genre- of olieverfschilderij* of *kinder- of vakantieboerderij*. Deze beschouw ik als gewone samenstellingen: het tweede lid (*visserij*, *schilderij*) is stellig een bestaand woord en tussen de beide delen van de samenstelling bestaat een ‘kind of’-relatie. Dergelijke samenstellingen zijn niet van belang voor mijn onderzoek naar (de geschiedenis van) woordvorming met *-erij* en ik besteed er in dit boek dan ook geen (of nauwelijks) aandacht aan.

150) Vgl. voor een andere opvatting bijvoorbeeld Bennis (1993) die het syntactische gedrag centraal stelt en daarom concludeert dat ‘scheidbaar samengestelde werkwoorden’ geen woorden, maar woordgroepen zijn.

(daardoor) “het adjectivische deel de morfologische en syntactische eigenschappen van een adjectief mist” (90). De Vries beschouwt woorden als *goedkeuren*, *liefhebben*, *dwarsdrijven*, *hardlopen* of *zwartkijken* als samen koppelingen. Dergelijke woorden hebben ook vaak een defectief verbaal paradigma: ze worden alleen in de infinitief gebruikt. *Druk doen*, *geheim houden*, *mooi maken* of *vals spelen* daarentegen zijn volgens De Vries eerder woordgroepen. Dat betekent dat *liefhebberij* als deverbale afleiding kan worden gezien, *geheimhouderij* daarentegen als samenstellende afleiding.

Voor de ‘samenkoppelingen met een substantivisch niet-verbaal deel’ geldt, aldus De Vries (1975:91), eveneens dat ze een idiomatisch karakter hebben en dat het substantivische deel zijn morfologische en syntactische valentie mist. Voorbeelden zijn *ademhalen* of *plaatsvinden*. Ook de NV-samenkoppelingen zijn vaak defectief: *boogschieten*, *duimzuigen*, *navelstaren*, *pluimstrijken*, *touwtrekken*, *zakkenrollen* komen in feite alleen als infinitief voor. Afleidingen met *-erij* die op basis van dergelijke samenkoppelingen gevormd zijn beschouw ik als ‘gewone’ deverbale afleidingen.

Het is overigens geenszins vanzelfsprekend dat samenkoppelingen als *hardlopen* of *touwtrekken* werkwoorden zijn. Ze worden immers vaak substantivisch gebruikt (*het hardlopen/touwtrekken*). Booij & Van Santen (1998: 166/7) gaan er dan ook van uit dat dergelijke woorden samengestelde zelfstandige naamwoorden zijn die vervolgens door herinterpretatie ook verbaal kunnen worden gebruikt. Daardoor menen ze beter te kunnen verantwoorden dat deze werkwoorden een defectief paradigma hebben.

Voor mijn analyse van *-erij* ga ik ervan uit dat we te maken hebben met werkwoorden. Het belangrijkste argument daarvoor is dat al deze samen koppelingen makkelijk als basis kunnen dienen voor persoonsnamen op *-er* (*dwarsdrijver*, *pluimstrijker* enz.). En de verhoudingen tussen werkwoord, persoonsnaam en bijbehorende *-erij*-afleiding zijn analoog aan die van ‘gewone’ werkwoorden: *pluimstrijken* - *pluimstrijker* - *pluimstrijkerij* = *vleien* - *vleier* - *vleierij*.

Een andere moeilijkheid is de afbakening van samenstellende afleidingen op *-erij* en desubstantivische afleidingen die zelf moeten worden beschouwd als samenstellende afleidingen (op *-er*). Is *krachtpatserij* een samenstellende afleiding of een desubstantivische afleiding van *krachtpatser*? Ik zal hier het volgende pragmatische criterium hanteren: als de betekenis van een afleiding op *-erij* idiomatisch is en duidelijk is afgeleid van (respectievelijk correspondeert met) die van een substantief, en als er geen woordgroep (en natuurlijk ook geen samen koppeling) met een corresponderende betekenis bestaat, dan ga ik ervan uit dat we te maken hebben met een denominale afleiding: *krachtpatserij* < *krachtpatser*, *luchtfietselij* < *luchtfietsers*, *mierenneue*

kerij < *mierenneuker*. De afleidingen zijn gevormd met *-erij* door middel van affixsubstitutie (het persoonsnaamvormende *-er* is immers in de grondwoorden duidelijk te herkennen) of met behulp van de haplogogische variant *-ij*.

Ook hier is echter een eenduidige keuze dikwijls niet mogelijk; soms kunnen deze afleidingen ook deverbale worden geanalyseerd. Neem *mierenneuken*. Dit woord komt in Van Dale (1992) niet voor, maar het wordt incidenteel wel eens gebruikt. Vergelijk bijvoorbeeld:¹⁵¹

- (92) Jongens, laten we niet *mierenneuken*, als ik dat vieze woord hier mag gebruiken. (TV, *Brandpunt*, 31-7-89)

[...] toen Bolkestein iets onaardigs over Jo Ritzen zei. Daar *mierenneuken* ze nu over. Of Bolkje dat wel had mogen zeggen. (INL *NRC-corpus*)

Is *mierenneukerij* nu afgeleid van *mierenneuken*, of is *mierenneuken* een pseudo-samengesteld werkwoord (vergelijk De Vries 1975:100 e.v.), een 'Rückbildung' (vergelijk Erben 1983:33) van *mierenneuker* dat ook de basis is voor *mierenneukerij*? Elke keuze is arbitrair, beide analyses zijn mogelijk, althans synchroon. Belangrijk zijn de regelmatige paradigmatische relaties tussen de drie woorden.

Er zijn echter ook gevallen waar één analyse toch wel heel erg voor de hand ligt. Een voorbeeld: in een column vindt men de gesubstantiveerde infinitief *draaikonten*. De column draagt de titel *Draaikonterij*.

- (93) *Draaikonterij* [...] Dat waren de woorden. De daden kent u: het CDA stemde voor. En waarom? Omdat Kaland en consorten 'niet verantwoordelijk wensten te zijn voor een kabinetscrisis'. Als je dat niet wilt, oké, maar trek dan ook niet zo'n grote broek aan, hoe comfortabel die ook mag zitten bij het *draaikonten*. En de kiezer wendt zich walgend af. (*Elsevier* 13-7-91, p. 51; column van Nic van Rossum over de discussie binnen het CDA rond het huurwaardeforfait)

Moet men nu ervan uitgaan dat *draaikonterij* hier een deverbale afleiding is? Nee, zowel *draaikonten* als ook *draaikonterij* zijn afgeleid van *draaikont* (dat ook het voor deverbale persoonsnamen typerende suffix *-er* mist). Dit voorbeeld maakt alleen duidelijk dat het in principe altijd mogelijk is om een

151) Het tweede voorbeeld illustreert overigens ook dat de defectiviteit van het werkwoordelijke paradigma niet alle persoonsvormen in de gelijke mate betreft. Meervoudsvormen (die immers identiek zijn aan de vorm van de infinitief) zijn kennelijk incidenteel wél mogelijk.

paradigma op te bouwen waarbinnen werkwoord, persoonsnaam en *-erij*-afleiding met elkaar corresponderen.

5.3 Polysemie en metonymie

Zelfstandige naamwoorden van het type *schrijverij* zijn deverbale afleidingen. Ze hebben de morfologische structuur [(X)_v + erij]_N. De eerste functie van het suffix is dus de nominalisering van het werkwoord. Met deze functie correspondeert een eerste, zeer algemene omschrijving van de categoriale betekenis van deze afleidingen, namelijk: 'het X-en' (waarbij X voor de stam van het basiswerkwoord staat). Deze betekenisomschrijving wordt ook wel eens door een woordenboek als Van Dale (1992) gehanteerd. Vergelijk bijvoorbeeld: *flemerij* 'het flemen', *klaploperij* 'het klaplopen'. Deze betekenisomschrijving is echter voor de meeste afleidingen te vaag. Ze maakt alleen duidelijk dat het gaat om deverbale zelfstandige naamwoorden. Als men kijkt naar de lexicale betekenis van *-erij*-afleidingen, blijkt er over het algemeen sprake te zijn van polysemie, van meerdere betekenistoepassingen die echter niet los staan van elkaar, maar onderlinge verbanden vertonen. Aan de hand van de afleiding *schrijverij* zal ik duidelijk maken wat ik hiermee bedoel.

- (94) Met de *schrijverij* ben ik geraakt beneden bladzijde 8. Dagelijks een half bladzijde, waar ik zo'n uur of viervijf over doe. (Jeroen Brouwers, *Kroniek van een karakter*. Deel 1. Antwerpen 1986, p. 30)

Hele weekends aan de *schrijverij*. Marie dacht dat ik een bestseller zat te schrijven. (INL Taaldatabank)

In deze beide citaten wordt de handeling zelf gethematiseerd. De betekenis kan man omschrijven als 'het schrijven'.¹⁵²

- (95) Max Beerbohm heeft nooit om geld geschreven. Toch was hij allerminst een rijkard die de *schrijverij* als liefhebberij beoefent. (INL Taaldatabank)

152) Vgl. voor deze betekenistoepassing ook nog het volgende WNT-citaat (in het artikel over 'drukte'): "Ik houd niet van die praatjes-makende drukte en die *schrijverij* van ondegelijke dikke boeken over dingen daar je geen verstand van hebt" (V. Deyssel 2, 122). Vgl. ook: "De elf-, twaalfjarige Ernst had het in Haarlem niet gemakkelijk met zijn *briefschrijverij*." (A.F.Th. van der Heijden, *Advocaat van de hanen*. Amsterdam: Querido, 1990, p. 159)

Precies tien jaar geleden debuteerde zij [= Hedda Martens - MH] met de verhalenbundel 'Sjibbolet', waar enthousiast op werd gereageerd. Maar de *schrijverij* is een hard bedrijf geworden en zuinigschrijvers lopen steeds meer risico het onderspit te delven in de turbulente vraag om aandacht. (*Trouw* 26-3-92, Kunst p. 5)

Hier verwijst *schrijverij* naar het geheel van activiteiten die met 'het schrijven als hobby/bedrijf/beroep' te maken hebben. Nauw daarmee verwant is de volgende betekenistoepassing:

- (96) Mijn collega in de *schrijverij*, de heer Piet Pierewiet, die zichzelf graag De Nieuwe Journalist noemt, al vind ik zowel zijn kleren als zijn auto en zijn stijl nogal ouderwets, die was er eveneens. (INL *Taaldatabank*)

Ook hier is *schrijverij* een beroepsaanduiding. Het woord heeft echter ook iets van een verzamelnaam: 'het geheel van beroepen die men kan aanduiden met de beroepsnaam *schrijver*'.¹⁵³ Misschien kan men deze betekenistoepassing ook omschrijven als 'de schrijverswereld'.

- (97) De dag van hun mannenavontuur, het uur van hun morele extase, de minuut van hun heldendom. En ik, nietswaardige, ben juist deze dag vergeten. Ik heb hem in mijn *schrijverijen* dan ook nooit genoemd. (INL *Taaldatabank*)

Zy wierp een bedroefden blik op wat *schryvery* waaraan ik bezig was (Multatuli, *Volledige werken*. Deel 2, Amsterdam 1951, p. 154)

In deze citaten gaat het niet meer zozeer om de handelingen, de activiteiten, maar om het 'resultaat van het schrijven', om teksten of boeken. Het woord wordt hier niet abstract gebruikt, maar concreet, ter aanduiding van tastbare objecten. Het valt dan ook op dat de afleiding hier in het meervoud kan worden gebruikt. In de hiervoor besproken abstracte betekenistoepassingen is een meervoudsvorm niet mogelijk. Ook in de volgende citaten wordt weer de

153) Daar hoorde vroeger ook de *klerk* bij, en men kon *schrijverij* dus ook gebruiken als beroepsaanduiding voor schrijvers/klerken. Dit gebeurt bijvoorbeeld op een ironische manier in het volgende WNT-citaat (uit het artikel over 'verificateur'): "Controleurs' en 'inspecteurs', 'verificateurs' en 'directeurs', 'essayeurs' en 'administrateurs' en 'gouverneurs', ja, er zijn maar weinigen van de heeren van de *schrijverij*, die niet zulk een 'eurigen' titel voeren" (V. Duinen, *Teek. en Sch.* 173) [1857].

‘resultaat’-betekenis geactueerd (hoewel de handelingsbetekenis hier ook nog ‘doorschijnt’):

- (98) Dit overbelichte zelfportret laat zien dat de schok van de bekering Anja Meulenbelt aan het schrijven heeft gezet. Trouw aan die oorzaak is die *schrijverij* nog hoofdzakelijk agitatie, maar in beperkte mate ook middel tot verkenning van de werkelijkheid. (INL *Taaldatabank*)

Wat ik om praktische redenen totaal veroordeel, apprecieer ik – denk aan het zondebesef – als een belangrijk element van mijn *schrijverij*. (Hugo Claus in een interview, *Volkscrant* 8-4-89)

Het accent verschuift in deze bewijsplaatsen van ‘geschreven tekst’ naar de ‘inhoud’ (of ook de ‘boodschap’) van de tekst. Het verschil tussen de meer concrete ‘resultaat’-betekenis (‘tekst’) en de meer abstracte (‘inhoud’) is echter vaag, zoals het volgende citaat laat zien:

- (99) We gingen naar zijn kamer, hij verklaarde me de geheimen van het surrealisme, we bekeken stereoscopische foto's, hij zei me de waarheid over mijn *schrijverijen* en dan was het tijd voor het boterhammetje. Emmy, zijn vrouw, had de tafel gedekt (INL *NRC-corpus*)

Het gaat hier om concrete teksten, maar toch minder om bijvoorbeeld de layout dan om de inhoud van die teksten. Duidelijk is in ieder geval dat *schrijverij* kan dienen om te verwijzen naar ‘het resultaat van schrijven’.

In de beschreven betekenistoepassingen is *schrijverij* overigens meestal connotatief negatief – zij het niet altijd in even sterke mate. Het basiswoord is connotatief volstrekt neutraal, maar voor de betekenis van de *-erij*-afleiding is het negatieve element kennelijk een vast kenmerk: ze heeft over het algemeen iets spottends of geringschattends, zoals Van Dale (1992) het uitdrukt:

- (100) **schrijverij**, v. (-en), geringschattend voor: het schrijven, schrijfwerk, geschrijf, gekrabbel: *met die schrijverijen houd ik mij niet op; de schrijverij levert niet veel op.*

Samenvattend: *schrijverij* kan worden toegepast op (a) de handeling zelf, ‘het schrijven’, (b) de handeling uitgeoefend als ‘hobby, beroep’; ook ‘de schrijverswereld’, (c) het resultaat, ‘iets dat geschreven is’. Bij deze laatste betekenis kan men een onderscheid maken tussen een concrete toepassing (‘geschreven

teksten') en een abstractere ('de inhoud'). De beide eerste betekenissen duiden abstracta aan, de laatste kan ook verwijzen naar concreta. Alleen de concrete toepassing laat meervoudsvorming toe. Andersom geformuleerd: als *schrijverij* in het meervoud wordt gebruikt, krijgt het automatisch de (concrete) resultaat-betekenis 'iets dat geschreven is'.

Het tot nu toe gezegde geldt niet alleen voor *schrijverij*. De beschreven polysemie betreft niet alleen dit ene woord, de genoemde betekenistoepassingen vindt men terug bij andere deverbale *-erij*-afleidingen. De betekenis van een afleiding staat altijd in een spanningsveld: aan de ene kant de lexicale betekenis van dat ene woord, aan de andere kant de categoriale betekenis van het hele procédé. Moet polysemie nu lexicaal of categoriaal worden verantwoord?

Aprėšjan (1974) heeft betoogd dat er zoiets bestaat als 'regular polysemy': er bestaan relaties tussen de verschillende betekenistoepassingen van een woord, relaties die niet puur lexicaal bepaald zijn, maar die min of meer regelmatig terugkeren.¹⁵⁴ "Deze relaties zijn te beschrijven in termen van conceptuele uitbreidingsschema's die aangeven hoe een bepaald concept kan worden verbonden met een ander concept" (Booij 1994a:59). Met betrekking tot de aard van deze relaties vermoedt Dressler (1986:526): "The conceptual basis of this polysemy seems to lie in metonymy". Hoe men zich metonymie als conceptuele basis achter categoriale polysemie moet voorstellen, heeft Moerdijk (1989 en vooral ook 1990a) verder uitgewerkt.

'Metonymie' is vooral bekend uit de retorische traditie als naam van een stijlfiguur. In moderne taalkundige naslagwerken wordt de term op een manier gedefinieerd die nauw aansluit bij deze traditie. Men vindt steeds weer dezelfde substitutietypes en voorbeelden ter illustratie, zo bijvoorbeeld in het bekende *Lexikon der Sprachwissenschaft* van Buřmann (1990:487):

Metonymie [...] Ersatz eines Ausdrucks durch eine sachlich verwandte Bezeichnung [...] Häufige (auch umkehrbare) Substitutionstypen sind Autor/Werk: *Goethe lesen*, Produkt/Material: *Seide tragen*, Gefäß/Inhalt: *ein Glas trinken*, Ort/Bewohner: *das Weiße Haus schweigt*, Person/Funktion: *Bacchus huldigen*, Konkretum/Abstraktum: *das Zepter niederlegen*.

154) Vgl. hiervoor naast Aprėšjan (1974) onder andere Dressler (1986), Beard (1990), Kubrjakova (1992), De Caluwe (1992), Szabó (1993) en vooral ook Booij (1986b, 1988 en 1994a). Ook de meer onomasiologische benadering van Taldeman (1990) en Devos (1990) is in dit verband zeer interessant. In Hüning (1996a) ga ik uitvoeriger in op categoriale polysemie.

Moerdijk (1990a) verzet zich tegen deze ‘binaire typologie’ (111). Hij wil de verschillende gebruikswijzen van een woord in een groter verband analyseren. Woordbetekenissen moeten in hun semantische klasse (bijvoorbeeld de nomina actionis) worden geanalyseerd en wel op basis van onze wereldkennis. “De metonymische betekenis is immers gebruiksbetekenissen. En de metonymische relatie heeft haar grondslag in betrekkingen zoals die in de ‘real world’ bestaan; men kan ze opvatten als geconceptualiseerde werkelijkheidsbetrekkingen” (Moerdijk 1989:128).

Moerdijk beschouwt alle nomina actionis als één semantische klasse, als één conceptuele categorie. Alle nomina actionis hebben volgens hem het concept ‘handeling’ in hun semantische structuur. En als men nu systematisch dezelfde metonymische betekenistoepassingen vindt bij verschillende nomina actionis, dan ligt het voor de hand om dat “afhankelijk te stellen van de kennis in het algemeen die mensen van handelingen hebben en van de wijze waarop die kennis in het cognitief systeem georganiseerd is opgeslagen. Kortom: van een ‘cognitief handelingsframe’.” (Moerdijk 1990a:119)¹⁵⁵

In conceptueel opzicht is de ‘handeling’-betekenis de kernbetekenis van alle nomina actionis. Het cognitief handelingsframe definieert de conceptuele structuur die met een handeling verbonden is en het bepaalt ook welke betekenistoepassingen mogelijk zijn. Het bepaalt het ‘semantisch potentieel’ van een nomen actionis (Moerdijk 1990a:120). Welke aspecten uit het semantisch potentieel van een nomen actionis daadwerkelijk gerealiseerd worden, is afhankelijk van de aard van de handeling zelf. Bij de interpretatie van een bepaalde betekenistoepassing wordt de hoorder/lezer door de context en de gemeenschappelijke wereldkennis (onze kennis van de handeling in kwestie) de goede kant op gestuurd.

Het lijkt er dus op dat metonymie en polysemie niet alleen lexicaal bepaald zijn, maar dat er ook polysemie op categoriaal niveau bestaat: metonymisch aan elkaar gerelateerde betekenistoepassingen die eigen zijn aan een hele conceptuele categorie. En zo’n conceptuele categorie kan weer corresponderen met bepaalde woordvormingsmogelijkheden, zoals Moerdijk heeft laten zien voor de deverbale nomina actionis. De volgende vraag is dan natuurlijk of er ook zoiets bestaat als polysemie van één morfologische categorie en meer in het bijzonder of de *-erij*-afleidingen een eigen categoriaal polysemie-patroon vertonen.

155) Moerdijk (1990a) geeft vervolgens (‘bij wijze van hypothese’) ook een grafische voorstelling van zo’n handelingsframe die echter mijns inziens niet helemaal gelukkig is, omdat ze de handeling te prominent in het centrum plaatst en geen rekening houdt met de onderlinge relaties tussen de metonymische gebruikswijzen. Daardoor ontstaat geen netwerk van metonymische relaties (zoals wenselijk zou zijn), maar krijgen we in feite weer te maken met een ‘binaire typologie’ (handeling → X).

In de volgende paragrafen wil ik laten zien welke (metonymische) betekenistoepassingen er bij *-erij*-afleidingen te ontdekken zijn in het hedendaags Nederlands. Het zal blijken dat er inderdaad sprake is van categoriale polysemie, van betekenismogelijkheden die inherent zijn aan woordvorming met *-erij*.

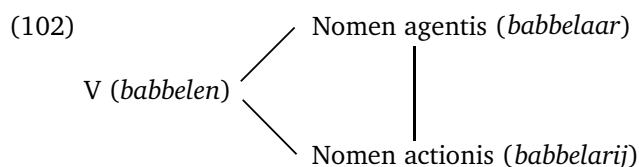
5.4 Deverbale afleidingen

We hebben gezien dat de handelingsbetekenis ook door *-erij*-afleidingen kan worden gerealiseerd. Voor de meeste afleidingen is dit echter, zoals gezegd, niet de enige en vaak ook niet de meest prominente betekenis. De verschillende betekenistoepassingen zijn ook in het diachrone gedeelte al ter sprake gekomen, waar beschreven is hoe de semantische ontwikkeling verlopen is. Hier worden ze nu voor het hedendaags Nederlands nog eens systematisch (en uitvoeriger/gedetailleerder) op een rijtje gezet.¹⁵⁶

- (I) Om te beginnen kan men met *-erij* op basis van werkwoorden ‘abstracta’ vormen, zelfstandige naamwoorden die een handeling aanduiden. Het gaat hierbij om nomina actionis van het volgende type:

(101) *aanstellerij, achternaloperij, babbelarij, blufferij, dromerij, kletserij, knoeierij, navelstaarderij, peinzerij, verneukerij, vleierij, enz.*

Over het algemeen corresponderen ze niet alleen met een werkwoord (hun basis), maar ook met een persoonsnaam op *-er* (of *-aar*). Ze maken deel uit van het volgende paradigma:

Nomina actionis op *-erij* dienen ter aanduiding van (menselijke) handelingen. De algemene omschrijving is dus ‘het X-en’. Deze betekenis vinden we bijvoorbeeld gerealiseerd in het volgende citaat:

156) Vgl. ook Hüning (1992) waar ik o.a. de semantische mogelijkheden van deverbale afleidingen op *-erij* bespreek. De volgende analyse is niet alleen veel uitvoeriger, maar ook inhoudelijk een verdere uitwerking daarvan.

- (103) Er wordt veel zwart geld verdiend. Dat wordt ook weer zwart gebruikt: voor *omkoperij* van ambtenaren, overname en corruptie van bonafide ondernemingen, en mafia-acties tegen politie en justitie. (INL NRC-corpus)

Voor de meeste nomina actionis is de genoemde algemene betekenisomschrijving echter te vaag. Het gaat namelijk in het geval van *-erij*-afleidingen om het herhaald verrichten van dezelfde handeling, om 'het voortdurend X-en'. Een paar voorbeelden:

- (104) Want er is nog steeds ruzie, *pesterij* over en weer, oorlogsdreiging en irriterend vlagvertoon. (Boudewijn Büch, *Eilanden*. Tweede, uitgebreide en geactualiseerde editie. Amsterdam, 1991, p. 119)

[...] oubollige *zeurderij* over dé mens, hét fatum, dé stand der dingen [...] (*Standaard der Letteren*, 13/14/15-8-1994, p. 1)

Keuning roddelde er in zijn brieven stevig over mee. Maar was het simpel *roddelarij*? (Hans Werkman, *De wereld van Willem de Merode*. Amsterdam: Arbeiderspers, 1983, p. 171)

Mogelijk werd ik door mijn angst voor de *treuzelarij*, straks, beschermd in mijn huidige bestaan: wie levenslang bevreesd is niet goed genoeg te kunnen sterven, wordt misschien wel heel oud [...] (A.F.Th. van der Heijden, *Weerborstels*, 1992, p. 86)

Deze afleidingen hebben een frequentatief element, ze verwijzen vaak naar habituele handelingen, naar een bepaald menselijk gedrag, naar een gedragspatroon. Dit gedrag geeft (door de herhaling) dikwijls aanleiding tot een zekere irritatie en het wordt daarom negatief beoordeeld. De meeste afleidingen van dit type zijn dan ook connotatief negatief. Over het algemeen kan het frequentatieve en/of irritante, negatieve element al worden afgeleid uit de betekenis van het basiswoord: *babbelen* bijvoorbeeld is zelf al frequentatief, *verneuken* is zelf al negatief en *zeuren* wordt in GWHN (1991) omschreven als 'langdurig op vervelende toon of lastige wijze over iets spreken'. Noodzakelijk is dat echter niet, zoals woorden als *dromerij*, *praterij* of *schrijverij* (met connotatief neutrale basiswoorden) duidelijk maken. Door hun negatieve connotaties kan men dergelijke afleidingen goed gebruiken in een zin als 'Ik ben die X nu echt spuugzat!', waarbij X staat voor de afleiding. Een zin als 'Ik houd ontzettend van die X' daarentegen kan men over het algemeen alleen ironisch gebruiken.

Deze betekenis van de nomina actionis op *-erij* kan men omschrijven door een parafrase die gebruik maakt van het basiswerkwoord: ‘het voortdurend (en (daarom) op een irritante manier) X-en’, maar men kan de betekenis van zo’n nomen actionis ook relateren aan het corresponderende nomen agentis: ‘(irritant) gedrag van een X-er’. Er bestaat dus een systematische vorm-betekenis-relatie niet alleen tussen werkwoord en *-erij*-afleiding, maar ook tussen nomen agentis en *-erij*-afleiding.

Alleen incidenteel kunnen ook niet-menselijke handelingen worden aangeduid door een *-erij*-afleiding, zoals in het volgende citaat:

(105) Rupsen als de Groene Eikebladroller, de Wintervlinder en de Plakker vreten op diverse plaatsen in Nederland de eikebomen kaal. “In sommige bosgedeelten lijkt het net herfst”, zegt H. Bronkhorst van de gemeente Winterswijk. “Ja, ze zijn er flink aan de *vreterij*”, beaamt A. de Haas van de Planteziektenkundige Dienst in Wageningen. (INL *NRC-corpus*)

In zo’n geval is er natuurlijk ook geen duidelijke correspondentie met een persoonsnaam.

- (II) Met een nomen actionis op *-erij* kan men niet alleen naar (het verloop van) een handeling verwijzen, maar ook naar afgesloten eenheden van handelen, dat wil zeggen naar een handeling met begin- en eindpunt. We hebben dan te maken met een ‘instantieel’ nomen dat verwijst naar een ‘instantie/ geval van X-en’, naar een ‘keer dat iemand X-t’. De afleiding krijgt in deze toepassing een veel sterker nominaal karakter. Ze heeft een individualiserend betekenselement, verwijst naar één ‘geval van (voortdurend) X-en’. De instantiële betekenisgeving van nomina actionis heeft een aantal formeel-semantische kenmerken waardoor ze zich onderscheidt van de hiervóór besproken ‘niet-instantiële’ betekenisgeving. Niet-instantiële nomina actionis staan veel dicht bij de nominale infinitief.¹⁵⁷ Het meest opvallende kenmerk is zeker de mogelijkheid tot meervoudsvorming en diminuering. Ter illustratie een paar voorbeelden met *pesterij*:

(106) Zijn makkelijkste slachtoffer is zijn vrouw. Hij pest haar niet alleen voortdurend, hij schept over die *pesterijen* ook op tegen het herenclubje, waarmee hij in de deftigste kroeg van de stad borrelt. (INL *NRC-corpus*)

157) Vgl. Devos (1990:34 e.v.) voor de onderscheiding ‘instantieel’ vs. ‘niet-instantieel’.

[...] dat je je bijna afvraagt of het een *pesterijtje* van iemand op de drukkerij is. (INL NRC-corpus)

Om die reden wordt Janmaat als voorzitter nu financieel aangesproken. Volgens Janmaat is er sprake van “politieke *pesterijtjes*”. Volgens hem heeft het bureau al eens aangeboden de teveel betaalde gelden terug te betalen. (INL NRC-corpus)

Instantiële nomina actionis zijn telbaar en ze kunnen dan ook (in tegenstelling tot de niet-instantiële) worden voorafgegaan door een onbepaald hoofdteelwoord als *veel* (*meer, meest*):

- (107) Smeenders heeft moeilijke kinderjaren gehad, met een moeder die hem weinig aandacht gaf en *veel pesterijen* op school. (INL NRC-corpus)

Daar inschrijving bij het commissariaat *meer pesterijen* en verklikking bij werkgevers en huisbazen dan bescherming opleverde, was nauwelijks een Dirne bereid om zich vrijwillig te laten registreren. (INL NRC-corpus)

Ook de volgende combinaties maken duidelijk dat het gaat om (telbare) ‘gevallen van *pesterij*’:

- (108) Even lijkt er een rigoureuze ommekeer plaats te vinden: Frank verontschuldigt zich voor *alle pesterijen* en Tub durft te bekennen dat hij geen klierafwijking heeft, maar eetverslaafd is. (INL NRC-corpus)

Het resulteerde uiteindelijk in afluisteroperaties, politieke spionage en *een hele reeks pesterijen*: acties ter beschadiging van Muskie, en later McGovern met valse pamfletten, nep-invitaties en -bestellingen. (INL NRC-corpus)

Andere voorbeelden van dit gebruik van nomina actionis op *-erij*:

- (109) Zo veel uren per dag een elektrische kachel laten branden kost veel elektriciteit. [...] Dat is duur. Waar ik woon is er geen huis waar ze daar niet iets op hebben bedacht. Een klein *knoeierijtje* met de meter [...] zodat die niet al die uren zo snel in de rondte draait. (INL NRC-corpus)

Europa staat niet meer voor eenheid en doorbreking van oude, verstarde structuren, maar voor nationaal en lokaal gekonkel, voor *kuiperijen*, misbruik en lakeiengedrag. Ik wil er niets meer mee te maken hebben. (INL *NRC-corpus*)

De *plagerijen* uit het Kremlin, die maandag nog voor een gevoel van eensgezindheid zorgden, zijn ook opgehouden. (INL *NRC-corpus*)

Maar eens temeer liet Winnie - ooit de plaag van de apartheidsregering die haar ondanks vervolging, *treiterijen*, en verbanning niet klein wist te krijgen - zich niet in een keurslijf van rationeel-politiek gedrag persen. (INL *NRC-corpus*)

O nee, o nee – morgen kreeg ik de rekening voor al mijn vroegere *verneukerijen* gepresenteerd. Tramonte, Telemachus – alles werd morgen ontmaskerd. (F. Springer, *Teheran, een zwanenzang*. Amsterdam: Querido, 1991, p. 142)

Ook het gebruik van een onbepaald lidwoord wijst volgens Devos (1990:34) erop dat we te maken hebben met een instantieel nomen actionis. Dit lijkt mij echter minder overtuigend dan de tot nu toe genoemde criteria. Vergelijk de volgende citaten:

(110) Maar de Cubaanse autoriteiten laten hem niet gaan. *Een pesterij* die nu al zes maanden voortduurt, gericht aan het adres van een Cubaan die de oorspronkelijke principes van de Cubaanse revolutie trouw bleef. (INL *NRC-corpus*)

De ironie wordt immers gewoonlijk beschouwd als *een* opzettelijke *veinzerij* en het hooghartig weren van elke vorm van communicatie. (*HP/De Tijd* 3-1-92, p. 44)

Instantieel? Niet-instantieel? Als er geen 'harde' criteria zijn (meervoud, diminutief), dan is de grens tussen deze beide toepassingsvormen van nomina actionis vrij vaag. Zie ook het volgende citaat:

(111) Paulos laat nu zien dat je met iemand die Aids heeft een jaar lang elke dag kunt neuken vóór de kans dat je het zelf hebt groter dan een half wordt. Mij lijkt die hele *rekenarij* onzin om de eenvoudige reden dat je, wanneer de ander Aids heeft, al helemaal geen zin meer hebt met hem of haar te neuken. [...] Maar, zoals ge-

zegd, met het rekenwerk heeft het verder niets te maken. Dat is bij Paulos in goede handen. (*Volkscrant*, 30-9-89, p. 29)

Is *rekenarij* hier 'het rekenen' of is het hier instantieel gebruikt (of misschien zelfs resultatief; zie verderop)? Los van dergelijke twijfelgevallen is het onderscheid echter meestal vormelijk en semantisch duidelijk aanwijsbaar.

De instantiële toepassing van de nomina actionis geeft soms aanleiding tot metonymische overdracht. De abstracta kunnen ook worden gebruikt om naar concretere zaken te verwijzen. Deze mogelijkheid behandel ik onder (VII) en (X).

- **(III)** Het frequentatieve betekeniselement van de nomina actionis kan, afhankelijk van de handeling, ook leiden tot een andere interpretatie. 'Voortdurend X-en' kan, maar hoeft niet negatief te zijn. Iets dat men vaak doet, kan ook een gewoonte zijn, een hobby of zelfs een beroep. Hierboven, onder (95), heb ik al citaten met *schrijverij* gegeven waarin deze betekenistoepassing gerealiseerd is. 'Het schrijven' heeft hier een habitueel karakter, het is iets dat men uit liefhebberij, als hobby doet of zelfs beroepsmatig. De *-erij*-afleiding dient in deze gevallen als aanduiding van 'het geheel van activiteiten en zaken die met X verbonden zijn', als aanduiding voor de hobby, het vak, het bedrijf, het beroep. Vaak kan men ook een omschrijving als 'het X-wezen' of 'de X-wereld' gebruiken, zoals bijvoorbeeld GWHN (1991) dat doet voor *voetballerij*: "0.1 het voetballen 0.2 de voetbalwereld". Voorbeelden van deze tweede betekenistoepassing heb ik al eerder gegeven (vergelijk de citaten op pagina 42 en 145). Ook in de volgende bewijsplaats wordt het woord op deze manier gebruikt:

(112) Arnold Mühren – een sierraad voor de *voetballerij*. (TV, Ned. 3, *Studio Sport*, 21-05-89)

Ook bij andere sporten dient de *-erij*-afleiding wel als aanduiding, als naam voor 'het X-wezen, de X-wereld', de sport dus en de hele organisatie eromheen:

- (113) Zelfs u als buitenstaander zult weten dat er nu bijna twaalf jaar geleden een atleet was die Flosbury heette, en die zich in de *hoogspringerij* onsterfelijk heeft gemaakt door een totaal andere sprong te doen. (INL *Taaldatabank*)

Ook andere bedrijven [...] meldden dat hun naam ten onrechte werd verbonden aan de *racerij* van Adams. (*NRC Handelsblad* 29-8-94, p. 13)

De organisatie is toch nog niet goed geregeld in de Duitse *schaats-erij* (TV, Ned. 3, *Studio Sport*, 19-1-92)

Zoetemelk mocht een tegenonderzoek laten instellen, maar kwam bij hetzelfde laboratorium uit. Een tuchtcommissie of een commissie van beroep kent de *wielrennerij* in dergelijke gevallen niet. (INL *Taaldatabank*)

Deze betekenis-toepassing komt niet alleen in de sportsector voor. Ter illustratie twee voorbeelden met *vliegerij* ('het vliegwezen'):

(114) De Fokker 70, het toekomstige toestel voor de koninklijke familie kwam de prins groeten. De 83-jarige prins heeft al eerder afscheid genomen van de *vliegerij*, maar vanmiddag voerden zijn vliegvrienden een show voor hem op. (INL *38 miljoen woorden corpus*)

De *vliegerij* was in de beginfase omgeven met een gevoel van romantiek. (INL *38 miljoen woorden corpus*)

Als het basiswerkwoord een activiteit aanduidt die (ook) professioneel wordt uitgeoefend, kan het zelfstandig naamwoord op *-erij* vaak worden toegepast op dat 'beroep', op het 'vak'. Ook deze betekenis vindt men wel eens in de woordenboeken terug. Vergelijk bijvoorbeeld het GWHN (1991): *bakkerij* - "0.2 het vak van bakker", *brouwerij* - "0.2 beroep, vak van een brouwer", enz.

Ook *fokkerij* kan in deze betekenis worden gebruikt, zoals de volgende bewijsplaatsen laten zien:

(115) Daarom is de *fokkerij* zo'n mooi vak. (TV, Ned. 3, RVU, 20-08-89)

Een korte geschiedenis van de *fokkerij* leert dat tot de jaren '20 het Nederlandse paard een koetspaard was. (INL *NRC-corpus*)

In het tweede citaat kan men *fokkerij* ook interpreteren als algemene aanduiding voor 'het vak', als aanduiding voor voor een hele bedrijfstak. Hier kan men dan weer de omschrijving 'de X-wereld, het X-wezen' op toepassen. Vergelijk ook:

- (116) Vooral vanwege de verscheping van Heineken-bier naar de VS – voor de Nederlandse *brouwerij* de belangrijkste exportmarkt (INL *NRC-corpus*)

Soms wordt *fokkerij* wel eens verbonden met een voorzetselvoorwerp, waardoor het woord toch de ‘handeling’-betekenis (‘het fokken’) lijkt te hebben:

- (117) Het Koninklijk Warmbloedpaardenstamboek Nederland (KWPN) wist zelfs te melden dat de *fokkerij* van spring- en dressuurpaden inmiddels een van de pijlers vormt van onze economie. (INL *NRC-corpus*)

In werkelijkheid rustte hij niet en bouwde een *fokkerij* van paarden op die zelfs politiek Den Haag in vervoering bracht. Zijn nieuwe uitdaging was het fokken van de beste springpaarden [...] (INL *NRC-corpus*)

Maar ook hier gaat het om ‘het fokken als vak’, wat vooral ook duidelijk wordt door de contrastering van *fokkerij* en *het fokken* in het tweede citaat.

In deze betekenis correspondeert met de *-erij*-afleiding een afleiding op *-er*, een nomen agentis, afgeleid van het corresponderende werkwoord. Ook deze nomina agentis hebben echter een betekenispecialisatie ondergaan: een *bakker* is over het algemeen niet ‘iemand die bakt’, maar ‘iemand die professioneel bakt’; een *hoogspringer* is niet ‘iemand die hoog springt’, maar ‘iemand die het hoogspringen als sport beoefent’; enz. De betekenis van de *-erij*-afleidingen kan ook worden gerelateerd aan deze nomina agentis (‘het vak/beroep van een X-er’).

Connotatief zijn deze afleidingen, in tegenstelling tot de hiervoor besproken ‘echte’ nomina actionis, over het algemeen neutraal. Ook dit heeft uiteraard te maken met de aard van de grondwoorden, die zelf eveneens neutraal zijn. Hooguit krijgt zo’n afleiding eens een spottende, geringschattende bijmaak, zoals we hierboven bij *schrijverij* gezien hebben (vergelijk de citaten onder 95). Als men echter de ‘handeling’-betekenis actueert (‘het voortdurend X-en’), dan wordt zelfs een woord als *bakkerij* connotatief negatief: “Ik ben die bakkerij van jou spuugzat!” De connotatieve interpretatie wordt dus gestuurd door de context.

- **(IV)** Nauw verwant met de ‘vak/hobby/beroep’-betekenis is de toepassing van een *-erij*-afleiding op een ‘bedrijf’. Vergelijk weer het GWHN (1991): *kwekerij* - “**0.2** [...] bedrijf waar gewassen gekweekt worden” of *brouwerij* - “**0.1** bedrijf van een brouwer”. Voorbeelden van *brouwerij* in deze betekenis:

(118) U komt van Philips en zit nu bij een *brouwerij*. (INL *NRC-corpus*)

Het is voorlopig de laatste in een reeks verkopen van Allied Domecq, dat al eerder de Nederlandse bierbrouwerij Oranjeboom verkocht aan Interbrew, de grootste Belgische *brouwerij*. (INL *NRC-corpus*)

Deze betekenistoepassing is concreter dan de hiervoor besproken, wat zich onder andere uit in de mogelijkheid tot meervoudsvorming.

(119) Het aantal *brouwerijen* in Nederland is na de Tweede Wereldoorlog verder afgenomen van 83 naar een twintigtal nu. Dat betekent overigens niet dat er in Nederland minder bier geproduceerd wordt. Zestien *brouwerijen* exporteerden in 1993 bijna 8 miljoen hectoliter. Daarmee is Nederland de grootste bierexporteur ter wereld. (INL *NRC-corpus*)

“Van de traditionele grootschalige textielindustrie is nu weinig over. *Spinnerijen* en *weverijen* met als eindprodukt de rollen stof voor confectie, gordijnen en andere alledaagse produkten zijn in Nederland nauwelijks meer te vinden”, zo schrijft auteur Ed Lof (INL *NRC-corpus*)

Ook diminuering is mogelijk:

(120) De grote Amerikaanse universiteiten bestaan vaak uit kleinere ‘colleges’ met elk hun eigen *drukkerijtjes*. (INL *NRC-corpus*)

Wie zoveel vrienden in de ban doet houdt ten slotte ook geen uitgever meer over. In 1976 richtte Meijer daarom zijn eigen *uitgeverijtje* op dat hij met zijn vrouw Lies (hoofdpersoon in Ischa Meijers hartverscheurende Brief aan mijn moeder) bestierde (INL *NRC-corpus*)

Als aanduiding voor een bedrijf vindt men dergelijke *-erij*-afleidingen ook vaak in combinatie met een eigennaam, de naam van het bedrijf dus:

(121) “In Tilburg heb je nu nog *weverij* Mommers”, vertelt De Roode. (INL *NRC-corpus*)

Wasserij Spoli kreeg nog niet zo lang geleden een grote order voor het reinigen van beddegoed van Center Parcs (INL *NRC-corpus*)

Ook in de 'bedrijf'-betekenis correspondeert een *-erij*-afleiding niet alleen met het basiswerkwoord, maar ook met een nomen agentis: 'iemand die beroepsmatig X-t'. Connotatief zijn deze *-erij*-afleidingen volstrekt neutraal.¹⁵⁸

- **(V)** Een secundaire metonymische uitbreiding vinden we in het volgende citaat:

(122) De Leuvense *brouwerij* Interbrew zegt in het jaarverslag te maken te hebben met een belangrijke tegenslag in de distributie. (INL *NRC-corpus*)

Op basis van de 'bedrijf'-betekenis kan *brouwerij* ook agentief worden gebruikt voor de personen die in zo'n bedrijf werken, voor de 'personen die (beroepsmatig) betrokken zijn bij het X-en'. In dit geval gaat het om de leiding/directie van het bedrijf, maar in een zin als *De brouwerij staakt* gaat het om de werknemers. Deze betekenistoepassing zien we ook in het volgende citaat:

(123) De *drukkerij* legt de laatste hand aan het rapport. Het is letterlijk last-minute-werk, maar het is tijdig gereed. (INL *NRC-corpus*)

Als zo'n *-erij*-afleiding agentief wordt gebruikt, gaat dat altijd gepaard met een collectief betekenselement. Het gaat niet om 'iemand die X-t', maar om 'zij die X-en' of beter: 'zij die beroepsmatig betrokken zijn bij het X-en'

Een soortgelijk collectiverend betekenisaspect vinden we ook bij de hiervoor besproken betekenissen 'vak/organisatie' of 'bedrijfstak'. Vergelijk een zin als 'Zijn dood is een zwaar verlies voor de Nederlandse *voetballerij/ brouwerij*', waar de *-erij*-afleiding ook naar een collectief verwijst.

- **(VI)** Een tweede 'sub-metonymie', een metonymische uitbreiding die uitgaat van de 'bedrijf'-betekenis, is de locatieve: als de (professionele) handeling van een nomen actionis gebonden is aan een bepaalde plaats, dan kan men deze afleiding vaak concreet gebruiken om die '(werk-)plaats' (terrein, gebouw(en)) aan te duiden. Weer voorbeelden van *brouwerij* in deze betekenistoepassing:

(124) Vroeger stond er *brouwerij* aan *brouwerij*, in de zeventiende en achttiende eeuw toen dat een bloeiende bedrijfstak was in

158) De ietwat negatieve connotaties van de afleidingen onder (120) zijn het gevolg van de diminuering. Vgl. daarvoor Bakema, Defour & Geeraerts (1993).

Haarlem; de schuiten meerden aan met vaten duinwater. (INL *NRC-corpus*)

De nieuwe *brouwerij* wordt gebouwd nabij de hoofdstad Yangon en krijgt een aanvangscapaciteit van 140.000 hectoliter die kan worden uitgebreid tot 450.000 liter. (INL *NRC-corpus*)

In het tweede citaat ziet men dat beide betekenissen van de afleiding geactueerd worden: 'locatief' ("...wordt gebouwd...") en 'bedrijf' ("...krijgt een aanvangscapaciteit..."). Andere voorbeelden van de betekenis 'werkplaats' zijn:

(125) In de *drukkerij* van de Perscombinatie in Amsterdam is vanochtend brand uitgebroken na een ontploffing. (INL *NRC-corpus*)

Uit *kwekerijen* ontsnapte Amerikaanse rivierkreeftjes hebben ervoor gezorgd dat de in Nederland inheemse rivierkreeftjes uit de meeste binnenwateren zijn verdwenen. (INL *NRC-corpus*)

De tot nu toe besproken betekenissen zijn zeer frequent vertegenwoordigd bij de deverbale *-erij*-afleidingen. Ik kom nu bij de minder centrale gebruikswijzen.

- **(VII)** Hierboven bij de bespreking van *schrijverij* hebben we al gezien dat deze deverbale *-erij*-afleiding ook kan worden toegepast op 'het resultaat van schrijven'. Ook andere afleidingen kunnen op deze manier worden gebruikt. Ze verwijzen dan naar 'iets dat door X-en ontstaat', naar het resultaat van de door het werkwoord genoemde handeling. In de terminologie van Taeldeman (1985a en 1990) is zo'n resultaat het 'effect-object'. Dit resultaat kan concreet (zichtbaar/tastbaar) zijn, maar het kan ook gaan om minder concrete resultaten (die bijvoorbeeld alleen 'mededeelbaar' zijn). Vergelijk voor dit laatste bijvoorbeeld:

(126) Ik had Giuseppe mijn *dromerijen* toevertrouwd, en enkele motieven daaruit gebruikte hij zo nu en dan in zijn verhalen om mij extra te boeien (INL *Taaldatabank*)

Hadden zelfs haar *piekerijen* onvoldoende eigenheid om overeind te blijven als ze met andere vergeleken werden? (Renate Dorrestein, *Vreemde streken*. 7de druk, als Pandora pocket, p. 109)

De toepassing op concrete resultaten vinden we in de volgende citaten:

- (127) En de muren van het tweede trapgedeelte werden bekleed met een papier waar verbleekte 18de eeuwse herdersfiguurtjes op staan afgebeeld. Van onder tot boven is het een smaakloze *knoeierij*. (INL Taaldatabank)

Deze anecdotische *mijmerij* verscheen in mijn tweede bundeltje *Het witte zeil*. (INL Taaldatabank)

Binnenkort zal een wetenschappelijke editie van *The Complete Works of Oscar Wilde* het licht zien, en onlangs werd al een recent ontdekt pastoraal *rijmelarijtje* ('But my love is far away; / So I sing ah! Well a-day!') in Engeland met gepast ontzag vooruit gepubliceerd. (INL NRC-corpus)

Voor *-erij*-afleidingen is deze betekenistoepassing over het algemeen niet gelexicaliseerd.¹⁵⁹ Het gaat om opzettelijk overdrachtelijk gebruik. Voor *rijmelarij* is de resultatieve betekenis misschien nog enigszins 'gewoon' (en ook opgenomen in bijvoorbeeld GWHN (1991): "dichtwerk zonder kunstwaarde"), maar voor een woord als *mijmerij* zeker niet. Een uitzondering in dit opzicht vormt *schilderij*. Voor deze afleiding is de resultatieve betekenis de centrale betekenis en ze kan hooguit nog bij uitzondering als nomen actionis worden gebruikt.¹⁶⁰

Net als de nomina actionis zijn ook de afleidingen met een resultatieve betekenis connotatief (zeer) negatief als het basiswoord al een negatief betekenselement heeft (*knoeierij*, *rijmelarij*). Maar ook bij minder negatieve of neutrale basiswoorden (*schrijverij*, *mijmerij*) heeft de *-erij*-afleiding vaak iets geringschattends of een ander soort negatieve bijmaak.

- (VIII) Een verdere metonymische uitbreiding van de instantiële lezing van nomina actionis kan men aanduiden als 'middel'.¹⁶¹ Hiertoe behoren gebruikswijzen die het object aanduiden waarmee de door het werkwoord uitgedrukte handeling verricht wordt. De parafrase luidt: 'iets waarmee/wardoor iemand X-t'.

159) Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld *-ing*, waar de resultatieve betekenis voor veel afleidingen wél gelexicaliseerd is (bijv. *tekening*, *samenvatting*, *afbeelding* enz.). Vgl. Devos (1990).

160) *Schilderij* is echter ook in andere opzichten uitzonderlijk (frequentie, geslacht; zie ook p. 164, noot 143).

161) Men zou hier ook kunnen denken aan 'instrumentalis', maar deze term wordt over het algemeen geassocieerd met 'concrete machines/apparaten/toestellen waarmee men X-t' (vergelijk woorden als *gieter* of *zaag*). Vgl. hiervoor ook Moerdijk (1990a:115/116).

Deze betekenistoepassing komt bij de afleidingen op *-erij* meestal erg ‘gewild’ over. Vergelijk de volgende voorbeelden:

(128) De pronkkamers wedijveren met elkaar om de wulpste verguldsels, de sierlijkste wanddecoraties en de meest fijnmazige gobelins. En tussen al die *opschepperijen* liggen kamers en trappenhuisen die zich nog het best laten vergelijken met vervallen fietsenstallingen. (INL NRC-corpus)

Hij weet het toeval te verbeelden, het alledaagse een stralende allure te geven. Als hij een vriend portretteert blijven *vleierijen* in verf achterwege, *vleierijen* die het voorafgaande tijdperk van pruiken en poeder zo kenmerkte. (INL NRC-corpus)

Met pietluttigheden en regelrechte *treiterijen* moet de redactie van *Het Joodsche Weekblad* van de bezetters de voorpagina vullen. (*Trouw* 4-7-92, Z & Z, p. 5; onderschrift bij een foto van zo’n voorpagina)

Ook in deze betekenis zijn de deverbale *-erij*-afleidingen connotatief negatief.

Als het niet (zoals in de zojuist geciteerde gevallen) om concreta gaat, wordt de grens tussen de ‘middel’-betekenis en het gebruik als instantieel nomen actionis erg vaag. Neem dit citaat:

(129) Garagehouders werden verplicht hun complete lijsten met auto-onderdelen in het Catalaans te vertalen. Ambtelijke *pesterijtjes* als er wordt getreuzeld bij het herinvoeren van het Catalaans. (INL NRC-corpus)

Zijn die *ambtelijke pesterijtjes* ‘gevallen van pesterij’ of gaat het om ‘middelen om te pesten’? Een eenduidige analyse lijkt me in zo’n geval niet mogelijk.

- **(IX)** Incidenteel kan een *-erij* afleiding ook worden toegepast op het concrete object dat passief bij de door het werkwoord genoemde handeling betrokken is (in de terminologie van Taeldeman 1985a en 1990 het ‘affect-object’). Deze betekenis kan men omschrijven als ‘iets dat men X-t’, ‘iets dat men kan X-en’ of ‘iets om te X-en’. Een afleiding die wel vaker in deze betekenis wordt gebruikt, is *liefhebberij*:

(130) [...] dat het een overwegend kapitaalkrachtige groep betreft die de liefde voor de watersport kan combineren met een respecta-

bele bankrekening. Een pleziervaartuig is tenslotte geen goedkope *liefhebberij*. (INL *NRC-corpus*)

Van een *liefhebberij* voor een handjevol mensen is het wildwater-varen uitgegroeid tot een sport waaraan zich in Nederland ruim honderdduizend mensen hebben aangesloten (INL *NRC-corpus*)

Verder is deze betekenistoepassing voor zover ik zie alleen voor *eterij* en *snoeperij* enigszins gewoon. We vinden haar bij deze woorden ook in Van Dale (1992): *eterij* – “etenswaar: *en nu is de eterij gedaan, is alles op*”; *snoeperij* – “iets dat geschikt is om gesnoept te worden, syn. *zoetigheid, lekkernij*”.¹⁶² De andere voorbeelden die ik heb kunnen vinden, lijken secundair, kennelijk naar analogie van *eterij*, te zijn gebruikt.

- (131) Eerst gaan we inkopen doen, een heleboel lekkers, *eterij* en *drinkerij*, en gezelligs, alles zo overvloedig mogelijk (INL *Taaldata-bank*)

De kosten van de drank en *vreterij* waren er nu volledig uit. (INL *Taaldata-bank*)¹⁶³

Connotatief zijn deze afleidingen negatief, terwijl *liefhebberij* (ook) min of meer neutraal kan worden gebruikt (*liefhebberij* is echter in al zijn betekenissen sterk gelexicaliseerd). Ook hier zien we weer dat de afleiding soms een collectiverend betekenisaspect heeft (één biefstuk is geen *eterij*).

- (X) Een laatste groep van concrete toepassing van (instantiële) nomina actionis vormen die afleidingen die verwijzen naar een ‘gelegenheid waarbij ge-X-d wordt’, zoals (*hard*)*draverij*. Het gaat daarbij om een concreet, georganiseerd evenement, zoals de volgende citaten duidelijk maken.

- (132) Vrijdagmiddag organiseerde de buurtvereniging ‘Oosterboer’ een *hardrijderij* op schaatsen voor de kinderen (beneden 16 jaar) van de leden, een wedstrijd welke door het mooie weer en de prachtige baan prima is geslaagd. (INL *38 miljoen woorden corpus*)

162) Veel gangbaarder zijn echter in deze betekenis *eten* en *snoep*. Diachroon hoort waarschijnlijk ook *snuisterij* bij deze groep. Synchron is dit woord echter gelexicaliseerd en de precieze relatie met het grondwoord (*snuisteren*) is onduidelijk.

163) Eventueel kan men *vreterij* hier ook beschouwen als nomen actionis: ‘de kosten die (de handeling van) het vreten veroorzaakt heeft’, maar de concrete betekenis lijkt me meer voor de hand te liggen.

Terwijl ik dit boek schreef, heb ik deelgenomen aan een interessante, maar op den duur nogal misselijk makende *proeverij* van een groot aantal sinaasappelkeuren. (INL *Taaldatabank*)

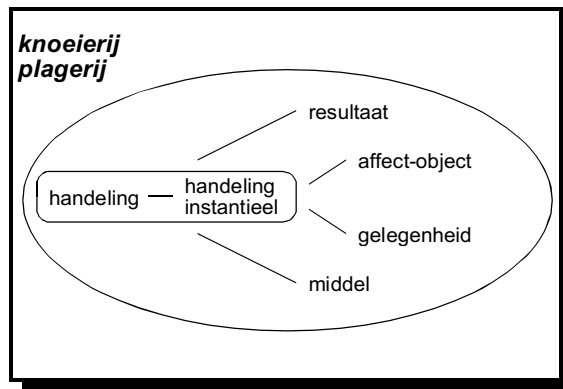
Een vergelijkbare betekenis hebben volgens Van Dale (1992) ook woorden als *eterij* ('etentje'), *vreterij* ('(vulg.) eterij, vreetpartij'), *drinkerij* ('drinkgelag') of ook *vechterij* ('vechtpartij'), maar ik heb voor deze betekenistoepassing geen bewijsplaatsen in de diverse corpora kunnen vinden. Ook *loterij* hoort bij deze betekenisgroep, als men *loterij* tenminste als deverbale afleiding wil beschouwen.

Samenvattend geef ik nog een overzicht van de besproken betekenis mogelijkheden van deverbale *-erij*-afleidingen:

	betekenis	meervoud, diminutief	connotatie
I	nomen actionis (niet-instantieel): 'het (voortdurend) X-en'	nee	negatief
II	nomen actionis (instantieel): 'instantie/geval van X-en'	ja	negatief
III	hobby/vak/beroep/bedrijfstuk: 'het X-wezen', 'de X-wereld'	nee	neutraal (soms neg., spottend)
IV	bedrijf: 'instantie waar (professioneel) ge-X-d wordt'	ja	neutraal
V	agentief: 'zij die X-en, die beroepsmatig betrokken zijn bij het X-en'	ja	neutraal
VI	locatief: '(werk)plaats waar men beroepsmatig X-t'	ja	neutraal
VII	effect-object: 'resultaat van X-en'	ja	negatief
VIII	middel: 'dat wat X-t', 'dat waarmee men X-t'	ja	negatief
IX	affect-object: 'dat wat men X-t', 'iets om te X-en'	ja	negatief
X	'gelegenheid waarbij ge-X-d wordt'	ja	neutraal (evtl. ook negatief)

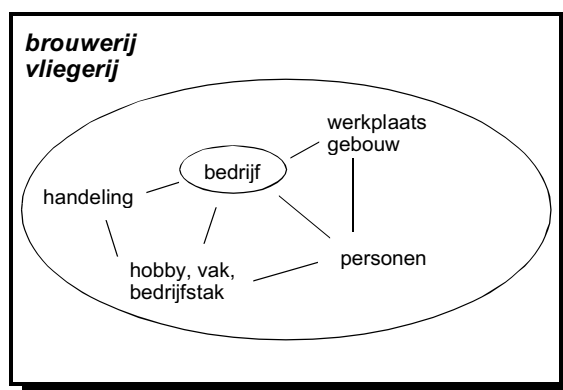
Op basis van deze gegevens kunnen voor de deverbale *-erij*-afleidingen in het hedendaags Nederlands twee metonymische uitbreidingspatronen worden geschetst. Deze beide ‘handelingsframes’ corresponderen met bepaalde betekenissen van de basiswerkwoorden en de bijbehorende nomina agentis. Ik noem in de schematische voorstellingen van deze frames telkens twee voorbeelden die staan voor (een deel van) de betekenismogelijkheden van het frame.

Het eerste patroon betreft die afleidingen die corresponderen met werkwoorden die een menselijke handeling uitdrukken. Veelal gaat het hierbij om connotatief negatieve werkwoorden die bovendien soms een frequentatief betekeniselement hebben. Er is in verreweg de meeste gevallen een corresponderend nomen agentis, een persoonsnaam die vaak eveneens negatieve connotaties kent. De kernbetekenis van de afleiding op *-erij* kan men omschrijven als ‘het (voortdurend) X-en’ of ‘het gedrag van X-er’. Over het algemeen zijn deze afleidingen connotatief negatief, het aangeduide gedrag is geschikt om irritaties op te wekken. Ik stel voor deze afleidingen het volgende handelingsframe voor:

Het tweede handelingsframe betreft afleidingen van werkwoorden die een activiteit aanduiden die als hobby, vak, beroep wordt uitgeoefend. Deze werkwoorden zijn connotatief neutraal. Het corresponderende nomen agentis verwijst naar ‘iemand die het X-en als vak, hobby, beroep beoefent’. Ook deze persoonsnamen zijn connotatief neutraal. De kernbetekenis van de *-erij*-afleiding is in dit geval iets lastiger te bepalen. In conceptueel opzicht zal ook hier de ‘handeling’-betekenis centraal staan, maar als we kijken naar het daadwerkelijke gebruik van de afleidingen, dan blijkt ze een vrij marginale positie in te nemen. Hoewel ook voor een woord als *uitgeverij* de betekenis ‘het uitgeven’ tot de principiële mogelijkheden behoort, wordt het in feite niet in deze betekenis gebruikt. De centrale betekenis verschuift bij deze afleidingen naar ‘bedrijf’. En voor woorden als *voetballerij* is de centrale betekenis evenmin de

‘handeling’-betekenis, maar ‘het X-wezen, de X-wereld’. In de volgende schematische weergave heb ik ‘bedrijf’ in het centrum geplaatst, maar voor een aantal woorden zou dat dus eigenlijk ‘hobby, vak, bedrijfstak’ moeten zijn. Het hele frame is in connotatief opzicht min of meer neutraal.

Deze twee schema's representeren de beide belangrijkste betekenis mogelijkheden van deverbale *-erij*-afleidingen en hun 'metonymisch potentieel'. In het tweede geval vormen de verschillende betekenissen een veel hechter metonymisch netwerk dan in het eerste. Terwijl het in het eerste geval vooral gaat om 'binaire' uitbreidingen (van 'handeling' naar X), vormt het tweede frame een echt netwerk, waar de verschillende betekenis onderscheidingen ook onderling duidelijk aan elkaar gerelateerd zijn.

Moerdijk heeft betoogd dat er zoiets bestaat als een handelingsframe voor alle nomina actionis (vergelijk paragraaf 5.3). Ik heb laten zien dat deverbale *-erij*-afleidingen een deel van het 'semantisch potentieel' realiseren dat zo'n algemeen handelingsframe definieert. Afhankelijk van de betekenis van de grondwoorden kunnen we twee sub-frames aanwijzen. Deze frames hebben telkens hun eigen kernbetekenis met daaromheen een aantal metonymische betekenis toepassingen. Waar het om gaat, is dat deze metonymische mogelijkheden niet lexicaal bepaald zijn, maar categoriaal: als men een *-erij*-afleiding wil gebruiken op basis van een werkwoord dat een professionele activiteit aanduidt, zijn alle metonymische mogelijkheden uit het desbetreffende frame direct beschikbaar.

Tegelijkertijd geeft zo'n frame ook de beperkingen weer van de principiële mogelijkheden. Zo hoort bijvoorbeeld ook de 'instrument'-betekenis bij het semantisch potentieel van het algemene handelingsframe (vergelijk een woord als *zender*). Deze betekenis vinden we echter in de *-erij*-frames niet terug. Een woord als *weverij* wordt gebruikt voor onder andere het bedrijf of de plaats, maar niet voor een 'toestel om mee te weven'. En dit geldt niet

alleen voor het woord *weverij*, maar voor alle *-erij*-afleidingen. Het suffix *-erij* wordt dus alleen voor de realisering van een deel van de principiële semantische mogelijkheden gebruikt, door *-erij* te gebruiken vindt een selectie plaats. Andere affixen impliceren andere sub-frames (met andere kernbetekenissen en/of een andere selectie van metonymische betekenissen).¹⁶⁴ We zullen straks zien dat de genoemde betekenismogelijkheden, de beide sub-frames, niet alleen voor deverbale *-erij*-afleidingen gelden, maar tot op zekere hoogte voor alle *-erij*-afleidingen.

Tot besluit een opmerking over een stilistisch verschil tussen de beide frames. Het is opvallend dat de metonymische uitbreidingen van het eerste frame minder frequent voorkomen en dat ze vaak erg ‘opzettelijk’ overkomen. De betekenissen uit het tweede frame lijken veel ‘natuurlijker’ en worden ook veel vaker gerealiseerd. Er zijn dan ook een heleboel afleidingen waarvoor in principe alle betekenismogelijkheden uit dit frame kunnen worden gerealiseerd, al zijn er per woord meestal voorkeuren voor één of twee van de genoemde betekenissen.¹⁶⁵

Het valt op dat er grote verschillen zijn met betrekking tot de ‘token’-frequentie van afleidingen uit de beide frames. De nomina actionis (eerste frame) hebben over het algemeen een betrekkelijk lage gebruiksfrequentie, de frequentie van de ‘bedrijf’-nomina is gemiddeld veel hoger. Ter illustratie van deze verschillen geef ik hier de frequenties van telkens tien (willekeurig gekozen) typische afleidingen voor beide frames in het INL *NRC-corpus*:

(133)	<i>dromerij</i>	6	<i>bakkerij</i>	85
	<i>dweperij</i>	6	<i>drukkerij</i>	143
	<i>huichelarij</i>	10	<i>kwekerij</i>	76
	<i>knoeierij</i>	2	<i>slachterij</i>	34
	<i>pesterij</i>	56	<i>spinnerij</i>	8
	<i>plagerij</i>	8	<i>stomerij</i>	18
	<i>smokkelarij</i>	3	<i>uitgeverij</i>	1162
	<i>toverij</i>	4	<i>wasserij</i>	17
	<i>vleierij</i>	14	<i>weverij</i>	13
	<i>vrijerij</i>	3	<i>zagerij</i>	10

164) Vgl. hiervoor vooral het werk van Johan Taeldeman, onder andere Taeldeman (1985a en 1990).

165) Een (erg geconstrueerd) voorbeeld: *De brouwerij van bier in deze brouwerij wordt door de Nederlandse brouwerij negatief beoordeeld en de brouwerij heeft daarom besloten om de brouwerij te verkopen.* Vooral de eerste *brouwerij* in deze zin komt ‘gek’ over, wat andermaal duidelijk maakt dat zo’n woord niet zo makkelijk in de handlingsbetekenis kan worden gebruikt.

Deze stijl- en frequentieverschillen zijn verklaarbaar vanuit de betekenis van de afleidingen. De nomina actionis van het type *knoeierij* zijn door hun denotatieve en connotatieve betekenis maar beperkt bruikbaar in bepaalde contexten. De pragmatische bruikbaarheid van de 'bedrijf'-nomina daarentegen is veel groter.

Tenslotte: niet alle afleidingen horen exclusief in één van de beide frames thuis. Een voorbeeld is weer *schrijverij*, dat onder andere in de 'resultaat'-betekenis kan worden gebruikt, maar ook in de betekenis 'vak'. Een ander voorbeeld is (*hard*)*draverij* dat de wedstrijd ('gelegenheid') kan aanduiden, maar ook de sport, de 'wereld van het harddraven'. Er zijn dus, met andere woorden, ook metonymische verbanden tussen de frames.

Bovendien kan polysemie van het grondwoord soms ertoe leiden dat een afleiding in beide gebruikssferen terecht komt. Een voorbeeld is *draaijerij* dat zowel kan verwijzen naar de 'werkplaats waar gedraaid wordt' (Van Dale 1992) als ook naar 'het draaien' in een hele andere betekenis, zoals in het refrein van het liedje *Ik kan echt zonder jou* van Ruth Jacott:

- (134) Het is voorbij, ook voor mij,
 dat gelieg en *draaijerij*.
 Ik kan echt zonder jou.

En er is natuurlijk de mogelijkheid om een afleiding als het ware opzettelijk 'over te plaatsen' naar het andere frame door haar in een ongewone context te gebruiken (zoals in het geval van *Vreterij* als naam voor een restaurant in de Amsterdamse Pijp).

5.5 Denominale afleidingen

Afleidingen van zelfstandige naamwoorden kunnen worden ingedeeld in twee groepen: afleidingen van persoonsnamen (type *schurkerij*) of van zaaknamen (type *boekkerij*). Tot de persoonsnamen reken ik hier ook die woorden die alleen metaforisch als persoonsnaam kunnen worden gebruikt, zoals *ezel*. Bij (vooral) het eerste type, de afleidingen van persoonsnamen, kan men om formele redenen weer twee grotere groepen onderscheiden:

- (135) (a) *angsthazerij, draaikonterij, ezelarij, drogisterij, grossierderij*
 (b) *alweterij, boswachterij, filisterij, luchtfietserij, slagerij*

De woorden in (a) zijn afgeleid met behulp van het suffix *-erij*, bij de woorden in (b) krijgen we te maken met een vormelijke complicatie: de basissubstan-

tieven eindigen al op *-er*. Eerder heb ik voorgesteld om in dergelijke gevallen toch uit te gaan van het suffix *-erij*, en dat wil ik ook nu handhaven. De semantische relatie tussen *luchtfietser* en *luchtfietserij* is immers dezelfde als die tussen *angsthaas* en *angsthazerij*. Zoals ik al eerder heb laten zien zijn afleidingen als **filistererij* of **luchtfietsererij* uitgesloten. Hier slaat de ‘horror aequi’ toe: dergelijke woorden zijn (te) moeilijk uitspreekbaar en het streven naar ‘ease of articulation’ leidt ertoe dat ze worden vermeden door taalgebruikers.¹⁶⁶

Een woord als *filister* is ongeleed, de uitgang *-er* hoort bij de stam. Als we voor *filisterij* uitgaan van het suffix *-erij*, dan moeten we voor de vorming ervan denken aan haplogogie: *-ererij* wordt *-erij*. Ook voor *luchtfietserij* of *krachtpatserij* is deze analyse mogelijk, maar men kan hier ook affixsubstitutie aannemen. Hoewel hun grondwoorden gelexicaliseerd zijn en om semantische redenen synchroon misschien zelfs als ongeleed moeten worden beschouwd, kan men namelijk in deze persoonsnamen toch nog duidelijk het verbale grondwoord herkennen (*fietsen*, *patsen*) en ze hebben daarom nomina agentis-kenmerken. In dergelijke gevallen kunnen we dus uitgaan van een dwarsverband tussen nomen agentis en de *-erij*-afleiding, een dwarsverband zoals we dat ook vinden bij de deverbale afleidingen (dus de relatie tussen bijvoorbeeld *knoeier* - *knoeierij*). De hiermee corresponderende vormelijke operatie is dan affixsubstitutie: de vervanging van het ene affix (*-er*) door het andere (*-erij*).

Of dit analyseverschil (haplogogie of affixsubstitutie) voor de taalgebruiker een reëel verschil is, is de vraag. Zoals in het voorafgaande herhaaldelijk opgemerkt, lijkt het waarschijnlijker dat hij/zij zich eerder richt op het resultaat: belangrijk is de vorm van de afleiding zelf. Of deze ontstaat door ‘gewone’ suffigering, door suffigering met haplogogie of door affixsubstitutie, is daarbij onbelangrijk. Voor het ‘zien’ van analogieën is de morfologisch correcte analyse van secundair of geen belang. Vorm- en betekenisovereenkomst moet er zijn, en die is er ook: *knoeier* : *knoeierij* = *krachtpatser* : *krachtpatserij* = *filister* : *filisterij* enz. Of deze vormovereenkomst (*-er* : *-erij*) correspondeert met de morfologische structurering (met morfemen) is kennelijk niet relevant. Een klankovereenkomst die gepaard gaat met een betekenisovereenkomst (*-er*, ‘persoonsnaam’) is voldoende om woorden als *filister* en *krachtpatser* te identificeren als (mogelijke) grondwoorden.

Ik zal nu de betekenisomogelijkheden van desubstantivische *-erij*-afleidingen bespreken. Daarbij zal ik rekening houden met de hierboven genoemde tweedeling met betrekking tot de basissubstantieven: persoonsnamen en zaaknamen.

166) Vgl. voor de ‘horror aequi’-verklaring ook paragraaf 4.3.1, vooral p. 135 e.v.

- (I) Denominale *-erij*-afleidingen verwijzen naar menselijke handelingen. Er is weer een frequentatief betekenselement: ze duiden niet één handeling aan, maar herhaalde handelingen. Het gaat om een menselijk gedrag of gedragspatroon. De eerste betekenisomschrijving is dus ‘gedrag van een X’ (waarbij X dan weer staat voor het grondwoord), zoals in de volgende voorbeelden:

(136) [Boons] moed, zijn verbeterheid, zijn idealisme, zijn grenzeloze naïviteit, zijn perioden van moeheid, zijn soms gênante *hanswors-terij*, zijn verlegenheid [...] (J. Brouwers, *Vlaamse leeuwen*. Arbeiderspers 1994, p. 438)

Benigni is een komiek, die beroemd werd dank zij hilarische rollen in de films *Down by Law* en *Night on Earth* van de Amerikaan Jim Jarmusch. Na Jarmusch liet hij zich kennen als een schreeuwerige clown die snel vervalt tot vermoeiende *lolbroekerij*. (INL NRC-corpus)

Het werk van internationale organisaties krijgt op deze manier het karakter van *luchtfietserij*. De instanties treden handelend op, maar zij kunnen de openbare mening niet meer overtuigen van hun *raison d'être*. (INL NRC-corpus)

De Franse koning Hendrik IV had graag een erotisch horloge op zak. Volgens de overlevering liet ‘s mans reputatie op het gebied van drankzucht, vechtlust en *schuinsmarcheerderij* zich met die van geen ander vergelijken. (INL NRC-corpus)

Maar deze regering gebruikt haar functies om zo vlug mogelijk geld te verdienen. Dat vind ik misdaad. Dat noem ik *smeerlapperij*. (INL NRC-corpus)

Tegenwoordig wordt er heel wat aan *waaghalzerij* gedaan. Misschien omdat ons leven te veilig, en daardoor te saai, is geworden. (INL NRC-corpus)

Deze citaten maken duidelijk dat de betekenisomschrijving nog kan worden gepreciseerd. De grondwoorden verwijzen namelijk ook al naar een bepaald gedrag, het zijn persoonsnamen, die iemand op grond van z'n gedrag typeren. Zo is bijvoorbeeld een *lolbroek* volgens Van Dale (1992) “iem. die voortdurend en op goedkope wijze grappig wil zijn”. De persoonsnamen die de basis vormen voor een dergelijke denominale *-erij*-afleiding zijn vaak connotatief negatief en deze negatieve connotaties vindt men dan ook bij de corresponderende *-erij*-afleiding. Een betere betekenisomschrijving is dus: ‘(irritant)

gedrag zoals dat kenmerkend is voor iemand die men X noemt of kan noemen’.

Niet altijd kan een denominale afleiding eenduidig worden gerelateerd aan een persoonsnaam. Soms correspondeert er namelijk ook nog een ander zelfstandig naamwoord mee, zoals in het geval van *egotripperij*. Het is dan ook de vraag of dit woord is afgeleid van *egotripper* of van *egotrip* (of eventueel zelfs van het corresponderende werkwoord *egotrippen*). De kern van dit paradigma lijkt in ieder geval het aan het Engels ontleende *egotrip* te zijn. *Egotrip* wordt in Van Dale (1992) omschreven als “activiteit die men uitsluitend verricht ter wille van zichzelf, ter verhoging van het zelfgevoel”; het woord duidt dus zelf al een ‘handeling, gedrag’ aan. *Egotripperij* voegt daar nog het frequentatieve betekenselement aan toe (waardoor de activiteit connotatief nog negatiever wordt):

(137) Maar dat een zichzelf respecterende omroep het aandurft een talkshow te presenteren onder de naam ‘Berg’ is wel de grootste belediging die de doorsneekijker kan worden aangedaan. Onder het mom mensen te presenteren die enig licht zouden kunnen werpen op een interessant sociaal fenomeen, laat Berg naar zichzelf kijken en etaleert hij schaamteloze *egotripperij*, banale simplificaties, maar vooral genante domheid door wezenlijke desinteresse voor zijn gasten. (*Trouw* 20-3-92, bijlage, p. 2)

Van der Heijden spreekt van “*egotripperij*” en “onverantwoord gedrag”. De gewraakte behandeling “bestaat niet eens” in de richtlijnen voor welke vorm van fysiotherapie dan ook. (INL NRC-corpus)

Natuurlijk verwijst *egotripperij* hier naar het gedrag van een *egotripper*. Maar voor een adequate betekenisparafraze kan men het woord net zo goed relateren aan *egotrip* (of zelfs aan de ‘Rückbildung’ *egotrippen*).

Er zijn meer voorbeelden van denominale afleidingen ter aanduiding van een gedrag op basis van een niet-persoonsnaam, zoals *poppenkasterij* dat in Van Dale (1992) wordt omschreven als “dwaze, overdreven plichtplegingen of vertoning”:

(138) ‘De biograaf’, zei Sigmund Freud, kenner van de menselijke ziel, ‘veroordeelt zichzelf tot leugens, geheimhouding, *poppenkasterij*’. (Martin van Amerongen, *Mijn leven zijn leven; over biografieën, autobiografieën, hagiografieën en anti-biografieën*. Amsterdam, 1993, p. 7)

- **(II)** Net als bij de deverbale nomina actionis vindt men ook bij woorden afgeleid van een persoonsnaam een ‘instantiële’ betekenistoepassing: ‘keer dat iemand het gedrag van een X vertoont’. Ook hier ziet men weer dat deze betekenistoepassing meervoudsvorming mogelijk maakt:

(139) [...] om hen te beschermen tegen de invloeden van ‘vagebonderende’ personen of medegevangenen die zich al vaker schuldig hadden gemaakt aan ‘*dieverijen*’ of ernstiger delicten. (INL NRC-corpus)

Zelfs een beroemde landgenoot als Popeye the Sailorman is op de zwarte lijst gezet. Niet vanwege die spinazie-vol-nitraat, maar om het pijpje dat hij tijdens zijn *krachtpatserijen* pleegt op te steken. (*De Groene Amsterdammer* 19-2-92, p. 5) [over de Amerikaanse anti-rook-campagne]

Integendeel: de geschiedenis van het christendom kent vele *schurkerijen* en gewelddadigheden. Het is banaal om te zeggen dat een christenmens beter is dan een ongelovige. (INL NRC-corpus)

Honderden pagina’s lang weet Alesjkovski zijn scheldkanonnades vol te houden, zonder ook maar een moment te verslappen. En wat meer is, zijn spervuur van grofheden, schimpscheuten en *smeerpijperijen* dient er niet voor om een of ander gelijk binnen te halen, om het eigen, op de tenen getrapte ego overeind te helpen of om zomaar een beetje de clown uit te hangen. (*Trouw* 10-6-94; recensie van Antoine Verbij)

“We willen een openbare analyse van de *zwijnerijen* van dit bedrijf maken”, zei Storace. Hij is inmiddels aan een “inspectiereis” begonnen langs de regionale kantoren (INL NRC-corpus)

Zwijnerij laat zien dat men ook afleidingen kan vormen op basis van substantieven die alleen metaforisch als persoonsnamen kunnen worden gebruikt. *Smeerpijperij* zou men in dit citaat misschien ook kunnen interpreteren als ‘het resultaat van ‘smeerpijperig’ gedrag’. Deze resultaat-lezing is echter duidelijker als we te maken hebben met concreta (zie de volgende groep).

- **(III)** In de volgende bewijsplaatsen duidt de *-erij* afleiding een concreet ‘resultaat van de activiteiten/het gedrag van een X’ aan.

- (140) “Na een tijdje ontspoot het ritme en voor mij lijkt dat veel op de muziek van Guus Janssen.” Eckhardt benadrukt dat de *nieuwlichterijen* voor Ives geen doel op zich waren, maar voortvloeiden uit de verhalende inhoud van de muziek. (INL NRC-corpus)

Aan het glas van zijn jus d’orange zaten van die korrelige randjes. Niemand wou het beetpakken, maar we konden zijn *smeerkezerij* ook niet laten staan voor Maureen of Doreen. (Renate Dorrestein, *Een sterke man*. Amsterdam, 1994, p. 163)

Hotel Bellevue heeft een prachtige, wat nuffig modern ingerichte eetzaal, vanzelfsprekend aan het water en de gasten kunnen dan ook hun ogen niet van de rivier afhouden. Dat verklaart wellicht de *smeerlapperij* op ons bord. De tanker ‘Astronaut Waspik’ eist de aandacht op in de bocht, waarom zal de kok zich dan nog uitsloven, denkt-ie, het lepelt wel naar binnen. (*Vrij Nederland* 8-6-91, p. 32)

Ook hier is meervoudsvorming mogelijk, en ook hier zijn de afleidingen (en hun grondwoorden) connotatief negatief.

- (IV) Een belangrijke betekenistoepassing van de deverbale afleidingen was ‘vak, hobby, beroep, bedrijfstak’. Bij sommige denominale afleidingen vinden we een vergelijkbare betekenis. Zo omschrijft Van Dale (1992) *advocaterij* als “(scherfs. of min.) ben. voor de uitoefening van het beroep van advocaat”. En voor *soldaterij* vinden we in dat woordenboek: “het soldaat-zijn; – al wat op de militairen betrekking heeft”. Ook *juristerij* kan men in de betekenis ‘uitoefenen van het beroep van jurist’ gebruiken (eerste citaat) en als aanduiding voor ‘de juristen-wereld’ (tweede citaat):

- (141) [...] wat heeft zij van al die dorre *juristerij* voor het leven toch meegekregen. (INL NRC-corpus)

Ook in Nederland wordt dezer dagen een steuncomité opgericht uit kringen van schrijvers, uitgevers, politieke partijen, bedrijfsleven, *juristerij*, kerk etcetera. (INL NRC-corpus)

Ook *valkerij* hoort bij deze groep. Het woord duidt meestal een ‘vak’ aan, zoals in het volgende citaat:

- (142) [...] maar toch beschouwt Staffhorst zich als professioneel valkenier. “Ik ben beroeps in de zin dat ik fulltime de *valkerij* bedrijf.

Ik richt roofvogels af, voor anderen en voor de *valkerijcursus* die ik verzorg en voor demonstraties.” (INL *NRC-corpus*)

Deze afleiding is in morfologisch opzicht lastig, omdat (tenminste synchroon) niet helemaal duidelijk is wat het grondwoord is: *valk* of *valkenier*? Morfologisch ligt het voor de hand om *valkerij* te relateren aan *valk*, maar semantisch is het verband met *valkenier* veel duidelijker.

Nauw met ‘de X-wereld’ verwant is de betekenis ‘leer/stroming’, weer met persoonsnamen als basiswoorden.

(143) De Nederlandse *vrijmetselarij* streeft nu naar meer openheid en in dat kader organiseren de Amsterdamse en Amstelveense Vrijmetselaarsloges zaterdag 21 januari een open middag voor belangstellenden. (INL *NRC-corpus*)

In de teksten van vóór de *rederijkerij*, dus bijvoorbeeld die van Hadewijch of de liederen uit het Gruuthuse-handschrift, wordt eindeloos geschoven met de beperkte woordvoorraad die de dichter ter beschikking staat (INL *NRC-corpus*)

Andere voorbeelden uit Van Dale (1992) zijn *boeddhisterij*, *piëtisterij* of *quiëtisterij*. Interessant is in dit verband ook de afleiding *lutherij*:

(144) In de Noordnederlandse provincies kwam *lutherij* zelfs nauwelijks voor, ook niet waar Friese en Groningse studenten in Wittenberg gingen studeren. (INL *Taaldatabank*)

Lutherij duidt een ‘leer/geloof’ aan, maar het basiswoord thematiseert niet de agens (degene die gelooft), maar iemand die dat geloof representeert.

De hier besproken afleidingen zijn, afhankelijk van grondwoord en context, vaak, maar lang niet altijd connotatief negatief. Zo is *juristerij* in het eerste voorbeeld onder (141) duidelijk negatief, in het tweede daarentegen neutraal gebruikt. Ook woorden als *valkerij* of *vrijmetselarij* zijn connotatief volstrekt neutraal.

De woorden uit deze groep hebben bovendien vaak een collectief betekenselement, waardoor ze verbonden zijn met groep VI. Duidelijk is dat bijvoorbeeld in de tweede bewijsplaats voor *juristerij* hierboven aanwezig. Collectieverend is ook de betekensterijking ‘vak/bedrijfstak’, zoals in het volgende citaat:

(145) De stijgende lijn is te zien bij de akkerbouw, de groententeelt en de varkenshouderij. In de melkveehouderij, de *bloemisterij* en bij

de eierproducenten zijn de resultaten slechter dan die van vorig jaar. (INL NRC-corpus)

Met dit voorbeeld komen we bij de 'bedrijf'-betekenis.

- **(V)** Bij de deverbale afleidingen heb ik naast de nomina actionis een tweede grote betekeniscluster beschreven, waarbij de afleidingen een 'bedrijf' aanduiden. Ook deze betekenis vindt men bij een kleine groep denominale afleidingen terug als het basissubstantief een beroepsaanduiding is ('bedrijf van een X'). Voorbeelden zijn: *beenhouwerij*, *bloemisterij*, *drogisterij*, *grossierderij*, *slagerij*, *tuinderij*.¹⁶⁷ Net als bij de deverbale 'bedrijf'-nomina vindt men ook hier weer secundaire metonymische uitbreidingen die ik nu echter niet meer als aparte groepen bespreek (omdat het allemaal maar voor betrekkelijk weinig woorden geldt). Ik illustreer deze uitbreiding aan de hand van *bloemisterij* dat in de volgende citaten wordt gebruikt voor 'plaats/winkel' (dus locatief; eerste citaat) en voor 'personen/leiding' (agentief; tweede citaat):

(146) Dit moest het winkelcentrum van de buurt zijn. Een bakker, daarnaast een slager en tussen een apotheek en een *bloemisterij* lachte een heuse schoenenwinkel me tegemoet. (INL NRC-corpus)

Radiocommercials. Erg leuk. Voor zo'n f 65,- (per spot zo'n anderhalf uur werk) sprak ik wervende teksten in voor meubelzaken en *bloemisterijen* die adverteerden via lokale radiozenders. (INL NRC-corpus)

In deze groep hoort ook *boerderij* thuis. Dit woord is historisch weliswaar waarschijnlijk deverbaal (van *boeren*), maar zal synchroon toch eerder als denominale afleiding worden beschouwd, omdat de persoonsnaam veel frequenter is en ook om semantische redenen. *Boerderij* kan weliswaar in de 'bedrijf'-betekenis worden gebruikt, maar de 'gewone' betekenis is natuurlijk de locatieve: "Boerenwoning met of zonder bijgebouwen en bijbehorend land, of, omgekeerd, land van een boer met de daarop staande gebouwen" (Van Dale 1992). Daarmee sluit *boerderij* nauw aan bij de oude betekenis 'ambts-/rechtsgebied van een X', die we nog vinden in bijvoorbeeld *boswachterij*, *houtvesterij* of *meierij*, woorden die ook kunnen worden gebruikt in de betekenis 'woning van een X'.

167) *Slagerij* is historisch waarschijnlijk eerder deverbaal afgeleid (van *slagen*, een bijvorm van *slaan* die vooral in de zuidelijke dialecten nog voorkomt; vgl. hiervoor o.a. het WNT), maar synchroon moet men uitgaan van een nominale basis *slager*. Het werkwoord *grossieren* is een 'Rückbildung' van *grossier* dat ook de basis voor *grossierderij* is.

Ik heb in deze groep een vrij heterogene verzameling afleidingen bijeengebracht die zich echter in één opzicht allemaal onderscheiden van de tot nu toe besproken denominale afleidingen: ze zijn namelijk connotatief volstrekt neutraal.

- **(VI)** Ik heb al vaker erop gewezen dat *-erij*-afleidingen een collectiverend betekenislement (kunnen) hebben. Bij de denominale afleidingen kan men nu ook een groep echte collectiva onderscheiden. Deze verzamelnamen kunnen persoonsnamen als basis hebben, zoals *ambtenarij* of *burgerij* ('de gezamenlijke ambtenaren/burgers'). Vergelijk ook:

(147) Het was, heb ik de indruk, niet zozeer zijn liefdesleven dat de primaire belangstelling had van de *kleinburgerij*, als wel zijn ongebreidelde hartstocht voor kwikken en strikken, donkergroene hemden, roze onderbroeken [...] (INL *Taaldatabank*)

Vorig jaar hadden ze geprobeerd paarden op het terrein te verbieden. Toen de *ruiterij* zich van de weeromstuit tegen de auto dreigde te keren, was alles maar bij het oude gelaten. (INL *NRC-corpus*)

Daarnaast zijn er verzamelnamen op basis van zaaknamen, zoals *boekerij* ('bibliotheek, boekenverzameling'), *posterij(en)* ('de gezamenlijke postdiensten') of *landerij(en)* ('akkers, velden'). De laatste twee komen volgens Van Dale (1992) alleen in het meervoud voor, wat niet helemaal klopt, getuige de volgende citaten:

(148) En als ondanks alle goede bedoelingen en een legioen aan telefonisten de telefoon niet dadelijk wordt aangenomen bij de krant, de bank, de *posterij*, dan is op band een kort excuus te horen en wordt na een korte klik de opbeller overgeschakeld op muziek. Waar is dat goed voor? (INL *NRC-corpus*)

De laanbomen die zijn veertig hectare grote *landerij* verlaten, krijgen op een enkele uitzondering na een niet-Nederlandse bestemming. (INL *NRC-corpus*)

Andere verzamelnamen op *-erij* zijn (volgens Van Dale 1992): *kruiderij*, *prullerij*, *lorrenpijperij* of *snorrepijperij*. Voor de laatste twee heb ik echter geen bewijsplaatsen kunnen vinden. Voor *prullerij* vergelijk:¹⁶⁸

(149) Het [een huis] moet in een gouden eeuw staan, van duurzaam materiaal en zonder *prullerij* zijn. (H.D. Thoreau, *Walden*. Vert. uit het Engels door K. Sanders. Amsterdam: Pranger, 1979, blz. 219)

Tenslotte hoort ook *kledij* (als verzamelnaam voor *kleding*) nog bij deze groep.

Ook voor de denominale afleidingen vat ik de betekenis mogelijkheden weer samen in tabelvorm:

	betekenis	meervoud & diminutief	connotatie
I	'(irritant) gedrag (als) van een X'	nee	negatief
II	instantieel: 'instantie/keer dat men het gedrag van een X vertoont'	ja	negatief
III	'resultaat van de activiteiten/het gedrag van een X'	ja	negatief
IV	'vak, hobby, beroep, bedrijfstak'	ja	vaak negatief
V	'bedrijf, winkel, werkplaats, gebied van een X'	ja	neutraal
VI	collectiva: 'de gezamenlijke X'	ja	soms negatief

Bij de denominale afleidingen hebben we te maken met één grote (= vaak voorkomende) betekeniscluster die bestaat uit I, II en III. Daarnaast zijn er andere betekenis toepassingen die echter telkens maar door een paar afleidingen worden gerealiseerd. De 'bedrijf'-betekenis die bij de deverbale afleidingen zo prominent aanwezig is, komt bij de denominale afleidingen wel voor, maar het aantal afleidingen met deze betekenis is zeer beperkt.

168) Naast *prullerij* is er ook nog het synonieme (maar frequentere) *prullaria*, eveneens gevormd op basis van *prul*, maar dan met "een quasi-Lat. achtervoegsel" (Van Dale 1992).

5.6 Samenstellende afleidingen

In paragraaf 4.5 heb ik het ontstaan van ‘drieledige woorden’ (*kaasmakerij*, *bangmakerij*) in het Nederlands beschreven. Ik heb duidelijk gemaakt dat vaak niet uit te maken is hoe deze woorden zijn gevormd of hoe ze intern zijn gestructureerd. Hier behandel ik ze als samenstellende afleidingen, als afleiding van een groep woorden, waarbij we twee grote categorieën kunnen onderscheiden: die met een adjectivisch eerste lid en die met een substantivisch eerste lid. Het tweede lid is telkens een verbale stam. Met betrekking tot de betekenis vinden we bij de samenstellende afleidingen mogelijkheden die zeer vergelijkbaar zijn met die van de deverbale afleidingen. Dit is natuurlijk ook niet verwonderlijk: de kern van zo’n afleiding is immers een werkwoord, het eerste lid kan over het algemeen worden opgevat als een bepaling bij die verbale kern.

5.6.1 Samenstellende afleidingen met een adjectivisch eerste lid

De eerste functie van afleiding door middel van *-erij* is weer nominalisering. De daarmee corresponderende betekenis is dus ‘het A X-en’ (waarbij A voor het corresponderende adjectief staat en X voor een werkwoordstam). Ook hier hebben we weer te maken met ‘voortdurende/aanhoudende handelingen/activiteiten’, met een bepaald ‘(irritant) gedrag of gedragspatroon’.

(150) Van Marle stond bekend als een standvastig, helder denkend en onafhankelijk bestuurder. Aan *dikdoenerij* in de trendy-wereld deed hij nooit mee. Van Marle was wars van toeters en bellen. (INL NRC-corpus)

Wat dit betreft is Schengen inderdaad een voorbode gebleken van een zo mogelijk nog verkrampter *geheimzinnigdoenerij* die is belichaamd in een zogeheten gedragscode van de Europese Unie. (INL NRC-corpus)

Friedman (1952) geeft in dit proza-debuut (ze publiceerde eerder gedichten) overtuigend blijk van vakmanschap. Haar onnadrukkelijke woordkeus doet recht aan het onderwerp dat geen *mooschrijverij* of effectbejag toelaat. (*Trouw* 13-2-92, Boeken, p. 5)

De beschavingen van Spanjaarden en Mexica hadden ook hun smetten. Religieuze *scherpslijperij* in Spanje leidde tot de inquisitie en racistische wetgeving tegen moslims en joden. (INL NRC-corpus)

Hoe die avond ooit is omgekomen staat mij nu niet meer voor de geest, met die abnormaal langzame tempi, onze opzettelijke *valsspelerij*, te vroege of te late inzetten en het irriterende vrekkegezicht op nog geen meter afstand van ons af. (INL *Taaldata-bank*)

“Winstherstel heeft altijd geleid tot een groei van arbeidsplaatsen”, zei Rinnooy Kan, “en het is *zwartkijkerij* te veronderstellen dat dit nu niet meer het geval zal zijn.” (INL *NRC-corpus*)

In principe corresponderen ook deze afleidingen telkens met een nomen agentis dat op zijn beurt eveneens een samenstellende afleiding is (*dikdoener*, *zwartkijker*). Deze worden echter kennelijk niet altijd gerealiseerd. Zo heb ik voor *geheimzinnigdoener* of *drukdoener* in het INL *NRC-corpus* en het INL *38 miljoen woorden corpus* geen bewijsplaatsen kunnen vinden. Andere nomina agentis van dit type komen wel voor (maar voor zover ik zie niet erg frequent respectievelijk minder frequent dan de *-erij*-afleidingen). Connotatief zijn deze *-erij*-afleidingen negatief – wat over het algemeen ook geldt voor hun grondwoord-combinaties en de correponderende nomina agentis. Maar ook als de corresponderende A+N-combinaties op zich connotatief neutraal zijn (zoals *mooi schrijven* of *scherp slijpen*), hebben de *-erij*-afleidingen (en ook de nomina agentis) een negatief betekenselement en zijn ze met deze negatieve betekenis gelexicaliseerd.

De afbakening van ‘gewone’ deverbale afleidingen is vaak lastig. Voorbeeld: is *naaktloperij* afgeleid van een werkwoord *naaktlopen*? Volgens mij wel, als het tenminste synoniem wordt gebruikt met ‘nudisme’, want in deze betekenis is (volgens Van Dale 1992) ook het werkwoord gelexicaliseerd.¹⁶⁹ Als het woord echter eerder ‘letterlijk’ wordt gebruikt (dus zonder het gelexicaliseerde betekenselement ‘nudisme’) zoals in het volgende citaat, dan ligt een relatie met de groep woorden *naakt lopen* voor de hand.

(151) In zijn boekje schetst de kandidaat-predikant plastisch de gruwelen van de house-scene. De drugs die het verstand op nul zetten en de geest openen voor occulte invloeden. De *naaktloperij* en het beeld van vrouwen die in een kooi aan elkaar vastgeketend zitten. ‘Bij het omhoog takelen van die kooi beginnen zij hard te gillen.’ (INL *NRC-corpus*)

169) Maar het is natuurlijk ook mogelijk dat *naaktlopen* in deze betekenis een ‘Rückbildung’ op basis van het gelexicaliseerde *naaktloperij* is.

De afbakening blijft echter hoe dan ook problematisch en het is ook zeer de vraag of niet elke poging om tot een eenduidige afbakening te komen, zinloos is (vergelijk in dit verband ook paragraaf 5.2).

Opvallend is dat ik van de genoemde woorden geen meervouds- of diminutievormen heb aangetroffen die als indicatie zouden kunnen dienen voor instantiële of concrete betekenistoepassingen. Toeval of systeem? Ik beschik over te weinig gegevens om hierover een duidelijke uitspraak te doen. Een zin als *Zijn dikdoenerijen maakten hem onsympathiek* lijkt me in ieder geval niet uitgesloten. Wel heb ik de indruk dat [A+N+erij]-afleidingen vooral als niet-instantiële nomina actionis worden gebruikt. Dat neemt echter niet weg dat concrete betekenistoepassingen mogelijk zijn, zoals de volgende citaten laten zien:

- (152) Overgooierjurken en rechte broeken zonder franje of *drukdoenerij* in zwart, donkerbruin en marineblauw en vaak gecombineerd met helder of juist gelig wit, en zelden dessins. Niet erg uitbundig, misschien nogal puriteins soms. (INL *NRC-corpus*)

Het was armoe troef, vooral omdat boek twee en drie ‘floppen’ zijn, *mooischrijverij* waarvoor Greene zich altijd schaamde en die nimmer herdrukt zijn. (*Vrij Nederland* 13-4-91, p. 16)

Drukdoenerij kan men in dit citaat wel het best als metaforisch gebruikt interpreteren: ‘iets dat druk is’ (*druk* in de betekenis ‘onrustig, overladen’, GWHN 1991) en dat daardoor lijkt op drukdoenerig gedrag. *Mooischrijverij* heeft hier een resultatieve betekenis (met een collectiverend betekenselement: ‘de gezamenlijke resultaten van mooischrijverij’). Dit collectiverende element vinden we ook in het volgende citaat, waar *dikdoenerij* (en *aanstellerij*) agentief worden gebruikt (‘zij die zich kenmerken door aanstellerij en dikdoenerij’):

- (153) Want behalve aan de kant van de onbevangen taalvernieuwers stond hij naar eigen zeggen ook wel ‘een beetje aan de kant van de aanstellerij en *dikdoenerij*’. Een interviewster omschreef hem niettemin als ‘een opvallende, vriendelijke, terughoudende, verlegen man die zachtjes praat en zo kort mogelijk antwoordt.’ (INL *NRC-corpus*)

Dergelijke betekenistoepassingen zijn echter uitzonderlijk; de dominante gebruikswijze is die als niet-instantieel nomen agentis.

Uitzonderlijk zijn ook *geelgieterij* en *roodgieterij*, die een ‘bedrijf, werkplaats’-betekenis hebben. Zij moeten mijns inziens worden beschouwd als

ingekorte formaties: *geel(koper)gieterij* en *rood(koper)gieterij*. Het zijn dus in feite samenstellende afleidingen, die in de volgende groep (met een zelfstandig naamwoord als eerste lid) thuis horen.

Tenslotte bevindt zich in mijn materiaalverzameling nog een andere *-erij*-afleiding met deze betekenis: *grofsmederij* ‘smederij waar grof en zwaar ijzerwerk wordt vervaardigd’ (GWHN 1991).

5.6.2 Samenstellende afleidingen met een substantivisch eerste lid

- (I) Ook samenstellende afleidingen met een substantivisch eerste lid zijn in eerste instantie nomina actionis. De ‘handeling, gedrag’-betekenis komt ook hier vaak voor.

(154) Zodra aan dit ‘parkbeheer’ van volstreckte willekeur en *geldkloperij* een eind komt [...] (NRC Handelsblad 29-7-89)

openhartige bekentenissen over *hoerenloperij* (INL NRC-corpora)

[...] en hij vertelde de Westindiërs een waarheid die niet werd verbloemd door de joligheid en *pretmakerij* die men hen gewoonlijk toeschrijft. Maar het ging Naipaul nooit alleen om de waarheid. (INL NRC-corpora)

Zo sterft een succesvol project alsnog een vroege dood, constateert de Veendamse wethouder van onderwijs L. Westra verontwaardigd. “Dit is je reinste *volksverlakkerij*”, fulmineert hij. “De politiek ondergraaft haar eigen beleid.” (INL NRC-corpora)

Vragen over de moordpartij te Abadan had Mazandi verontwaardigd weggewuifd. ‘Luister toch niet naar die *vuilspuiterij* over ons land, Toby!’ (F. Springer, *Teheran, een zwanenzang*. Amsterdam: Querido, 1991, p. 77)

[Pastoor H. van Breukelen:] Veel studenten zijn gewoon op zoek naar zingeving. Het verhaal van God interesseert ze wel, maar lid van een kerk willen ze niet worden. Nee, ik wil ze niet bekeren. Dat zou *zieltjeswinnerij* zijn. (*Mare* 24-9-92, p. 16)

De corresponderende basiswoorden worden vaak – maar niet altijd (vergelijk bijvoorbeeld *volksverlakkerij*) – als fraseologische eenheid gebruikt, als min of meer vaste verbindingen, meestal met een gelexicaliseerde idiosyncratische betekenis. Ik denk hier aan verbindingen als: *de aandacht trekken*, *drukke maken*, *geld kloppen*, *(met) geld smijten*, *grappen maken*, *(naar de) hoeren lopen*, *mannelijks maken*, *stemming maken* of *zieltjes winnen*. Dergelijke woord-

groepen corresponderen met *-erij*-afleidingen, waarbij weer duidelijk wordt dat deze niet direct op basis van deze woordgroepen zijn afgeleid. De syntactische en semantische verhoudingen binnen deze woordgroepen zijn immers zeer divers. Vaak gaat het om de combinatie van direct object en werkwoord (*zieltjes winnen*), soms gaat het om een voorzetselvoorwerp (*met geld smijten*), soms komt zo'n groep alleen met een voorbepaling voor (*de/zijn aandacht trekken*). Deze eigenschappen van de corresponderende woordgroepen blijken voor de vorming van samenstellende afleidingen van geen of weinig belang. De samenstellende afleidingen zijn gevormd op basis van de groep woorden die ook het materiaal vormt voor de woordgroepen, zonder dat alle eigenschappen van de woordgroepen in de samenstellende afleiding 'verwerkt' worden.¹⁷⁰ Voor meervouds- en diminutievormen ligt dat iets anders. Deze leveren vaak een belangrijke bijdrage voor de betekenis van de woordgroep en worden dan ook overgenomen in de *-erij*-afleiding. Neem *grappenmakerij*: het meervoud versterkt het frequentatieve betekenselement, het drukt – ook in de corresponderende woordgroep – al uit dat het niet gaat om af en toe een grap, maar om het 'herhaaldelijk, voortdurend grappen maken'.¹⁷¹ En het diminutief is in het geval van *mannetjes maken* een essentieel onderdeel van zowel afleiding als ook woordgroep.

Connotatief zijn deze afleidingen (en ook de corresponderende woordgroepen) negatief. Over het algemeen bestaat er naast dergelijke woorden op *-erij* ook een (eveneens connotatief negatieve) persoonsnaam, een nomen agentis op *-er* dat van dezelfde groep woorden is afgeleid.

Niet altijd is duidelijk of het gaat om een niet-instantieel of om een instantieel nomen actionis. Over het algemeen valt ook hier – net als bij de samenstellende afleidingen met een adjectivisch eerste lid – weer op dat meervouds- en diminutievormen die een instantiële lezing dwingend zouden maken, niet of in ieder geval nauwelijks voorkomen. Een vorm als *stemmingmakerijen* lijkt me niet uitgesloten, maar bijvoorbeeld in het INL *NRC-corpus* heb ik deze vorm niet aangetroffen (het enkelvoud komt 35 keer voor).

Ook *mannetjesmakerij* kan worden gebruikt in een betekenis die correspondeert met *mannetjes maken* 'zich aanstellen, smoesjes verzinnen', dus voor 'aanstellerij, kunstenmakerij' (vergelijk Van Dale 1992).

170) Vgl. voor 'groep woorden' (het lexicale materiaal) vs. 'woordgroep' (de concrete syntactische groep) weer Van Santen (1992).

171) Het is overigens de vraag of men de meervoudsuitgang ook synchroon als meervoudsaanwijding moet interpreteren. Vgl. voor deze problematiek onder andere Mattens (1970) en Schreuder e.a. (1998).

- (155) *Burnt by the Sun* is als portret van de fameuze Russische ziel oppervlakkiger en wordt gehinderd door ijdele *mannetjesmakerij* van het ensemble acteurs, voorop Michalkov zelf. (INL NRC-corpus)

Vaker wordt dit woord echter gebruikt in de enigszins gelexicaliseerde betekenis ‘iemand op een voetstuk plaatsen’, zoals in het volgende citaat:

- (156) Er zijn mensen genoeg die boos zijn over het beleid van het CDA en toch blijken ze Lubbers een aardige man te vinden. Dat komt door de *mannetjesmakerij* in de politiek: het gaat niet om de inhoud maar om de figuur. (*De Tijd* 18-8-89, p. 63)

Hiermee correspondeert in semantisch opzicht wel de persoonsnaam *mannetjesmaker*, maar niet de woordgroep *mannetjes maken*.

De afleiding *woordensmederij* is al opgenomen in het WNT (in de vorm *wordsmederij*) en in Van Dale (1992) wordt de betekenis ervan omschreven als ‘het maken van nieuwe woorden’. Het woord wordt ook gebruikt als synoniem voor woordvorming, morfologie. Vergelijk het volgende citaat van Cohen:

- (157) Nieuwe begrippen en verschijnselen hebben een naam nodig. Hoe komen we daaraan? De meeste nieuwe woorden bouwen we op uit al bestaand taalmateriaal: we vormen een samenstelling of een afleiding – of een combinatie van beide. Een rondleiding door de Nederlandse *woordensmederij*. (Harry Cohen, ‘Van derdewereldwinkel tot postmoderniteit. Over samenstelling en afleiding.’ In: *Onze taal* 66, afl. 6, 1997, p. 149)

Woordensmederij heeft hier een collectiverend betekenselement ‘de gezamenlijke mogelijkheden om (nieuwe) woorden te smeden/vormen’. Eventueel kan men ook een verwantschap met de ‘vak’-betekenis zien: *woordensmederij* als tak van de taalkunde. Deze interpretatie wordt in de hand gewerkt door het overdrachtelijke gebruik van het van oorsprong ambachtelijke *smeden/smederij*. Hierdoor brengt *woordensmederij* ons bij de volgende betekenisgroep.

- **(II)** Bij de deverbale afleidingen heb ik twee handelingsframes onderscheiden. Het tweede, het ‘bedrijf-frame wordt ook door veel samenstellende afleidingen gerealiseerd. Een afleiding als *kaasmakerij* kan de handeling van het kaas maken aanduiden. Kaas maken is echter (ook) een beroep, uitgeoefend door de *kaasmaker*. En bij de deverbale afleidingen hebben we al gezien dat een

-erij-afleiding dan meestal verwijst naar het 'bedrijf' (zie eerste citaat), naar het 'vak, het kaas maken als ambacht of beroep' (tweede citaat) of naar 'de werkplaats of het gebouw' (derde citaat):

- (158) Dat mijn vader een Nederlander was, kort na de oorlog geïmmigreerd, omdat hij hier in de buurt vrij goedkoop land kon kopen, waarop hij, met tien Hollandse koeien, een *kaasmakerij* begon. (W.F. Hermans, *Een heilige van de horlogerie*. Amsterdam 1987, p. 70)

De heilige van de horlogerie, zoon van een naar Frankrijk geëmmigreerde Nederlandse boer en een Franse vrouw, heeft geen aanleg voor de *kaasmakerij* en is daarom filosofie gaan studeren. (W.F. Hermans, *Een heilige van de horlogerie*. Amsterdam 1987, flaptekst)

Evert van Benthem was maandag voor het eerst in actie in zijn gloednieuwe *kaasmakerij*. De eerste echte boerenkazen liggen inmiddels in de pekel. (INL NRC-corpus)

Deze combinatie van betekenistoepassingen vinden we terug bij tientallen andere samenstellingen waarvan de basiswoorden een 'professionele activiteit' aanduiden. Ze vertonen een regelmatige polysemie die berust op de metonymische relaties binnen het beschreven 'bedrijf'-handelingsframe (vergeleijk pagina 190). Vaak is er ook sprake van reeksvorming. Een paar voorbeelden uit Van Dale (1992):

- (159) damast-, katoen-, laken-, linnen-, tapijtweverij
garen-, jute-, katoen-, tabaks-, zijdespinnerij
agaat-, diamant-, glas-, marmerslijperij
bloembollen-, champignon-, truffel-, tulpen-, zalmkwekerij

De verhouding tussen basiswerkwoord en basissubstantief is die tussen 'handeling' en 'object van de handeling'. Syntactisch heeft het substantief in de corresponderende woordgroep de functie van lijdend voorwerp. Semantisch kunnen we nog een onderverdeling aanbrenge: het substantief kan verwijzen naar het resultaat van de handeling, het 'effect-object' (zoals bijvoorbeeld in *bierbrouwerij*, *klokkengieterij*, *kousenweverij*, *tapijtweverij*) of naar het object dat bij de handeling betrokken is, het 'affect-object' (*diamantslijperij*, *staalgietterij*, *zijdeweverij*). Telkens bestaat er naast de -erij-afleiding ook een samen-

stellende afleiding op *-er* (*lakenwever*, *bloembollenkweker* enz.), een nomen agentis dat als beroepsnaam dient.¹⁷²

Als de door de basiswoorden aangeduide ‘professionele activiteit’ niet gebonden is aan een bepaalde plaats, dan mist de samenstellende afleiding op *-erij* natuurlijk ook de locatieve betekenistoepassing. Voorbeelden zijn onder andere *haringvisserij* of *parelvisserij*. Dergelijke woorden hebben echter wel de ‘bedrijf’-betekenis:

- (160) [...] want één op de twee of drie Graftenaren verdiende de kost op zee, in de koopvaardij, de walvisvaart of de *haringvisserij*. (INL NRC-corpus)

Haringvisserij is overigens in zekere zin afwijkend, omdat *vissen* meestal met een voorzetselvoorwerp wordt gecombineerd (op *haring vissen*).

Interessant is in dit verband ook *verslaggeverij*. Dit woord kan het ‘vak, beroep’ aanduiden, maar het kan ook een soort ‘bedrijf’-betekenis hebben, zoals in het volgende citaat:

- (161) Hij werd redacteur van het liberale *Algemeen Handelsblad*, was chef van de *verslaggeverij* en werd een groot expert op het gebied van de Deltawerken. (INL NRC-corpus)

Verslaggeverij verwijst hier naar een afdeling binnen een krant, maar het heeft hier ook een collectiverend betekeniselement: ‘de gezamenlijke verslaggevers’, agentief dus. Daarnaast kan het worden gebruikt als nomen actionis, maar dan ‘zweeft’ het altijd tussen abstract (‘het verslaggeven’) en concreet (‘resultaat van het verslaggeven’):

- (162) Maar aan welke halve leugens over Hoflands *verslaggeverij* heb ik mij nu schuldig gemaakt? Hij noemt er niet één. [...] Daar staat tegenover dat zijn ‘polemie’ een uitstalkast is geworden van alles wat er al jaren met de *verslaggeverij* van H.J.A. Hofland mis is. (Bart Tromp in *HP/De Tijd* 3-4-92, p. 69)

172) Door deze syntactisch-semantische verhoudingen verschillen de samenstellende afleidingen overigens van de ‘gewone samenstellingen’ zoals *handelskwekerij*, *stoomververij*, *zeevisserij* of *exportslachterij*. Dit zijn specificerende [N+N]-samenstellingen met een vage ‘kind of’-relatie tussen de twee leden (een *exportslachterij* is een soort *slachterij*). Ze corresponderen niet met een woordgroep die bestaat uit werkwoord en lijdend voorwerp (niet ‘ik verf stoom’ enz.) en ze missen ook de ‘handeling’-betekenis van de samenstellende afleidingen (niet ‘het export slachten’, maar ‘slachterij die voor de export werkt’).

Het gevolg hiervan is een soort *verslaggeverij* waarin de literaire ambitie van de schrijver het eigenlijke onderwerp dreigt te worden. Een vergeefser genre is er in de hele krant niet te vinden. (INL *NRC-corpus*)

In het eerste citaat hierboven is *verslaggeverij* connotatief neutraal, maar zodra het meer ‘actionis-karakter’ heeft zoals in de beide andere citaten, wordt het negatief.

- (III) Incidenteel vindt men bij de samenstellende afleidingen ook de concrete betekenis ‘gelegenheid waarbij men N V-t’. Een voorbeeld is *wijnproeverij*:

(163) Op 11 februari wordt in restaurant café *Onder de Eiken* een *wijnproeverij* gehouden. (INL *38 miljoen woorden corpus*)

Ook deze betekenis kennen we al van de deverbale afleidingen en het is ook geen toeval dat *wijnproeverij* op deze manier kan worden gebruikt; *proeverij* heeft deze betekenis immers ook al. De vraag is alleen of *wijnproeverij* deze mogelijkheid heeft naar analogie van *proeverij*. De analogie zou hier namelijk ook wel eens andersom kunnen werken.

5.6.3 Andere samenstellende afleidingen

Naast de besproken types komen in het hedendaags Nederlands incidenteel ook andere samenstellende afleidingen voor. Interessant zijn in dit verband de afleidingen van het type *veelwijverij* (met een onbepaald hoofdtelwoord als eerste lid en een zelfstandig naamwoord als tweede) en *veelweterij* (ook met een onbepaald hoofdtelwoord, maar met als tweede lid een werkwoord). Ik heb dit type al uitvoerig in paragraaf 4.5.4 besproken en ga er nu ook niet meer op in.

Een andere samenstellende afleiding met een substantivisch tweede lid is *duurwoorderij*, volgens de ‘Grote Koenen’ (Koenen & Drewes 1986) het “gebruik van gewichtig aandoende termen; overbodig gebruik van geleerde termen; doctorandussentaal”. Het volgende citaat illustreert het gebruik van dit woord:

(164) Voorlichting zou zich bezig moeten houden met het doorzichtig maken van de medische taal en haar nevenfuncties – *duurwoorderij* en geheimtaal – duidelijk moeten maken, zodat de patiënt niet ten onrechte in haar ban blijft. (INL *Taaldatabank*)

Ook deze afleiding is connotatief negatief. Ermee correspondeert een fraseologische woordgroep *dure woorden (gebruiken)*, maar er bestaat geen corresponderende persoonsnaam (?*duurwoorder*). Dit laatste geldt ook voor andere samenstellende afleidingen met een substantivisch tweede lid (?*veelwijver*).

Tenslotte zijn er ook samenstellende afleidingen op basis van idiomatische woordgroepen die uit meerdere woorden bestaan. Het oudste en bekendste voorbeeld is zeker *voordegekhoudery* (ook wel *voor-de-gek-houdery* gespeld).¹⁷³ Dit is ook het enige voorbeeld van dit type dat de woordenboeken ‘gehaald heeft’. Hier een bewijsplaats ter illustratie:

- (165) De koning ging onderwijl voort sterren en maan te bestuderen. Jiri kon niet weg. En te voorschijn kruipen uit zijn krokodillehuid durfde hij niet; de bosmannen zouden hem te lijf gaan wegens *voor-de-gek-houdery*. Wachten, dacht Jiri. (INL *Taaldatabank*)

Een variant vinden we bij Van der Heijden:

- (166) Waar halen de mensen hun hoop, dat wil zeggen hun *zelfvoordegekhoudery*, vandaan? (In: A.F.Th. van der Heijden, *Asbestemming*. Amsterdam: Querido, 1994, blz. 164)

Dergelijke combinaties van een *-ery*-afleiding met het aanwijzend voornaamwoord *zelf* komen overigens wel vaker voor, een voorbeeld is *zelfverneukery*. Vergelijk ook *zelfverwennery* en *zelfopblazery* in de volgende citaten:

- (167) Als het waar is dat het zelfzuchtige ‘ik’-tijdperk van de *zelfverwennery* bezig is plaats te maken voor kleine sociale netwerken van minder materieel ingestelde gelijkgestemden (INL *NRC-corpus*)

[...] “aan Duitse betweterij of moraliserende *zelfopblazery*” bestaat geen behoefte, waarschuwde Herzog. (INL *NRC-corpus*)

Ook deze woorden moeten mijns inziens worden beschouwd als samenstellende afleidingen. Ze corresponderen met woordgroepen: *zich (zelf) voor de gek houden*, *zich (zelf) verwennen*, enz. Het is duidelijk dat ze niet direct van deze woordgroepen zijn afgeleid, want dan zou het meer voor de hand liggen om het reflexiefpronomen te incorporeren in de afleiding: ?*zich(zelf)verwennery*

173) Vgl. ook De Vries (1921:31 en 94) die schrijft dat dit woord ‘zээр gewoon’ is en dat *-ery* wel vaker wordt gebruikt voor ‘derivatie van een groep’.

enz. Ze zijn afgeleid van groepen woorden, van het lexicale materiaal dat ook aan de woordgroep ten grondslag ligt. De keuze voor *zelf* (in plaats van *zich*) heeft eventueel te maken met een alternatieve analysemogelijkheid: dergelijke woorden kunnen in principe ook worden geanalyseerd als samenstellende afleidingen met een zelfstandig naamwoord als eerste lid (*het zelf*). En daardoor zouden ze dan weer direct aansluiten bij de grote groep samenstellende afleidingen van het type *aandachttrekkerij*.

5.6.4 Samenvatting

Voor de samenstellende afleidingen met een adjectivisch of substantivisch eerste lid en een verbaal tweede lid geef ik weer een samenvatting van de betekenismogelijkheden in tabelvorm. De andere samenstellende afleidingen laat ik hier buiten beschouwing.

betekenis	eerste lid	meervoud, diminutief	connotatie
nomen actionis (niet-instantieel): 'het (voortdurend) X-en'	A en N	nee	negatief
nomen actionis (instantieel): 'instantie/geval van X-en'	A en N	?	negatief
hobby/vak/beroep/bedrijfstuk: 'het X-wezen', 'de X-wereld'	N	nee	neutraal (soms neg., spottend)
bedrijf: 'instantie waar (professioneel) ge-X-d wordt'	N	ja	neutraal
locatief: '(werk)plaats waar men beroepsmatig X-t'	N	ja	neutraal
agentief: 'zij die X-en'	N (en A, incidenteel)	ja	neutraal
'gelegenheid waarbij ge-X-d wordt' (zeer zeldzaam)	N	ja	neutraal (evtl. ook negatief)

De overeenkomst met de betekenismogelijkheden van de 'gewone' deverbale afleidingen is overduidelijk. Vooral de samenstellende afleidingen met een zelfstandig naamwoord als eerste lid kennen (bijna) dezelfde betekenistoepassingen als de deverbale.

Ook voor de samenstellende afleidingen geldt dat er sprake is van twee handelingframes: één connotatief negatieve met de 'handeling, gedrag' als kernbetekenis en één connotatief neutrale met de 'vak, bedrijf, plaats'-beteke-

nis. Individuele woorden horen over het algemeen bij één van de twee en kunnen alleen erg opzettelijk met een betekenistoepassing uit de andere worden gebruikt. Men *kán tulpenkwekerij* in een negatieve context plaatsen en men *kán* een tekstbureau *De mooischrijverij* noemen, maar een dergelijke overheveling van het ene naar het andere frame komt zeer gewild over.

5.7 Conclusie

Het suffix *-erij* is een van de meest veelzijdige suffixen van het hedendaags Nederlands: het treedt op in verschillende allomorfe gedaantes achter grondwoorden van verschillende categorieën, en in semantisch opzicht biedt het ook veel mogelijkheden. Toch zijn er in deze veelvoud wel degelijk 'kern-toepassingen' te onderscheiden. Vooral als men de meer formele invalshoek die in dit hoofdstuk is gekozen, omkeert en de *-erij*-afleidingen vanuit de betekenskant bekijkt, kan men grotere groepen vormen binnen al die verschillende toepassingen. Ruwweg kan men de gangbare gebruikswijzen herleiden tot twee grote betekenisclusters, die zich onder andere kenmerken door hun connotatieve betekenis:

- (168) (a) connotatief negatief: '(irritant) gedrag'
 op basis van woorden die op de een of andere manier een
 (irritant) menselijk gedrag aanduiden
- (b) connotatief neutraal: 'hobby, vak, bedrijf'
 op basis van woorden die op de een of andere manier te
 maken hebben met een georganiseerde, professionele
 activiteit

Beide betekenisclusters hebben veelvuldige, metonymisch aan elkaar gerelateerde, toepassingsmogelijkheden die kunnen worden beschreven in de vorm van betekenisframes. Moerdijk (1990a) heeft een algemeen handelingsframe voorgesteld voor deverbale nomina actionis (vergelijk paragraaf 5.3). Mijn analyse van *-erij*-afleidingen maakt duidelijk dat de beide sub-frames niet beperkt niet beperkt zijn tot de betekenismogelijkheden van deverbale afleidingen. Ze hebben betrekking op alle *-erij*-afleidingen. Er zijn kleinere verschillen, maar die zijn telkens te herleiden tot de betekenis van de basiswoorden. Zo zijn er nauwelijks professionele activiteiten die worden aangeduid met een combinatie van adjectief en werkwoord, en daarom wordt ook het 'bedrijf'-frame nauwelijks gerealiseerd op basis van deze woorden. En 'echte' collectiva vindt men vooral op basis van zelfstandige naamwoorden, wat echter niet

wegneemt dat het collectieve element ook in de andere afleidingen vaak aanwezig is. Het lijkt er dus op dat de beide frames niet zozeer gekoppeld zijn aan een bepaald morfologisch procédé, dat ze niet zozeer gekoppeld zijn aan de categorie, de woordsoort van de grondwoorden, als wel aan de categorie van de afleidingen zelf, dus aan de zelfstandige naamwoorden op *-erij*. Dit heeft volgens mij consequenties voor de manier waarop men de (nieuw)vorming van afleidingen moet analyseren. Ik kom hier in hoofdstuk 7 op terug.

In paragraaf 5.3 heb ik al de vraag aangestipt naar de verhouding tussen lexicale polysemie en categoriale polysemie. Ik heb laten zien dat er in het geval van *-erij* sprake is van categoriale polysemie. Een volgende vraag is die naar de verhouding tussen ‘regelmatige’ polysemie bij gelede en ongelede woorden. Een deel van de metonymische betekenistoepassingen die we bij *-erij*-afleidingen zien, komt immers ook voor bij ongelede woorden. In het bijzonder de betekenistoepassingen uit het ‘bedrijf-frame (zoals ‘bedrijf’, ‘plaats’, ‘personen’) doen heel erg denken aan de door Bierwisch (1983) – en vóór hem onder andere ook al door De Vooys (1907) – voor een woord als *school* geconstateerde metonymische mogelijkheden. Dat is geen toeval, want ongelede woorden als *school* en de ‘bedrijf-nomina op *-erij* kan men samenvatten in een conceptuele cluster die men met ‘instelling’ zou kunnen aanduiden. Daartoe behoren naast ongelede woorden als *school* of *fabriek* ook gelede woorden als *boekhandel*, *taxi-onderneming*, *ziekenhuis* of *bakkerij*. Met ‘instelling’ correspondeert een ‘instellingsframe’ dat de metonymisch aan elkaar gerelateerde betekenismogelijkheden aangeeft voor woorden die verwijzen naar zo’n ‘instelling’ (vergelijk Moerdijk 1989). Deze betekenismogelijkheden overlappen met die van het handelingsframe, en we kunnen constateren dat een deel van de *-erij*-afleidingen (namelijk de ‘bedrijf-nomina) in semantisch opzicht kenmerken van beide frames vertoont. Ze vormen een sub-set van alle ‘instellingen’ (namelijk de ‘bedrijven’) en ze vormen ook een sub-set van alle ‘handelingen’ (namelijk de ‘professionele activiteiten’). En daardoor hebben ze in semantisch opzicht een eigen karakter dat gebonden is aan de categorie zelfstandige naamwoorden op *-erij*.

De beide betekenisframes van de *-erij*-afleidingen zijn semantisch ingebed in hun eigen paradigmatische netwerken. En ook in morfologisch opzicht zijn er paradigmatische vorm-betekenisverbanden waardoor ze van elkaar verschillen. Zo is het betekenselement ‘georganiseerde, professionele activiteit’ over het algemeen ook aanwezig in de persoonsnamen die met (168b) corresponderen, en de negatieve connotaties vinden we over het algemeen terug bij de persoonsnamen die met de *-erij*-afleidingen uit groep (168a) corresponderen. Een ander voorbeeld van een paradigmatisch effect is dat veel *-erij*-afleidingen die tot groep (168a) behoren, een corresponderend adjectief op *-erig* hebben (*zeurderig*, *zeurpieterig*, *dikdoenerig*) dat zich even-

eens kenmerkt door negatieve connotaties. Naast de woorden uit betekenisgroep (b) daarentegen komen dergelijke afleidingen niet of nauwelijks voor (?weverig, ?bloemisterig, ?bierbrouwerig).

Een en ander duidt erop dat deze tweedeling niet alleen van belang is voor de morfologisch-semantische analyse van *-erij*-afleidingen, maar ook voor de analyse (het begrijpen) en de productie (de vorming) van deze afleidingen door de taalgebruikers. Daarom zal ik in hoofdstuk 7 de semantiek centraal stellen en proberen een semantisch-pragmatische verantwoording te vinden voor het productieve gebruik van *-erij*.

6 Excurs: Het suffix *-erie* in het hedendaags Nederlands

In paragraaf 4.2 heb ik de ‘herverfransing’ van *-erij* besproken: in sommige woorden is het oorspronkelijke suffix *-(er)ie* regelmatig gediftonggeerd naar *-(er)ij*, maar vervolgens weer ‘verfranst’ naar *-(er)ie*. Een voorbeeld is *fantasie*. Daarnaast zijn er ook woorden op *-erie* ontleend aan het Frans nadat de diftongering was afgesloten. Deze hebben hun Franse suffix gehouden (zoals *parfumerie*). Ruim veertig jaar geleden speculeert Van Haeringen over de status van *-erie* in het modern Nederlands:

Er zijn ook enkele verschijnselen die steun geven aan de voorspelling dat *-erie* als neerlandofrans suffix een toekomst heeft. Stellen als *koket* naast *koketterie*, beide frans, kunnen daarbij het uitgangspunt vormen. In het nederlandse *bigotterie* tegenover het franse *bigoterie* komt al iets van een nederlandse formatie. Een verder stadium vertonen *bonhommerie*, *donquichotterie*, *idioterie* en *pikanterie*, die geen eigenlijk frans voorbeeld meer hebben, al is dan het grondwoord nog frans, althans vreemd. Nog een stap verder zou zijn het plaatsen van *-erie* achter een nederlands grondwoord. Daarvan ken ik voorlopig maar één voorbeeld, en dat wel zuidnederlands, namelijk *blauwvoeterie*, dat ik meermalen aantrof in het na-oorlogse vlaams-nationalistische of “heel-nederlandse” orgaan *Het Pennoen*. (Van Haeringen 1957:271/2)

Van Haeringen vermoedt dat hier voor *blauwvoeterie* gekozen is in plaats van *blauwvoeterij* om een mogelijke ‘depreciërende gevoelswaarde’ van de vorm op *-erij* te vermijden. Het pejoratieve element van veel *-erij*-afleidingen ontbreekt volgens Van Haeringen bij die op *-erie*, en dit zou wel eens kunnen leiden “tot een zekere carrière van *-erie* ook achter nederlandse woorden” (272). Met andere woorden: het suffix *-erie* krijgt een kans als min of meer neutrale tegenhanger van het pejoratieve *-erij*.

Ik wil hier nagaan welke positie *-erie* in het hedendaags Nederlands heeft en of de ontwikkeling sinds 1957 Van Haeringen gelijk geeft. Daarbij zal ik me vooral richten op de overeenkomsten en verschillen ten opzichte van *-erij*.

Het enige mij bekende werk waarin de woorden op *-erie* worden behandeld als een morfologische categorie van het hedendaags Nederlands, is het *Morfologisch handboek* (De Haas & Trommelen 1993). In de spraakkunsten wordt het suffix helemaal niet genoemd, en ook in de woordenboeken van het hedendaags Nederlands krijgt het geen eigen ingang; de woorden op *-erie*

worden over het algemeen als leenwoorden gekenmerkt (en niet expliciet als een aparte morfologische categorie beschouwd). De Haas & Trommelen (1993:268/9) wijzen op de Franse oorsprong van het suffix en onderscheiden vervolgens twee types:

- (169) (a) afleidingen op basis van substantieven en wortels
parfumerie, saladerie, chocolaterie, papeterie, machinerie,
menagerie
- (b) afleidingen op basis van adjectieven
galanterie, pikanterie, koketterie, pruderie

Alle *-erie*-afleidingen zijn volgens het *Morfologisch handboek* vrouwelijk en hebben *-en* als meervoudsuitgang; de klemtoon ligt altijd op de laatste lettergreep. Deze formele eigenschappen delen ze dus met de *-erij*-afleidingen, maar ze zijn in dit opzicht kennelijk iets minder regelmatig. Zo vindt men incidenteel ook wel eens meervouden op *-s*, zoals in het volgende voorbeeld:

- (170) In het doolhof van boutiques, *parfumeries*, de betere herenmodezaken, cafés en *brasseries* klinkt uit evenredig over het voetgangersgebied verdeelde luidsprekers zachtjes 'We wish you a merry Christmas'. (INL NRC-corpus)

Met behulp van het *Invert woordenboek van het Nederlands* (Theissen, Esch & Hiligsmann 1988) en het *Supplement* daarop (Theissen & Hiligsmann 1993) heb ik 64 *-erie*-afleidingen gevonden die in Van Dale (1992) zijn opgenomen. Voor de geschiedenis van het suffix in het Nederlands is dat lijstje instructief. Een vergelijking met andere woordenboek-gegevens (MNW, WNT, Van Dale 1872) laat zien dat deze woorden (op een enkele uitzondering na, zoals *draperie* en *firmerie* die al in het Middelnederlands voorkomen) betrekkelijk jong zijn: ze zijn na afsluiting van de diftongering ontleend/gevormd. Voor het grootste deel zijn ze pas in de 19de eeuw of aan het begin van de 20ste eeuw voor het eerst opgetekend. Een tiental woorden is volgens de WNT-gegevens ouder: 17de en vooral ook 18de-eeuws (zoals *galanterie*, *coquetterie* of *pedanterie*).

Verreweg de meeste afleidingen uit Van Dale (1992) en het *Morfologisch handboek* moeten worden beschouwd als ontleningen uit het Frans. Maar niet alle leenwoorden van dit type zullen voor de Nederlandse taalgebruikers geleed zijn: het is bijvoorbeeld zeer de vraag of woorden als *papeterie*, *menagerie* of ook *lingerie* (synchroon) als afleidingen geïdentificeerd worden. Er bestaan, met andere woorden, twee groepen leenwoorden op *-erie* in het

Nederlands: (a) woorden die als niet verder analyseerbare leenwoorden moeten worden beschouwd omdat er geen corresponderend grondwoord ontleend is (zoals *lingerie* of *cranerie*, volgens Van Dale (1992) uit Frans *crânerie* dat afgeleid is van het zelfstandig naamwoord *crâne* ‘schedel, kranige vent’) en (b) woorden waarnaast ook een corresponderend grondwoord bestaat/ontleend is, zoals *bizar* - *bizarrerie*, *clown* - *clownerie*, *koket* - *koketterie* (met aangepaste spelling), of, met vernederlandste uitspraak, *bigot* - *bigotterie*, *charlatan* - *charlatanerie*, *galant* - *galanterie*, enz.

De woorden uit de tweede groep zou men in principe ook als Nederlandse afleidingen kunnen beschouwen. En een aantal van deze woorden moet men strikt genomen zelfs zien als in het Nederlands gevormd, omdat alleen het grondwoord en niet de desbetreffende afleiding bestaat/bestond in het Frans. Een voorbeeld: *pikant* - *pikanterie* naast Frans *piquant*, maar een Frans woord *piquanterie* bestaat niet. Het WNT (XII.1, 1781) merkt over dit woord op: “Van *Pikant* met het fr. achterv. *-erie* in ons taalgebied gevormd”. Vergelijk ook Salverda de Grave (1906:336) die het woord rangschikt onder “Frans suffix bij ons aan een Frans woord gevoegd”.

Recentere nieuwvormingen lijken erop te duiden dat *-erie* weliswaar gebruikt kan worden voor de vorming van nieuwe woorden in het Nederlands, maar dan liefst met een vreemd (echter niet per se Frans) grondwoord. Dit constateert bijvoorbeeld Robert-Henk Zuidinga:

(171) De jongste trend [...] lijkt het gebruik van twee talen voor één naam, onder de voorwaarde dat daarbij geen Nederlands zit. Typerend voorbeeld is *la Sweaterie*, dat op subtiele wijze de faam van Lichtstad-Modestad en het vrije-blijde van joggingpakken en zweetbanden combineert. Viva en de Marie-Claire voor één geld. (R.H. Zuidinga, red., *Klare Taal*, Amsterdam 1987, p. 139)¹⁷⁴

Een ander voorbeeld van dit ‘mengtype’ is *bruncherie* (zo noemde zich bijvoorbeeld bakkerij Bolt aan de Eeldersingel te Groningen voordat ze is opgeheven). En ook een woord als *clownerie* hoort tot op zeker hoogte hierbij. Het is weliswaar volgens de woordenboeken ontleend aan het Frans, maar het grondwoord *clown* is niet alleen door de Fransen, maar ook door de Nederlanders ontleend aan het Engels. Vergelijkbaar: de *Grote Koenen* (Koenen & Drewes 1986) noemt het woord *hostellerie* (‘landelijk gelegen hotel’) en geeft er het label ‘Fr.’ aan, terwijl *hostel* volgens het woordenboek uit het Engels komt.

174) Het is trouwens nog de vraag hoe men *Sweaterie* moet analyseren: als affigering *sweater+ie* of *+erie* (met haplogogie) of als affixsubstitutie *sweat-er* → *sweat-erie*.

Het de-adjectivische procédé daarentegen lijkt inmiddels iets ‘Nederlander’ te zijn geworden. *Pikanterie* was al niet zonder meer als aan het Frans ontleend te analyseren, en recente afleidingen als *privaterie* en *kapotterie* moeten stellig als Nederlandse vormingen beschouwd worden.

- (172) Ook Marc Klein Essink, Marlous Fluitsma, Carry Tefsen en types van een nog pummeliger slag acteurs en actrices staan met hun *privaterie* in de publiciteit vanwege hun rollen in Medisch Centrum West, GTST, Zeg ‘ns AAA, Oppassen! en ander lopende band-spul. (*Volkscrant*, 16-4-1991, p. 19)

Voor middelmatigheid en *kapotterie* is geen excuus meer als je ziet hoe Elsloo het doet met ogenschijnlijk de geringste inspanning. (Ben de Cocq in *Vrij Nederland* van 30-3-91)

Concluderend: nieuwe afleidingen in het Nederlands zijn mogelijk en worden, zij het vrij incidenteel, ook gevormd. De Haas & Trommelen (1993) onderscheiden dus terecht een Nederlands (leen)suffix *-erie*.

Met betrekking tot de betekenis schrijft het *Morfologisch handboek* dat de substantieven onder (169a) ‘eenheden (vaak winkels)’ aanduiden. De woorden onder (169b) “hebben een betekenis die overeenkomt met de betekenis van het Germaanse suffix *-heid*” (269). Deze betekenisomschrijvingen zijn niet alleen erg summier, ze zijn ook niet helemaal correct. Het klopt natuurlijk wel dat veel van de desubstantivische afleidingen betekenen ‘winkel waar X (= grondwoord) verkocht wordt’ (*parfumerie*, *chocolaterie*), maar woorden als *chinoiserie*, *machinerie* en *menagerie* verwijzen toch niet naar ‘eenheden’ of ‘winkels’. Het zijn verzamelnamen, collectiva. Vergelijk bijvoorbeeld de volgende bewijsplaatsen:

- (173) [...] de leden van de literaire salon The Dark Tower (1929), de vier society-dames in hun met *chinoiserie* volgepropte interieur (1927) of Josephine Becton, weduwe van een rijke predikant die ontvoerd en vermoord werd het jaar voordat VanDerZee, in 1934, haar portret maakte. (INL *NRC-corpus*)¹⁷⁵

175) *Chinoiserie* kan ook één ‘kunstvoorwerp in Chinese stijl’ aanduiden, de collectivierende betekenis wordt daarom vaak door het meervoud gerealiseerd: “In dit geval een verkooptentoonstelling, op de begane grond, van uiteenlopende zaken als antieke farmaceutische objecten, *chinoiserieën*, speelgoed, tuinornamenten en moderne kunst.” (INL *NRC-corpus*)

De maatschappijen waren min of meer gedwongen om technische verbeteringen aan de *machinerie* uit te voeren om hun postcontracten te behouden. (INL *NRC-corpus*)

Machinerie wordt overigens vaak ook overdrachtelijk gebruikt:

(174) Dijkstal voorzag tevens een grotere rol van het parlement in het politieke debat. Wanneer de ministers als onderhoudsmonteurs bezig zijn de bestuurlijke *machinerie* weer op gang te helpen, komen zij minder toe aan dat debat, zo was zijn redenering. (INL *NRC-corpus*)

[...] omdat het thema van Het Proces, de hopeloze strijd van het individu tegen de gevoelloze *machinerie* van het systeem, vijf jaar na het eind van het communisme nogal gevoelig ligt voor de Tsjechen. (INL *NRC-corpus*)

Van der Veer wil zich niet nader uitlaten over de *machinerieën* die uiteindelijk hebben geleid tot de gesprekken van de publieke omroepen met Veronica en Endemol. (INL *NRC-corpus*)

Daardoor komt het in de buurt van de 'gedrag'-betekenis: 'menselijk gedrag, activiteiten als van machines'. Het derde citaat maakt duidelijk dat het dan ook 'instantieel' kan worden gebruikt net als alle andere *-erij-* en *-erie-*afleidingen met deze betekenis.

De collectieve betekenis vinden we niet alleen voor zaken, maar ook bij afleidingen die naar een groep mensen verwijzen, zoals *coterie*. In dit geval is het (tenminste synchroon in het Nederlands) onduidelijk, wat het grondwoord is, maar er zijn ook collectiva op basis van persoonsnamen. Voorbeeld zijn *maçonnerie* (met als Nederlands equivalent *vrijmetselarij*) of *gendarmerie* (dat naast de collectieve ook nog de concrete betekenis 'politiepost' heeft).

Sommige afleidingen combineren de collectieve en de 'winkel'-betekenis. Zo betekent *parfumerie* volgens Van Dale (1992) zowel 'parfumwinkel' als ook 'reukwerken, stoffen die een aangename, doordringende geur verspreiden'.¹⁷⁶ En ook *bijouterie* heeft beide betekenissen.

Andere afleidingen van persoonsnamen als *clownerie* of *charlatanerie* vallen evenmin onder de betekenisomschrijving in het *Morfologisch handboek*. Ze verwijzen naar het gedrag van een persoon of ook naar de concrete hande-

176) *Parfumerie* heeft volgens Van Dale nog een derde betekenis, namelijk 'het maken en verhandelen van parfums'.

lingen. In het laatste geval, bij ‘instantieel’ gebruik dus, laten ze ook meervouds- en diminutievorming toe, zoals in het volgende citaat:

- (175) De dodelijke ernst waarmee Peter Sellers zijn personage opvoerde, verving Benigni door behaagzieke *clownerietjes*, Sellers’ gewiekst ontkennen van welke pech dan ook door lollig doen. (INL *NRC-corpus*)

Een woord als *clownerie* is niet alleen van toepassing op een daadwerkelijke clown, maar ook (of zelfs vooral) gebruikt wordt voor ‘gedrag/handelingen als van een clown; zoals dat kenmerkend zou zijn voor een clown’. Deze overdrachtelijke betekenis is bijzonder duidelijk bij afleidingen op basis van een eigenaam: *donquichotterie*, *donjuanerie* of *tartufferie*. Zoals al eerder opgemerkt heeft ook de ‘gedrag’-betekenis in zekere zin een collectiverend element: een gedrag is de som van een aantal handelingen. Al die handelingen bij elkaar ‘maken’ het gedrag.

De tot nu toe genoemde betekenissen komen allemaal ook voor bij desubstantivische afleidingen op *-erij*, wat natuurlijk, gezien de etymologische identiteit van *-erij* en *-erie*, niet zo vreemd is. Er is echter een belangrijk verschil: de ‘bedrijf, winkel’-betekenis wordt met *-erij* over het algemeen op basis van persoonsnamen gerealiseerd, terwijl *-erie* in deze betekenis achter zaaknamen wordt gebruikt.

Dergelijke overeenkomsten zijn er niet bij de de-adjectivische afleidingen; het suffix *-erij* komt immers niet (of tenminste: niet meer) voor met adjectieven als grondwoorden. Toch zijn er ook hier verbanden tussen *-erie* en *-erij*. Het ligt voor de hand om een woord als *idioterie* te beschouwen als afgeleid van het adjectief *idiot*, met als betekenis ‘het idioot zijn, het zich idioot gedragen’; maar in principe is in dit geval natuurlijk ook een desubstantivische interpretatie mogelijk (‘gedrag/handelwijze (als) van een idioot’), omdat de vorm *idiot* behoort tot beide woordklassen. Hetzelfde geldt voor woorden als *galanterie* en *pedanterie*, waarnaast *galant* en *pedant* die beide als bijvoegelijke en als zelfstandige naamwoorden gebruikt worden, dan wel – zeker in de 18de en 19de eeuw – gebruikt konden worden. Hiermee vergelijkbaar zijn woorden als *zotternij* of *gekkernij* die allebei eveneens zowel de-adjectivisch als desubstantivisch kunnen worden geanalyseerd. Er bestaat dus, met andere woorden, een conceptueel verband tussen ‘het A zijn’ enerzijds en ‘handelwijze van een N’ anderzijds, en dat verband wordt bijzonder duidelijk

bij afleidingen met corresponderende grondwoorden die zowel A als ook N kunnen zijn.¹⁷⁷

Voor de afleidingen van adjectieven geldt weer dat ze zowel gebruikt kunnen worden voor een 'gedrag' als ook instantieel, voor 'keer dat iemand dat gedrag vertoont'. En de instantiële betekenis schuift dan ook weer makkelijk op naar een toepassing op iets concreets, zoals het volgende voorbeeld laat zien:

- (176) Waar in de Camera Obscura staan die *pikanterieën* dan? Nergens.
De kwijlende, smachtende burgemeester is een vondst van schrijver Haye van der Heyden. (INL *NRC-corpus*)

In het volgende overzicht zijn de betekenissen van de verschillende types afleidingen op *-erie* bijeengebracht en voor zover mogelijk is telkens gewezen op vergelijkbare *-erij*-afleidingen.

grondwoord	betekenis	-erie	-(er)ij
substantief, persoonsnaam	collectivum 'de verzamelde X'	gendarmerie	burgerij
	'handeling of gedrag (als) van een X'	charlatanerie clownerie donquichotterie	schelmerij fantasterij lolbroekerij
substantief, zaaknaam	collectivum: 'de verzamelde X'	machinerie	boekerij
	'bedrijf/winkel waar X ver- kocht wordt'	parfumerie chocolaterie croissanterie	?
adjectief (menselijke eigenschap)	'het X zijn' (abstract)	koketterie pruderie pedanterie	?
	'dat/alles wat X is' (concreet en/of collectief)	bizarrerie idioterie privaterie	?

177) Het Frans had al sinds de 12de eeuw dergelijke afleidingen van een substantief of van een adjectief. Voorbeelden zijn *drôlerie* 'grapje' of *fourberie* 'bedrog, schurkenstreek', allebei afgeleid van een adjectief dat ook als substantief gebruikt kan worden (namelijk van *drôle* resp. *fourbe*). Vgl. *Trésor de la langue française*, dl. 8, p. 84.

Bij de desubstantivische afleidingen komen ‘echte’ collectiva niet frequent voor; het gaat maar om een paar woorden. Dit geldt zowel voor de afleidingen op *-erie* als voor die op *-erij*. Nieuwvormingen heb ik niet kunnen vinden. Van Haeringens *blauwvoeterie* zou er een kunnen zijn, maar de status van dit woord is zeer onduidelijk. In twee recente woordenboeken van dezelfde uitgever vinden we voor de Vlaamse studentenbeweging in kwestie eenmaal de naam *blauwvoeterie* (GWHN 1991), maar ook de naam *blauwvoeterij* (Van Dale 1992).¹⁷⁸

Een grotere groep vormen de woorden van het type *clownerie*, woorden die verwijzen naar gedrag of naar een handeling. Deze afleidingen concurreren met het procédé met *-erij*. Tot op zekere hoogte lijkt er een terreinverdeling te zijn: *-erie* blijft beperkt tot grondwoorden van vreemde, vooral Franse oorsprong. Een afleiding als *warhoofderie* is zeer onwaarschijnlijk. Andersom lijken *-erij*-afleidingen van vreemde woorden een stuk onproblematischer; een woord als *clownerij* is zeker niet onmogelijk. Zo vermeldt het WNT al de afleiding *tartufferij* (= *tartufferie*), door J. van Rijswijck rond de eeuwwisseling gebruikt in de volgende vraag: “Hebt ge ooit groter *tartufferij* gehoord?” En vergelijk in dit verband ook het gebruik van *-erij* in de volgende zin:

(177) Vinden ze dat binnen de partij *donquichotterij*? (TV, AT 5, 20-2-93; Ischa Meijer interviewt Jan Schaefer)

Met andere woorden, het suffix *-erie* staat in deze desubstantivische toepassing kennelijk onder druk, omdat het ‘gewone/normale’ suffix voor dergelijke afleidingen *-erij* is.

Dit geldt niet of in veel mindere mate voor de ‘winkel/zaak’-toepassing op basis van zaaknamen. Vooral als het gaat om vreemde, met name Franse basiswoorden ligt het gebruik van *-erij* niet voor de hand: een *parfumerij* zie ik nog niet zo snel geopend worden, maar een *saladerij* is al minder merkwaardig. Incidenteel vinden we voor deze toepassing dan ook wel eens *-erij* (zo is de *Computerij* een computerbedrijf, en *Anton’s groenterij* in Amsterdam is een groenteboer). De prototypische *-erij*-afleiding met de ‘winkel/bedrijf’-betekenis heeft echter niet een zaaknaam, en wel de naam van het product (*parfum*, *groente*) als basis, maar eerder een werkwoord of een persoonsnaam (*drukkerij*, *slijterij*, *bloemisterij*).¹⁷⁹ De positie van *-erie* lijkt hier dus (vooralsnog?) niet

178) In de INL *Taaldatabank* komt het woord maar in één bron voor en wel drie keer in de vorm *blauwvoeterie*.

179) De naam van het product wordt, zoals we gezien hebben, wel vaak toegevoegd door middel van een samenstellende afleiding (vgl. woorden als *paardenslagerij* of *bloembollenkwekerij*).

bedreigd. Dat blijkt ook uit recente ontleningen als *croissanterie* en vooral uit Nederlandse nieuwvormingen die men af en toe aantreft: *bruncherie* en *sweaterie* zijn hierboven al genoemd, andere voorbeelden zijn *boeketterie*¹⁸⁰ en *condomerie*, dat in GWHN (1991) wordt omschreven als “speciaalzaak waar men condooms en andere seksartikelen verkoopt”. Deze afleidingen kunnen locatief worden gebruikt (voor een concrete winkel) of ook in de ‘bedrijf’-betekenis

- (178) Stuk voor stuk types die de moed hebben een stap verder te gaan. Hoeveel startende ondernemers hebben het lef een *condomerie* te beginnen, welke huisarts vestigt zich vrijwillig tussen aids en overdosis? (INL *NRC-corpus*)

Typerend zijn de ‘gecombineerde’ benamingen *Drogisterij & Parfumerie* en *Eeterij & Crêperie*,¹⁸¹ waarbij de *-erie*-afleiding telkens op basis van een zaaknaam gevormd is.

Het is echter niet alleen het soort grondwoorden dat *-erie* speciaal maakt, belangrijker is misschien nog wel de stilistische waarde van de *-erie*-afleidingen. Vooral als het gaat om de naamgeving voor een winkel lijkt *-erie* enigszins populair, kennelijk omdat men daarbij probeert origineel te zijn, af te wijken van het gangbare. Men wil een ‘chique’ naam en kiest daarom voor het Franse suffix of voor een Frans leenwoord. Maar chic is ook modieus en (daarom) vaak voorwerp van kritiek en/of spot en ironie. Vergelijk bijvoorbeeld de volgende woordenboekingang uit de *Grote Koenen* (Koenen & Drewes 1986):¹⁸²

- (179) **mangerie** - (*Fr. mangerie* langdurige maaltijd) (reclame)naam voor verfijnd, goed verzorgd restaurant: *mangerie*, *hostellerie* en *gasterij suggereren iets aparts op het gebied vd horeca*

En zie ook het volgende citaat uit een artikel in *Elsevier* over ‘de kunst van het verzinnen van namen’:

- (180) Op Schiermonnikoog hebben ze de naam lunchroom vervangen door ‘*luncherie*’ – tuttiger kan haast niet. En *brasserie*? Dat kan.

180) Ik ken er twee (allebei trouwens eerder gewone bloemenstalletjes dan mooie bloemenwinkels): *Boeketterie Datura* is te vinden in Leiden (naast begraafplaats Rijnhof) en ook Middelburg heeft een *boeketterie*.

181) Allebei gezien te Middelburg; let ook op de pseudo-ouderwetse spelling van *eterij*.

182) De *Grote Koenen* (Koenen & Drewes 1986) heeft overigens ook de ingang *pêcherie* (‘visrestaurant’).

En ‘condomerie’? Dat mag. Dat klinkt lekker speels en bijna net zo ondeugend als *patisserie*. (*Elsevier* 28-3-1998, p. 88)

Chic komt al gauw gewild en ‘tuttig’ over, en hier zou wel eens een ‘gevaar’ voor *-erie* kunnen schuilen: bedrijfsnamen op *-erie* zijn bedoeld als connotatief neutraal of zelfs positief, ze moeten iets ‘chiques’ hebben, maar voor veel taalgebruikers suggereren ze eerder het tegenovergestelde: tuttig en (daarom) negatief. Als deze inschatting algemeen wordt, dan zullen *luncherieën* en *boeketterieën* zeker snel weer verdwijnen. Maar vooralsnog zullen dergelijke namen nog wel blijven en ook (nieuw) worden gevormd.

Tenslotte: specifiek Zuidnederlandse voorbeelden van woorden op *-erie* in de ‘winkel/bedrijf’-betekenis zijn *charcuterie*, *chemiserie* (hemdenzaak), *crémérie* (ijssalon), *lustrerie* (lampenzaak).¹⁸³

Voor de de-adjectivische substantieven op *-erie* vormt de vernederlandste variant van het suffix geen bedreiging omdat de-adjectivische *-erij*-afleidingen niet (of hooguit incidenteel) worden gevormd. Hierboven heb ik al gewezen op de verbanden die er bestaan tussen de beide denominale afleidingstypes: conceptueel liggen de-adjectivische en desubstantivische afleidingen als *pedanterie* en *schoolvosserij* dicht bij elkaar, wat ook al blijkt uit het gebruik van *schoolvosserij* als synoniem voor *pedanterie* in bijvoorbeeld Van Dale. Vergelijk ook het volgende citaat, waar ze naast elkaar worden gebruikt:

(181) Het is dan ook niet verwonderlijk dat de droge, fantasieloze wijze waarop hij daar de wetenschap tot zich moest nemen, hem tot een gezworen vijand maakte van al wat naar *pedanterie* en *schoolvosserij* riekt. (Michel de Montaigne, *Essays. Een proeve van zeven*. Vertaald door Hans van Pinxteren. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1993, p. 143)

Pedanterie en *schoolvosserij* hebben hier overigens allebei een ‘depreciërende gevoelswaarde’. En ook in het volgende citaat is *pedanterie* duidelijk negatief:

(182) [...] zoals de vrees dat de EU toch tenslotte een protectionistisch ‘fortress Europe’ zal vormen en de aan aversie grenzende irritatie over vermeende Europese *pedanterie* inzake naleving van de mensenrechten. (INL *NRC-corpus*)

Negatieve connotaties hebben dus niet alleen, zoals Van Haeringen suggereerde, de *-erij*-afleidingen, maar ook die op *-erie*. Zeker, het pejoratieve element

183) Vgl. *Nijhoffs Zuidnederlands Woordenboek*, De Clerck (1981).

van de *-erij*-afleidingen is over het algemeen sterker, maar afwezig is het in woorden als *bigotterie* of *pruderie* niet. En ook desubstantivische afleidingen als *clownerie* of *charlatanerie* hebben connotaties die vergelijkbaar zijn met die van woorden als *fantasterij* of *schelmerij*. Het is in al deze gevallen eerder het grondwoord dan het suffix dat zorgt voor de negatieve connotaties, en zowel *-erij* als ook *-erie* worden bij voorkeur gecombineerd met dergelijke negatieve grondwoorden om de 'gedrag'-betekenis te realiseren. Bovendien heeft, andersom, *-erij* lang niet altijd dit negatieve betekenselement. In de locatieve of 'bedrijfs'-toepassing (*bakkerij*, *drukkerij* enz.) is het pejoratieve helemaal afwezig. De afleidingen zijn neutraal, net zo als die van het type *parfumerie*, en zelfs neutraler dan bijvoorbeeld *condomerie* of *boeketterie* die weliswaar niet negatief, maar toch stilistisch opvallend zijn.

Een en ander betekent dat de verklaring die Van Haeringen (1957) gaf voor een mogelijke opkomst van *-erie* ook achter Nederlandse woorden in meerdere opzichten niet helemaal adequaat is. Ten eerste is Van Haeringens voorspelling tot op heden eigenlijk niet uitgekomen; er is nauwelijks sprake van een enigszins systematische uitbreiding van de categorie over Nederlands materiaal. Ten tweede kunnen die paar gevallen waar dit toch gebeurt niet door Van Haeringens stilistische factor worden verklaard. En ten derde klopt ook de aanname niet van een principiële stilistische tegenstelling tussen de afleidingen op *-erie* en die op *-erij* die ten grondslag ligt aan deze verklaring.

De vraag is hoe de woorden op *-erie* zich in het Nederlands überhaupt kunnen handhaven, gezien de semantische overeenkomsten met die op *-erij*. Waarom werden en worden de leenwoorden in kwestie niet aangepast aan het bestaande Nederlandse systeem? Waarom zijn er zelfs nieuwvormingen met *-erie*? In het licht van het voorafgaande ligt de verklaring voor de hand. Er is sprake van een zekere terreinverdeling tussen beide affixen. Het leensuffix *-erie* blijft bestaan waar het vernederlandste *-erij* zwak of afwezig is, namelijk bij de afleiding van substantieven met de 'winkel'-betekenis van (vooral vreemde) zaaknamen (type *parfumerie*) en bij de afleiding van substantieven van (vooral vreemde) adjectieven (type *pruderie*). De nieuwvormingen die we vinden, horen dan ook bij een van deze groepen.

De enige andere groep *-erie*-afleidingen van redelijke omvang, die op basis van een persoonsnaam (type *clownerie*), staat onder druk van de concurrerende en productieve categorie op *-erij*. Misschien kan het Franse suffix zich handhaven in leenwoorden respectievelijk in afleidingen met duidelijk vreemde basiswoorden; uitbreiding van dit desubstantivische type lijkt echter eerder onwaarschijnlijk.

Het is niet te voorspellen of *-erie* inderdaad, zoals Van Haeringen dacht, een toekomst heeft in het Nederlands en, zo ja, in welke mate het productief

gebruikt zal worden. Maar als dat gebeurt, dan vrijwel zeker niet op basis van persoonsnamen of werkwoorden, maar eerder op basis van zaaknamen en/of adjectieven. Eventueel kan *-erie* zich op deze manier ontwikkelen tot een (niet fonologisch, maar morfolexicaal bepaalde) allomorf van *-erij*. Aanwijzingen in deze richting zijn er, de condities zijn hierboven beschreven.

7 Productiviteit en de toekomst van *-erij*

Voor mijn analyse van de geschiedenis van *-erij* heb ik gekozen voor een paradigmatische benadering, zoals uiteengezet in paragraaf 1.3. Ik heb telkens de relevante vorm-betekenis-relaties binnen de woordenschat geanalyseerd en geprobeerd aannemelijk te maken hoe op basis van de bestaande relaties nieuwe afleidingen kunnen ontstaan en ook nieuwe woordvormingsmogelijkheden. Voor het hedendaags Nederlands heb ik in hoofdstuk 5 een beschrijving gegeven van de vorm-betekenisystematiek zoals die zich voordoet in de bestaande *-erij*-afleidingen. Daardoor is ook een beeld ontstaan van de mogelijkheden die er zijn in het Nederlands om de woordenschat uit te breiden met nieuwe *-erij*-afleidingen. Het lijkt immers geen twijfel dat nieuwvormingen over het algemeen aansluiten bij de bestaande systematiek.

In dit hoofdstuk wil ik laten zien dat en hoe taalgebruikers productief gebruik maken van de mogelijkheden die deze systematiek biedt. Af en toe treden ze ook buiten de grenzen van deze systematiek om een woord te vormen, en ik zal proberen te achterhalen hoe deze ‘grensoverschrijdingen’ kunnen worden verklaard. Ook in dit hoofdstuk zal ik weer kiezen voor een paradigmatische benadering, maar ik neem nu niet de vorm-kant als uitgangspunt (zoals in hoofdstuk 5, waar de categorie van het basiswoord als indelingscriterium diende), maar de betekenis-kant. Dit hoofdstuk is een omkering van het perspectief: terwijl ik het suffix *-erij* tot nu toe vooral semasiologisch bestudeerd heb, kies ik nu voor een meer onomasiologische invalshoek.

Ik heb al vaker (onder andere in paragraaf 5.7) gesuggereerd dat taalkundige analyses die berusten op formele criteria, mijns inziens geen adequate weergave zijn van de manier waarop taalgebruikers woorden vormen, of algemener: van de manier waarop taalgebruikers omgaan met hun taal. Als taalkundigen analyseren we over het algemeen de effecten van taalgebruik, we analyseren een abstractie: het taalsysteem. Daar is natuurlijk niets op tegen, maar als men wil begrijpen hoe taalgebruikers communiceren, hoe ze hun taal gebruiken en hoe dit leidt tot bepaalde consequenties voor het taalsysteem, zal men volgens mij een andere invalshoek moeten kiezen.

De taalgebruiker is immers geen morfoloog die zich constant bezig houdt met ‘vorm-betekenisystematiek’ en ‘morfologische categorieën’, met ‘vormelijke operaties’ of ‘categoriale betekenissen’. Allemaal termen, die in elke morfologische theorie en analyse hun plaats hebben, maar die van secundair belang zijn als men wil achterhalen hoe taalgebruikers (nieuwe) woorden vormen. Als bijvoorbeeld Van Marle (1992b) allerlei morfologische verschijnselen beschrijft die hij toeschrijft aan ‘de constante doorlichting van de woordvoorraad’ door de taalgebruikers, dan kan dat in feite alleen overdrachtelijk,

metaforisch zijn bedoeld.¹⁸⁴ Doorlichting is ‘kritisch onderzoek’ (GWHN 1991), is een bewuste handeling. Maar taalgebruikers onderzoeken hun taal over het algemeen niet. Taalgebruikers gebruiken hun taal. Niet meer, maar ook niet minder. Ze doen dat met een bepaald doel: ze willen (zo effectief mogelijk) communiceren. Systematiek en regelmaat zijn hiervoor een voorwaarde, zonder deze eigenschappen van taal zou communicatie onmogelijk worden. Systematiek en regelmaat zijn echter niet het doel van communicatie. Het doel van communicatie is communicatie. Succesvolle communicatie sluit aan bij het bekende, het geconventionaliseerde, bij de norm. Door taal conform de norm te gebruiken wordt communicatie mogelijk, en tegelijkertijd wordt ook de norm daardoor weer versterkt. Maar dit is niet het doel van taalgebruik, het is het gevolg daarvan.

We komen dus in een cirkel terecht: taalgebruik is gebaseerd op de norm en houdt daardoor tegelijkertijd de norm in stand.¹⁸⁵ Het taalsysteem is in feite niets anders dan een taalkundige abstractie op basis van de normen waarop wij ons in ons taalgebruik richten. In die zin is taal(gebruik) een zichzelf bevestigend systeem. Het systeem is ontstaan en ontstaat dagelijks opnieuw als door een ‘onzichtbare hand’ gestuurd. In paragraaf 1.2 heb ik de ‘invisible hand’ in eerste instantie beschreven als het principe achter taalverandering, maar dit principe is meer: het verklaart zowel de bevestiging van de norm door het taalgebruik als ook de verandering ervan.

Uitgaande van deze overwegingen zal ik in de volgende paragraaf nog een keer ingaan op morfologische productiviteit in het algemeen en de (nieuw)vorming van *-erij*-afleidingen in het bijzonder.

7.1 Categorieën, schema's en prototypes

In hoofdstuk 1 heb ik Schultink geciteerd die de ‘morfologische categorie’ in het centrum plaatst van het morfologisch onderzoek. Een morfologische categorie definieert hij als ‘een reeks woorden die alle gekenmerkt worden

184) Vgl. hiervoor ook paragraaf 1.3 (pagina 22). In die paragraaf (en elders) gebruik ik zelf ook veel van dergelijke metaforen. Ze zijn mijns inziens onschuldig als men zich maar ervan bewust is dat het overdrachtelijk taalgebruik is en niet meer. Hier schuilt echter het gevaar: zoals Keller (1990, par. 1.2) terecht opmerkt, is het bijzondere van deze metaforen dat zelfs taalkundigen vaak niet in staat zijn om ze op te lossen, om een niet-metaforische verklaring te geven.

185) Ik gebruik ‘norm’ hier niet in de zin van ‘normatief’ (van buitenaf opgelegd), maar voor de ‘endogene normen’, de “normen die in het taalgebruik impliciet aanwezig zijn” (Van Bree 1996b:30). Vgl. in verband met taalnormen naast Van Bree (1996b) ook Van Santen (1996) en natuurlijk Bartsch (1987).

door een gelijk vormmoment corresponderend met een identiek betekenismoment' (vergelijk het Schultink-citaat op p. 23). In alle gangbare morfologische theorieën is de notie 'categorie' van groot belang voor de taalkundige analyse, maar ook voor de opvattingen over het menselijk taalvermogen. Men formuleert per categorie een woordvormingsregel en gaat (expliciet of impliciet) ervan uit dat zo'n regel correspondeert met de manier waarop taalgebruikers woorden vormen.

De vraag is nu of de afleidingen op *-erij* synchroon één morfologische categorie vormen. Wat is 'een gelijk vormmoment', wat moet men verstaan onder 'een identiek betekenismoment'? Het gaat dus om de (ook in paragraaf 1.4 al aangestipte) vraag naar de eenheid van de afleidingen. Neem ter illustratie de volgende woorden, telkens met hun betekenisomschrijving in GWHN (1991):

- (183) *bloemisterij* - 'bedrijf, tuin, winkel van een bloemist'
drukkerij - 'bedrijf, werkplaats waar boeken, kranten enz. gedrukt worden'
grappenmakerij - 'het maken van grappen'
ijdeltuiterij - 'pronk, opschik; handelingen van een ijdelduit'
klompenmakerij - 'bedrijf of werkplaats waar klompen gemaakt worden'
kwellerij - 'het kwellen'

Deze zes woorden representeren een deel van de mogelijkheden van *-erij*, zoals ik die beschreven heb in hoofdstuk 5. In vormelijk opzicht hebben we te maken met *-erij* en met drie verschillende soorten (categorieën) grondwoorden: met zelfstandige naamwoorden (*bloemisterij*, *ijdeltuiterij*), met werkwoorden (*drukkerij*, *kwellerij*) en met groepen woorden (*grappenmakerij*, *klompenmakerij*). Een bekende en in de morfologische literatuur wijdverbreide hypothese is de zogenaamde 'unitary base hypothesis'. Deze hypothese zegt dat elke woordvormingsregel categoriaal eenduidig is en dat men moet uitgaan van affix-homonymie zodra men een affix kan combineren met grondwoorden van meer dan één woordsoort.¹⁸⁶ In het geval van *-erij* hebben we dan te maken met (tenminste) drie verschillende suffixen *-erij*, met drie verschillende categorieën en met drie verschillende woordvormingsregels.

In semantisch opzicht representeren deze afleidingen de twee grote betekenisgroepen: een abstracte 'handeling'-betekenis (*grappenmakerij*, *ijdeltuiterij*, *kwellerij*) en een concrete 'bedrijf/plaats'-betekenis (*bloemisterij*,

186) Vergelijk voor de 'unitary base hypothesis' vooral Aronoff (1976:48), maar ook bijvoorbeeld Booij (1977:140 e.v.).

drukkerij, *klompenmakerij*). Verschil in betekenis correspondeert echter niet met verschil in categorie van het grondwoord. Deze beide aspecten lopen dwars door elkaar heen, er is geen één-op-één-verhouding tussen categorie van het basiswoord en betekenis van de afleiding, zoals de volgende tabel duidelijk maakt:

basis \ betekenis	‘bedrijf’	‘handeling, gedrag’
werkwoord	<i>drukkerij</i>	<i>kwellerij</i>
zelfstandig naamwoord	<i>bloemisterij</i>	<i>ijdeluiterij</i>
groep woorden	<i>klompenmakerij</i>	<i>grappenmakerij</i>

Als men nu woordvormingsregels en categorieën definieert in termen van woordsoort van de grondwoorden en betekenis, en als men bij een verandering van één van deze factoren telkens uitgaat van een nieuwe regel, een nieuwe categorie en een nieuw suffix, dan levert dit kleine voorbeeld al zes verschillende, homonieme *-erij*'s op. En, zoals gezegd, deze zes woorden representeren nog maar een deel van de mogelijkheden... Toch is de aanname van homonieme affixen in zo'n geval volgens Beard (1990:102) “probably the most widely held current hypothesis”.¹⁸⁷

Als men deze stap, de aanname van homonieme suffixen, vanwege de toch grote overeenkomsten tussen de verschillende *-erij*-afleidingen schuwt, kan men z'n toevlucht nemen tot de notie ‘polyfunctionaliteit’. Dit is de term die bijvoorbeeld Booij & Van Santen (1998:141) gebruiken voor het “verschijnsel dat één affix in meer dan één morfologische categorie voorkomt”.¹⁸⁸ Door te kiezen voor één affix willen zij het (semantische) verband tot uitdrukking brengen dat bestaat tussen de verschillende categorieën. *Bloemisterij* en *klompenmakerij* zijn dus volgens deze opvatting leden van verschillende morfologische categorieën, maar ze zijn gevormd met hetzelfde suffix. Het criterium om te kiezen voor één affix is dan de categorie van de afleidingen zelf (zelfstandige naamwoorden) en de betekenisovereenkomst tussen de

187) Een voorbeeld van een morfologisch handboek dat gebaseerd is op deze hypothesen, is de *Deutsche Wortbildung* van Wellmann en Kühnhold, een standaardwerk over de woordvorming in het Duits (vgl. Wellmann 1975).

188) Vgl. ook Fleischer/Barz (1992:69): “Die meisten Affixe sind polyfunktional, d.h. sie sind Konstituenten verschiedener Modelle.” Moortgat & Van der Hulst (1981) gebruiken de term polyfunctionaliteit anders (namelijk ook met betrekking tot de betekenis).

afleidingen van verschillende categorieën: de 'bedrijf'-betekenis komt voor bij deverbale en denominale afleidingen en ook bij samenstellende afleidingen.

Maar hoe zit het met de betekenisovereenkomst binnen één categorie? Er zijn immers verschillende betekenissen (waarvan ik er hierboven twee genoemd heb ter illustratie). Wat is de betekenisovereenkomst tussen bijvoorbeeld *drukkerij* en *kwellerij*? Of moet men op grond van deze verschillende betekenissen alsnog uitgaan van verschillende woordvormingsregels of zelfs van verschillende suffixen *-erij* (één per betekenis)? Booij & Van Santen (1998:132 e.v.) willen dit voorkomen door uit te gaan van de mogelijkheid van 'polyseme morfologische categorieën'. Naast polysemie bij individuele woorden kennen zij dus ook polysemie op het niveau van een morfologische categorie. Ik heb in hoofdstuk 5 laten zien dat men ook in het geval van woorden op *-erij* kan uitgaan van categoriale polysemie. De verschillende betekenissen staan niet helemaal los van elkaar, maar er zijn wel degelijk metonymische verbanden, ook tussen de 'handeling/gedrag'-betekenis en de 'bedrijf/werkplaats'-betekenis. Dit wordt onder andere duidelijk als men ze allebei vindt bij één woord. Zo geeft GWHN (1991) bijvoorbeeld voor *weverij* twee betekenissen: 'het weven' en 'werkplaats, fabriek waar geweven wordt'.

Door het gebruik van de noties 'polyfunctionaliteit' en '(categoriale) polysemie' kan men dus de nadruk meer op de overeenkomsten dan op de verschillen leggen. Het is niet erg aantrekkelijk om voor de hierboven onder (183) genoemde afleidingen uit te moeten gaan van zes verschillende suffixen *-erij*, en met behulp van de genoemde noties kan men dan ook uitgaan van één suffix dat één (polyseme) betekeniscluster vertegenwoordigt en dat optreedt in drie verschillende morfologische categorieën.

In hoeverre is nu deze splitsing van de afleidingen in verschillende morfologische categorieën (afhankelijk van de categorie van de basiswoorden) noodzakelijk en verhelderend? De aanname van meerdere morfologische categorieën suggereert immers een duidelijk verschil, een verschil dat liefst ook voor taalgebruikers een rol zou moeten spelen. Het is echter nog maar de vraag of dat zo is.

Het 'één categorie per woordsoort van de basis'-principe speelt een belangrijke rol in de morfologie. Bijzonder duidelijk wordt het verwoord door Van Marle die in navolging van Uhlenbeck en Schultink ervan uitgaat dat een verschil met betrekking tot de woordsoort van het grondwoord altijd leidt tot een verschil in categorie van de afleiding. De reden daarvoor is dat volgens hem woordsoortverschil altijd ook semantisch verschil impliceert:

if two words differ with respect to their respective bases *on the level of wordclasses*, these words display different semantic properties *by definition*, which is why they should not be

conceived of as belonging to one and the same morphological category. (Van Marle 1985a:92)

Hoewel dit vaak waar is¹⁸⁹, betwijfel ik of categorieverschil altijd (semantisch) relevant is. In de voorafgaande hoofdstukken heb ik er herhaaldelijk op gewezen dat *-erij*-afleidingen vaak op meerdere manieren analyseerbaar zijn (bijvoorbeeld deverbaal en/of denominaal) en dat deze ambiguïteit van groot belang is voor de ontwikkeling en het gebruik van het suffix. Ook synchroon kan een woord als *drukkerij* nog steeds zowel deverbaal ('bedrijf/plaats waar gedrukt wordt') als denominaal ('bedrijf/werkplaats van een drukker') worden gemotiveerd. Het is dan ook allesbehalve duidelijk of de woordsoort van het grondwoord in het geval van *-erij*-afleidingen voor taalgebruikers werkelijk een relevante factor is.

De geschiedenis van *-erij* laat zien dat en hoe een affix (diachroon) kan worden gegeneraliseerd¹⁹⁰: eerst alleen achter zelfstandige naamwoorden, later ook achter werkwoorden en groepen woorden. Dit was mogelijk door de semantische overeenkomsten tussen de verschillende 'categorieën'. Het lijkt dus heel goed mogelijk dat taalgebruikers niet 'categoriseren' op basis van woordsoorten, maar op basis van betekenissen van de afleidingen zelf, zonder dat deze een één-op-één-correspondentie vertonen met de woordsoorten van de grondwoorden. Vooral in paragraaf 5.7, maar ook elders, heb ik al gesuggereerd dat semantische en pragmatische criteria waarschijnlijk een beter uitgangspunt vormen om het daadwerkelijke gebruik van *-erij* te verantwoorden dan een formeel criterium als de woordsoort van de basiswoorden. Als we de betekenissen als definiërend kenmerk nemen, dan hebben we in ons kleine voorbeeld hierboven te maken met twee 'categorieën', twee categorieën die dwars door de woordsoorten van de basiswoorden heen lopen.

Het primaat van de betekenis wordt onder andere ook verdedigd door Plank (1981).¹⁹¹ Plank bepleit een 'holistische' benadering van de derivatieve morfologie, een benadering die de nadruk legt op het resultaat van het woordvormingsproces, op de eigenschappen van de afleiding zelf. Hij gaat ervan uit dat de essentiële kenmerken van afleidingen niet compositioneel, dat wil

189) Zo illustreert Van Marle (1985a) zijn opvatting met het (aan Schultink 1962 ontleende) voorbeeld *-ig*. In dit geval is er inderdaad veel te zeggen voor verschillende categorieën: desubstantivische afleidingen van het type *heuvelig* vertonen immers een systematisch betekenisverschil met de-adjectivische afleidingen van het type *groenig*, een verschil dat herleid kan worden tot de categorie (woordsoort) van de basiswoorden.

190) Zie voor 'affix-generalisatie' ook paragraaf 2.2 van Van Marle (1978a) en paragraaf 2.3.5 van Plank (1981).

191) Ook iemand als Bybee kan in dit verband worden genoemd; vgl. Bybee (1985, 1988 en 1991).

zeggen als resultaat van een additieve regel van het type [basis + affix], kunnen worden verantwoord. Morfologisch complexe woorden zijn niet het resultaat van het 'optellen' van morfemen (met telkens een eigen betekenis), maar ze moeten als geheel worden geanalyseerd, als lexicale eenheden die ertoe dienen een bepaald concept uit te drukken. Plank bepleit dus, net als de hierboven (in paragraaf 1.3) geschetste paradigmatische morfologie, een 'morfologie zonder morfemen'.¹⁹² Maar hij doet dat consequenter dan de meeste 'paradigmatische morfologen', omdat hij ook het belang van de categorie van corresponderende grondwoorden relativeert. Plank gaat voor de derivationele morfologie uit van een 'Primat von Begriffsschemata' (p. 65).¹⁹³

Aus der holistischen Perspektive stellen sich die Regeln in der Derivationsmorphologie vorwiegend als Auswahlprozesse von semantischem Material für die Realisierung von Begriffsschemata dar, wobei basiskategorielle Unschärfe und Uneinheitlichkeit zugunsten von Faktoren im Interesse einer guten Gestalt [...] in Kauf genommen werden. Kategoriell eindeutig bestimmt, durch das Begriffsschema selbst, sind lediglich die morphologisch komplexen Einheiten. (Plank 1981:64)

Uitgangspunt voor de realisering van een morfologisch procédé zijn dus betekenissen, of beter: complexe conceptuele schema's (zo zal ik zijn 'Begriffsschemata' hier noemen).¹⁹⁴ Dit geldt voor de vorming van nieuwe afleidingen, maar ook voor de interpretatie van bestaande en voor het toepassen/interpreteren van nieuwe betekenissen. Zowel de productie van (nieuwe) afleidingen door de spreker/schrijver als de receptie van afleidingen door de hoorder/lezer gebeurt volgens hem door analogie op basis van conceptuele schema's.

Planks conceptuele schema's zijn verwant met de in hoofdstuk 5 besproken notie 'handelingsframe' van Moerdijk (1990). Allebei zijn ze gebaseerd op onze wereldkennis, maar terwijl Moerdijk zich vervolgens beperkt tot een handelingsframe voor één categorie (deverbale nomina actionis), constateert Plank dat deze beperking contraproductief is. Taalgebruikers selecteren

192) Vgl. voor deze karakterisering van de paradigmatische morfologie Booij (1979:4) en het citaat uit Booij (1994b:138) op p. 21. De vraag of woordvorming een 'kwestie van optellen' is, wordt door Van Marle (1985b) gesteld (en negatief beantwoord).

193) Dit aspect van Planks benadering heb ik eerder al kort genoemd ter verklaring van het ontstaan van *-erij* en *-arij* (vergelijk p. 115).

194) Merk op dat dit begrip 'schema' wel in zekere zin verwant is met het begrip 'schema' zoals men dat uit de cognitieve linguïstiek van onder andere Langacker kent, maar niet daarmee identiek (vgl. bijvoorbeeld Langacker 1991). Het staat dichterbij de notie 'schema' van Bybee (vgl. onder andere Bybee 1988 en 1991 en zie p. 31 waar haar benadering ter sprake komt).

semantisch materiaal voor de realisering van conceptuele schema's en ze nemen daarbij op de koop toe dat de basiscategorieën niet eenduidig bepaald zijn. Veel belangrijker zijn de categorie en de 'Gestalt' van de afleiding zelf. Concreet: in het geval van *-erij*-afleidingen gaat het erom een woord te vormen dat (a) een substantief is met een bepaalde betekenis en dat (b) idealiter eindigt op *-erij*. Hoe deze afleiding tot stand komt, of op basis van een werkwoord of een substantief, of door affigering (met of zonder haplogogie) of affixsubstitutie, dat is secundair.

Primair is de realisering van een bepaalde betekenis. Dat geldt uiteraard niet alleen synchroon voor het hedendaags Nederlands, maar het is ook diachroon van belang. Dat ziet ook iemand als Kluge (1899:1) al zo, wanneer hij stelt: "Ueberall spielt die bedeutung die wesentlichste rolle in der entwicklungsgeschichte eines suffixes". Maar ontwikkeling komt pas tot stand in en door taalgebruik en het ligt dus voor de hand om voor het (synchrone) taalgebruik uit te gaan van de semantiek en niet van de meer formele eigenschappen van morfologisch complexe woorden als men op zoek is naar de factoren achter dynamiek en (mogelijke) veranderingen.

In paragraaf 1.3.3 heb ik productiviteit gedefinieerd als een gradueel verschijnsel. Als men analogie als onderliggend principe voor nieuwvormingen ziet, zijn de mogelijkheden tot nieuwvorming in principe bijna onbeperkt. En men ziet dan ook dat taalgebruikers er zeer creatief gebruik van maken. Toch worden veel mogelijkheden niet of maar zeer zelden gebruikt voor de nieuwvorming van woorden. Over het algemeen wordt in de morfologie geprobeerd om dit te verantwoorden door het formuleren van woordvormingsregels die de mogelijkheden definiëren, en van restricties op woordvormingsregels die de principiële mogelijkheden beperken tot de reële mogelijkheden. Deze worden vastgelegd op basis van de gerealiseerde, bestaande woorden. Zo'n aanpak vindt men bijvoorbeeld bij Taeldeman (1985a). Hij onderscheidt 'absolute / systematische' en 'relatieve' restricties. Een voorbeeld van een absolute restrictie is de volgende morfologische beperking:

- (184) Het is niet mogelijk een afleiding van het type [ge + ww.stam]_N te vormen als het basiswerkwoord geleed is: *geonderzoek, *geontsnap, *gegoedkeur, etc.¹⁹⁵

Dergelijke absolute restricties bepalen volgens Taeldeman welke afleidingen mogelijk zijn (en ze moeten dus bij het formuleren van een woordvormingsre-

195) Vgl. voor een preciezere formulering Taeldeman (1985a:40-42).

gel worden aangegeven). Deze mogelijkheden worden vervolgens verder beperkt door de relatieve restricties die de 'reële productiviteit' van een woordvormingsprocédé bepalen. De belangrijkste relatieve restrictie is volgens Taeldeman (1985a:37) 'blocking', het verschijnsel "dat een (teoretisch mogelijk) geleed woord met een bepaalde betekenis geblokkeerd wordt door een ander woord met dezelfde betekenis". Een voorbeeld is het niet-bestaan van de afleiding **koming* omdat de vorming ervan geblokkeerd is door het reeds bestaande woord *komst*.¹⁹⁶

Een dergelijke 'restrictie-aanpak' past om meerdere redenen niet bij mijn 'analogie-benadering'. Het belangrijkste bezwaar is dat er voor zover ik zie geen werkelijk 'absolute' beperkingen zijn, "es gibt offenbar keine unmöglichen Analogiebildungen" (Becker 1990:23). Ook voor de daarnet aangehaalde restrictie van Taeldeman zijn er tegenvoorbeelden, onder andere afleidingen met *ge-* op basis van geprefigeerde werkwoorden:

(185) Als voorbeeld noemde Habbema het 'gemillimeter en *geherkauw*' over de toekomst van de Stadsschouwburg. (*Trouw* 19-2-92, p. 12)

Zullen we misschien eerst een ronde om het huis maken? Komrij vindt het goed, maar alles op z'n tijd. En als het maar geen Jerichootje spelen wordt, want hij heeft langzamerhand genoeg van al dat *ge-verhuis*. (*Trouw* 10-3-94, p. 17)

Met andere woorden: volgens mij zijn alle restricties 'relatief'. Uiteraard is het waar dat niet alle basiswoorden even geschikt zijn als 'input' voor een woordvormingsprocédé, en het is ook waar dat 'blocking', "het reeds aanwezig zijn van gelijkbetekenende formaties" (Schultink 1961:59), de productiviteit van een procédé kan belemmeren. Maar dat betekent niet dat mogelijkheden uitgesloten zijn, het betekent alleen dat sommige mogelijkheden (veel) waarschijnlijker zijn dan andere. Het is daarom mijns inziens niet zinvol om restricties te willen formuleren. Beter kan men proberen om voorkeuren te achterhalen. Voorkeuren voor bepaalde (eigenschappen van) basiswoorden, voorkeuren voor bepaalde (eigenschappen van) afleidingen. Dat is wat Mackenzie (1985) probeert voor *ge-*. Net als Taeldeman heeft hij geen duidelijke voorbeelden gevonden van afleidingen op basis van een werkwoord met onscheidbaar prefix, maar hij sluit ze desondanks niet uit (terecht, zoals *geherkauw* of *ge-verhuis* laten zien). Beter lenen zich volgens hem werkwoorden met een

196) Vgl. echter bijvoorbeeld *voorkoming*, *tegenoetkoming* of *totstandkoming*.

scheidbaar prefix, wat ook uit mijn materiaalverzameling blijkt. Twee voorbeelden:

(186) [...] maar letterkundige waardering kan al dat *omgedoop* niet geweest zijn. Stalingrad, Karl Marx Stadt, Ho Chi Minh-stad en Gorkiy(-stad) bedoelden met hun namen vooral de denkers, de ideologen te eren [...] (Boudewijn Büch, *Eenzaam*. 2de druk. Amsterdam, Antwerpen, 1992, p. 36)

In oktober hoopt het departement met de nota Mensen en Management te komen waarin dergelijke gegevens wel zouden moeten voorkomen. ‘Maar het is een heel *uitgepluis*’, aldus de woordvoerder van het departement. (*Volkskrant* 16-8-94, p. 3)

Mackenzie (1985:190) sluit afleidingen van gelede werkwoorden dus niet uit als grondwoorden voor *ge*-prefigering, maar hij geeft een voorkeurshierarchie (“geen prefix > scheidbaar prefix > onscheidbaar prefix”), en volgens mij is dat de juiste benadering. Als we weten wat de eigenschappen zijn van geprefereerde, prototypische afleidingen van een bepaald type, dan krijgen we inzicht in de toepassingswaarschijnlijkheid van een woordvormingsprocédé.¹⁹⁷

Als we, met Plank (1981:64) ervan uitgaan dat “sich die Regeln in der Derivationsmorphologie vorwiegend als Auswahlprozesse von semantischem Material für die Realisierung von Begriffsschemata [darstellen]”, dan gaat het erom te achterhalen welk ‘semantisch materiaal’ in aanmerking komt voor de realisering van een conceptueel schema. Wat zijn de (formele, semantische, pragmatische) eigenschappen die een woord geschikt maken als grondwoord voor een morfologisch procédé?

Als we weten dat taalgebruikers sommige basiswoorden prefereren, dan wordt het ook inzichtelijk waarom het onder bepaalde omstandigheden juist zinvol is om hiervan af te wijken, wat het effect is van een afleiding die niet (of in mindere mate) voldoet aan de eisen van een prototypische afleiding. Nieuwe vrouwelijke persoonsnamen op *-in* zijn weliswaar zeldzaam, maar ze worden gevormd (vergelijk p. 34); afleidingen als *geherkauw* zijn zeker niet frequent, maar ze komen voor. Als we dergelijke afleidingen uitsluiten van het onderzoeksdomein door ze als uitzonderingen te bestempelen en verder buiten beschouwing te laten, als we ons concentreren op het (abstracte) systeem, dan verwaarlozen we volgens mij een wezenlijk aspect van de morfologische creativiteit, een aspect dat onder andere inzicht verschaft in de dynamiek van taal en in de principiële mogelijkheid tot taalverandering (ten-

197) Vgl. voor de notie ‘prototypische afleiding’ weer Mackenzie (1985) en in navolging daarvan ook Van Santen (1992:127).

slotte begint iedere taalverandering als afwijking van de norm, als uitzondering, zo men wil).

Ik ben dus van mening dat het zinvoller is om morfologische productiviteit 'positief' te benaderen door het formuleren van de eigenschappen van een 'prototypische afleiding'. Een 'negatieve' benadering die probeert om de mogelijkheden te beperken door het formuleren van regels en restricties, is volgens mij te restrictief om de talige dynamiek adequaat te verantwoorden. Het uitgangspunt is dat in principe 'alles kan' binnen de morfologie. Er zijn geen principiële grenzen aan de creativiteit van taalgebruikers. Maar binnen het 'alles kan' geldt, dat niet alles even waarschijnlijk is. Vergelijk in dit verband nog een keer het reeds in paragraaf 1.3.3 aangehaalde inzicht van Aronoff (1976:35) dat "though many things are possible in morphology, some are more possible than others" en de notie 'waarschijnlijk woord' van Van Santen (1992:87):

Waarschijnlijke woorden zijn die mogelijke woorden die, gegeven de veelheid aan factoren die de bruikbaarheid van een geleed woord bepalen, meer in aanmerking komen voor realisering dan andere.

Het gaat erom het waarschijnlijke aan te wijzen, zonder het minder waarschijnlijke of het onwaarschijnlijke uit te sluiten.¹⁹⁸ Van Bree heeft deze 'alles kan, maar niet alles is even waarschijnlijk'-invalshoek in een gesprek ooit 'probabilistische morfologie' genoemd, een term die de lading mijns inziens vrij goed dekt.¹⁹⁹

7.2 Twee betekenisclusters

In hoofdstuk 5 heb ik de vorm-betekenisystematiek van *-erij*-afleidingen in het hedendaags Nederlands geanalyseerd. Op basis van die analyse heb ik geconcludeerd dat men twee grote centrale betekenisclusters (met telkens meerdere metonymische toepassingsmogelijkheden) kan onderscheiden. Ik

198) Het is vooral dit laatste aspect waardoor mijn benadering zich onderscheidt van die van bijvoorbeeld Van Santen (1992). Zij ziet productiviteit weliswaar als gradueel fenomeen, maar ze handhaaft het verschil 'improductief' versus 'productief', waardoor productiviteit uiteindelijk toch een absolute notie is/blijft.

199) De term is ook al elders gebruikt. Vgl. bijvoorbeeld voor 'probabilistische woordvormingsregels' Booij (1978) en Al & Booij (1981).

herhaal hier mijn karakterisering van deze betekenisclusters (vergelijk pagina 213):

- (187) (a) connotatief negatief: ‘(irritant) gedrag’
 op basis van woorden die op de een of andere manier een
 (irritant) menselijk gedrag aanduiden
- (b) connotatief neutraal: ‘hobby, vak, bedrijf’
 op basis van woorden die op de een of andere manier te
 maken hebben met een georganiseerde, professionele
 activiteit

Het ligt voor de hand om ervan uit te gaan dat taalgebruikers deze betekenis-
 sen kennen en ook associëren met *-erij*. Of dit abstract gebeurt of via concrete
 voorbeelden is onduidelijk. Ik ben geneigd om ervan uit te gaan dat de associ-
 atie via concrete, (voor de taalgebruiker) prototypische woorden gelegd
 wordt, maar het is in principe ook denkbaar dat er een direct verband bestaat
 tussen de betekenis(sen) en de klankvorm *-erij*.

Het vormen van een afleiding op *-erij* kunnen we nu beschouwen als act
 van benoemen (in de zin van Koefoed 1993). In een concrete communicatieve
 situatie wil iemand iets benoemen en maakt daarvoor gebruik van een woord
 op *-erij*. In dit opzicht is er een essentieel verschil tussen de woorden die deel
 uitmaken van groep (a) en die van (b).

Woorden uit groep (b) worden over het algemeen toegepast als ‘namen’,
 referentieel dus: een drukkerij noemen we nu eenmaal een *drukkerij*. Een
 ‘naam’ is volgens Koefoed (1993:111) “de in een gemeenschap gebruikelijke
 aanduiding voor een begrip”. Het suffix *-erij* is door het frequente gebruik in
 dergelijke namen gekoppeld aan het concept ‘bedrijf’. Als zich een nieuw
 begrip voordoet (een bedrijf waarvoor geen conventionele naam bestaat) kan
 men dit benoemen met een nieuw woord op *-erij*. Neem het volgende citaat:

- (188) In Weesp is de eerste compact disc fabriek in Nederland van start
 gegaan. Uiteindelijk zullen er 9 miljoen cd’s per jaar geprodu-
 ceerd worden. De *platenperserij* Dureco maakte een deel van de
 fabriek geschikt voor de fabricage van cd-schijven. (*NOS-jour-
 naal*; in: Van Sterkenburg, *Taal van het journaal*. Leersum, 1989,
 p. 82)

Als men weet dat een *bierbrouwerij* een bedrijf is waar bier wordt gebrouwd,
 kan men naar analogie daarvan een bedrijf waar platen worden geperst,
platenperserij noemen. Men maakt daarvoor gebruik van een geconventionali-
 seerd procédé; het resultaat is een referentiële aanduiding. En ook als een

hoorder/lezer *platenperserij* nooit eerder gehoord/gelezen heeft, zal hij het woord in een desbetreffende context onmiddellijk begrijpen en hij zal vrijwel zeker niet eens opmerken dat hij geconfronteerd is met een (voor hem) nieuw woord omdat het procédé dat voor de vorming toegepast is, behoort tot de norm, tot de geconventionaliseerde mogelijkheden van het Nederlands; het woord is qua vorm en betekenis compleet 'voorspelbaar'. We hebben in zo'n geval te maken met een nieuw woord dat door conventionalisering tot 'naam' kan worden.

Bij de woorden uit betekenisgroep (a) functioneert dit anders. Ook zij kunnen geconventionaliseerd zijn als naam voor een bepaald begrip. Maar dat begrip is veel vager, minder concreet. Dat heeft uiteraard te maken met de aard van het benoemde: geen concrete zaak, maar een menselijk gedrag (menselijke handelingen, activiteiten). Er bestaat geen referent die de 'naam' *lolbroekerij* heeft. Het toepassen van *lolbroekerij* op een bepaald gedrag is in zekere zin altijd een creatieve act van benoeming: 'begrip' en 'naam' moeten telkens weer aan elkaar en aan een bepaalde referent worden gekoppeld.²⁰⁰ En dat houdt interpretatie in, van de kant van de spreker/schrijver en ook van de kant van de hoorder/lezer. De betekenis is niet compleet voorspelbaar, maar in hoge mate afhankelijk van de context. Het gebruik van een woord als *lolbroekerij* is dan ook niet routineus, het is in feite altijd creatief. Dergelijke woorden 'noemen' niet alleen, ze houden een (negatieve) waardering in, ze 'prediceren', ze zeggen iets over de houding van de taalgebruiker ten opzichte van de referent (het benoemde gedrag).²⁰¹

Deze afleidingen zijn over het algemeen ook stilistisch gemarkeerd, ze vallen op en ze zijn daarom niet in alle contexten bruikbaar. Een nieuwvorming als *sufkopperij* zal in de verslaggeving van *de Volkskrant* niet zo snel worden gebruikt, maar in een commentaar of in een column van Jan Blokker is ze op haar plaats:²⁰²

200) Koefoed (1993:119) onderscheidt 'productieve' en 'creatieve' procédés, zegt er echter zelf bij dat dit verschil "subtiel en voor discussie vatbaar" is, ze zijn immers allebei in formeel opzicht regelmatig en ze sluiten aan bij de conventionele mogelijkheden. Ik vind deze onderscheiding dan ook ongelukkig en ik zou de 'graad van creativiteit' liever buiten de bepaling van de 'graad van productiviteit' (in de zin van toepassingswaarschijnlijkheid van een procédé) willen houden. Volgens mij zijn dat verschillende zaken, zoals ook uit de hierna volgende beschrijving van de productiviteit van *-erij* zal blijken.

201) Vergelijk voor 'impliciet prediceren' weer Koefoed (1993:32 e.v.).

202) Onderzoek naar tekstsoort-specifiek gebruik van morfologische procédés zou zeer wenselijk zijn. Met de ter beschikking staande middelen is zo'n onderzoek echter nauwelijks haalbaar. Het zou daarom wenselijk zijn dat grote corpora zoals het INL *NRC-corpus* in de toekomst ook een codering bevatten van de rubriek of tekstsoort van een vindplaats.

- (189) Voor het eerst kon ik mij dus ook niet verenigen met het hoofdredactionele commentaar in de *Volkskrant* waarin de draak werd gestoken met de artistieke *sufkopperij* aan het Binnenhof. (*Volkskrant* 1-6-91, p. 7; Jan Blokker)

Als hoorder/lezer neemt men in zo'n geval niet alleen de referentiële betekenis waar, maar ook of misschien zelfs in eerste instantie de connotatieve betekenis. De vorming van *sufkopperij* wordt gestuurd door de wens een interpretatie mede te delen: men wil niet alleen refereren, maar in het refereren ook iets prediceren over de zaak. Toepassing op (het gedrag van) iemand zegt maar weinig over die persoon, over dat gedrag, maar zegt vooral iets over de houding van de spreker ten opzichte van die persoon/dat gedrag. En omdat deze afleidingen niet alleen refereren, maar ook prediceren, vallen ze meer op en vergen ze ook meer interpretatie.

Op grond van deze eigenschappen zijn de beide betekenisclusters voor taalgebruikers vrij duidelijk van elkaar gescheiden. Wat hebben *platenperserij* en *sufkopperij* met elkaar te maken? Niets. Ze horen bij verschillende stilistische registers, bij verschillende conceptuele schema's; ze vertonen in hun typische toepassingen geen overeenkomsten die voor taalgebruikers relevant zijn. En ik ben er dan ook van overtuigd dat taalgebruikers over het algemeen niet beseffen dat ze te maken hebben met hetzelfde suffix. Er zijn overeenkomsten en metonymische verbanden, maar die worden alleen zichtbaar door reflectie, door bewust nadenken over taal, door (taalkundige) analyse.

In de volgende paragrafen zal ik laten zien hoe taalgebruikers (nieuwe) afleidingen vormen, hoe ze 'semantisch materiaal selecteren voor de realisering van conceptuele schema's' (Plank). Ik begin met de woorden uit betekeniscluster (b) en ik zal proberen te achterhalen in hoeverre deze groep uitbreidbaar is in het hedendaags Nederlands. Vervolgens zal ik (in paragraaf 7.4) m'n aandacht richten op de uitbreidbaarheid van het 'gedrag, handeling'-schema. Daarbij zal ik ook ingaan op een mogelijke productiviteit-belemmerende factor: de concurrentie met *ge-* (*zeurderij*, *gezeur*).

7.3 Het 'vak, hobby, bedrijf'-schema

Afleidingen als *drukkerij*, *voetballerij* of *platenperserij* zijn realisaties van een conceptueel schema dat bestaat uit een heleboel elementen, waarvan de in dit verband relevante in het volgende overzicht genoemd zijn. We moeten twee sub-schema's onderscheiden; ik geef telkens een prototypisch voorbeeld.

schema-elementen	semantische karakterisering	'vak, bedrijf'	'hobby, sport'
een georganiseerde en/of geïnstitutionaliseerde activiteit	handeling	<i>brouwen</i>	<i>voetballen</i>
concrete zaak: resultaat van deze activiteit	effect-object	<i>bier</i>	
concrete zaak: iets dat passief bij de activiteit betrokken is	affect-object		<i>voetbal</i>
degene die deze activiteit verricht	agens	<i>brouwer</i>	<i>voetballer</i>
de organisatie: het geheel van deze activiteiten; alles wat met de beoefening ervan te maken heeft; het collectief van mensen die erbij betrokken zijn	collectief (zaken, personen)	<i>brouwerij</i>	<i>voetballerij</i>
concrete instantie, organisatie, bedrijf waar deze activiteit beoefend wordt	instantie	<i>brouwerij</i>	<i>voetbalclub</i>
concrete plaats waar deze activiteit beoefend wordt	locatief	<i>brouwerij</i>	<i>voetbalveld, stadion</i>

De taalgebruiker heeft op grond van z'n wereldkennis weet van dergelijke conceptuele schema's: hij weet dat activiteiten die beroepsmatig worden verricht over het algemeen 'georganiseerd' zijn in de vorm van een bedrijf, hij weet dat dergelijke activiteiten over het algemeen dienen om een bepaald (concreet) resultaat op te leveren, hij weet dat dat vaak in een speciaal daarvoor bestemd gebouw gebeurt, enz. Daarnaast weet hij dat er bepaalde regelmatige talige mogelijkheden zijn om deze aspecten van zo'n activiteit aan te duiden; hij heeft immers tientallen voorbeelden ter beschikking.

De regelmatigste en vaakst voorkomende mogelijkheid is: neem het werkwoord en/of een nomen agentis op *-er* en/of een nomen actionis op *-erij* (type: *drukken - drukker - drukkerij, weven - wever - weverij*). En als men wil, kan men ook nog het effect-object specificeren door het te incorporeren *bier brouwen - bierbrouwer - bierbrouwerij, laken weven - lakenwever - lakenweverij*. Als het werkwoord alleen niet

specifiek genoeg is, is deze incorporatie zelfs wenselijk (*kaasmakerij*, *reepjesmakerij*²⁰³).

In principe is deze groep zonder meer uitbreidbaar, maar er zijn problemen met de ‘aanvoer’ van nieuwe werkwoorden die een professionele activiteit aanduiden. Er is sprake van een zekere verzadiging. Taeldeman (1985a:36/7) constateert terecht dat hier “de verhouding tussen theoretisch mogelijke en reëel voorkomende derivaties bijna één-op-één” is en dat het erg moeilijk is “om een basiswerkwoord te vinden waarvan in werkelijkheid geen nomen afgeleid wordt dat de plaats aanduidt waar die professionele activiteit verricht wordt”. Bijna alle mogelijke afleidingen van dit type zijn dus geconventionaliseerd als naam voor het desbetreffende bedrijf. Incidenteel vindt men wel eens een afleiding die de woordenboeken (nog) niet gehaald heeft, maar dat zijn dan woorden die er toevallig niet in staan (zoals *breierij* of *beitserij*) of het gaat om een bedrijf dat in het Nederlandse taalgebied niet voorkomt:

(190) Hij organiseerde het daarvoor [voor een ontwikkelingshulp-project – MH] nodige krediet. Het resultaat is niet bekend. Van een andere proef, nl. het stichten van een *batikkerij*, is bekend dat hij niet geslaagd is (INL *Taaldatabank*)

Deverbale nieuwvormingen zijn zeldzaam. Twee voorbeelden:

(191) Voor een overnachting in Kasteel Elsloo betalen twee personen samen honderdvijftig gulden en de firma heeft allerlei schappelijke arrangementen, waaronder eentje voor wie lelijk is geworden. Dan ga je in de buurt naar een *opknapperij* waar ze je mooi proberen te maken en het kasteel troost je. Een heerlijk huis. (*Vrij Nederland*, 30-3-91, p. 29; Ben de Cocq)

Hij had alleen niet door dat hij bij de grootste *witwasserij* van Limburg werkte. *Witwasserij* Valkenburg voor al uw steekpenningen. De directie van het Casino vond de goedheid en vooral de domheid van de man te ver gaan en heeft [...] (INL *NRC-corporis*)

Deze afleidingen zijn echter niet ‘gewoon’, ze zijn niet het resultaat van routineneus toepassen van het woordvormingsprocédé, maar de schrijvers spelen hier met dit procédé. *Opknapperij* is een bewuste poging om een ietwat spottende Nederlandse naam te vinden voor een ‘beauty farm’, waarbij het spottende element ontstaat door het toepassen van *opknappen* op het menselijk uiterlijk.

203) Voorbeeld: “Verkade [...] stopt met z’n *reepjesmakerij*” (TV 14-2-92).

En *witwasserij* is in deze context duidelijk opzettelijk gevormd en als grapje bedoeld.

Het incorporerende procédé kent uiteraard meer mogelijkheden omdat in feite elk werkwoord dat een professionele activiteit aanduidt in een samenstellende afleiding kan worden verbonden met een zelfstandig naamwoord dat naar het resultaat van die activiteit, naar het effect-object, verwijst (*bierbrouwerij*, *kaasmakerij*) of naar het affect-object, zoals in *autosloperij*, *autospuiterij* of *autowasserij*. Ook hier lijkt echter een zekere verzadiging op te treden; bijna alle samenstellende afleidingen die ik heb aangetroffen in de corpora of in mijn eigen materiaalverzameling, kunnen worden gezien als reeds geconventionaliseerde namen (in de zin van Koefoed 1993) – als we tenminste opname in een woordenboek als indicatie daarvoor nemen. Nieuwvormingen zijn, hoewel in principe zeker mogelijk, zeer zeldzaam (vergelijk *platenperserij* en *reepjesmakerij*).

Incidenteel kan, zoals in hoofdstuk 5 beschreven, ook een persoonsnaam (beroepsaanduiding) worden geselecteerd als uitgangspunt voor de realisering van het schema: type *bloemisterij*. Voor zover ik zie zijn deze afleidingen echter allemaal gelexicaliseerd. Nieuwvormingen ken ik niet.

Hoe zit het nu met de productiviteit van *-erij*? In principe is het mogelijk om op basis van het beschreven schema nieuwe *-erij*-afleidingen te vormen. Neem de woorden op *-makerij*: dit lijkt een makkelijk uitbreidbare groep. Zo zou bijvoorbeeld een lexicografisch bedrijf zonder meer kunnen worden aangeduid met *woordenboekmakerij*. In die zin hebben we dus te maken met een productieve mogelijkheid. Aan de andere kant moet worden geconstateerd dat er nauwelijks echte nieuwvormingen zijn, we hebben te maken met een zeer beperkte reële productiviteit. En nieuwvormingen zijn ook onwaarschijnlijk, en wel om verschillende redenen. De eerste reden heb ik al genoemd: bedrijfsaanduidingen op *-erij* zijn in het verleden zeer productief gevormd, waardoor er een zekere verzadiging is. De meeste zinvolle afleidingen die gevormd zouden kunnen worden, bestaan al en dienen nu als namen, als geconventionaliseerde aanduidingen.²⁰⁴

De vraag is dan natuurlijk: er ontstaan constant nieuwe bedrijven en nieuwe bedrijfstakken, maar hoe worden die genoemd, als *-erij* daarvoor kennelijk niet wordt gebruikt? En waarom wordt *-erij* daarvoor niet gebruikt? Vergelijk in dit verband de observaties van Annegreet van Bergen in *Elsevier*:

204) Dit sluit natuurlijk niet uit dat deze namen dagelijks opnieuw kunnen worden gevormd door taalgebruikers. Conventionalisering betekent immers niet dat alle taalgebruikers alle namen opslaan in hun lexicon. Maar 'echte' nieuwvormingen zijn zeldzaam.

Namen verzinnen voor een bedrijf is lastig. Soms lukt het een verrassende, pakkende naam te bedenken. Vaak is het verspilde moeite en slaan pogingen om origineel te zijn om in hun tegendeel en snapt een buitenstaander niet hoe iemand zo'n absurde naam kan verzinnen. De 'Computerij' is zo'n onbegrijpelijke naam. Hij is van een Zwols bedrijf dat in 'PC-opleidingen, netwerken en onderhoud' doet. Wie haalt het nou in z'n hoofd om een gezapige uitgang als '-erij' te gebruiken in combinatie met geavanceerde technologie? Wellicht werden de verzinders van de naam geïnspireerd door het ambachtelijke van benamingen als drukkerij, brouwerij, bakkerij of slagerij. Maar dan zien ze over het hoofd dat de jongste van dit viertal, de drukkerij, ruim vijf eeuwen oud is.

Kneuterigheid kent geen tijd – wie dat wil uitstralen kan, zoals een coffeeshop aan het Singel in Amsterdam heeft gedaan, zichzelf heel gezapig de 'Rokerij' noemen. Maar dat ouderwetse '-erij' vloekt met het flitsende dat computermensen (willen) uitstralen. Bij de computerij anno 1470 hebben ze nog nooit van nanoseconden gehoord en werken ze op z'n elfendertigst. (*Elsevier* 28-3-98, p. 88)

Van Bergen heeft hier een belangrijk argument tegen het gebruik van *-erij* in nieuwvormingen te pakken. *Computerij* heeft het bezwaar dat het niet goed aansluit bij het beschreven schema voor bedrijfsnamen omdat er geen corresponderend werkwoord en ook geen corresponderende persoonsnaam bestaat.²⁰⁵ Bovendien – en dat is het argument van Van Bergen – is er stilistisch iets mis: nieuwe beroepen en bedrijven ontstaan de laatste tijd vooral in de dienstverlening en natuurlijk in de automatisering. Maar *-erij* was en is typisch een suffix voor ambacht en industrie. Het suffix wordt van oudsher gebruikt ter aanduiding van ambachten en bedrijven, zoals ik heb laten zien. Verreweg de meeste *-erij*-afleidingen uit deze sfeer zijn dan ook al opgenomen in het WNT. En hier zit het probleem: oude aanduidingen voor ambachtelijke en industriële bedrijven, dat is iets waar *multimedia*, *internet* en *screen design* – om maar eens een paar terreinen te noemen – niets mee te maken (willen) hebben. Bedrijven die werkzaam zijn op dergelijke terreinen willen niet worden geassocieerd met *bakkerijen*, *varkenshouderijen* of *aluminiumwalserijen*. Het 'gezapige' suffix *-erij* roept dergelijke associaties op en wordt daarom vermeden.

205) Een werkwoord *computeren* wordt wel gebruikt, maar in een betekenis die niet aansluit bij het schema.

Vaak worden nieuwe beroepen en bedrijven aangeduid met een, vooral aan het Engels, ontleende naam. *Screen design* leidt dan in het Nederlands misschien nog wel tot een persoonsnaam *screen designer* (hoewel die aanduiding uiteraard eveneens kan zijn ontleend), maar een *screen designerij* zie ik toch niet worden opgericht. En zou er ooit een *internetproviderij* ontstaan? Ik denk het niet. Dit stilistische argument geldt overigens niet alleen voor leenwoorden. Het is volgens mij ook het argument tegen de hierboven al genoemde afleiding *woordenboekmakerij*. Zo'n aanduiding doet te zeer denken aan *kaas-* en *klompenmakerij*, aan oude ambachten waar een modern lexicografisch bedrijf niet mee wil worden geïdentificeerd.²⁰⁶ Of neem de *netwerk-beheerder*, een vrij nieuw beroep. Dat kan iemand binnen een bedrijf zijn, maar er zijn ook bedrijven die gespecialiseerd zijn in *netwerk-beheer*. Zou zo'n bedrijf zich ooit *netwerk-beheerderij* noemen? Zou Intel ergens een *chip-makerij* openen? Zouden Microsoft of Baan (om ook nog een Nederlands bedrijf te noemen) *programmeerderijen* hebben? Het zou me zeer verbazen.²⁰⁷

Ik heb de indruk dat met het industriële tijdperk ook het suffix *-erij* verdwijnt als middel ter vorming van bedrijfsnamen. De bestaande *-erij*-afleidingen van dit type zullen zeker (vooralsnog) blijven bestaan. Er dreigt echter – maar nu wordt het wel erg speculatief – het lot van woorden als *abdij*, *kanselarij*, *meierij* of *boswachterij*. Deze (oudste) toepassing van *-erij* op 'het ambts-/rechtsgebied van een X; zetel van een X' bestaat alleen nog in een paar gelexicaliseerde woorden. Veel taalgebruikers zullen niet onmiddellijk zien dat deze woorden met (diachroon) hetzelfde suffix gevormd zijn als *drukkerij* of *bloembollenkwekerij*. Ze zullen vaak waarschijnlijk zelfs als ongeleed worden beschouwd, het suffix is in die betekenistoepassing onbruikbaar geworden.

Als we productiviteit niet alleen zien als mogelijkheid van nieuwvormingen, maar ook de waarschijnlijkheid van nieuwvormingen erbij betrekken, dan is de productiviteit van de bedrijfsnamen op *-erij* zeer gering. Het is om de genoemde redenen onwaarschijnlijk dat nieuwe beroepen en bedrijven zullen worden aangeduid door een nieuwe *-erij*-afleiding. Het lijkt erop dat er niet meer zoiets bestaat als het procédé voor de vorming van bedrijfsnamen. Tegenwoordig wordt er voor dit doel veel gebruik gemaakt ontlenen, samenstellingen en van de metonymische mogelijkheden van persoonsnamen (*internet-provider*), een mogelijkheid die natuurlijk ook al lang bestaat (*ik heb een nieuwe bakker*, *ik heb een nieuwe internet-provider*).

206) *Woordenboekmakerij* kan dus wel worden gevormd en gebruikt, maar de kans dat het zal worden overgenomen, dat het 'naam' wordt, is erg klein.

207) *Beheerderij* en *programmeerderij* hebben bovendien nog een formeel 'probleem' omdat ze gevormd zouden moeten worden met een toch al niet zo frequente allomorf van *-erij*.

Laten we nu kijken naar de productiviteit van het tweede sub-schema (*voetballerij*). Er zijn verschillende soorten ‘semantisch materiaal’ die voor de realisering van deze collectiverende betekenis in aanmerking komen. Allereerst natuurlijk weer de ‘bedrijfs’-nomina, die in principe allemaal ook in de collectiverende betekenis ‘bedrijfstuk’ kunnen worden gebruikt (in een context als ‘Het gaat goed met de Nederlandse *uitgeverij, tulpenkwekerij, tuinderij, enz.*’). Een voorbeeld:

(192) In de *bollenpellerij* zijn er regelmatig problemen met illegale werknemers uit landen buiten de EG. (*Trouw* 13-4-92, p. 1)

Maar daarnaast zijn er ook andere activiteiten die een dergelijke collectiverende afleiding mogelijk maken. Het gaat daarbij om activiteiten die weliswaar ‘georganiseerd’ zijn en die soms ook professioneel worden uitgeoefend, maar niet in de vorm van een bedrijf. Ze zijn dan ook niet gebonden aan een bepaalde plaats. De *-erij*-afleiding wordt in zo’n geval alleen gebruikt om de collectiverende betekenis te realiseren. Van deze toepassing zijn er veel minder voorbeelden en de regelmaat is veel minder strak dan bij de daarnet besproken ‘bedrijfs’-nomina. Deze mogelijkheid is veel minder geconventionaliseerd en genormeerd en ze biedt (daarom) meer ruimte voor creatieve toepassingen, voor nieuwvormingen.

Als collectiverende aanduiding kunnen, zoals ik in hoofdstuk 5 heb laten zien, *-erij*-afleidingen zowel deverbaal als denominaal als ook als samenstellende afleiding worden gevormd. We zien dan ook dat taalgebruikers voor nieuwvormingen gebruik maken van verschillende elementen uit het conceptuele schema. Soms is zo’n afleiding gebaseerd op het werkwoord, op de aanduiding voor de handeling zelf dus, zoals in het volgende voorbeeld:

(193) In de *turnerij* stellen fabrieken turntoestellen inclusief bedienend personeel gratis ter beschikking voor grote turnwedstrijden (INL *Taaldatabank*)

Eric moest bekennen dat hij op dat moment geen andere ambitie koesterde en Pierre had goedkeurend geantwoord: ‘Goeie job, behoorlijke fooien en de geheimen van pimpelaars . . . daar kun je wat mee doen. En helemaal met die extra bijverdiensten. ‘t Is lang niet zo gevaarlijk als de *bokserij*, en als een klant met een revolver begint te klooiën kan je altijd nog achter de bar op de grond duiken.’ (INL *Taaldatabank*)

[...] Blue Movie en Turks Fruit. Zelfs deze twee zijn er niet in geslaagd, de reputatie van de Nederlandse *filmerij* hecht te verankeren in het Franse volksbewustzijn. (INL *Taaldatabank*)

Terwijl *turnerij* en *bokserij* aansluiten bij het *voetballeerij*-prototype, heeft *filmerij* hier de 'vak, bedrijfstak'-betekenis.²⁰⁸ Dergelijke nieuwvormingen op basis van een werkwoord zijn echter eerder uitzonderlijk en het gaat vaak ook om zeer bewuste nieuwvormingen, die een bepaald (grappig, spottend) effect dienen zoals in het geval van *begraverij* of *zwartwerkerij*:

- (194) Wildschut is bij de *begraverij* betrokken omdat zijn partyservice voedsel en drank levert bij begrafenissen. 'Begraven is gelukkig niet de hoofdschotel', aldus een jolige Wildschut. (*Volkskrant*, 24-10-90, p. 13, 'Dag in dag uit')

Mijne heren, wij van de *zwartwerkerij* moeten tot actie overgaan. (TV, uit een reclame-spot van 'Gamma', 10-4-91)

Iets vaker treft men nieuwe (connotatief neutrale) samenstellende afleidingen aan op basis van het werkwoord en het effect-object (*scheepsontwerperij*) of het affect-object (*dansschoolhouderij*):

- (195) En de beste plekken om het met een pruimtabakker naast je uitgebreid te hebben over de verloedering in de *scheepsontwerperij*. (*Vrij Nederland* 24/11/90; Ben de Cocq)

De *dansschoolhouderij* op zoek naar een fris imago. [...] Het "frisse" heeft de *dansschoolhouderij* gezocht in aansluiting bij de promotiecampagne van "Melk, de witte motor". (*Volkskrant* 12-8-91, p. 1 en 7) [bericht over de 'Nederlandse Bond voor Dansleraren' die een media-campagne gestart is]

Ook op basis van persoonsnamen (beroepsaanduidingen) vindt men afleidingen met de 'vak'-betekenis:

208) Eventueel hoort hier ook de volgende toepassing van *fluterij* bij: "Maar ze moeten beslist niet tolerant zijn, waar het gaat om bewust gemeen spel, blessure veroorzakende overtredingen en meer van dat fraais. Mijn kritiek richt zich op die kant van de huidige *fluterij*" (INL *Taaldatabank*). Men zou dit woord kunnen interpreteren als 'het vak van fluiten (= scheidsrechter zijn)', maar een analyse als nomen actionis ('het fluiten') is ook mogelijk, lijkt me.

- (196) Als dan over de helft van hun studietijd blijkt dat ze geen aanleg hebben voor de *schoolmeesterij*, willen ze vaak zelf niet meer weg. (*Vrij Nederland*, bijlage, 30-5-89, p. 7)

Het is echter de vraag of men *schoolmeesterij* kan beschouwen als nieuwvorming.²⁰⁹

Interessant is een nieuwvorming als *modelvliegerij* als aanduiding voor een hobby, sport, omdat dit woord illustreert dat de 'selectie van semantisch materiaal' voor een afleiding lang niet altijd langs de geijkte wegen verloopt:

- (197) Mijn compliment voor je homepage, een mooi stukje reclame voor de zeevaartschool en voor de *modelvliegerij*. (Internet: <http://www.tem.nhl.nl/~visse602/GASTEN.HTM>, Gastenboek van Marten Jan Visser, 1998)

Deze afleiding kan worden gemotiveerd door de volgende analogie: *vliegen* - *vliegtuig* - *vliegerij* : (*modelvliegen*) - *modelvliegtuig* - *modelvliegerij*, dat wil zeggen, ze is gevormd op basis van een zaaknaam en een abstract (niet bestaand) werkwoord naar analogie van de betekenisverhoudingen, zoals die bestaan voor *vliegerij*.

Dat een zaaknaam het uitgangspunt vormt voor een nieuwe afleiding kan men wel vaker constateren. Het gaat dan telkens om de naam van iets dat als effect- of affect-object betrokken is bij de activiteit in kwestie:

- (198) [...], maar allemaal zijn ze het erover eens dat de grote Koenen de 'woordenboekkerij' alleen maar goed kan doen, omdat concurrentie nu eenmaal kwaliteitsbevorderend werkt. (L. Koenen: *Het vermogen te verlangen (9 letters)*. Amsterdam, 1990, p. 182/83.)

[Mieke Vestdijk-Van der Hoeven:] Ik vind die *Vestdijkerij* ontzettend boeiend, maar op een gegeven moment word ik altijd een beetje misselijk van dat graaf in het verleden. (*HP/De Tijd*, 29-3-1991, p. 21)

209) *Schoolmeesterij* is hooguit in deze betekenis-toepassing 'nieuw'. Het woord is weliswaar niet opgenomen in bijvoorbeeld Van Dale (1992), maar in het WNT komt het wel degelijk voor. En in de briefwisseling Ter Braak/Du Perron wordt het herhaaldelijk gebruikt in de betekenis 'gedrag (als) van een schoolmeester'; bijvoorbeeld: "met vreeselijke *schoolmeesterij* en eruditerigheid" (M. ter Braak & E. du Perron, *Briefwisseling 1930-1940*. Amsterdam: Van Oorschot, dl. 4, blz. 280)

In het luie trekken is de *Screwpull* koploper, de eerste echte innovatie in eeuwen op het gebied van de *kurketrekkerij* en meteen danig tegen de regelen der kunst. (*Volkskrant* 24/9/94, p. 4; Het Vervolg, Smak [= Martijn van Calmthout] over kurketrekkers).

In het geval van *Vestdijkerij* is de 'zaak', het affect-object, een persoon of beter leven en werk van een schrijver. *Kurketrekkerij* kan in dit citaat worden gezien als naam voor de bedrijfstak die kurketrekkers maakt, maar eventueel ook als collectivierende zaaknaam ('de gezamenlijke kurketrekkers').

Een collectivierend element vindt men ook bij de volgende nieuwvormingen die een groep personen aanduiden, een groep die niet 'georganiseerd' is, maar die onder een bepaald aspect als groep kan worden gezien. De *-erij*-afleiding noemt dat aspect en dient als naam voor zo'n groep:

(199) [...] de komiek Rudi Carell, die in het programma NOS-Laat werd ondervraagd over de invloed van het heropende Veronique op de Nederlandse *kijkerij*. (*De Tijd*, 23-2-90, p. 7)

De hele Nederlandse *muziekiefhebberij* is zwaar teleurgesteld.
(Rob Stenders op *Radio 3*, 7-5-1994)

De vorming van dergelijke afleidingen is zeker beïnvloed door collectiva als *burgerij*. Het zijn collectiva die verwijzen naar 'de gezamenlijke X', waarbij X staat voor de persoonsnaam. In het kader van het handeling-schema, verwijzen ze naar de agens als collectief ('zij die X-en'). Ook andere afleidingen kunnen op deze manier worden gebruikt en geïnterpreteerd. Zo kan de bedrijfstak-betekenis van *brouwerij* ook worden omschreven als 'de gezamenlijke brouwers'. We zullen straks zien dat agentieve collectiva ook op basis van het 'gedrag'-schema worden gerealiseerd.

We kunnen dus vaststellen dat nieuwvormingen op basis van het conceptuele schema 'georganiseerde/geïstitutionaliseerde activiteit' mogelijk zijn en ook gevormd worden. Deze betekenistoepassing berust op een collectivierend betekenselement, dat men in verschillende schakeringen in de concrete afleidingen terugvindt. Taalgebruikers maken voor de vorming van dergelijke afleidingen gebruik van de verschillende aspecten van het schema, ze vormen afleidingen op basis van persoonsnamen, werkwoorden en/of zaaknamen, waarbij het er telkens om gaat een naam te vinden voor het geheel van activiteiten, zaken en/of personen. Het basiswoord moet daarbij een duidelijke aanwijzing bevatten, het moet de desbetreffende activiteit identificeren. Zo slaat *tijdschrijfterij* in het volgende citaat op de reorganisatie van de neerlandis-

tische tijdschriften (die onder andere geleid heeft tot het ontstaan van *Nederlandse Taalkunde*); men kan het woord hier parafraseren als ‘het tijdschriftenwezen’:

(200) Tonton, wat een ontwikkelingen in die *tijdschrifterij*! (Ron van Zonneveld op 1-11-94 in een e-mail aan Ton van der Wouden [die zo vriendelijk was die door te sturen naar mij])

De woordsoort van het basiswoord is voor de vorming van zo’n afleiding van ondergeschikt belang, zoals ook blijkt uit het volgende voorbeeld, waar Jan Blaauw in een interview *undercoverij* gebruikt:

(201) “[...] Maar m’n meeste interesse is er, wanneer een advocaat de politie fouten verwijt. En van die kanten is er nogal eens kritiek, de omgang met anonieme getuigen, die hele *undercoverij*, dat interesseert me enorm.” (*Trouw* 24-10-92, p. 2)

En vier jaar later verschijnt er in de *Volksrant* een artikel over diezelfde Jan Blaauw onder de titel *Kruisridder tegen undercoverij* (10-2-96, Het Vervolg, p. 3). *Undercoverij* is een afleiding op basis van een aan het Engels ontleend adjectief. Dit adjectief noemt de kern van de activiteiten waar het om gaat en is daarom geschikt als basis voor de afleiding. Dat *undercover* eindigt op *-er* is voor de vorming kennelijk geen probleem, in tegendeel, het lijkt erop dat de ‘uitgang’ (die hier helemaal geen suffix is, maar tot de stam behoort) de afleiding zelfs makkelijker maakt, alleen door de klankovereenkomst met de persoonsnamen op *-er*.²¹⁰

Nieuwvormingen van dit type zijn connotatief vaak minder neutraal dan hun geconventionaliseerde voorbeelden (*voetballerij* enz.). Woorden als *turnerij*, *filmerij*, *dansschoolhouderij* of *modelvliegerij* kunnen (afhankelijk van de context) misschien nog wel neutraal als aanduiding voor ‘het X-wezen’ worden gebruikt, maar bij *begraverij*, *kurketrekkerij* of *tijdschrifterij* lijkt me dat toch niet zonder meer mogelijk. Zo’n afleiding dient niet alleen als naam, maar maakt ook een zekere (spottende, ironische) houding van de spreker/schrijver

210) Men kan zich overigens afvragen of *undercover* in het Nederlands niet geherinterpreteerd is als substantief. De prototypische toepassing *undercover agent* laat beide interpretaties (adjectief en substantief) toe, maar vergelijk: “Natuurlijk moet worden opgetreden tegen het gespuis van de georganiseerde misdaad, maar er dreigt een politie binnen de politie te ontstaan, een geheime dienst-sfeertje met *undercovers* en pseudo-koopteams” (INL *NRC-corpus*). Het woord is hier gebruikt als zelfstandig naamwoord; maar is het een persoonsnaam, elliptisch voor *undercover agent*, of een zaaknaam (voor *undercover actie*)?

ten opzichte van het geheel duidelijk. Door deze connotaties slaan dergelijke afleidingen een brug naar de hierna te bespreken groep.

7.4 Het 'handeling, gedrag'-schema

Nieuwvormingen als *neuzelarij*, *hielenlikkerij* of *knorrepotterij* wijken met betrekking tot hun betekenis en hun vorming op een essentieel punt af van de hiervoor besproken bedrijfsnomina. Het gebruik van zo'n woord vergt, zoals ik in paragraaf 7.2 beschreven heb, een interpretatieve 'tussenstap'. Het zijn in veel sterkere mate context-afhankelijke ad hoc-vormingen, waarbij het 'begrip' en de vorm in één creatieve act worden gekoppeld aan een bepaalde referent. Dit geldt tot op zekere hoogte ook voor de 'bestaande' afleidingen van dit type.

Neem een woord als *aandachttrekkerij*. Met dit woord kunnen taalgebruikers bepaalde handelingen, een bepaald gedrag aanduiden, maar tegelijkertijd bestaat er geen concrete handeling die *aandachttrekkerij* heet, die als 'naam' *aandachttrekkerij* heeft. Ik kan proberen om de aandacht van iemand te krijgen door bijvoorbeeld te hoesten. Of ik kan heel veel praten, of constant bij degene thuis aanbellen, of cadeautjes sturen, of mezelf voor de tram gooien, of... Er zijn oneindig veel handelingen of gedragspatronen die door iemand anders als *aandachttrekkerij* kunnen worden geïnterpreteerd. En diegene kan deze handelingen, dit gedrag dan ook *aandachttrekkerij* noemen. Anderen kunnen het met deze interpretatie en deze benoeming eens zijn, maar noodzakelijk is dat niet. Het gaat om de inschatting, de interpretatie van de individuele taalgebruiker, die iets irritant of vervelend vindt en dat talig kenbaar maken wil. Hiervoor zijn *-erij*-afleidingen buitengewoon geschikt.

Omdat de toepassing van zo'n afleiding altijd een zekere creativiteit vereist, is het begrip dat ermee correspondeert, noodzakelijk vaag en daardoor zeer flexibel toepasbaar op allerlei zaken/referenten. Een *brouwerij* is een *brouwerij*, maar hoesten of zich voor de tram gooien is niet *aandachttrekkerij*, maar kan alleen in een creatieve act als zodanig worden geïnterpreteerd en benoemd.

Voor nieuwvormingen van dit type geldt, dat soms niet alleen een nieuwe vorm wordt geproduceerd, maar ook een nieuw begrip wordt geïntroduceerd. Koefoed (1993:122) spreekt in dit verband van het "het 'stellen' van begrippen". Er bestaat weliswaar een vage 'categoriale' betekenis ('irritant gedrag'), maar dat kan van alles zijn en de concretisering daarvan in de vorm

van een begrip gebeurt ad hoc, in een concrete communicatieve situatie.²¹¹ Wat moet men zich voorstellen onder *spierballerij*? Zonder context is de interpretatie moeilijk of zelfs onmogelijk. Maar door de context wordt het woord interpreteerbaar, krijgt het begrip gestalte:

(202) Deze week liet het van oorsprong Turkse raadslid [=Maviye Karaman] burgemeester Van Thijn weten, dat ze haar zetel voor Groen Links ter beschikking stelt. [...] Groen Links raadslid T. Varma, afkomstig uit Surinaamse kring, verklaart desgevraagd dat raadsleden uit allochtone kring het in belangrijke mate zelf in de hand hebben of ze binnen een partij serieus genomen worden. “Goed, het verbale geweld tussen de witte collega’s kan hoog oplopen. Maviye zocht duidelijk meer saamhorigheid en warmte bij de fractie. Als vrouw en migrant erger ik me daar ook wel eens aan. Maar je leert leven met die *spierballerij*.” (*NRC Handelsblad* 17-4-93, p. 2)

Door het gebruik van *-erij* levert de spreekster als het ware al een interpretatie-aanwijzing: het gaat om iets irritants, om iets waar zij zich aan ergert. Maar het begrip ontstaat pas door de selectie van het grondwoord en het gebruik van de afleiding in deze context en het kan ook alleen in deze context worden geïnterpreteerd door de hoorder/lezer.

Hoe dit ‘stellen’ van een begrip en ook de interpretatie werkt (of beter: kan werken), laat de volgende aanhaling zien, waar de vorming en de interpretatie van *mondhoekerij* expliciet wordt gethematiseerd:

(203) Trouw: “En dan dat fraaie woord ‘*mondhoekerij*’.”
Oosterhoff: “Ik merk dat ik steeds meer neig naar neologismen. Een trekje dat me niet bevalt. Een gedicht moet eenvoudig zijn.”
Kopland: “Dikdoenerij, praatjesmakerij, bangmakerij, allemaal woorden waarvan de strekking is: ik geloof er niet in, het is theater. Het zijn ongeloofwaardige mondhoeken, ze suggereren een glimlach.” (*Trouw*, 29-11-97, Letter & geest, p. 19)

Het gaat hier natuurlijk om zeer bewust, poëtisch taalgebruik, geïnterpreteerd door ‘professionele’ taalgebruikers, maar het principe: selectie van semantisch materiaal en vorming op basis van analoge vorm- en betekenissenmerken, wordt hier toch duidelijk gemaakt.

211) Dit geldt overigens ook voor nieuwvormingen als de in de vorige paragraaf besproken *kurketrekkerij*. En daarom hoort zo’n woord misschien ook eerder bij deze groep.

Laten we nu kijken naar het conceptuele schema dat de basis vormt voor een nieuwe *-erij-* afleiding. Uitgangspunt is meestal een concrete handeling, een activiteit, een concreet gedrag:

(204)	iemand	- agens
	doet iets/gedraagt zich	- handeling/gedrag
	(op een bepaalde manier)	- wijze
	(met een bepaald resultaat)	- resultaat

Een voorbeeld: iemand (agens) schildert mijn woonkamer (handeling). Hij doet dat heel snel (wijze), bijvoorbeeld omdat hij weinig tijd heeft en/of er geen zin in heeft. Als hij klaar is, blijkt dat er vlekken op de muur zijn. Ik vind dit vervelend en ik wil hem verwijten dat hij mijns inziens slordig gewerkt heeft. Daarvoor kan ik onder andere gebruik maken van het werkwoord *knoeien* en de daarmee corresponderende (paradigmatisch verbonden) afleidingen en samenstellingen, waartoe ook *knoeierij* behoort.

In het volgende overzicht geef ik een aantal voorbeelden van benoemingsmogelijkheden voor verschillende aspecten van als irritant ervaren handelingen/gedrag.

semantische karakterisering	eigenschapstoekenning, benoeming			
	handeling (X-en)	<i>knoeien</i>	<i>zeuren</i>	
agens	<i>knoeier, knoiepot</i>	<i>zeur, zeurpiet</i>	<i>smeerlap</i>	<i>aandachttrekker</i>
wijze	<i>knoeierig</i>	<i>zeurderig</i>	<i>smerig, ?smeerlapperig</i>	
handelingen/gedrag (X-en)	<i>knoeierij, geknoei</i>	<i>zeurderij, gezeur, zeurpieterij</i>	<i>smeerlapperij</i>	<i>aandachttrekkerij</i>
instantie van gedrag (X-en, instantieel)	<i>knoeierij</i>	?	<i>smeerlapperij</i>	?
resultaat	<i>knoeierij, knoiewerk</i>		<i>smeerlapperij</i>	

De gaten in dit overzicht maken duidelijk, dat niet alle morfologische paradigma's benoemingsmogelijkheden voor alle aspecten bieden. Dit is voor een deel

afhankelijk van de aard van de handelingen: aandachttrekkerij levert over het algemeen geen (concreet) resultaat op, als iemand zit te knoeien is het resultaat daarentegen wel vaker een concreet iets en er zijn dan uiteraard ook talige mogelijkheden om dit resultaat te benoemen.

In andere gevallen zijn de gaten talig bepaald. Zo is er geen werkwoord naast *smeerlap* en *smeerlapperij*, waarmee men de handeling zelf zou kunnen aanduiden. Als men voor dit paradigma kiest, gaat men met andere woorden direct ‘op de man af. Men interpreteert een bepaalde handeling rechtstreeks als uiting van een bepaald gedrag. Als men tegen iemand zegt ‘Zeur niet!’, heeft dat in eerste instantie betrekking op een bepaalde handeling, maar er dreigt als het ware al de interpretatie ‘Je zit constant te zeuren, je bent een zeur/zeurpiet!’ en daarmee corresponderen dan de aanduidingen voor het gedrag, zoals *zeurderij* en *gezeur*. Het gebruik van *smeerlap(perij)* impliceert direct deze tweede interpretatie.

Er zijn, zoals blijkt uit het overzichtje, soms alternatieve benoemingsmogelijkheden. Over het algemeen is dan één van de mogelijkheden gangbaarder dan de andere: ‘Wat een gezeur!’ klinkt stukken gewoner, normaler dan ‘Wat een zeurderij!’. Vaak worden de alternatieven ook niet helemaal synoniem gebruikt, er zijn kleine betekenisverschillen, die de toepassing ervan sturen. Meestal zijn dergelijke doubletten lexicaal bepaald, dat wil zeggen, ze gelden voor een bepaald morfologisch paradigma. Neem *zeur*, *zeurder*, *zeurpiet*, *zeurkous* – allemaal persoonsnamen voor ‘iemand die zeurt’. Deze mogelijkheden vinden we echter niet naast *knoeien*; de corresponderende persoonsnamen zijn hier *knoeier* en *knoeipot*.

Als regelmatige mogelijkheid voor de vorming van persoonsnamen is er maar één procédé, namelijk afleiding met het suffix *-er* (of een allomorf daarvan: *-aar*, *-der*). Dit is anders als het gaat om de benoeming van een als irritant ervaren handeling/gedrag: *gezeur* naast *zeurderij* is niet lexicaal bepaald, de ‘concurrentie’ tussen het prefix *ge-* en het suffix *-erij* betreft ook andere woorden. Ik kom op deze concurrentie van woordvormingsmogelijkheden ter realisering van een bepaalde betekenis in paragraaf 7.4.2 terug, omdat het bestaan van concurrerende procédés de productiviteit zou kunnen beïnvloeden. Maar nu zal ik eerst laten zien dat en hoe het conceptuele schema ‘eigenschapstoekenning voor een bepaald gedrag’ kan leiden tot nieuwe afleidingen op *-erij*.

7.4.1 Productiviteit: nieuwvormingen op *-erij*

Als taalgebruikers een nieuwe afleiding op *-erij* vormen, ligt het – gezien het voorafgaande – voor de hand, dat ze daarvoor woorden als uitgangspunt nemen die zelf al een ongunstige betekenis hebben. Ze willen irritante handelingen, een irritant gedrag benoemen en maken daarvoor gebruik van woor-

den die deel uitmaken van een morfologisch paradigma dat als geheel geschikt is om hun houding ten opzichte van die handelingen, dat gedrag duidelijk te maken. Geschikt zijn hiervoor vooral werkwoorden (met of zonder complement) en zelfstandige naamwoorden (vooral persoonsnamen, maar ook zaaknamen).

Laat ik beginnen met de deverbale afleidingen. De basiswerkwoorden kunnen zowel ongeleed als ook geleed zijn. Voorbeelden met nieuwvormingen met ongelede basiswoorden zijn:

- (205) Er heeft zich dan ook een niet-aflatende *neuzelarij* rond 'de objectiviteit van de massamedia' ontwikkeld. (INL *Taaldatabank*)

[...] terwijl hij van de vele vaak gunstige kritieken uit eigen kring de *prekerij* niet verdroeg. (Hans Werkman, *De wereld van Willem de Merode*. Amsterdam: Arbeiderspers, 1983, p. 214)

Na deze telefonade ging Karl Thaler weer op één oor liggen en zette zijn onderbroken slaap voort. Dat had Albert Max ook graag gedaan, ware het niet dat zijn beroep hem deze *spijbelarij* niet toestond. Hij moest hard aan het werk. (INL *Taaldatabank*)

Complexere basiswerkwoorden vinden we in de volgende citaten:

- (206) Ik ben er nochtans nu, na dagen, van overtuigd geraakt dat ze mij precies dát heeft willen vertellen, die laatste woensdag in de studio. En dat ook de vrijdag daarvóór dát erachterstak, toen zij zuchtte: "Het is zo moeilijk." Mijn zogenaamde *aanklamperij* etcetera zal haar wel niet gelegen gekomen zijn. (INL *Taaldatabank*)

Hij weet hoe 'n hekel ik heb aan dit soort *bedotterij* (M. Yourcenar, *Hadrianus' Gedenkschriften*. Vert. J.A. Sandfort. 12de druk, Amsterdam 1989, p. 9/10)

Ik zou me kunnen voorstellen dat je denkt: Wat een *besodemietarij*! (Jack Spijkerman op Radio 3, 9-12-94)

De onbespreekbaarheid van de koppeling tussen de Koeweitse en de Palestijnse kwesties is een typisch geval van starre *doordrammerij*, en als een agressor echt onder geen enkele voorwaarde een beloning zou mogen ontvangen, was er van de Verenigde Staten niet veel geworden. (*HP/De Tijd*, 22-2-91, p. 53)

Op de persberichten uit Londen, Parijs, Washington wil mijn relatie niet blindvaren,' zei ik. 'De ondertoon van *ophitserij* tegen Arie van der Meer...' [= Sjah Reza Pahlavi - MH] (F. Springer, *Teheran, een zwanenzang*. Amsterdam: Querido, 1991, p. 131)

De auteurs van het bulletin gaven zich op pagina 2 en 3 ten aanzien van de vroege geschiedenis van Ducie over aan ergerlijke *overschrijverij*. (Boudewijn Büch, *Blauwzee*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas, 1994, p. 211)

Alledaagse terreur, terug te voeren op valse beweringen van derden of simpelweg *verklikkerij*. (*Trouw* 10-2-92, p. 6; over de Stasi-dossiers)

Er lijkt in mijn materiaalverzameling een zekere voorkeur te bestaan voor complexe basiswerkwoorden. Een mogelijke verklaring hiervoor heeft te maken met de hierna te bespreken concurrentie tussen *-erij* en *ge-*.

In semantisch opzicht hebben we te maken met werkwoorden die alleen met een ongunstige betekenis kunnen worden gebruikt (zoals *besodemeteren*, *verklikken*). Ze verwijzen naar activiteiten die maatschappelijk over het algemeen als niet gewenst, irritant/negatief beoordeeld worden. Daarnaast zijn er werkwoorden met meerdere betekenissen (*preken*, *overschrijven*) die alleen in bepaalde contexten ongunstig zijn. Voor de *-erij*-afleiding wordt telkens deze ongunstige betekenis geselecteerd.

Het basiswerkwoord hoeft niet per se een 'bestaand' werkwoord te zijn. Er zijn ook voorbeelden, waar het hele paradigma wordt opgebouwd:

(207) De hele sovjetwetenschap, Kolja, de mondiale wetenschap is voor 90 procent één pot *droogrukken*! En het marxisme-leninisme? Klinkklare onanie. Eén en al *droogrukkerij* om ons heen! (*Trouw* 10-6-94; recensie door Antoine Verbij, die hier ter illustratie een citaat geeft uit: Jozef Alesjkovski, *De spermadonor*.)

Droogrukken en *droogrukkerij* worden hier in één keer gevormd (en de *droogrukker* kan er zonder meer bij worden gemaakt, hij leidt in deze context al een 'virtueel bestaan'). We hebben hier te maken met één creatieve act van de taalgebruiker, die in zekere zin niet een woord (of woorden) vormt, maar een paradigma.

Vaak wordt voor de aanduiding van irritant gedrag niet alleen een werkwoord gebruikt, maar een verbale woordgroep. Op basis van de woorden die aan zo'n woordgroep ten grondslag liggen, kan dan ook een samenstellende afleiding op *-erij* worden gevormd. Van deze woordvormingsmogelijkheid

wordt in het hedendaags Nederlands productief gebruik gemaakt. In mijn materiaalverzameling bevinden zich tientallen nieuwvormingen van het type: *baantjesjagerij*, *beentjelichterij*, *egokietelarij*, *geldjagerij*, *hielenlikkerij*, *kostenop-drijverij*, *matennaaijerij*, *roddelspuiterij*, *rokkenjagerij*, *ruziezoekerij*, *tranentrek-kerij* of *zakkenvullerij*.

Het gaat hierbij om combinaties van een werkwoord en een zelfstandig naamwoord. Dit zelfstandig naamwoord heeft in semantisch opzicht over het algemeen de functie van affect-object. Effect-objecten, zoals die vaak worden geïncorporeerd in de 'bedrijf'-toepassing (type *bierbrouwerij*) komen, voor zover ik zie, hier alleen incidenteel voor, zoals in *paniekzaaijerij* of eventueel ook in *relshopperij*. Ter illustratie van het gebruik van nieuwe samenstellende afleidingen geef ik een paar voorbeelden:

(208) In tegenstelling tot wat er vaak wordt gedacht van de heren vrijmetselaren is er geen sprake van *baantjesvergeverij*. Sterker nog, zegt hij, daar rust door de diverse verdachtmakingen een taboe op. (*Volkskrant* 11-1-92, Het Vervolg, p. 2)

Dan was het idee om die *bijstandsbietserij* van alleenstaande moeders te beëindigen, want voor menselijke fouten in de slaapkamer hoeft de staat in Portillo's ogen niet op te draaien. (*De Groene Amsterdammer* 13-7-94, p. 9; Theo Besteman)

Geen *billenknijperij*, geen *borstenbotserij*, geen erotische fantasieën betreffende het lerarenkorps. Op deze basisschool was duidelijk sprake van een "Veilig klimaat". (*Trouw* 31-3-93, p. 16)

Beurshandelaren reageerden ziedend op de *cijferknederij* van HCS: "We worden besodemieterd." (*HP/De Tijd*, 3-5-91, p. 24)

Tot de verantwoordelijkheden van een leraar behoren ook de zogenaamde buitenschoolse activiteiten. [...] Wie wil er niet een keertje verlost zijn van de dagelijkse *lessendraaijerij*? (*Trouw*, 8-1-92)

De televisie put zich uit in mannetjesmakerij en *mannetjesafbrekerij*. (*Elsevier* 21-5-94, p. 36)

De getergde fractievoorzitter [= Nijpels, MH] koos zelf ook voor enige *moddersmijterij*, al bleef zij op beduidend hoger niveau dan Van Wingerden. (*Trouw* 31/5/95, p. 4)

In wisselende samenstelling zouden zij acht (sommige bronnen zeggen: negen) moorden en 250 andere misdrijven hebben gepleegd, waaronder afpersing, diefstal van vrachtauto's, 'ramkraak', *potenrammerij* (het mishandelen en/of afpersen van homoseksuelen) en brandstichting. De bende is anderhalf jaar actief geweest (INL NRC-corpus)

Dat de melkboer socialist was, terwijl bij Antons vader verachting voor de 'chic' met *socialistenvreterij* gepaard ging, was een bijkomstigheid [...] (S. Vestdijk, *Surrogaten voor Murk Tuinstra*. 10e druk, 's-Gravenhage 1987, p. 138)

'Nee, er mag absoluut geen oorlog komen, er moet worden onderhandeld, maar ... om de druk op te voeren.' Een beetje militaristische *spierbalrollerij*? 'Eh nee, zo bedoel ik 't toch niet ...' (HP/De Tijd 30-11-90, p. 9)

Lubbers spreekt intussen onverstoord door, *tomatensmijterij* en fluitconcerten ten spijt. (*Trouw* 23-3-92, p. 3)

Ten eerste vind ik dat een politieke partij alleen maar schade kan oplopen door intern gehakketak. *Vliegenafvangerij*, zoals dat in de PvdA door Nieuw Links is geïntroduceerd [...] (*Haagse Post* 17-3-89)

De meeste van deze nieuwvormingen corresponderen met een min of meer vaste verbinding met min of meer idiomatische betekenis (*iemand beentje lichten, een rel schoppen, lessen draaien, iemand vliegen afvangen*), maar noodzakelijk is dat niet. De basiswoorden kunnen ook door de samenstellende afleiding worden gecombineerd tot een (idiomatische) eenheid (*baantjesvergeverij, moddersmijterij, potenrammerij*). Wel zijn de grondwoordcombinaties over het algemeen connotatief al negatief. De idiomatische woordgroep kan worden ingekort, zodat niet de hele uitdrukking wordt verwerkt in de afleiding. Zo kunnen bijvoorbeeld voorzetsels en lidwoorden worden weggelaten. Men kan dus materiaal selecteren. Vergelijk *borstklopperij*, dat gemotiveerd is door de vaste verbinding (*zich*) op de borst kloppen:

(209) Architecten verzetten zich tegen *borstklopperij* WVC (*Volkscrant* 22-4-91; kop)

Daarnaast wordt echter ook wel een afleiding op basis van de hele woordgroep gevormd:

- (210) Want als er één ding opvalt aan deze autobiografie, dan is het een volstrekt ontbreken van ijdelheid, *op-de-borst-klopperij*, melodrama, een verontschuldigende toon. Redgrave schrijft zoals ze leeft. (*Volkskrant* 7-3-92, Folio, p. 29)

Afleiding op basis van een (al dan niet idiomatische) woordgroep is een gangbaar procédé, getuige de volgende afleidingen:

- (211) Die mensen houden zich nog slechts bezig met *elkaargelijkmakerij*. (Radio *VPRO* 28-2-92; column van Piet Grijs)

Hoezeer de jonge branche [= relatiebemiddeling] tot wasdom kwam, bleek wel uit de komst van een actiegroep van gedupeerde cliënten (Appèl '86) en rapporten van Konsumenten Kontakt waarin kond gedaan werd van *geld uit de zak klopperij*, ondeskundigheid en mistige bestanden. (*HP/De Tijd* 12-7-91, p. 35)

Ik kan me niet herinneren met wat voor mongolenmimiek, zwakzinnigentaal en *over-de-vloer-kronkelarij* ik de gek speelde. (In: A.F.Th. van der Heijden, *Asbestemming*. Amsterdam: Querido, 1994, blz. 50/1)

Eigen cultuur en taal zijn immers in de moderne wereld niet meer dan een handicap, weet de oplettende Nederlander als het braafste jongetje in de wereldklas. Misschien is het nog wel eens leuk om tussen de schuifdeuren een Terschellinger volkslied ten gehore te brengen, eenmaal per jaar Bert Haanstra's Fanfare op de TV af te draaien, op Bartjes klompen om Drentse hunebedden te dansen, midwinter te blazen in de Achterhoek en zich op gezette tijden over te geven aan andere *vinger-in-de-dijk-houderij*; het echte leven begint pas buiten de dijken en verdraagt geen boerenboezeroenenencultuur. (*Trouw* 24-9-94; Herman Pleij)

Overigens is het toch merkwaardig, die uit de laatste decennia stammende, voortdurende pogingen tot uithuwelijking van de Kunst aan de Sport, gebaseerd op de misvatting dat het in beide gevallen om *vrijetijdsvullerij* gaat (*Trouw*, 24-9-92, Kunst, p. 2)

Andere voorbeelden zijn *de-kat-uit-de-boom-kijkerij*, *geld-over-de-balk-smijterij*, *opendeurinrapperij* of *voor de malhouderij* (telkens gespeld zoals aangetroffen in de desbetreffende bewijsplaatsen).

In hoofdstuk 5 heb ik laten zien dat er samenstellende afleidingen met een bijvoeglijk naamwoord of een bijwoord als eerste lid zijn. Ook A+V-combinaties dienen productief als basis voor nieuwvormingen.

(212) De essentie van mijn stukje 'Moffenhaat' is Righart al evenzeer ontgaan. [...] Ik weet niet wat je verder moet doen met zulke *gladstrijkerij*, die elke mogelijkheid van complicaties in het oppervlak bij voorbaat over het hoofd ziet. (*HP/De Tijd* 26-4-91, p. 68; Herman Pleij)

Maar eigenlijk schrijft men de beste, meest authentieke autobiografie in het aangezicht van de dood, in de wetenschap dat al die *goothouderij* en *opsnijerij* er uiteindelijk niets meer toe doen. (Martin van Amerongen, *Mijn leven zijn leven; over biografieën, autobiografieën, hagiografieën en anti-biografieën*. Amsterdam, 1993, p. 26)

Ik heb ook 't idee dat die hele *kapotmakerij* met de grondpolitiek daar toch wel mee te maken heeft gehad. (*Haagse Post* 2-8-89, p. 15)

[...] en daarna heeft ze niet meer over die *kromloperij* van mij gezanikt, nooit meer. (INL *Taaldatabank*)

[...] dat ze hem daarnet bedreigd had, zijn *laatkomerij*, of z'n avontuur, voor zover ze het vermoedde, aan zijn vrienden bekend te maken. (F.M. Arion, *Dubbelspel*. 12de druk, Amsterdam: Bezige Bij, 1993, p. 191)

Elk artikel over seksuele *lastigvallerij* is daarmee, of de auteur dat nu wil of niet, tot de autobiografische literatuur te rekenen. (*Volkskrant* 25-10-91, Kunst & Cultuur p. 3; Battus)

Die hele *rondpomperij* is nu eens opgeteld voor de komende jaren [over huurgelden] (RTL 4 *Nieuws*, 28-10-93)

Vervolgens begon de manager te vertellen dat de NS wel degelijk veel doet voor de veiligheid van het personeel. Hij somde een lijst op. [...] Deze *schoonwasserij*, zo werd de verklaring althans opgevat door een deel van de aanwezigen, viel volstrekt fout bij het geëmotioneerde NS-personeel. (*Volkskrant* 14-5-91, p. 7)

Zeer productief worden dergelijke woorden ook met *doen* als tweede lid gevormd: *duurdoenerij*, *gewoondoenerij*, *intellectueeldoenerij*, *interessantdoene-*

rij, *leukdoenerij*, *zieligdoenerij* zijn voorbeelden die ik heb aangetroffen van dergelijke nieuwvormingen.

Al deze verschillende types afleidingen op basis van meerdere woorden corresponderen met een woordgroep die als kern een werkwoord heeft. Daardoor sluiten ze aan bij de afleidingen van een werkwoord. Deverbale afleidingen, samenstellende afleidingen, afleidingen van een woordgroep – ze hebben één gemeenschappelijk kenmerk: ze thematiseren (ook) de handeling zelf, ‘het X-en’, waarbij deze handeling als typerend voor een bepaald gedrag wordt gezien.

De tweede principiële mogelijkheid is, om direct dat gedrag te thematiseren, om het geheel van handelingen aan te duiden dat kenmerkend is voor iemand die men een X zou kunnen/willen noemen (waarbij X staat voor een persoonsnaam). Persoonsnamen met een ongunstige betekenis zijn dus een zeer geschikt uitgangspunt voor een *-erij*-afleidingen. En van deze mogelijkheid wordt dan ook veelvuldig gebruik gemaakt. Voorbeelden zijn *dierenbeulerij*, *knoeilapperij*, *knoeipotterij*, *knorrepotterij*, *lamzakkerij*, *lolkonterij*, *moraalridderij*, *paljasserij*, *sloddervosserij*, *vechtjasserij* of *warhoofderij*. Ter illustratie ook weer een paar concrete gebruikswijzen:

(213) [over ‘Theo & Thea’, Tosca Niterink en Arjan Ederveen; vooral naar aanleiding van de laatste aflevering van *Kreatief met kurk*:] Hun filmpjes leveren, zeggen ze, geen commentaar op moraal en *burgertrutterij*. En zijn geen stil protest tegen de ondermaatse kwaliteit van televisieprogramma’s – sinds jaar en dag hun grootste inspiratiebron. (*Volkskrant* 24-6-94, Kunst & Cultuur, p. 1)

Natuurlijk mag je Möring niet aanspreken op deze eendimensionale *fatsoenshengsterij*, maar desondanks wil ik graag gezegd hebben dat hij het er wel erg dik opgelegd heeft, des te dikker naarmate het einde van de roman nadert. (*HP/De Tijd* 20-3-92, p. 79)

Werkende moeders nemen soms noodgedwongen ‘zwarte’ in plaats van ‘witte’ hulp. Oorzaak: de *geldwolverij* van de politiek en de ongelijke bejegening van mannen en vrouwen. (*Trouw* 6-12-96, p. 11)

Ik weet niet of dat mensen beweegt tot *klootzakkerij*. (TV 12-2-93, Amsterdamse kabel; interview Theo van Gogh met Marjan Berk)

[over de PvdA] Het geheel overlaten van koers en hoofdkeuzen aan de professionals en tweehonderd vaste congresafgevaardigden, lijkt veel op oude *partijbaronnerij* in nieuwe zakken. (*Volkscrant* 7-3-92, p. 17)

[over een PvdA-bijeenkomst] Want de aanwezigen zijn bijna allemaal zelf wel op een of ander terrein bestuurdertje, en dus allemaal zelf schuldig aan een overdosis *regelneverij*. (*HP/De Tijd* 7-6-91, p. 9)

Een optelsom van incompetentie, ijdelheid, *stomkopperij*, zelfbevleking en nooit, nooit, nooit zelfs maar een spoor van intelligentie. (*Volkscrant*, 26-8-89)

Zo verwijt journaliste Bernadette de Wit de beweging 'slachtofferige *zuurpruimerij*' [...] (*HP/De Tijd* 12-6-92, p. 34)

In principe lijkt iedere persoonsnaam in aanmerking te komen voor zo'n afleiding, als hij maar een ongunstige betekenis heeft. Op het eerste gezicht lijkt ook de volgende afleiding hierbij te horen:

(214) Een en ander was volgens Maaz de voedingsbodem van een nieuw misverstand: dat politiek gelijk staat aan een almachtige politieke en economische elite; dat de burger niet direct met de politiek verbonden is. En de media hebben met de *zondebokkerij* van prominenten de schuld van de burgers versluierd. Opnieuw ontzag de burger zichzelf. (*HP/De Tijd* 20-8-93, p. 56; Theo Besteman)

Die beeldvorming, die nieuwe disciplines tot belichaming maakt van alles wat vies en voos is aan het universitaire bestel, is (zo leert de wetenschapsgeschiedenis ons) aan alom gangbare habitus, een ingesleten vorm van *zondenbokkerij*. (*NRC Handelsblad* 16-9-93, p. 9)

Hier gaat het echter niet om het 'gedrag van een zondebok', maar om activiteiten met als doel iemand of iets tot zondebok te maken. 'Regelmatiger' zou dus een afleiding als *zondebokmakerij* zijn, die echter niet voorkomt. Ik heb al eerder opgemerkt dat ook zelfstandige naamwoorden die geen persoonsnamen zijn in aanmerking komen als basis voor een *-erij*-afleiding. Het zelfstandig naamwoord moet op de een of andere manier (in de desbetreffende context) de handelingen, het gedrag waar het om gaat, voor de hoorder/lezer identifi-

ceerbaar maken. *Zondebokkerij* hoort dus eerder bij deze groep. Andere nieuwvormingen van dit type zijn:

(215) [...] wat de vervelende indruk van *eenheidsworsterij* alleen maar versterkt. (*Volkscrant* 5-3-88, p. 19)

Van het D66 van 'wij tegen de rest', van non-conformisme en ontraditioneel denken is niets meer over. De partij van Van Mierlo begint bedenkelijk veel bij te dragen aan de grijze gehaktballerij²¹² en *gemeenplaatserij* van de Nederlandse politiek waartegen zij juist was opgericht. Misschien wordt het wel tijd voor D94. (*Volkscrant* 11-10-93, p. 7)

Nu waren Greshoff en Jacques vergeleken bij deze Maurras natuurlijk kinderen in boosheid. In plaats van aan *heilstaterij* te denken, bedachten zij iets heel anders om een daad te stellen. (Clara Eggink, *Leven met J.C. Bloem*. Amsterdam 1978, p.57)

Paniektripperij rond Mickey Mouse-plaatjes (*Trouw*, 31-5-97, p. 9)

Maar pas later merkte ik dat het kwaad waar mijn familie voor uitkwam een wezenlijke slechtheid daar nog onder verborg: als ik mijn moeder ooit had durven beschuldigen van haar Waarlijke en Baarlijke zonden (die van omissie en *struisvogelarij*) dan zou ze in, voor eigen ogen rechtvaardige, woede zijn ontbrand. (INL *Taalatabank*)

De vorming van dergelijke afleidingen is veel minder regelmatig dan die van de hiervoor besproken woorden. De motivatie voor de afleiding kan alleen per woord worden vastgesteld. Zo verwijzen *eenheidsworsterij*, *gemeenplaatserij* en *heilstaterij* naar activiteiten met een bepaald doel of een bepaald resultaat, en dit resultaat wordt door het grondwoord benoemd. *Paniektripperij* is een gedrag dat op een *paniektrip* lijkt. En *struisvogelarij* komt op grond van zijn gebruik in een gangbare samenstelling als grondwoord in aanmerking: *struisvogelpolitiek* is een "handelwijze waarbij men het gevaar niet onder ogen wil zien" (GWHN 1991) en *struisvogel* wordt in deze samenstelling metaforisch als persoonsnaam gebruikt. Dit metaforische gebruik dient als uitgangspunt voor de afleiding met *-erij* (*-arij*).

212) *Gehaktballerij* is afgeleid van het scheldwoord *gehaktbal*, van een persoonsnaam dus (het hoort daarom bij de hiervoor besproken groep).

De tot nu toe besproken afleidingen zijn allemaal gebaseerd op grondwoorden die zelf ook in meer of mindere mate een ongunstige betekenis hebben. Dit is ook zeker het prototypische domein van *-erij*-afleidingen. Maar kennelijk is het negatieve betekenselement inmiddels zo sterk verbonden aan de *-erij*-afleidingen dat de stap naar een connotatief negatief paradigma niet (meer) noodzakelijk is. Zo vinden we ook afleidingen van het type *reizerij*:

- (216) Het artikel van Stieven Ramdharie (de Volkskrant van 23 juli) geeft op ingehouden, cynische wijze weer waar minister Jan Pronk mee bezig is: een weinig efficiënte en doordachte *reizerij*. (*De Volkskrant* 27-7-94; ingezonden brief)

Hier wordt niet eerst een interpreterende stap genomen door het werkwoord dat de activiteit aanduidt, te vervangen door een bij voorbaat al negatieve aanduiding die (een aspect van) de handelingen karakteriseert (in dit geval zou dat bijvoorbeeld *geld over de balk smijten* kunnen zijn) en op basis daarvan deze activiteiten te benoemen met een *-erij*-afleiding, waarbij dan uit de context zou moeten blijken dat het gaat om reizen. De ingezonden-briefschrijver vormt deze afleiding op basis van het op zich volstrekt neutrale werkwoord *reizen*; de negatieve connotatie ontstaat door het feit dat het gaat om een *-erij*-afleiding en natuurlijk door de context.

Een soort 'intermediair' op weg naar deze afleidingen op basis van volstrekt neutrale grondwoorden, vormen afleidingen van woorden die inherent als negatief beoordeelde activiteiten aanduiden. Voorbeelden zijn:

- (217) Met een bierfles had hij toen iemand in het gezicht geslagen en hij kreeg daarvoor zes weken. Daarna kwam hij nog driemaal vast te zitten voor diefstal en *inbrekerij*. (INL Taaldatabank)

Ik was in het begin alleen maar bang voor rommel en *jatterij* en stennis [...] (Gerard Reve, *Brieven aan Frans P. 1965-1969*. Utrecht 1984, p. 54)

Het krakersgeweld in Amsterdam barstte net in alle hevigheid los. De Groote Keijser, het nagenoeg onneembare krakersbolwerk aan de Keizersgracht, viel precies in het district van Toorenaar. "Die *krakerij* was heel interessant. Dat was niet alleen een politio-nale zaak, maar meer een politieke kwestie. Ik heb daar veel van geleerd." (INL Taaldatabank)²¹³

213) *Krakerij* kan hier eventueel ook worden geïnterpreteerd als 'het krakers-wezen'.

Het gaat om werkwoorden die weliswaar een ongunstige betekenis hebben, maar die toch ook als 'naam' voor de eigenlijke handeling(en) worden gebruikt. De activiteiten in kwestie worden maatschappelijk niet zonder meer geaccepteerd/getolereerd, en de *-erij*-afleiding heeft alleen daarom al een negatief betekeniselement.

Maar daarnaast wordt *-erij* dus ook gebruikt op basis van woorden die zelf volstrekt neutraal zijn, zoals in de volgende deverbale afleidingen:

(218) In de enge lifruimte, een fiets lang, zitten drie smoezelig geklede mannen op de grond. Zij zijn zo'n twintig, hoogstens dertig jaar oud. In de halfschemer, boven de vlam van een wegwerpaansteker, brengt een van hen spul aan de kook in een eetlepel. De twee anderen kijken begerig naar de *kokerij* van hun liftgenoot. (*De Groene Amsterdammer* 31-7-91, p. 12)

[...], ik begrijp niet hoe de mensen dat kunnen lezen, mompelde hij, maar er bleef kennelijk toch wel iets hangen van die vreugdeloze *lezerij* want toen hij ontwaakte uit zijn korte, lichte slaapje had hij een nieuw idee (INL *Taaldatabank*)

Noch de theorie dat een schrijver zich moet onthouden van meelijwekkende adjectieven, noch de *tellerij* van woorden en zinnen heeft ons antwoord verschaft op de vraag: waarom schrijft De Jong zo slecht? (INL *Taaldatabank*)

Hij kondigde aan 'een nieuw proces' tegen de politie te zullen aanspannen, want volgens zijn laatste bevindingen ('een hele *uitzoekerij* nog') hadden ze Robby tijdens de achtervolging 'doodgeschoten', omdat hij 'flink wat geld uit Monte Carlo' bij zich droeg. (A.F.Th. van der Heijden, *Weerborstels*, 1992, p. 85)

Als ik moet wachten tot alle *verbouwerij*, metselarij en getimmer klaar is, kom ik nooit tot de voltooiing van mijn verhaal. (Gerard Reve, *Brieven aan Bernard S. 1965-1975*. Utrecht, 1981, p. 4)

Men kan dus kennelijk in principe op basis van een willekeurig werkwoord een *-erij*-afleiding vormen, waarmee men een handeling, activiteit, gedrag aanduidt, dat men op de een of andere manier irritant vindt. Het is echter opvallend dat over het algemeen ook de context aanwijzingen geeft voor de negatieve interpretatie. Zo gaat het in het eerste voorbeeld niet zomaar om *koken*, maar om het 'koken' van drugs; en *vreugdeloze lezerij* is erger dan *lezerij*.

Dergelijke afleidingen hebben in eerste instantie een frequentatief en/of collectiverend betekeniselement (vergelijk ook weer hoofdstuk 5), dat echter samen met de context waarin ze worden gebruikt leidt tot de interpretatie 'irritant, vervelend gedrag'. En daardoor vormen ze samen met de afleidingen op basis van woorden met een ongunstige betekenis één conceptuele categorie.

Neutrale grondwoorden vinden we niet alleen bij de deverbale afleidingen, maar ook bij alle andere grondwoordcategorieën. Een paar voorbeelden van samenstellende afleidingen:

(219) Het was vaak niet meer dan een kwestie van tijd, tot de natuur met de een of andere onverwachte ingreep de spot dreef met alle diëten, kuren, *calorietellerij*. (In: A.F.Th. van der Heijden, *Asbestemming*. Amsterdam: Querido, 1994, blz. 157)

Krijgt Gorbatsjov zijn zin, dan is het afgelopen met de eensgezinde *handopstekerij* van tot nu toe. (*NOS-journaal*; in: Van Sterkenburg, *Taal van het journaal*, p. 74)

"Wanneer is het nu eindelijk afgelopen met die herrie en die *laagvliegerij*", wil Bodewes weten. "Of moeten er eerst doden vallen?" (*Trouw* 12-2-92; artikel naar aanleiding van het neerstorten van een F 16 in Hengelo)

Hij stond elke ochtend om vier uur op om zijn koeien te melken en spotte over mijn *langslaperij* omdat ik pas tegen half acht mijn bed uit kwam. (*NRC Handelsblad* 19-2-92, p. 16)

[...] al irriteert de soms wat al te kruiperige vorm van *vragenstellerij*. (*Volkskrant* 8-5-93, Folio, p. 25)

Ook hier worden de activiteiten door het feit dat ze worden benoemd door een *-erij* afleiding ingepast in het conceptuele schema 'irritant gedrag'. De context doet de rest.

Connotatief neutrale woorden komen dus voor als basiswoorden, maar niet erg frequent. Het prototypische paradigma van een *-erij*-afleiding is als geheel connotatief negatief. Dit geldt in het bijzonder voor de afleidingen van een persoonsnaam, waar nieuwvormingen op basis van neutrale grondwoorden voor zover ik zie niet voorkomen in de connotatief negatieve 'handeling/gedrag'-betekenis.

Bij de denominale afleidingen op basis van een zaaknaam daarentegen behoren neutrale grondwoorden wel tot de mogelijkheden. Zoals in paragraaf

7.2 al gedemonstreerd is aan de hand van *spierballerij* en *mondhoekerij* heeft zo'n zaaknaam de functie om de activiteit, het gedrag waar het de spreker/schrijver om te doen is, te identificeren. De (negatieve) houding ten opzichte van de zaak wordt duidelijk door het gebruik van *-erij* en door de context. Vergelijk de volgende voorbeelden:

(220) De gevoeligheden – uitmondend in enige dagen vertraging – lagen vooral binnen het CDA. Aan *bloedgroeperij* (KVP, AR en CHU) mag niet meer gedaan worden, maar nu gaat het kennelijk om de – evenwijdig lopende – religieuze indeling. (*Volkskrant*, 4-11-89, p. 19)

Voor zover er enige activiteit in de PvdA is, lijkt die zich te beperken tot *luchtballonnerij* aangaande de (re)organisatie van de partij. (*HP/De Tijd* 19-6-92, p. 11)

Voor mr Willems is rechtspraak geen *robotterij* (kop van een artikel in *Vrij Nederland*, 21-1-95, p. 12)

Ook stelde het memorandum dat iedere acte, die strijdig zou zijn met de taalwet, nietig moest worden verklaard. Het memorandum dat overhandigd werd aan de eerste minister, luidde de laatste fase in van de 'taalwetterij'. Honderd jaar was er gedokterd aan de taalkwestie. (INL *Taaldatabank*)

Telkens verwijst de *-erij*-afleiding naar een activiteit/gedrag, dat door het basissubstantief geïdentificeerd wordt. Het substantief is op zich connotatief neutraal, maar het wordt door taalgebruikers geselecteerd als basiswoord omdat het in de desbetreffende context duidelijk als verwijzing herkenbaar is naar iets dat als irritant of negatief wordt ervaren. De interpretatieve prestatie die de hoorder/lezer moet verrichten, is bij dergelijke afleidingen bijzonder hoog, hoger in ieder geval dan bij de meer 'regelmatige' nieuwvormingen op basis van een werkwoord (respectievelijk werkwoordelijke groep) of van een persoonsnaam.

Ik wil deze paragraaf afsluiten met een paar opmerkingen over metonymische betekenistoepassingen van nieuwe *-erij*-afleidingen. Ik heb in hoofdstuk 5 laten zien dat *-erij*-afleidingen ook wel worden gebruikt in betekenistoepassingen die metonymisch aan de kernbetekenis 'handeling, gedrag' gerelateerd zijn. Bij nieuwe *-erij*-afleidingen zijn dergelijke metonymische toepassingen zeer schaars. Het is dan ook tekenend dat ik nauwelijks voorbeelden heb kunnen vinden van nieuwe afleidingen die in het meervoud

of als diminutief gebruikt zijn.²¹⁴ Dit is immers een duidelijke (formele) aanwijzing dat de afleiding concreter wordt gebruikt voor bijvoorbeeld het resultaat van een handeling. Kennelijk zijn het vooral de bekende, gelexicaliseerde afleidingen die voor dergelijke metonymische toepassingen in aanmerking komen.

Ik geef een paar voorbeelden van concreet gebruikte *-erij*-afleidingen. Ze hebben een resultatieve betekenis, verwijzen dus naar het effect-object van de handeling/activiteit in kwestie.

(221) Overall is ie onder film liefhebbers het gesprek van de dag, behalve in Nederland. Dat brengt het spektakel morgen pas op gang met de première van 'JFK', Oliver Stones jongste filmische *dwarsliggerij*. (*Trouw* 27-2-92)

Natuurlijk zijn het uiterst nuttige apparaten. Maar als je iemand opbelt hoop je met die persoon te communiceren. Als je in plaats daarvan dan het gekraak van zo'n apparaat krijgt is dat al erg genoeg, maar als je dan ook nog muziek of *lolligdoenerij* te horen krijgt zou je gaan wensen dat je gewoon alleen maar toet...toet... hoorde." (*Mare*, 17-1-1991, p. 16)

Als hij zich laat gaan, heeft hij het over 'ondingen'. Dislocaties (het noodgebouwtje voor groep één en twee, de vroegere kleuterschool) zijn ondingen, 'part-timerij' is een onding en 'spuiterij', de alom tegenwoordige graffiti, is ook een onding. (*NRC Handelsblad* 15-7-89)

Zijn gehele huis hangt vol onzin en *verfsmijterij*, en in de tuin staat tevens een soort koperen opgevouwen kut, 'Geboorte' heet het, geloof ik [...] (Gerard Reve, *Brieven aan Frans P. 1965-1969*. Utrecht 1984, p. 16)

Metonymische toepassingen kunnen dus kennelijk direct – zonder tussenkomst van de primaire 'handeling/gedrag'-betekenis – worden gerealiseerd. Dit gebeurt echter maar incidenteel.

Tot slot nog een paar opvallende nieuwvormingen. Ik begin met twee de-adjectivische afleidingen:

214) Vgl. bijvoorbeeld: "Het boek van Lamers bevat eveneens veel *komiekerijen* uit het journalistencafé." (*De Groene Amsterdammer* 26-5-93, p. 9)

- (222) De legende om Boeboe Fiel was, dat het lang duurde voor hij echt kwaad werd, maar dat hij tot vreselijke *onbeschofterijen* (zoals men z'n uitbarstingen betitelde) in staat was, als het zover kwam. (F.M. Arion, *Dubbelspel*. 12de druk, Amsterdam: Bezige Bij, 1993, p. 33)

Ik was in Londen en daar zag ik het vuil, de *viezerij*. (INL Taaldatabank)

Onbeschofterij is hier instantieel gebruikt ('keer dat iemand onbeschoft gedrag vertoont') en *viezerij* concreet, als 'resultaat van vies zijn' of misschien beter als 'datgene wat vies is', collectief dus. Uitgangspunt voor de vorming van deze afleidingen is dus de thematisering van de 'wijze' (vergelijk pagina 255) door middel van een adjectief.

Opvallend zijn ook andere collectiva. In de volgende citaten wordt de afleiding metonymisch gebruikt, en wel agentief en collectiverend, voor 'degenen die een bepaald gedrag vertonen' of 'de gezamenlijke X-ers'.²¹⁵

- (223) [Henk Hofland:] 'Ik heb dit stukje geschreven omdat hij [= Harry Lockefefer, hoofdredacteur van de Volkskrant - MH] door de aankondiging van zijn vertrek meteen doelwit werd van de *Afzeikerij* Nederland.' [...] De *afzeikerij* Nederland, je moet het Henk Hofland horen zeggen. Het betreft een genootschap of misschien een nébuleuse, een nevelvlek, die de 'miskenning van de vakman' in het vaandel geschreven heeft met 'speculaties' over 'aanvaringen', die de 'aanleiding' voor Lockefefer's vertrek zouden zijn. (*Volkskrant* 25-2-95, Vervolg, p. 3; Philip Freriks)

Hij [= Volkskrant-columnist Jan Joost Lindner - MH] wordt omschreven als een 'repeteerwewker' en 'de koning van de *azijnpisserij*', die verzuipt in de eigen zure arrogantie'. (*HP/De Tijd* 3-1-92, p. 21)

Met deze collectiverende betekenis speelt ook Gerard Reve in het volgende citaat:

215) Mijns inziens hoort ook het volgende citaat hierbij: "Vooroordelen over en onbekendheid met *flikkerij* en *potterij* zijn nog steeds evenzeer verbreid onder progressieven als onder andere bevolkingsgroepen" (*Vrij Nederland* 23-10-82; ingezonden brief). Men kan *flikkerij* en *potterij* hier echter misschien ook interpreteren als 'gedrag van een X'.

- (224) Nu, veel liefs, types, en tot spoedig ziens. Jullie bloedgeile Ridder van de *Jongensrijderij* – Gerard (Gerard Reve, *Brieven aan Bernard S. 1965-1975*. Utrecht, 1981, p. 101)

Reve slaat hier een brug tussen de oude collectiva van het type *schutterij* en de moderne ‘gedrag’-betekenis.

Zoals in de vorige paragraaf al aangeduid, lijkt de collectivierende betekenis een verbindend betekenselement te zijn tussen de beide schema’s: het hobby/vak/bedrijf-schema enerzijds en het handeling/gedrag schema anderzijds.

Samenvattend kunnen we constateren dat het ‘handeling/gedrag’- zeker productief is. Het resultaat zijn afleidingen die niet alleen ‘noemen’, maar ook ‘prediceren’, die een (negatieve) houding ten opzichte van het benoemde te kennen geven. In semantisch opzicht vertonen taalgebruikers een voorkeur voor basiswoorden die zelf al een ongunstige betekenis hebben. Vooral persoonsnamen en woordgroepen met een verbale kern zijn zeer geschikt als uitgangspunt voor een nieuwe *-erij*-afleiding. Minder geliefd zijn (vooral ongelede) werkwoorden. Dit laatste hangt samen met de mogelijkheid om de ‘handeling/gedrag’-betekenis ook op een andere manier te realiseren, en wel door middel van prefigering met *ge-*.

7.4.2 De concurrentie tussen *ge-* en *-erij*

Taeldeman (1985a) onderzoekt de semantiek en de productiviteit van afleidingen van het type [ge + werkwoordstam].²¹⁶ Deze woordvormingsmogelijkheid kan productief worden gebruikt ter vorming van nomina actionis. Deze afleidingen noemen de handeling zelf en zijn ongeveer synoniem met ‘het + infinitief’, ze hebben echter over het algemeen een frequentatief betekenselement. Bovendien zijn ze connotatief negatief. Deze korte karakterisering laat zien dat *ge*-afleidingen veel overeenkomsten vertonen met die op *-erij*, en Taeldeman (1985a:61/62) constateert dan ook dat er “bij heel veel basiswerkwoorden” doubletten voorkomen:

(225) <i>gebluf / blufferij</i>	<i>gepoch / pocherij</i>
<i>gedroom / dromerij</i>	<i>geschimp / schimperij</i>
<i>gefleem / flemerij</i>	<i>gesnoef / snoeverij</i>
<i>gekijf / kijverij</i>	<i>gestoei / stoeierij</i>

216) Deze paragraaf is gebaseerd op Hüning (1992), waar ik mij voor het eerst heb bezig gehouden met de concurrentie tussen deverbale nomina met *ge-* en op *-erij*.

<i>geknoei / knoeierij</i>	<i>getob / tobberij</i>
<i>gekuip / kuiperij</i>	<i>geveins / veinzerij</i>

Over deze doubletten zegt hij: “Een betekenisverschil is er in zulke gevallen nauwelijks of niet aan te duiden”. Ze verschillen hooguit op het connotatieve en op het stilistische vlak van elkaar: de woorden op *-erij* lijken “nog iets negatiever” en de *ge*-afleidingen lijken “een ietwat alledaagser karakter te hebben, terwijl die op *-erij* al wat meer in bijzondere stijl thuishoren” (62).

Taeldeman vergelijkt de in Van Dale (1976) opgenomen *ge*-afleidingen met die op *-erij*. Het blijkt dat er maar een enkele *-erij*-afleiding is die geen tegenhanger heeft met het prefix *ge*-. Het omgekeerde daarentegen komt veel vaker voor: er zijn vrij veel *ge*-afleidingen zonder equivalent op *-erij*. Dit alles brengt Taeldeman tot de conclusie dat het procédé [*ge* + werkwoordstam] nergens geblokkeerd wordt door zijn directe semantische concurrent [werkwoordstam + *erij*].

Erben (1983:46) constateert dat ‘concurrentie’ van woordvormingsmogelijkheden weliswaar voorkomt, maar dat er over het algemeen sprake is van complementaire distributie:

Grundsätzlich läßt sich festhalten, daß zwar ‘Konvergenzen’, ja ‘Konkurrenzen’ [...] sprachüblich sind, daß aber keineswegs eine generelle Austauschbarkeit funktionsähnlicher Morpheme besteht [...] Auch wo mehrere Affixe zur Verwirklichung desselben Wortbildungsmusters herangezogen werden können, besteht gewöhnlich eine ‘komplementäre Distribution’ [...], und selbst im Falle der ‘Überlapung’ gibt es keine Gleichwahrscheinlichkeit der Kombination mit entsprechenden Basisklassen.

Laten we nu dus eerst eens kijken hoe het ‘concurrentie-terrein’ eruit ziet. Afleidingen met *-erij* vinden we immers niet alleen op basis van werkwoorden, maar ook op basis van zelfstandige naamwoorden en groepen woorden. Samenstellende afleidingen en afleidingen van een woordgroep met *ge*- zijn daarentegen extreem zeldzaam. Ze worden wel eens gevormd, maar ze komen over het algemeen zeer opzettelijk over, zoals de volgende voorbeelden laten zien:

(226) Het ellendige *gebrieffschrijf* met Querido (M. ter Braak & E. du Perron, *Briefwisseling 1930-1940*. Amsterdam: Van Oorscot, dl. 4, blz. 313)

De volgende week is Bennie van der Ham in de studio. Hij antwoordt op de eerste vraag schitterend “ja” (duidelijker kon het

namelijk niet). Hetgeen hem op een reprimande te staan komt: “Ben je gespannen, Ben?” Maar het *ge-ben-je-nerveus* is niet zo erg als de interviews met de geschorste of geblesseerde speler. Of het erg is: op de tribune zitten. (*Volkskrant*, 29-4-1991, p. 18; Jan Mulder)²¹⁷

Niet alleen in Lissabon, maar in alle grote steden van Europa neemt de terreur van de korte broek toe. [...] een *gekortebroek* van jewelste op de Via del Corso in Rome, in de Dom van Keulen, in het Centre Pompidou in Parijs, [...]. (*Volkskrant*, 19-5-90, p. 57)

Met betrekking tot dergelijke afleidingen kan men zeker niet van een concurrentie tussen *ge-* en *-erij* spreken, omdat prefigering met *ge-* alleen bij hoge uitzondering en in heel specifieke contexten mogelijk is. Afleidingen op *-erij* op basis van meer dan één woord daarentegen zijn veel gewoner en frequenter, zeker als het gaat om een woord(groep)en met een ongunstige betekenis.

Iets makkelijker kan men *ge-*afleidingen vormen op basis van zelfstandige naamwoorden:

(227) ‘Als journalist schrijf je voor de gewone man, die moet je niet vervelen met academisch *geblabla*’ (*Mare*, 11-4-1991, p. 9; kop)

Rogge is een gaaf voorbeeld van de functionaris uit die IOC-ijdeltuinwereld. Dat eindeloze *gecocktail* en gelobby van die lui [...] (*Volkskrant* 14-10-91, p. 22; Jan Mulder)

Zijn gegoochel en onhelder *gecompromis* gaan tegenstaan (*Volkskrant* 13-3-93)

“Patat, patat. Leeuwe, we zijn jouw *geklootzak* zat.” Joelend en tierend trokken dertig discobezoekers onlangs naar het huis van burgemeester C. Leeuwe van Oud-Beijerland. (*Volkskrant*, 4-4-91, p. 13; Dag in dag uit)

217) Jan Mulder past deze mogelijkheid wel vaker toe: “Hoeveel was het, zei je? / ‘1-0 in het voordeel van Ajax.’ / Waarom zegt u niet gewoon ‘1-0 voor Ajax?’ / ‘Moment, ik zie net een vrije trap in het voordeel van Ronaldo. Wat wilde je weten?’ / Of je niet ‘vrije trap voor PSV’ zeggen kunt, wij worden stapelgek van dat *ge-in-het-voordeel-van*.” (*Volkskrant* 31-10-94, p. 22; Jan Mulder in een stukje met de titel *In het voordeel van*).

Reden tot klagen had Leopardi genoeg, want al dat *gewonderkind* had hem tot een fysiek wrak gemaakt, een gebochelde, een mismaakte. Hoe dat kwam, schreef hij al in 1818 aan een vriend: 'Door zeven jaar lang als een krankzinnige te studeren [...] heb ik mijn gezondheid totaal geruïneerd.' (*Volkskrant*, 4-10-89, p. 13)

Dit zijn afleidingen ter aanduiding van handelingen, van een gedrag, gevormd op basis van een persoonsnaam (*geklootzak*, *gewonderkind*) of van een ander zelfstandig naamwoord dat de activiteit identificeert, waar het om gaat. Hier hebben we dus wel degelijk te maken met een overlapping van de beide woordvormingsmogelijkheden. Op basis van bijvoorbeeld *klootzak* zijn zowel *geklootzak* als ook *klootzakkerij* mogelijk. Vergelijk ook het volgende stel:

(228) dit soort *gezweefkees* (*Keek op de Week*, TV, Ned. 3, 28-3-93)

geestelijke *zweefkezerij* (Wim de Bie in *Keek op de Week*, TV, Ned. 2, 5-4-92)

Deze woorden zijn uitwisselbaar, ze zijn synoniem. Toch heeft Erben (1983: 46) met betrekking tot dergelijke afleidingen gelijk, wanneer hij stelt dat er geen "Gleichwahrscheinlichkeit der Kombination mit entsprechenden Basis-klassen" bestaat. Terwijl *-erij*-afleidingen op basis van zelfstandige naamwoorden (en in het bijzonder persoonsnamen) heel 'gewoon' zijn en ook vaak (nieuw) worden gevormd, horen zelfstandige naamwoorden stellig niet tot de geprefereerde basiswoorden voor *ge*-afleidingen.²¹⁸ De prototypische afleiding ter aanduiding van een gedrag op basis van substantieven wordt zeker niet met *ge*- gevormd, maar met *-erij*.

Maar hoe zit het met de deverbale afleidingen? Het lijkt geen twijfel dat we hier te maken hebben met een concurrentie-situatie. Vergelijk bijvoorbeeld:

(229) Veiligheidsriem werkt blijkbaar alleen voor technisch hoogbegaafden. Onhandige *zoekerij*. Taxichauffeurs worden per claxon onheus. (INL *Taalatabank*)

[...] grote teen zwart geverfd heb. Met viltstift op alcoholbasis van de Hema gaat dat uitstekend. Het is simpel en de hechting is sterk. Geen tijdrovend *gezoek* naar papieren of consultatie van registers. (INL *NRC-corpus*)

218) Vgl. in dit verband ook Mackenzie (1985).

De beide afleidingen zijn in deze citaten in principe uitwisselbaar, ze zijn synoniem. Maar ook hier is er wel degelijk een verschil in toepassingswaarschijnlijkheid. Zo vindt men bijvoorbeeld in het INL *NRC-corpus* negen bewijspplaatsen voor *gezoek*, maar *zoekerij* komt in het hele corpus niet voor. En dit frequentieverschil is symptomatisch.

Allereerst is *zoekerij* geen typische *-erij*-afleiding, omdat deze afleiding gevormd is op basis van een connotatief neutraal werkwoord. Nieuwvormingen met *-erij* op basis van werkwoorden die niet zelf al connotatief negatief zijn, komen, zoals ik heb laten zien, voor, maar typische *-erij*-afleidingen zijn gevormd op basis van woorden met een ongunstige betekenis. Prefigering met *ge-* is veel gewoner op basis van neutrale werkwoorden. Dit verschil is al door Taeldeman gesuggereerd en wordt door mijn onderzoek naar *-erij* bevestigd.

Hieruit lijkt zich de konklusie op te dringen dat [...] werkwoorden die intrinsiek een neutrale gevoelswaarde hebben, zich makkelijker (maar niet exclusief!) lenen tot de vorming van **ge**-faktitieven dan tot **-erij**-faktitieven. (Taeldeman 1985a:63)

Maar ook voor afleidingen op basis van connotatief negatieve werkwoorden geldt dat *ge-* vaak gewoner, normaler overkomt. *Geknoei* en *gezanik* zijn intuïtief veel gewoner en waarschijnlijker dan *knoeierij* of *zanikerij* als men de desbetreffende handelingen wil aanduiden. Vergelijk ook het volgende citaat

(230) Je blijft wel sollicitatieplichtig, maar dat is *zwetserij*, want je wordt door niemand gecontroleerd. (INL *NRC-corpus*)

Ik zou hier zeker hebben gekozen voor *gezwets* en met mij waarschijnlijk de meeste moedertaalsprekers van het Nederlands. Dit suggereren ook de frequentiegegevens voor de genoemde afleidingen in het INL *NRC-corpus*: *geknoei* 42 – *knoeierij* 2, *gezanik* 8 – *zanikerij* 0, *gezwets* 18 – *zwetserij* 1.

Toch worden deverbale *-erij*-afleidingen gebruikt en ook nieuw gevormd. Om een beter zicht te krijgen op overeenkomsten en verschillen heb ik in de lexicale database *Celex* en de INL *Taaldatabank* gezocht naar doubletten.²¹⁹ Met behulp van *Celex* heb ik 502 deverbale afleidingen met *ge-* gevonden en 306 op *-erij*. Van deze 306 zijn ca. 100 afgeleid van een geleed (meestal geprefigeerd) werkwoord. In deze gevallen bestaat er geen corresponderende afleiding met *ge-*. Het prefix heeft namelijk een zeer duidelijke voorkeur voor ongelede basiswerkwoorden (vergelijk ? *geaanstel* vs. *aanstellerij*

219) Harald Baayen heeft mij indertijd geholpen bij het zoeken naar gegevens in *Celex*, waarvoor mijn dank.

of ?*geopschep* vs. *opschepperij*).²²⁰ Hierboven (op pagina 237) heb ik er in een ander verband al op gewezen dat afleidingen met *ge-* op basis van gelede werkwoorden weliswaar incidenteel worden gevormd, maar zeker niet de regel zijn (en ik heb daar ook al een paar voorbeelden gegeven).

In totaal heb ik via *Celex* 87 doubletten gevonden, dat wil zeggen in 87 gevallen correspondeert met een werkwoord zowel een *ge-*afleiding als een *-erij*-afleiding. Als we vervolgens kijken naar de frequentie van deze 174 verschillende afleidingen in de INL *Taaldatabank*, dan valt om te beginnen op dat een aantal van de afleidingen alleen in een woordenboek voorkomt, maar niet in een tekst (de frequentie in het corpus is 0).²²¹ Dit geldt voor 9 van de 87 *ge-*afleidingen, waaronder woorden als *gemelk*, *gezwendel*. Voor *-erij* ligt het aantal veel hoger, namelijk bij 37. Woorden als *brabbelerij*, *flikfloerij*, *kijverij*, *kletserij*, *pralerij*, *prutserij*, *schimperij*, *stoeierij*, *talmerij* of *zanikerij* komen in het hele corpus niet voor. (In zes van de gevallen hebben we te maken met een 'woordenboekdoublet': zowel de afleiding met *ge-* als die op *-erij* komt alleen in een woordenboek voor; bijvoorbeeld *gebluf/blufferij* of *geteut/teuterij*.²²²) Een en ander betekent dat we bij *-erij* rekening moeten houden met een hoog percentage 'woordenboeklijken'. Voor meer dan 40 % van de doubletten geldt dat het bestaan van de *-erij*-afleiding twijfelachtig is.

In een aantal gevallen zijn de beide afleidingen niet synoniem, omdat de *-erij*-afleiding in de hierboven besproken 'bedrijf, plaats'-betekenis gelexicaliseerd is (bijvoorbeeld *bakkerij*, *spinnerij*, *zagerij*).²²³

Ik heb al vaker geconstateerd, dat pluralisering of diminuering en een abstracte handelingsbetekenis ('het + X-en') elkaar uitsluiten. Deze mogelijkheden hebben *-erij*-afleidingen alleen in de meer concrete betekenistoepassingen. Hetzelfde geldt in principe ook voor de afleidingen met *ge-*. Concrete betekenissen vinden we hier echter alleen bij een paar gelexicaliseerde woorden als *gebak*, *gebouw*, *gedicht* (effect-object) of *geschenk*, *gewas* enz. Verreweg de meeste *ge-*afleidingen kunnen alleen als niet-instantieel nomen

220) Vgl. hiervoor ook Mackenzie (1985:189/190). Taeldeman (1985a:42) constateert terecht dat 'geleedheid op wortelniveau' geen belemmering vormt voor prefixering met *ge-*, vgl. woorden als *geflikflooi*, *gestofzuig*, *getouwtrek*.

221) *Celex* geeft ook frequentiegegevens die gebaseerd zijn op de INL *Taaldatabank*, maar houdt geen rekening met hapaxen en met woorden die maar twee keer (in één tekst) voorkomen. Deze krijgen de frequentieaanduiding '0'. Daarom gebruik ik liever de originele INL-frequenties.

222) Een woord als *gebluf* lijkt desondanks heel gewoon, maar het zal waarschijnlijk vooral in de spreektaal voorkomen en dus niet in corpora van geschreven Nederlands.

223) Bovendien is ook *gebak* gelexicaliseerd in een niet-handelingsbetekenis. Voor *gespin/spinnerij* moet men waarschijnlijk uitgaan van twee homonieme werkwoorden *spinnen*. *Gespin* wordt namelijk vooral gebruikt om naar het geluid van katten te verwijzen.

actionis ter aanduiding van de handeling zelf worden gebruikt. En deze staan dan uiteraard geen meervouds- of diminutievorming toe. De concurrentie tussen *ge-* en *-erij* is dus in feite beperkt tot deze niet-instantieel gebruikte nomina actionis.

In hoofdstuk 5 heb ik laten zien dat bestaande, geconventionaliseerde deverbale *-erij*-afleidingen wel vaker instantieel en/of concreet worden gebruikt. Het is daarom zinvol om de frequentiegegevens op te splitsen en te kijken naar de verhouding tussen enkelvoudig gebruik enerzijds en meervouds- en diminutievormen anderzijds. De totale ‘token’-frequentie van de *-erij*-afleidingen bedraagt 984. Bijna 40% van deze tokens zijn meervouds- en diminutievormen; en deze zijn dus per definitie niet synoniem met de corresponderende *ge*-afleidingen.

Het blijkt dat in de INL *Taaldatabank* een aantal afleidingen (veel) vaker in het meervoud en als diminutief voorkomt dan in het enkelvoud. Ter illustratie geef ik hier voor een paar afleidingen deze frequentiegegevens:

Lemma	frequentie in INL <i>Taaldatabank</i>		
	enkelvoud	meervoud	diminutief
<i>beuzelarij</i>	5	12	1
<i>draaiarij</i>	0	5	1
<i>dromerij</i>	14	23	0
<i>kibbelarij</i>	0	4	1
<i>knoeierij</i>	6	21	0
<i>kuiperij</i>	7	17	0
<i>plagerij</i>	18	46	14
<i>tobberij</i>	3	6	0
<i>vleierij</i>	29	17	1

Een nadere analyse van de plaatsen waar een *-erij*-afleiding in het enkelvoud gebruikt wordt, laat zien dat ook hier de meer concrete betekenistoepassingen duidelijk overwegen. *Beuzelarij* heeft volgens GWHN (1991) de resultatieve betekenis ‘onbeduidend vertelsel’, en in die betekenis wordt de afleiding ook in de INL *Taaldatabank* gebruikt. *Knoeierij* betekent vooral ‘slordig werk’ of ‘bedrog’. In het corpus zijn maar drie citaten (van 27) te vinden waar de betekenis ‘het knoeien’ van toepassing is. *Kuiperij* komt drie keer in het enkel-

voud voor en heeft telkens de instantiële of resultatieve betekenis ‘intrige’. Ook *plagerij* heeft in bijna alle citaten een duidelijk instantiële en/of resultatieve betekenis. Voor *tobberij* kon ik maar één gebruiksgeval met de handelingsbetekenis vinden. *Vleierij* tenslotte heeft in het enkelvoud in meer dan de helft van de bewijsplaatsen de betekenis ‘dat wat vleit, compliment’.

Ook in die gevallen waar de frequentiegegevens niet bij voorbaat al wijzen op een semantisch verschil tussen de concurrerende afleidingen, kan vaak een duidelijk betekenisverschil geconstateerd worden. Zo komt *gedrink* tweemaal voor, telkens in de betekenis ‘het voortdurend (alcohol) drinken’. *Drinkerij* daarentegen betekent in de beide citaten uit de INL *Taaldatabank* ‘iets om te drinken, alcohol’ (vergelijk het citaat onder (131)). *Zuiperij* komt eenmaal voor en is in dat citaat ongeveer synoniem met ‘alcoholisme’²²⁴:

(231) Zij was meerdere malen gehuwd geweest, had haar mannen in de steek gelaten, was in onpure hotels aangetroffen, was dertig keer gescheiden, had opnieuw geluk gehad en was weer door de maatschappij geaccepteerd, had weer domme streken uitgehaald, zich een tijdlang in de *zuiperij* gestort en Schotse whisky gesmokkeld naar Noorwegen en naar de krabbegaten aan de kust van de deelstaat Maine, en nu was ze tenslotte hoerenmadam, huwelijkszwendelaarster, gifmengster en engeltjesmaakster geworden. (INL *Taaldatabank*)

Strijkerij komt driemaal voor. Het betekent in één bewijsplaats ‘iets dat gestreken is, gestreken kleding’ en in een ander citaat is het een plaatsaanduiding (‘bedrijf’). Het komt ook voor als synoniem van *pluimstrikerij* of *vleierij*:

(232) Tibéria nam de *strikerijen* in ontvangst zonder een spier te vertrekken, knikkend met haar hoofd alsof ze met de stroperige woorden instemde, de spreekster onderbrekend om opdrachten te geven aan de bediende, haar vervolgens met een minzaam gebaar uitnodigend om verder te gaan. (INL *Taaldatabank*)

Vliegerij tenslotte betekent in alle tien citaten in de INL *Taaldatabank* ‘het geheel van activiteiten en dingen die met de luchtvaart te maken hebben’

Zoals deze voorbeelden laten zien worden veel van de bestaande, gelexicaliseerde *-erij*-afleidingen dus niet alleen of niet eens in eerste instantie in de abstracte handelingsbetekenis (‘het X-en’) gebruikt, maar vooral in een van de concretere metonymische betekenissen.

224) Of betekent *zuiperij* in dit citaat eerder ‘alcohol-smokkelarij’?

Behalve frequentiegegevens kan men in *Celex* ook opzoeken of een woord in GWHN (1984) opgenomen is. Voor de 87 doubletten levert dat het volgende resultaat op:

opgenomen in GWHN (1984)?	ja	nee
<i>ge-</i>	55	32
<i>-erij</i>	82	5

Dit is een opmerkelijk verschil. Dat 32 van de 87 *ge*-afleidingen niet in het GWHN staan kan niet op toeval berusten. Waarschijnlijk zijn deze woorden niet opgenomen omdat ze niet gelexicaliseerd zijn. Het gaat om volstrekt regelmatige afleidingen die voor de lezer/hoorder geen interpretatieproblemen opleveren. Het betrekkelijk hoge aantal 'types' (in totaal heb ik in *Celex* 502 deverbale *ge*-afleidingen gevonden) en het hoge percentage niet in het GWHN opgenomen afleidingen bevestigen de intuïtieve aanname dat het procédé [*ge* + werkwoordstam] zeer productief is. Voor *-erij* daarentegen wijzen de cijfers niet zo eenduidig op productiviteit: relatief weinig 'types' (ca. 200 afleidingen op basis van een ongeleed werkwoord, en dat zijn dan zowel de 'bedrijfs'-nomina als de 'echte' nomina actionis), veel woordenboeklijken (zie hierboven), nauwelijks nieuwvormingen die (nog) niet in het woordenboek staan.

Taeldeman (1985a:62) suggereert dan ook een 'tanende productiviteit' van het procédé [*V* + *erij*]. De cijfers lijken hem op het eerste gezicht gelijk te geven. Het favoriete affix voor de vorming van nomina actionis met een abstracte betekenis '(voortdurende, irritante) handeling' op basis van ongelede werkwoorden is in het hedendaags Nederlands zeker *ge-*. Dit betekent echter niet dat *-erij* improductief is: nieuwvormingen van het type *reizerij* zijn er wel degelijk. Dat ze niet erg frequent zijn heeft te maken met de overheersende positie van *ge-*. En dit prefix leent zich, zoals Taeldeman terecht opmerkte, voor de vorming van afleidingen op basis van negatieve, maar ook neutrale basiswerkwoorden; de hele categorie nomina met *ge-* is (daardoor) minder negatief.

Deverbale afleidingen op *-erij* leveren voor de taalgebruikers soms ook nog formele problemen op, vooral als de werkwoordstam eindigt op /r/. Zo zou men voor een afleiding op basis van de frequent voorkomende werkwoorden op *-eer* (*promoveren*, *adviseren*, enz.) gebruik moeten maken van de allomorf *-derij*. Zeker niet uitgesloten (*promoveerderij* lijkt me wel degelijk mogelijk), maar ook zeker geen 'geliefde' mogelijkheid. En ook werkwoord-

stammen op *-er* (*belazeren, piekeren, stotteren*, enz.) leveren problemen op. De theoretische mogelijkheid om gebruik te maken van de allomorf *-arij*, wordt nooit gerealiseerd (?*stotterarij*), men zou dus moeten kiezen voor haplogie om de moeilijk uitspreekbare (en ook nooit gerealiseerde) vorm *-ereri* te voorkomen. Ook dit komt voor (*treiterij, belazerij*), maar ook dit wordt liever vermeden. Prefigering met *ge-* daarentegen is op basis van dergelijke werkwoorden geen probleem: *gepromoveer, geadviseer, gepieker, gestotter* – allemaal gemakkelijk vorm- en bruikbaar.²²⁵

Nieuwvormingen met *-erij* op basis van ongelede werkwoorden ter realisering van de 'handeling'-betekenis zijn dus om meerdere redenen niet erg waarschijnlijk; veel waarschijnlijker is hiervoor de toepassing van *ge-*. Ook bestaande *-erij*-afleidingen van dit type worden kennelijk langzamerhand door hun concurrenten met *ge-* verdrongen. Daarop wijzen tenminste de vele 'woordenboeklijken' van het type *zanikerij* die niet of nauwelijks worden gebruikt. Een uitzondering vormen in dit opzicht de gelexicaliseerde afleidingen (type *knoeierij, pesterij, plagerij*) die echter niet in eerste instantie ter aanduiding van de handeling zelf worden gebruikt, maar vooral in een van de andere, concretere (metonymische) betekenistoepassingen.

Als we nu het gehele plaatje bekijken met het oog op de productieve woordvormingsmogelijkheden, lijkt er een vrij duidelijke terreinverdeling aan de gang. Als taalgebruikers de 'handeling, gedrag'-betekenis willen realiseren, doen ze dat bij voorkeur als volgt:

basiswoord	affix	voorbeelden
N (persoonsnaam of zaaknaam)	<i>-erij</i>	<i>warhoofderij, spierballerij</i>
N + V of A + V	<i>-erij</i>	<i>tomatensmijterij, zieligdoenerij</i>
woordgroep	<i>-erij</i>	<i>geld-over-de-balk-smijterij</i>
V (geleed)	<i>-erij</i>	<i>ophitserij, navelstaarderij</i>
V (ongeleed)	<i>ge-</i>	<i>gezanik, gezocht, gestotter</i>

Dit is het prototypische scenario. Er zijn overlappingen, zoals *gezweefkes* in plaats van *zweefkezerij* of *zoekerij* in plaats van *gezoek*, maar de geschetste terreinverdeling geeft het daadwerkelijke taalgebruik met betrekking tot het

225) Een uitzondering vormt ?*gebelazer*, waarschijnlijk omdat *belazeren* in formeel opzicht te zeer lijkt op een reeds geprefigeerd werkwoord. Dit zou dan ook wel eens de reden ervoor kunnen zijn dat *belazerij* wél mogelijk is.

productieve gebruik van *-erij* en *ge-* in de handelingsbetekenis voor zover ik zie adequaat weer.

7.5 Conclusie

Ik heb in dit hoofdstuk de productieve woordvormingsmogelijkheden met *-erij* onderzocht. Daarvoor ben ik uitgegaan van de betekenis en heb ik twee grote semantische groepen onderscheiden: de 'hobby, vak, bedrijf'-betekenis en de 'handeling, gedrag'-betekenis. Deze tweedeling was ingegeven door de analyse van de vorm-betekenissystematiek van *-erij*-afleidingen zoals beschreven in hoofdstuk 5. De analyse van de mogelijkheden tot nieuwvorming in dit hoofdstuk heeft mijns inziens aangetoond dat deze semantische benadering de taalwerkelijkheid beter weerspiegelt dan een indeling op basis van formele criteria.

De eerste en – gezien het grote aantal afleidingen met deze betekenis – misschien ook verrassende uitkomst is dat de toepassingswaarschijnlijkheid van de woordvormingsmogelijkheden ter realisering van de 'bedrijf'-betekenis gering is. Het suffix *-erij* is nauwelijks bruikbaar om nieuwe bedrijfsaanduidingen te vormen. Alleen de collectiverende betekenis-toepassingen uit dit conceptuele schema (bedrijfstak, vak, hobby) kenmerken zich nog door een noemenswaardige graad van productiviteit.

De 'handeling, gedrag'-betekenis daarentegen geeft vaak aanleiding tot nieuwvormingen. Ze wordt productief gerealiseerd met behulp van *-erij*. Hierbij is er een duidelijke voorkeur voor basiswoorden die een menselijke activiteit aanduiden, liefst met een ongunstige betekenis. Het semantische materiaal, dat als input kan dienen voor nieuwvormingen is categoriaal zeer divers: zowel werkwoorden als zelfstandige naamwoorden (persoonsnamen, maar ook zaaknamen) en ook groepen woorden worden productief geselecteerd voor de vorming van een *-erij*-afleiding. Met betrekking tot de werkwoorden moet hierbij worden opgemerkt dat de productiviteit van *-erij* belemmerd wordt door die van het prefix *ge-*. Op basis van ongelede werkwoorden leveren beide woordvormingsprocédés min of meer synonieme afleidingen op en taalgebruikers blijken dan een duidelijke voorkeur te hebben voor *ge-*.

Ik hoop in dit hoofdstuk aannemelijk te hebben gemaakt dat men voor de verantwoording van productiviteit beter een semantisch-pragmatische invalshoek kan kiezen dan een formeel-semantische. Taalgebruikers denken veel minder in formele categorieën (zoals woordsoorten) dan de gangbare morfologische theorieën suggereren. Morfologische nieuwvormingen zijn niet zozeer het resultaat van het toepassen van een formele woordvormingsregel,

maar moeten eerder worden beschouwd als act van benoeming door analogie. Daarvoor wordt materiaal geselecteerd op basis waarvan men een adequate afleiding kan vormen. En het selectie criterium is eerder een semantisch/pragmatisch criterium dan een formeel criterium. Het resultaat (de afleiding) moet 'goed' zijn, en dat betekent in dit geval vooral dat deze afleiding de eigen houding ten opzichte van de te benoemen activiteit, van het te benoemen gedrag moet weergeven. Door te kiezen voor *-erij* en voor basiswoorden die de activiteit identificeren en/of typeren kan men een zelfstandig naamwoord vormen dat duidelijk maakt dat deze houding spottend of ironisch of zelfs ronduit negatief is. En dat is wat taalgebruikers doen als ze een woord als *spierbalrollerij* of *geldwolverij* vormen.

8 Besluit

De geschiedenis van het suffix *-erij* begint al voor de Middelnederlandse periode met leenwoorden uit het Frans en het Latijn. Het suffix wordt vervolgens (in de vorm *-ie*) gebruikt om zelfstandige naamwoorden te vormen op basis van persoonsnamen voor de aanduiding van een ‘ambt, rechtsgebied’ (*meierie*) of ‘ambacht, bedrijf’ (*backerie*). Vooral in de tweede betekenis wordt het productief gebruikt en wel niet meer alleen op basis van persoonsnamen, maar ook op basis van werkwoorden (in de vorm *-erie*). Daarnaast komt het ook voor in afleidingen ter aanduiding van een ‘handeling, gedrag’, in het begin met persoonsaanduidingen als grondwoorden (*begardie*), later ook achter werkwoorden (*smekerie*). In de loop van het Middelnederlands wordt *-erie* de ‘normale’ vorm van het suffix. Door de diftongering krijgt het suffix een ander uiterlijk: *-erij*, en er ontstaat (naast andere varianten) een allomorf *-arij*. Er ontstaan nieuwe woordvormingsmogelijkheden, zo kan het suffix ook worden gebruikt op basis van meer dan één woord (*lijmziederij*, *bangmakerij*, *voor-de-gek-houderij*). Naast de oude ‘ambacht, bedrijf’-betekenis (*brouwerij*, *kaasmakerij*) wordt de mogelijkheid om met een *-erij*-afleiding een ‘(irritant) gedrag’ aan te duiden almaar belangrijker (*pesterij*, *wijsneuzerij*, *aandachttrekkerij*). In het hedendaags Nederlands dreigt de eerste betekenisgroep z’n productiviteit te verliezen, terwijl de tweede, connotatief negatieve, hèt toepassingsdomein wordt voor *-erij*.

Ik heb in dit boek de veranderingen met betrekking tot het gebruik van *-erij* in het Nederlands beschreven. Een aantal vragen heb ik kunnen beantwoorden, een aantal problemen kunnen oplossen. Andere vragen heb ik helemaal niet gesteld, andere problemen zijn voor mij pas onder het schrijven van dit boek tot problemen geworden. Zo moet men zich bijvoorbeeld afvragen wat de plaats is van de ontwikkeling van *-erij* in het geheel van de geschiedenis van de Nederlandse morfologie. Hoe zit het bijvoorbeeld met de ‘handeling, gedrag’-betekenis – waarom kon die zo populair worden? Ook vijfhonderd jaar geleden hebben taalgebruikers vast en zeker heel goed duidelijk kunnen maken dat ze een gedrag irritant of vervelend vonden. Maar hoe precies? Wat waren de (woordvormings)mogelijkheden waarvoor *-erij* in de plaats gekomen is? En hoe ziet de verhouding tussen *-erij* en *ge-* ter aanduiding van deze betekenis er diachroon uit? Dergelijke onomasiologische vragen intrigeren mij, maar om ze te kunnen beantwoorden zou er veel meer (semasiologisch) onderzoek nodig zijn naar de geschiedenis van de Nederlandse woordvorming. Of neem de vorming van samenstellende afleidingen. Als ik het goed zie, is dit een betrekkelijke jonge woordvormingsmogelijkheid in het Nederlands, niet alleen met *-erij*, maar in het algemeen. Over het ontstaan ervan weten we heel weinig.

Maar niet alleen meer historisch onderzoek naar de morfologie van het Nederlands, ook contrastief onderzoek zou volgens mij zeer wenselijk zijn.²²⁶ Het van oorsprong Romaanse suffix *-erij* bestaat immers niet alleen in het Nederlands, maar voor zover ik zie in alle Germaanse talen. Hoe heeft het suffix zich in die talen ontwikkeld? Wat zijn de overeenkomsten, wat zijn de verschillen? Ik ben ervan overtuigd dat door dergelijk onderzoek ook bepaalde aspecten van de ontwikkeling van het Nederlandse *-erij* in een ander licht zouden komen te staan.

De 'geschiedenis van *-erij* in een notendop' waarmee ik dit besluit geopend heb, maakt duidelijk dat er zowel in vormelijk als ook in semantisch opzicht van alles gebeurd is met het suffix. Ik heb in dit boek dan ook een aantal ontwikkelingen besproken die moeten worden gezien als taalveranderingen: ontlening, verschillende herinterpretaties en paradigmatische aanpassingen, klankverandering, ontstaan van nieuwe morfologische procédés, productiviteitsveranderingen.

Men beschrijft dergelijke veranderingen over het algemeen als veranderingen van het taalsysteem, men zegt 'A wordt B'. Maar strikt genomen verandert er niets in taal, A wordt niet B. Een rups wordt een vlinder, maar *-ie* wordt niet *-erij*. Wat gebeurt, is dat A minder of niet (meer) wordt gebruikt en B steeds meer. En daardoor kan de norm veranderen, dat wat geconventionaliseerd is, wat taalgebruikers als gewoon, als 'normaal' ervaren en gebruiken. De 'oorzaak' achter deze veranderingen is dus uiteindelijk niets anders dan het feit dat taal gebruikt wordt. Dit werd ook door Hermann Paul al zo gezien:

Die eigentliche Ursache für die Veränderung des Usus ist nichts anderes als die gewöhnliche Sprechätigkeit. Bei dieser ist jede absichtliche Einwirkung auf den Usus ausgeschlossen. Es wirkt dabei keine andere Absicht als die auf das augenblickliche Bedürfnis gerichtete Absicht seine Wünsche und Gedanken anderen verständlich zu machen. (Paul 1920a:32)

Taalgebruikers willen niet het systeem veranderen (of in stand houden), ze willen niet de norm veranderen (of in stand houden), ze willen in een concrete situatie zo effectief mogelijk communiceren. Hiervoor is het over het algemeen zinvol om aan te sluiten bij het bekende, bij de conventies, bij de norm, maar soms ook niet. Soms is het juist effectief om ervan af te wijken.

226) In Hüning (1995) heb ik geprobeerd zo'n contrastieve analyse te geven voor het Nederlandse *-erij* en het Afrikaans *-ery*. Een interessant aspect van de ontwikkeling in het Afrikaans is dat de Nederlandse concurrenten *-erij* en *ge-* daar kunnen worden gecombineerd in één woord (type *gesukkelry*).

Om de veranderingen van de norm die wij interpreteren als ‘taalveranderingen’ goed te kunnen begrijpen, moeten we ons dus richten op het taalgebruik, op de principes en maximes die ons taalgebruik sturen. Als we aannemelijk kunnen maken waarom taalgebruikers in een bepaalde context kiezen voor een bepaald talig middel, krijgen we zicht op het ‘invisible hand’-proces waardoor de norm verandert (of juist in stand wordt gehouden). De sleutel tot een goed begrip van taalverandering als cumulatief effect van taalgebruik ligt bij de individuele taalgebruiker.

Mijn analyse van *-erij* laat zien dat Van Marle (1984:143) gelijk heeft, wanneer hij stelt dat taalgebruikers in staat zijn “om de hun ter beschikking staande vormen in steeds weer wisselende – paradigmatische – verbanden te plaatsen” en dat dit creatieve proces klaarblijkelijk niet zonder meer gebonden is “aan de geijkte wegen die de synchronische analyses ons veelal tonen”. Taalgebruikers kunnen deze wisselende paradigmatische relaties gebruiken voor het vormen van nieuwe woorden. Dit proces kan men het best benaderen vanuit het resultaat, vanuit de nieuwvorming zelf. Het (communicatieve) doel van woordvorming is een woord voor een concept. Voor de vorming zijn dus vooral semantische en pragmatische motieven van belang. Taalgebruikers willen een resultaat bereiken, ze willen een woord vormen dat aan bepaalde eisen van vormelijke en van semantische aard voldoet.

Plank (1981) heeft er al op gewezen dat een output-oriëntatie op het terrein van de woordvorming vaak doeltreffender is dan een compositionele benadering die zich vooral richt op de eigenschappen van de bouwstenen. Hij spreekt in dit verband ook van een ‘holistische benadering’. In de theorievorming van de laatste jaren vindt men een vergelijkbare output-oriëntatie enigszins geformaliseerd terug. Ik heb in deze studie gekozen voor een descriptieve invalshoek, maar de gepresenteerde analyses kunnen ook van belang zijn voor dergelijke meer theoretische benaderingen.

Afleidingen op *-erij* kunnen over het algemeen op verschillende manieren worden geïnterpreteerd. De geschiedenis van *-erij* laat zien dat al deze verschillende interpretaties ook voor het taalgebruik relevant zijn. Een verschijnsel als ‘herinterpretatie’ is immers in feite geen (diachrone) herinterpretatie, maar (synchrone) interpretatie. Bekende woorden worden in een concrete situatie ad hoc geïnterpreteerd en als model gebruikt voor de analogische vorming van een nieuw woord. Dit kan leiden tot analogievormingen die ‘systeem-conform’ zijn, het kan leiden tot systematisering, maar het kan ook leiden tot uitzonderingen op de vermeende systematiek. Voor de taalgebruiker is het om het even; voor hem zijn dit irrelevante noties. Voor hem bestaat dat hele systeem niet, voor hem bestaat alleen een bepaald communicatief ‘probleem’ dat hij zo effectief mogelijk wil oplossen. Daarvoor selecteert hij semantisch materiaal dat hij analogisch (op basis van prototypische voorbeelden)

verwerkt in een nieuwe afleiding. En daarbij maakt hij gebruik van het netwerk van paradigmatische relaties. Volgens mij is analogie dus het principe achter de vorming en het begrijpen van complexe woorden, maar men kan ook nog een stap verder gaan en analogie als het principe van taal en taalgebruik zien: “Eine Sprache ist im Grunde ein System von Analogien” (Coseriu 1980: 131).

Ik hoop dat ik er in geslaagd ben te laten zien hoe dit ‘systeem van analogieën’ in het geval van *-erij* werkt, hoe woorden op *-erij* worden gebruikt en gevormd en hoe het gebruik in de loop van de tijd verandert. Mijn prenties beperken zich in dit boek tot een adequate beschrijving van de geschiedenis van *-erij*, maar ik ben ervan overtuigd dat de morfologie veel zou kunnen winnen als we ons meer dan de afgelopen decennia zouden richten op diachroon onderzoek en in het bijzonder op de interactie van synchronie en diachronie. En ik hoop dan ook dat mijn studie over *-erij* zal worden gelezen als poging om zo’n bijdrage te leveren aan de bestudering van de Nederlandse *woordensmederij*.

Bibliografie

- Aitchison, J. (1991), *Language change: progress or decay?* Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Al, B.P.F. & G.E. Booij (1981), 'De productiviteit van woordvormingsregels. Enige kwantitatieve verkenningen op het gebied van de nomina actionis.' In: *Forum der Letteren* 22, 26-38.
- Andersen, H. (1973), 'Abductive and deductive change.' In: *Language* 49, 765-793.
- Andersen, H. (1989), 'Understanding linguistic innovations.' In: L.E. Breivik & E.H. Jahr (eds.): *Language change. Contributions to the study of its causes*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 5-27.
- Anderson, S.R. (1992), *A-morphous morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ANS – *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Onder redactie van W. Haeseryn, K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M.C. van den Toorn. Tweede, geheel herziene druk. Groningen: Martinus Nijhoff, Deurne: Wolters Plantyn, 1997.
- Antal, L. (1988), 'Rules, analogies, categories.' In: *Word* 39, 21-27.
- Anttila, R. (1989), *Historical and comparative linguistics*. Second revised edition. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Anttila, R. (1992), 'Historical explanation and historical linguistics.' In: G.W. Davis & G.K. Iverson (eds.), *Explanation in historical linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 17-39.
- Aprešjan, J.D. (1974), 'Regular polysemy.' In: *Linguistics* 142, 5-32.
- Aronoff, M. (1976), *Word formation in generative grammar*. Cambridge: MIT Press.
- Baayen, H. (1991), 'De CELEX lexicale databank.' In: *Forum der Letteren* 32, 221-231.
- Baayen, H. (1992), 'Taalsystematiek, taalgebruik, semantiek en productiviteit.' In: *Forum der Letteren* 33, 214-224.
- Bakema, P., P. Defour & D. Geeraerts (1993), 'De semantische structuur van het diminutief.' In: *Forum der Letteren* 34, 121-137.
- Baldinger, K. (1950), *Kollektivsuffixe und Kollektivbegriff. Ein Beitrag zur Bedeutungslehre im Französischen mit Berücksichtigung der Mundarten*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Bartsch, R. (1987), *Sprachnormen: Theorie und Praxis*. Tübingen: Niemeyer (Studienausgabe).
- Bauer, L. (1983), *English word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauer, L. (1993), Recensie van Becker (1990). In: G. Booij & J. van Marle (eds.), *Yearbook of morphology 1992*. Dordrecht: Kluwer, 264-268.
- Beard, R. (1990), 'The nature and origins of derivational polysemy.' In: *Lingua* 81, 101-140.

- Becker, T. (1990), *Analogie und morphologische Theorie*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Bennis, H. (1993), 'Morfologie bestaat niet? Over de verhouding tussen zinsbouw en woordvorming.' In: *TABU* 23, 15-27.
- Bierwisch, M. (1983), 'Semantische und konzeptuelle Repräsentation lexikalischer Einheiten.' In: R. Ruzicka & W. Motsch (Hrsg.), *Untersuchungen zur Semantik*. Berlin: Akademie Verlag, 61-99.
- Bilderdijk, W. (1826), *Nederlandsche spraakleer*. 's Gravenhage: Immerzeel.
- Bloomfield, L. (1933), *Language*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1984. [Herdruk van de in 1933 bij Holt, Rinehart & Winston in New York verschenen editie]
- Bochner, H. (1993), *Simplicity in generative morphology*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Booij, G. (1977), *Dutch morphology. A study of word formation in generative grammar*. Lisse: De Ridder.
- Booij, G. (1978), 'Woordvormingsregels als probabilistische regels.' In: *Forum der Letteren* 19, 248-251.
- Booij, G. (red.) (1979), *Morfologie van het Nederlands*. Amsterdam: Huis aan de drie grachten.
- Booij, G. (1983), Recensie van Plank (1981). In: *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 2, 251-264.
- Booij, G. (1986a), 'ER als vormer van subjectnamen: de verhouding tussen morfologie en syntaxis.' In: *GLOT* 9, 1-15.
- Booij, G. (1986b), 'Form and meaning in morphology: the case of Dutch 'agent nouns'.' In: *Linguistics* 24, 503-517.
- Booij, G. (1988), 'Polysemie en polyfunctionaliteit bij denominale woordvorming.' In: *Spektator* 17, 268-276.
- Booij, G. (1994a), 'Morfologie en lexicale semantiek.' In: *Jaarboek van de Stichting Instituut voor Nederlandse Lexicologie. Overzicht van het jaar 1993*. Leiden, 51-68.
- Booij, G. (1994b), Recensie van Bochner (1993). In: *Forum der Letteren* 35, 138-141.
- Booij, G. (1995a), *The phonology of Dutch*. Oxford: Clarendon Press.
- Booij, G. (1995b), 'Allomorfie en paradigmatic.' In: *Leuvense Bijdragen* 84, 447-464.
- Booij, G. (1998), 'Phonological output constraints in morphology.' Te verschijnen in: W. Kehrein & R. Wiese (eds.), *Phonology and morphology of the Germanic languages*. Tübingen: Niemeyer.
- Booij, G. & A. van Santen (1998), *Morfologie - de woordstructuur van het Nederlands*. Tweede, herziene en uitgebreide druk. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bree, C. van (1977), *Leerboek voor de historische grammatica van het Nederlands. Klank- en vormleer, met een beknopte grammatica van het Gotisch*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

- Bree, C. van (1987), *Historische Grammatica van het Nederlands*. Dordrecht: Foris.
- Bree, C. van (1992), 'The stability of language elements, in present-day eastern Standard-Dutch and eastern Dutch dialects.' In: J.A. van Leuvensteijn & J.B. Berns (eds.), *Dialect and standard language*. Amsterdam: North Holland, 178-203.
- Bree, C. van (1995), 'Semiotiek, naamgeving en taalverandering.' In: J. Cajot, L. Kremer & H. Niebaum, *Lingua Theodisca. Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft. Jan Goossens zum 65. Geburtstag*. Münster, Hamburg: LIT, 129-137.
- Bree, C. van (1996a), *Historische taalkunde*. Tweede, herziene druk. Leuven, Amersfoort: Acco.
- Bree, C. van (1996b), 'Taalverandering als normverandering.' In: C. van Bree & A. van Santen (red.), *Leidse mores. Aspecten van taalnormering*. Leiden: Stichting Neerlandistiek, 30-44.
- Brendel, B. (1993), *Substantivische Affixbildung im Frühneuhochdeutschen. Morphologie und Semantik der Suffixe -ei, -heit, -nis, -sal, -schaft, -tum und -ung*. (diss. Würzburg).
- Brill, W.G. (1846), *Hollandsche spraakleer*. Leiden: Luchtmans.
- Brill, W.G. (1871), *Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs*. Deel I: *Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden*. Vierde uitgave. Leiden: Brill.
- Bußmann, H. (1990), *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage. Stuttgart: Körner.
- Bybee, J.L. (1985), *Morphology. A study of the relation between meaning and form*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Bybee, J.L. (1988), 'Morphology as lexical organization.' In: M. Hammond & M. Noonan (eds.), *Theoretical morphology. Approaches in modern linguistics*. San Diego etc.: Academic Press, 119-141.
- Bybee, J.L. (1991), 'Natural morphology: the organization of paradigms and language acquisition.' In: T. Huebner & C.A. Ferguson (eds.), *Crosscurrents in second language acquisition and linguistic theories*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 67-91.
- Bybee, J.L. & D.I. Slobin (1982), 'Why small children cannot change language on their own: suggestions from the English past tense.' In: A. Ahlqvist (ed.), *Papers from the 5th international conference on historical linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 29-37.
- Caluwe, J. de (1992), 'Deverbaal -er als polyseem suffix.' In: *Spektator* 21, 137-148.
- Clerck, W. de (1981), *Nijhoffs Zuidnederlands woordenboek*. 's-Gravenhage, Antwerpen.
- Coseriu, E. (1958), *Synchronie, Diachronie und Geschichte. Das Problem des Sprachwandels*. Übersetzt von Helga Sohre. München: Fink, 1974.

- [Vertaling van: *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*. Montevideo 1958.]
- Coseriu, E. (1968), 'Synchronie, Diachronie und Typologie.' In: E. Coseriu, *Sprache - Strukturen und Funktionen. XII Aufsätze zur allgemeinen und romanischen Sprachwissenschaft*. Hrsg. von U. Petersen. 3., durges. und verb. Aufl. Tübingen: Narr, 1979, 77-90. [Oorspronkelijk: 'Sincronía, diacronía y tipología.' In: *Actas del XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas, Madrid 1965*. Deel I, Madrid 1968, 269-283.]
- Coseriu, E. (1980), 'Vom Primat der Geschichte.' In: *Sprachwissenschaft* 5, 125-145.
- Coseriu, E. (1983), 'Linguistic change does not exist.' In: *Energieia und Ergon. Sprachliche Variation - Sprachgeschichte - Sprachtypologie*. Band I: *Schriften von Eugenio Coseriu (1965-1987)*. Eingeleitet und herausgegeben von J. Albrecht. Tübingen: Narr, 1988, 147-157. [Oorspronkelijk in: *Linguistica nuova ed antica*. Anno I (1983), 51-63.]
- Van Dale (1872), *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal*. Door J.H. van Dale. 's-Gravenhage. Hoevelaken: Verba, 1992. [Herdruk van de editie uit 1872.]
- Van Dale (1976), *Van Dale - Groot woordenboek der Nederlandse taal*. 10de druk, door C. Kruyskamp. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Van Dale (1984), *Van Dale - Groot woordenboek der Nederlandse taal*. 11de, herziene druk, door G. Geerts en H. Heestermans, met medewerking van C. Kruyskamp. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Van Dale (1992), *Van Dale - Groot woordenboek der Nederlandse taal*. 12de, herziene druk, door G. Geerts en H. Heestermans, in samenwerking met C.A. van der Boon en E.C.M. Vos. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Dalton-Puffer, C. (1996), *The French influence on Middle English morphology. A corpus-based study of derivation*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Devos, F. (1990), 'Semantiek en produktiviteit van nomina actionis op -ing in het Nederlands.' In: *Studia Germanica Gandensia* 19, 25-55.
- Dibbets, G.R.W. (1982), 'Woord, afleiding en samenstelling in de Nederlandse Trivium-grammatica.' In: *Leuvense Bijdragen* 71, 59-103.
- Dietrich, W. (1994), 'Grundfragen einer funktionellen Wortbildungslehre, dargestellt am Beispiel der -ata und -aria Bildungen im Französischen und Spanischen.' In: B. Staib (Hrsg.), *Wortbildungslehre*. Münster: LIT Verlag (= *Münstersches Logbuch zur Linguistik* 5), 93-111.
- Dressler, W.U. (1986), 'Explanation in natural morphology, illustrated with comparative and agent-noun formation.' In: *Linguistics* 24, 519-548.
- Duinhoven, A.M. (1988), *Middelnederlandse syntaxis - synchroon en diachroon*. Deel 1: *De naamwoordgroep*. Leiden: Nijhoff.
- Eisenberg, P. (1993), 'Suffixreanalyse und Syllabierung. Zum Verhältnis von phonologischer und morphologischer Segmentierung.' In: *Folia linguistica historica* 13, 1992 [93], 93-113.

- Erben, J. (1983), *Einführung in die deutsche Wortbildungslehre*. 2., durchgesehene und vermehrte Auflage. Berlin: Schmidt.
- EWNT – *Het woordenboek der Nederlandsche Taal op CD-ROM*. Rotterdam: AND Electronic Publishing B.V., 1995. [vgl. WNT]
- Fleischer, W. & I. Barz (1995), *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Unter Mitarbeit von Marianne Schröder. Tübingen: Niemeyer.
- Französisches etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*. Von W. von Wartburg. Tübingen [etc.]: Mohr [etc.], 1922- [...].
- Frisch, R. (1993), *Substantivische Affixbildung im Frühneuhochdeutschen. ge-Präfigierungen und Ableitungen ohne explizites Suffix: ihre Morphologie und Semantik*. (diss. Würzburg).
- Gadde, F. (1910), *On the history and use of the suffixes -ery (-ry), -age and -ment in English*. (diss. Lund).
- Gamillscheg, E. (1934), 'Nachschrift' [bij Moldenhauer (1934) - MH]. In: *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* 58, 306-311.
- Geeraerts, D. (1989), *Wat er in een woord zit. Facetten van de lexicale semantiek*. Leuven: Peeters.
- GWHN (1984), *Van Dale - Groot woordenboek van hedendaags Nederlands*. Door P.G.J. van Sterkenburg en W.J.J. Pijnenburg. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- GWHN (1991), *Van Dale - Groot woordenboek van hedendaags Nederlands*. Door P.G.J. van Sterkenburg in samenwerking met G.E. Booij en P.R.F. Verhoeven. Tweede druk. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Haas, W. de & M. Trommelen (1993), *Morfologisch handboek van het Nederlands. Een overzicht van de woordvorming*. 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij.
- Haeringen, C.B. van (1951), '-AAR of -ER.' In: *De nieuwe taalgids* 44, 260-266.
- Haeringen, C.B. van (1957), 'Herverfransing.' In: C.B. van Haeringen, *Grammatica. Keur uit het werk van zijn hoogleraarstijd*. Assen: Van Gorcum (1962), 247-279. [Oorspronkelijk in: *Meded. der Kon. Ned. Akad. van Wet.*, nieuwe reeks, deel 20, no. 5, Amsterdam 1957.]
- Hamans, C. (1988), 'De overeenkomst tussen literama en actreutel. Zabrocki's diacrisis als oplossing van enige klassieke morfologische problemen.' In: *Spektator* 17, 289-299.
- Hamans, C. (1993), 'Van epicentrum tot episch centrum: enige notities over distinctieve morfologie.' In: *TABU* 23, 63-73.
- Haspelmath, M. (1995), 'The growth of affixes in morphological reanalysis.' In: G. Booij & J. van Marle (eds.), *Yearbook of morphology 1994*. Dordrecht: Kluwer, 1-29.
- Haugen, E. (1950), 'The analysis of linguistic borrowing.' In: *Language* 26, 210-231.
- Henzen, W. (1957), *Deutsche Wortbildung*. Zweite, verbesserte Auflage. Tübingen: Niemeyer.

- Hertog, C.H. den (1919), *De Nederlandsche taal. Practische spraakkunst van het hedendaagsche Nederlandsch*. Tweede deel, 4e druk. Amsterdam: Versluys.
- Huisman, J.A. (1958), 'Germaanse repatrianten in de Nederlandse woordenschat.' In: *Annalen van het Thijmgenootschap* 46, 83-95.
- Humboldt, W. von (1836), 'Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts.' In: W. von Humboldt, *Werke in fünf Bänden*, Band III, *Schriften zur Sprachphilosophie*. Herausgegeben von A. Flitner & K. Giel. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963, 368-756. [Oorspronkelijk in: W. von Humboldt, *Über die Kawisprache auf der Insel Java*. Hrsg. von Buschmann, Bd. 1 (1836), I-CCCXXX.]
- Hüning, M. (1992), 'De concurrentie tussen deverbale nomina met *ge-* en op *-erij*.' In: *Spektator* 21, 161-172.
- Hüning, M. (1993), 'Visies op taalverandering.' In: *Forum der Letteren* 34, 281-302.
- Hüning, M. (1995), 'Woordvorming met *-ery* in het Afrikaans.' In: *Leuvense Bijdragen* 84, 505-518.
- Hüning, M. (1996a), 'Metonymische Polysemie in der Wortbildung.' In: E. Weigand & F. Hundsnurscher (eds.), *Lexical structures and language use*. Volume 2. Tübingen: Niemeyer, 215-224.
- Hüning, M. (1996b), 'Het digitale tijdperk - ook voor neerlandici?' In: *Neerlandica extra muros* 34/3, 1-12.
- Hüning, M. (1997), 'Het *tegaan* van een morfologische categorie. Over het Middelnederlandse verbaalprefix *te-*.' In: A. van Santen & M. van der Wal (red.), *Taal in tijd en ruimte. Voor Cor van Bree bij zijn afscheid als hoogleraar Historische Taalkunde en Taalvariatie aan de Vakgroep Nederlands van de Rijksuniversiteit Leiden*. Leiden: Stichting Neerlandistiek, 23-35.
- Hüning, M. (1998), '*Monica* en andere *-gates*. Het ontstaan van een morfologisch procédé.' Lezing, *Morfologiedagen* Nijmegen, 5 en 6 november 1998.
- Itkonen, E. (1982), 'Short-term and long-term teleology in linguistic change.' In: J.P. Maher e.a. (eds.), *Papers from the 3rd international conference on historical linguistics*. Amsterdam: Benjamins, 85-118.
- Jespersen, O. (1922), *Language. Its nature, development and origin*. London: Allen & Unwin.
- Kate, L. ten (1723), *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*. Tweede deel. Amsterdam: Wetstein.
- Keller, R. (1982), 'Zur Theorie sprachlichen Wandels.' In: *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 10, 1-27.
- Keller, R. (1989), 'Invisible-hand theory and language evolution.' In: *Lingua* 77, 113-127.

- Keller, R. (1990), *Sprachwandel. Von der unsichtbaren Hand in der Sprache*. Tübingen: Francke (UTB).
- Kiesewetter, J. (1991), 'Sprachwandel in der Wortbildung – dargestellt an den verbalen Bildungen mit dem Element *bei-*.' In: *Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache* 10, 133-175.
- Kiparsky, P. (1974), 'Remarks on analogical change.' Herdrukt in: P. Kiparsky, *Explanation in phonology*. Dordrecht: Foris (1982), 199-215.
- Kiparsky, P. (1978), 'Analogical change as a problem for linguistic theory.' Herdrukt in: P. Kiparsky, *Explanation in phonology*. Dordrecht: Foris (1982), 217-236.
- Kluge, F. (1899), *Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialekte*. Zweite Auflage. Halle: Niemeyer.
- Kluge, F. (1925), *Abriss der deutschen Wortbildungslehre*. Zweite Auflage, Halle: Niemeyer.
- Koefoed, G. (1991a), 'Morfologie en pragmatiek: Produktiviteit en de act van benoeming.' In: *Forum der Letteren* 32, 161-172.
- Koefoed, G. (1991b), *The historicity of language*. Utrecht: O.T.S. (OTS Working Paper).
- Koefoed, G. (1992), 'Analogie is geen taalverandering - ofwel: de conventies, het systeem en het sprekend subjekt.' In: *Forum der Letteren* 33, 11-17.
- Koefoed, G. (1993), *Benoemen. Een beschouwing over de faculté du langage*. Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut (diss. Utrecht).
- Koefoed, G. & J. van Marle (1987), 'Requisites for reinterpretation.' In: W. Koopman e.a. (eds.), *Explanation and linguistic change*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 121-150.
- Koelmans, L. (1981), 'Uit de geschiedenis van de Nederlandse achtervoegsels III: het suffix *-baar*.' In: *De nieuwe taalgids* 74, 330-339.
- Koenen, M.J. & J.B. Drewes (1986), *Wolters' woordenboek Eigentijds Nederlands - Grote Koenen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Kooyman, A. (1986), 'Iets over ambiguïteit in de opbouw van *-ij/-erij* woorden.' In: *Vooys* 5 (1986/87), 40-41.
- Koppenol, J. (1998), *Leids heelal. Het Loterijspel (1596) van Jan van Hout*. Hilversum: Verloren (diss. Leiden).
- Kruyt, J.G. (1995), 'Nationale tekstcorpora in internationaal perspectief.' In: *Forum der Letteren* 36, 47-58.
- Kruyt, J.G. & M.W.F. Dutilh (1997), 'A 38 million words Dutch text corpus and its users.' In: *Lexikos* 7 (AFRILEX-reeks/series 7:1997), 229-244.
- Kubrjakova, E.S. (1992), 'Reguläre Polysemie bei Affixen und Methoden ihrer Untersuchung in Diachronie und Synchronie.' In: R. Grosse, G. Lerchner & M. Schröder (Hrsg.), *Beiträge zur Phraseologie, Wortbildung, Lexikologie*. Festschrift für Wolfgang Fleischer zum 70. Geburtstag. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, 101-109.
- Kurth, R. (1953a), 'Zum Gebrauch der sogenannten *Ge-Abstrakta*.' In: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 75, 314-320.

- Kurth, R. (1953b), 'Über den Gebrauch der Bildungen auf *-ei*, *-erei* und *-elei*.' In: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 75, 442-451.
- Langacker, R.W. (1991), *Concept, image, and symbol. The cognitive basis of grammar*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Leupenius, P. (1653), *Aanmerkingen op de Neederduitsche Taale* [1653] en *Naaberecht* [1654]. Uitgegeven, ingeleid en toegelicht door W.J.H. Caron. Groningen: Wolters, 1958.
- Leuvensteijn, A. van (1997), 'Diftongering van *î* als complement van anticipatie in *ai* in Nederlandse dialecten.' In: A. van Santen & M. van der Wal (red.), *Taal in tijd en ruimte. Voor Cor van Bree bij zijn afscheid als hoogleraar Historische Taalkunde en Taalvariatie aan de Vakgroep Nederlands van de Rijksuniversiteit Leiden*. Leiden: Stichting Neerlandistiek, 247-256.
- Loey, A. van (1970), *Schönfelds historische grammatica van het Nederlands. Klankleer, vormleer, woordvorming*. Achtste druk. Zutphen: Thieme.
- Loey, A. van (1976), *Middel nederlandse Spraakkunst - II. Klankleer*. Zevende herziene uitgave. Groningen: Tjeenk Willink.
- Loey, A. van (1980), *Middel nederlandse Spraakkunst - I. Vormleer*. Negende druk. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Loon, J. van (1986), *Historische fonologie van het Nederlands*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Lüdtke, J. (1978), *Prädikative Nominalisierungen mit Suffixen im Französischen, Katalanischen und Spanischen*. Tübingen: Niemeyer.
- Lulofs, B.H. (1833), *Gronden der Nederlandsche woordafleidkunde, voor zoo ver dezelve eenigzins zeker is, of woordontleedkundige beschouwing van de wijze, waarop in het Hollandsch de woorden uit elkander voortspruiten, en met elkaâr vermaagschapt, of verbonden zijn*. Groningen: Oomkens.
- Mackenzie, J.L. (1985), 'Genominaliseer.' In: *ttt* 5, 177-199.
- Mak, J.J. (1959), *Rhetoricaal glossarium*. Assen: Van Gorcum.
- Marle, J. van (1978a), 'Veranderingen in woordstructuur.' In: G.A.T. Koefoed & J. van Marle (red.), *Aspecten van taalverandering - een verzameling inleidende artikelen*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 127-176.
- Marle, J. van (1978b), 'De taken van het lexicon.' In: *Forum der Letteren* 19, 7-19.
- Marle, J. van (1984), 'Morfologische veranderingen in breder perspectief.' In: *Vorm en functie in tekst en taal*. Bundel opstellen verschenen ter gelegenheid van de voltooiing van het honderdste deel van het Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. Leiden: Brill, 131-153.
- Marle, J. van (1985a), *On the paradigmatic dimension of morphological creativity*. Dordrecht: Foris.
- Marle, J. van (1985b), 'Woordvorming, louter een kwestie van optellen?' In: *Spektator* 14, 433-444.

- Marle, J. Van (1988), 'Betekenis als factor bij productiviteitsverandering.' In: *Spektator* 17, 341-359.
- Marle, J. van (1990a), *Over de ongelijksoortigheid van synchronie en diachronie*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar taalverandering. Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut.
- Marle, J. van (1990b), 'Rule-creating creativity: analogy as a synchronic morphological process.' In: W.U. Dressler e.a. (eds.), *Contemporary morphology*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 267-273.
- Marle, J. van (1992a), 'De studie van de paradigmatic: een poging tot reconstructie.' In: *Forum der Letteren* 33, 18-28.
- Marle, J. van (1992b), 'Lexicale herinterpretatie met morfologische consequenties: over de herrijzenis van de vrouwelijke persoonsnamen op -se.' In: E.C. Schermer-Vermeer, W.G. Klooster & A.F. Florijn (red.), *De Kunst van de grammatica*. Artikelen aangeboden aan Frida Balk-Smit Duyzentkunst. Amsterdam: Vakgroep Nederlandse Taalkunde U.v.A., 169-176.
- Marle, J. van & G.A.T. Koefoed (1980), 'Over Humboldtiaanse taalveranderingen, morfologie en de creativiteit van taal.' In: *Spektator* 10, 111-147.
- Marle, J. van & G.A.T. Koefoed (1988), 'Herinterpretatie: voorwaarden en effecten.' In: *Spektator* 17, 488-511.
- Mattens, W.H.M. (1970), *De indifferentialis. Een onderzoek naar het anumerieke gebruik van het substantief in het algemeen bruikbaar Nederlands*. Assen: Van Gorcum.
- Matthews, P.H. (1991), *Morphology*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- McMahon, A.M.S. (1994), *Understanding language change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meer, M.J. van der (1927), *Historische Grammatik der niederländischen Sprache*. 1. Band: *Einleitung und Lautlehre*. Heidelberg: Winter.
- Meyer-Lübke, W. (1966), *Historische Grammatik der französischen Sprache*. Zweiter Teil: *Wortbildungslehre*. Zweite, durchgesehene und ergänzte Auflage von J.M. Piel. Heidelberg: Winter.
- MNHW – *Middelnederlandsch Handwoordenboek*. Bewerkt door J. Verdam. Onveranderde herdruk en van het woord *sterne* af opnieuw bewerkt door C.H. Ebbing Wubben. 's-Gravenhage: Nijhoff, z.j. [1932].
- MNW – *Middelnederlandsch woordenboek*. Door E. Verwijs en J. Verdam, voltooid door F.A. Stoett. 11 dln., 's-Gravenhage: Nijhoff, 1885-1952.
- Moerdijk, A. (1989), 'Benaderingen van metonymie.' In: *Forum der Letteren* 30, 115-134.
- Moerdijk, A. (1990a), 'Metonymie uit een ander vaatje.' In: *Traditie en progressie. Handelingen van het 40ste Nederlands Filologencongres*. 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij, 111-122.
- Moerdijk, A. (1990b), 'Etymologie en semantiek.' In: A. Moerdijk, W. Pijnenburg & P. van Sterkenburg (red.), *Honderd jaar etymologisch*

- woordenboek van het Nederlands. 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij, 303-348.
- Moerdijk, A. (1994), *Handleiding bij het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT)*. 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij.
- Moldenhauer, G. (1934), 'Zur Entstehung des französischen Suffixes *-erie*.' In: *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* 58, 296-306.
- Moonen, A. (1706), *Nederduitsche spraekkunst, ten dienste van in- en uitheem-schen*. Amsterdam: VU, 1977. [Fotomechanische herdruk van de oorspronkelijke editie: T' Amsteldam, by François Halma, 1706.]
- Moortgat, M. & H. van der Hulst (1981), 'Geïnterpreteerde morfologie.' In: *Glott* 4, 179-214.
- Moser, S. (1993), *Substantivische Affixbildung im Frühneuhochdeutschen. Morphologie und Semantik der Präfixe außer ge- und der Suffixe -el, -(l/n)er, -(e)rich, -(e/i)ss(e/in), -icht, -in, -lein, -ling*. (diss. Würzburg).
- Motsch, W. (1990), 'Problems of word structure theories.' In: W.U. Dressler e.a. (eds.), *Contemporary morphology*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 79-85.
- Öhmann, E. (1966), 'Suffixstudien I: Die mittelhochdeutschen Suffixe *-ê* und *-eie* (< *-eia*).' In: *Neuphilologische Mitteilungen* 67, 225-234.
- Öhmann, E. (1973), 'Suffixstudien IX: Die deutschen Verbalabstrakta auf *-erê*, *-erei*.' In: *Neuphilologische Mitteilungen* 74, 412-420.
- Oostendorp, M. van (1998), 'Natuurlijk Esperanto.' In: *Onze taal* 67, 79-81.
- Oostendorp, M. van & T. van der Wouden (1998), 'Corpus Internet.' Te verschijnen in: *Nederlandse taalkunde* 3.
- Oostrom, F.P. van (1987), *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Overdiep, G.S. (1949), *Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch*. Tweede druk verzorgd door G.A. van Es. Zwolle: Tjeenk Willink.
- Paul, H. (1920a), *Prinzipien der Sprachgeschichte*. 9., unveränderte Auflage. Tübingen: Niemeyer, 1975 (Studienausgabe). [Herdruk van de 5de druk uit 1920.]
- Paul, H. (1920b), *Deutsche Grammatik*. Band V, Teil IV: *Wortbildungslehre*. Halle: Niemeyer.
- Philippa, M. (1983), 'Duits brood in een Franse omgeving.' In: *Onze taal* 52, 34-35.
- Pijnenburg, W. (1991), 'Das *Vroegmiddelnederlands Woordenboek (1200-1300)*: seine Bedeutung für die computergestützte Lexikographie in Belgien und in den Niederlanden.' In: K. Gärtner, P. Sappeler & M. Trauth (Hrsg.), *Maschinelle Verarbeitung altdeutscher Texte IV*. Tübingen: Niemeyer, 60-67.
- Pijnenburg, W.J.J. & T.H. Schoonheim (1996), 'Het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek (1200-1300)*. De geschiedenis van een project.' In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 112, 152-164.

- Plank, F. (1981), *Morphologische (Ir-)Regularitäten. Aspekte der Wortstrukturtheorie*. Tübingen: Narr.
- Putten, F. van der (1997), *Matter and mind in morphology. Syntactic and lexical deverbal morphology in Dutch*. (diss. Leiden).
- Rainer, F. (1993), *Spanische Wortbildungslehre*. Tübingen: Niemeyer.
- Reenen, P.Th. van (1990), *Corpustaalkunde en de Hollandse Expansie*. Amsterdam: Vrije Universiteit (inaugurale rede).
- Rijpma, E. & F.G. Schuringa (1968), *Nederlandse Spraakkunst*. Bewerkt door J. van Bakel, eenentwintigste druk. Groningen: Wolters.
- Salverda de Grave, J.J. (1906), *De Franse woorden in het Nederlands*. Amsterdam: J. Müller.
- Salverda de Grave, J.J. (1928), 'Over de diftongering van *i* en *u*.' In: *De nieuwe taalgids* 22, 65-79.
- Santen, A. van (1992), *Productiviteit in taal en taalgebruik. Een studie op het gebied van de Nederlandse woordvorming*. (diss. Leiden).
- Santen, A. van (1995), 'Beschrijving en theorie in het Morfologische Handboek.' In: *Leuvense Bijdragen* 84, 543-560.
- Santen, A. van (1996), 'Lexicale normen.' In: C. van Bree & A. van Santen (red.), *Leidse mores. Aspecten van taalnormering*. Leiden: Stichting Neerlandistiek, 60-79.
- Santen, A. van & J. Lalleman (1994), 'Gaat zwak anders dan sterk? Over de produktie van Nederlandse regelmatige en onregelmatige verleden-tijdsvormen.' In: *Forum der Letteren* 35, 1-22.
- Sassen, A. (1981), 'Morfologische herstructurering (metanalyse).' In: *Studies voor Damsteegt – aangeboden door bevriende vakgenoten ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden op 16 januari 1981*. Leiden: Vakgroep Nederlandse Taal- en Letterkunde, 171-183.
- Saussure, F. de (1916), *Cours de la linguistique générale*. Cinquième édition. Paris: Payot, 1962. [Herdruk van de originele uitgave uit 1916.]
- Schreuder, R. e.a. (1998), 'Regular plurals in Dutch compounds: linking graphemes or morphemes?' In: *Language and cognitive processes* 13, 551-573.
- Schultink, H. (1961), 'Productiviteit als morfologisch fenomeen'. In: G.E. Booi (red.), *Morfologie van het Nederlands*. Amsterdam: Huis aan de drie grachten, 1979, 47-62. [Oorspronkelijk in: *Forum der Letteren* 2, 1961, 110-125.]
- Schultink, H. (1962), *De morfologische valentie van het ongelede adjectief in modern Nederlands*. Utrecht: HES publishers, 1980. [Ongewijzigde herdruk van dissertatie uit 1962.]
- Schultink, H. (1992a), 'De opkomst van het concept 'produktiviteit' in de (Nederlandse) taalwetenschap. Een historiografische verkenning.' In: S. Prędota (red.), *Studia Neerlandica et Germanica*. Wrocław, 363-376 (*Acta Universitatis Wratislaviensis*; 1356).

- Schultink, H. (1992b), 'Herkomst en groei van het begrip 'produktiviteit' als morfologisch fenomeen.' In: M. Klein (red.), *Nieuwe eskapades in de neerlandistiek. Een bundel opstellen voor M.C. van den Toorn*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 187-201.
- Schultink, H. (1994a), 'Een eeuw Nederlandse morfologie. De ontwikkelingsgang van een discipline.' In: *Spektator* 23, 45-77.
- Schultink, H. (1994b), 'Lambert ten Kate en hedendaagse, Nederlandse morfologie.' In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 110, 257-274.
- Sijs, N. van der (1996), *Leenwoordenboek. De invloed van andere talen op het Nederlands*. Den Haag: Sdu, Antwerpen: Standaard.
- Smith, N.S.H. (1976), '-AAR.' In: *Leuvense Bijdragen* 65, 485-496.
- Spitzer, L. (1931), 'Warum ersetzt frz. -erie (dtsch. -erei) das alte -ie (-ei)?' In: *Zeitschrift für romanische Philologie* 51, 70-75.
- Stemberger, J.P. (1981), 'Morphological haplology.' In: *Language* 57, 791-817.
- Sterkenburg, P.G.J. van (1977), *Een glossarium van zeventiende-eeuws Nederlands*. Tweede, herziene en uitgebreide druk. Groningen: Wolters-Noordhoff
- Sterkenburg, P.G.J. van (1992), *Het Woordenboek der Nederlandsche Taal. Portret van een taalmonument*. 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij.
- Szabó, R.B. (1993), 'Zur Problematik der Polysemie in der Wortbildung anhand des Präfixes er-.' In: *Studia Neophilologica* 65, 81-87.
- Taeldeman, J. (1985a), 'Afleidingen van het type [GE + ww.STAM] in het Nederlands. Semantiek en produktiviteit.' In: *Studia Germanica Gandensia* 3, 34-69.
- Taeldeman, J. (1985b), 'Deverbal adjectives in Dutch expressing an inclination.' In: G.A.J. Hoppenbrouwers, P.A.M. Seuren & A.J.M.M. Weijters (eds.), *Meaning and the lexicon*. Dordrecht: Foris, 20-28.
- Taeldeman, J. (1990), 'Afleidingen op -sel: semantiek, produktiviteit en integratie in een globale verantwoording van deverbatieve nomina.' In: *Studia Germanica Gandensia* 19, 77-115.
- Temple, M. (1996), *Pour une sémantique des mots construits*. Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion.
- Terwey, T. (1883), *Nederlandse spraakkunst, ten behoeve van inrichtingen voor middelbaar onderwijs en tot opleiding van onderwijzers*. Vierde, verbeterde druk. Groningen: Wolters.
- Theissen, S., M. Esch & Ph. Hiligsmann (1988), *Invert woordenboek van het Nederlands*. Liège: C.I.P.L.
- Theissen, S. & Ph. Hiligsmann (1993), *Supplement op het invert woordenboek van het Nederlands*. Liège: C.I.P.L.
- Toorn, M.C. van den (1986), 'Artsenij: semantische herstructurering.' In: C. Hoppenbrouwers e.a. (red.), *Proeven van taalwetenschap - ter gelegenheid van het emeritaat van Albert Sassen*. Groningen, 224-225.
- Toorn, M.C. van den (1988), 'De persoonsnaamvormende suffixen "-er/-aar" in historisch perspectief.' In: *Gramma* 12, 101-115.

- Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789 - 1960)*. Centre National de la Recherche Scientifique, Institut National de la Langue Française, Nancy. Publ. sous la dir. de Paul Imbs. Paris: Gallimard, 1971-1994.
- Uhlenbeck, E.M. (1978), *Studies in Javanese morphology*. The Hague: Nijhoff.
- Uhlenbeck, E.M. (1987), 'Functioneel-structurele morfologie versus generatieve morfologie.' In: *Forum der Letteren* 28, 155-122.
- Vaguay, L.J. (1939), 'Notules.' In: *Neuphilologische Mitteilungen* 40, 374-378.
- Veen, P.A.F. van (1989), *Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden*. In samenwerking met N. van der Sijs. Utrecht, Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Voort van der Kleij, J.J. van der (1983), *Verdam - Middelnederlandsch Handwoordenboek. Supplement*. Leiden, Antwerpen: Martinus Nijhoff.
- Vooy, C.G.N. de (1907), 'De psychologische beschouwing van de betekenisverandering.' In: *De nieuwe taalgids* 1, 20-31.
- Vooy, C.G.N. de (1957), *Nederlandse spraakkunst*. Vierde druk, herzien door M. Schönfeld. Groningen, Djakarta: Wolters.
- Vries, J. de & F. de Tollenaere (1993), *Etymologisch woordenboek*. 18de druk. Utrecht: Het Spectrum.
- Vries, J.W. de (1975), *Lexicale morfologie van het werkwoord in modern Nederlands*. Leiden: Universitaire Pers.
- Vries, J.W. de, R. Willemys & P. Burger (1993), *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands*. Amsterdam: Prometheus.
- Vries, W. de (1921), *Iets over woordvorming*. Opnieuw uitgegeven door C. Kruyskamp. Zutphen: Thieme [z.j.].
- Vroegmiddelnederlands woordenboek*. 5e concept-aflevering. Leiden: Instituut voor Nederlandse Lexicologie, 1993.
- Wal, M. van der & C. van Bree (1992), *Geschiedenis van het Nederlands*. Utrecht: Het Spectrum (Aula).
- Wellmann, H. (1975), *Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache*. Zweiter Hauptteil: *Das Substantiv*. Düsseldorf: Schwann.
- Wijk, N. van (1919), *De Nederlandsche taal. Handboek voor gymnasia en hogere-burgerscholen*. Vierde druk, met medewerking van den schrijver herzien door W. van Schothorst. Zwolle: Tjeenk Willink.
- Wilmanns, W. (1899), *Deutsche Grammatik*. Zweite Abteilung: *Wortbildung*. Zweite Auflage. Strassburg: Trübner.
- WNT – *Woordenboek der Nederlandsche taal*. Bewerkt door M. de Vries en L.A. te Winkel [e.a.]. 's-Gravenhage [enz.]: Nijhoff [enz.], 1882-1998. [vgl. EWNT]
- Zeegers, L.T. (1864), *Nederlandsche spraakkunst*. Amsterdam: Weytingh & Brave.
- Zwaan, F.L. (1939), *Uit de geschiedenis der Nederlandsche spraakkunst*. Groningen, Batavia: Wolters.

- Zwanenburg, W. (1991), 'Abstract nouns and collective nouns: the French suffix *-er-ie*.' In: *Recherches de linguistique française et romane d'Utrecht* 10, 41-52.
- Zwarts, F. (1975), '*Aar, -arij, -sel en -te*.' In: G.E. Booij (red.), *Morfologie van het Nederlands*. Amsterdam: Huis aan de drie grachten, 1979, 129-148. [Oorspronkelijk in: *Tabu* 6, 1975/76, 9-23.]

Personen- en zaakregister

- aar 82, 83, 104-108, 132-134, 136, 137, 139-141, 143, 161, 174, 256
- affect-object 188, 243, 245, 249-251, 259
- affixsubstitutie 28, 29, 32, 70, 72, 168, 193, 219, 236
- Afrikaans 286
- Aitchison, J. 52
- Ampzing, S. 56
- analogie *passim*
 - analogievorming 25
 - gerichtheid 99
 - onmogelijke vormen 32, 33, 237
 - proportionele 24, 25, 97, 99-101
 - vs. regel 27-31, 35
- Andersen, H. 19
- Anderson, S.R. 13, 21
- Antal, L. 31
- Anttila, R. 24, 25, 27, 30, 31
- Aprešjan, J.D. 172
- arij 11, 39, 42, 79-83, 103-108, 116, 132-134, 136-143, 161, 163, 164, 235, 265, 281, 285
- Aronoff, M. 27, 34, 69, 231, 239
- Baayen, H. 34, 47, 276
- Bakema, P. 183
- Baldinger, K. 39, 85
- Bartsch, R. 18, 37, 230
- Barz, I. 33, 232
- Bauer, L. 30, 31, 33
- Beard, R. 172, 232
- Becker, T. 21, 31-33, 48, 237
- Beets, N. 39, 57, 58, 82
- Bennis, H. 166
- betekeniscluster 115, 144, 199, 201, 213, 233, 239, 242
- Bierwisch, M. 214
- Bloomfield, L. 30, 52
- Booij, G. 4, 12, 21, 33, 51, 132, 133, 136, 143, 144, 154, 155, 167, 172, 231-233, 235, 239
- Bree, C. van 4, 15, 24, 25, 37, 39-41, 52-54, 64, 66, 83, 119-122, 125, 136, 138-140, 230, 239
- Brendel, B. 39, 44
- Brill, W.G. 57, 81, 108, 109
- bruikbaarheid van woorden 34, 35, 114, 192, 239, 241, 247, 281, 282
- Burger, P. 54
- Bußmann, H. 172
- Bybee, J.L. 31, 234, 235
- Caluwe, J. de 172
- categorie, morfologische 23, 42, 73, 143, 173, 217, 229-233
- Celex 47
- Clerck, W. de 226
- complementaire distributie 69, 273
- concurrentie 39, 44, 141, 242, 250, 256, 258, 272, 274, 275, 278
- constituentenstructuur 95, 96
- conventie 38, 39, 158, 286
- conventionalisering 37, 38, 241, 245
- Coseriu, E. 5, 14, 16, 18, 25, 288
- creativiteit 28-30, 35, 97, 236, 238, 239, 241, 248, 253, 258
- cultuurfenomeen 14, 15
- datering 47-49, 57, 58, 65
- Defour, P. 183
- derie 110, 138
- derij 11, 42, 82, 110, 111, 132, 137-144, 161, 163, 164, 280
- Devos, F. 172, 176, 178, 185
- Dibbets, G.R.W. 56
- die 66, 68, 69, 108
- Dietrich, W. 39
- dij 11, 42, 68, 82, 110, 111, 117, 164
- diminutief 178, 188, 201, 206, 212, 270, 278
- dissimilatie 67, 134, 135
- doubletten 130, 256, 272, 273, 276, 277, 280
- Dressler, W.U. 172
- Duinhoven, A.M. 163
- Duits 39, 63, 100, 126, 134, 136, 160, 232
- Dutilh, M.W.F. 47
- dynamiek 12, 18, 236, 238, 239
- ease of articulation 136
- eenheid van het suffix 42, 231
- effect-object 188, 243, 245, 249, 270, 277
- Eisenberg, P. 39
- energeia 14, 21, 22, 39
- Engels 39, 64, 100, 195, 201, 219, 247, 252
- er 28, 41, 67, 74, 80-82, 85, 87, 88, 91, 99-101, 105-107, 109-111, 116, 132-137, 143, 150, 156, 160, 161, 165, 167, 168, 174, 181, 193, 206, 209, 219, 243, 252, 256, 281
- Erben, J. 168, 273, 275
- ergon 14, 22
- erie 39, 51, 58, 66-69, 73, 76, 79, 83-94, 99-104, 106, 107, 109, 112-116, 125, 130, 131, 161, 217-228, 285, 299
- erij *passim*
- ernij 42, 82, 108-110, 164
- Esperanto 15
- factitief 276
- Ferguson, A. 15

- Fleischer, W. 33, 232
 flexie 36
 Frans 39, 40, 53-55, 57, 58, 60, 63-65, 67,
 71, 83, 86, 89, 91, 106, 119, 122,
 129-131, 161, 162, 217-220, 223, 225,
 266, 270, 285
 fraseologisme 205, 211
 frequentatief betekeniselement 80, 189,
 194, 272
 frequentie 277, 278
 Frisch, R. 44
 Gadde, F. 39
 Gamillscheg, E. 84, 85
 -gate 37, 38, 53
 ge- 39, 44, 237, 238, 242, 256, 258,
 272-278, 280-282, 285, 286
 Geeraerts, D. 183
 Germaans 40, 51, 53, 59, 60, 220, 286
 Grice, H.P. 18
 Haas, W. de 40, 59, 60, 68, 176, 217, 218,
 220
 Haeringen, C.B. van 124, 126, 128, 129,
 132, 217, 226, 227
 Hamans, C. 37, 102
 handelingsframe 173, 189, 190, 207, 208,
 213, 214, 235
 haplogie 135, 136, 143, 165, 193, 219,
 236, 281
 Haspelmath, M. 100, 101
 Haugen, E. 54
 herinterpretatie 40, 83-86, 94-96, 98-100,
 103, 107, 110, 140, 167
 herstructurering 95, 96
 Hertog, C.H. den 40, 81, 82, 155
 herverfransing 128, 129, 131
 Hiligsmann, P. 218
 horror aequi 135
 Huisman, J.A. 131
 Hulst, H. van der 232
 Humboldt, W. von 14, 16, 18, 22, 36, 53
 -ie 40, 51, 56-58, 60, 61, 66-68, 70, 73-75,
 77, 82-85, 87-92, 94, 99-103, 107-109,
 112, 113, 121, 122, 126-128, 130, 197,
 285, 286
 -ig 23, 24, 234
 -ij 11, 39-43, 51, 54-58, 60-62, 79-83, 96,
 99, 107-111, 121, 124, 126-128, 130,
 131, 133-135, 137, 139, 143, 146,
 151-153, 161, 163-165, 168
 -in 34
 INL corpora 46
 Itkonen, E. 16
 Jespersen, O. 94
 Kate, L. ten 56, 80, 81, 121
 Keller, R. 15-20, 230
 Kiesewetter, J. 13
 Kiparsky, P. 32, 33
 klemtoon 40, 51, 56, 57, 59, 82, 105, 141,
 164, 218
 Kluge, F. 236
 Koefoed, G. 13, 21-24, 27, 28, 30, 37, 38,
 53, 94-96, 240, 241, 245, 253
 Koelmans, L. 12
 Kooyman, A. 39
 Koppenol, J. 121
 Kruyt, J.G. 46, 47
 Kubrjakova, E.S. 172
 Kurth, R. 39
 Lalleman, J. 36
 Langacker, R.W. 235
 leenwoord 63-65, 76, 225
 leenwoorden 40, 55, 63, 65, 77, 218, 219,
 227, 247, 285
 Leupenius, P. 56
 Leuvensteijn, A. van 119
 lexicale diffusie 125, 138, 139
 lexicon 31, 245
 localisering 65
 Loey, A. van 39, 52, 53, 58, 69, 80, 83, 85,
 86, 88, 105, 119-123, 126
 Loon, J. van 119, 125
 Lulofs, B.H. 56-58, 80-82
 Mackenzie, J.L. 237, 238, 275, 277
 Mak, J.J. 45
 Marle, J. van 4, 12, 21-23, 27-30, 53, 70,
 94-98, 202, 229, 233-235, 287
 Mattens, W.H.M. 206
 Matthews, P.H. 35, 37
 maxime 18-20, 136, 287
 McMahon, A.M.S. 13
 Meer, M.J. van der 130, 258
 metanalyse 83, 134
 metonymie 169, 172, 173
 Moerdijk, A. 46, 148, 172, 173, 185, 190,
 213, 214, 235
 Moldenhauer, G. 39, 84
 monoftong 119-126
 Moonen, A. 56
 Moortgat, M. 232
 morfeem 21, 101, 113, 116, 143, 193, 235
 Moser, S. 44
 Motsch, W. 30
 natuurfenomeen 14, 15
 -nie 66, 67, 69, 108, 109
 -nij 42, 82, 108-110, 164
 nomen actionis 39, 43, 92, 93, 112, 113,
 144, 146, 173-179, 181, 183, 185-188,
 190-192, 196, 199, 204-206, 209, 212,
 213, 235, 243, 249, 272, 278, 280
 instantieel vs. niet-instantieel 176, 178,
 179, 188

- nomen agentis 32, 40, 41, 67, 73, 80, 92, 96, 98, 106-108, 112, 141, 174, 176, 181, 183, 189, 193, 203, 204, 206, 209, 243
- nomen qualitatis 112, 113, 144, 146
- norm 20, 139, 230, 239, 241, 286, 287
- Öhmann, E. 39
- onomasiologie 172, 229, 285
- ontlening 11, 37, 40, 51-55, 57-60, 62, 64, 286
- onzichtbare hand 15-20, 37, 101, 103, 230, 287
- Oostendorp, M. van 15
- Oostrom, F.P. van 54
- output 95, 133, 287
- Overdiep, G.S. 59
- paradigmatische morfologie 21, 27, 235
- paradigmatischer Ausgleich 107
- Paul, H. 5, 21, 23-27, 30, 33, 34, 36, 38, 52-54, 94, 99, 143, 286
- Philippa, M. 39
- Pijnenburg, W. 45
- Plank, F. 39, 101, 115, 135, 234, 235, 238, 242, 287
- polysemie 43, 163, 169, 172-174, 192, 208, 214, 233
- productiviteit
- als gradueel verschijnsel 33, 35, 39, 236, 239, 241
 - definitie 12, 26
 - en betekenis 69
 - geschiedenis van het begrip 26
 - improductief vs. productief 33, 34, 38, 239
 - verandering 12, 39, 44, 286
 - vs. creativiteit 29, 30, 35, 241
- prototypische afleiding 224, 238, 239, 275
- Rainer, F. 69
- reanalyse 101
- Reenen, P.Th. van 119
- reïnterpretatie 40, 83
- rie 66-69, 101-104, 107, 113, 116, 138
- rij 138
- Rijpma, E. 59
- Romaans 51, 58, 66, 286
- rye 138
- Salverda de Grave, J.J. 55, 66, 122, 125, 126, 128, 129, 219
- samenkoppeling 166, 167
- samenstellende afleiding 12, 26, 43, 89, 151, 152, 154, 155, 157, 160, 166, 167, 202, 203, 205-207, 209-212, 224, 233, 245, 248, 249, 258-260, 262, 263, 268, 273, 285
- samenstelling 26, 37, 46, 47, 56, 70, 142, 151-154, 160, 165, 166, 207-209, 247, 255, 260, 265
- Santen, A. van 4, 12, 34-36, 59, 132, 154, 155, 160, 167, 206, 230, 232, 233, 238, 239
- Sassen, A. 39, 68, 83, 94-96, 98
- Saussure, F. de 22, 23, 30, 53
- schema
- Begriffsschema (Plank) 235, 238
 - conceptueel schema 235, 238, 242, 248, 255, 256, 268, 272, 282
 - schema (Bybee) 31, 235
 - schema (Langacker) 235
 - uitbreidingschema (Booij) 172
- Schoonheim, T. 45
- Schultink, H. 11, 12, 21, 24, 26, 27, 42, 53, 56, 58, 230, 231, 233, 234, 237
- Schuringa, F.G. 59
- secretion 101
- semasiologie 229, 285
- Sijs, N. van der 54, 55
- Smith, A. 16
- Smith, N.S.H. 40, 132
- Spitzer, L. 39
- Stemberger, J.P. 136
- Sterkenburg, P.G.J. van 4, 46, 240, 268
- synchronie vs. diachronie 12-14, 35, 39, 95, 288
- syntagmatische morfologie 21, 27
- Szabó, R.B. 172
- taalgemeenschap 11, 17, 33, 36-39
- taalsysteem 102, 119, 155, 229, 230, 286
- Taldeman, J. 39, 70, 172, 184, 186, 191, 236, 237, 244, 272, 273, 276, 277, 280
- Temple, M. 39
- terreinverdeling 224, 227, 281
- Terwey, T. 81
- Theissen, S. 47, 218
- Tollenaere, F. de 48, 49, 51
- Toorn, M.C. van den 83, 105, 106, 132, 133, 164
- Trommelen, M. 40, 59, 60, 68, 217, 218, 220
- Uhlenbeck, E.M. 21, 24, 233
- Vaguay, L.J. 130
- Veen, P.A.F. van 131
- vermijdingsstrategie 136
- Voort van der Kleij, J.J. van der 45
- voorzetselvoorwerp 181, 206, 209
- Vooy, C.G.N. de 58, 82, 110, 214
- Vries, J. de 48, 49, 51
- Vries, J.W. de 33, 54, 166-168
- Vries, W. de 211
- waarschijnlijkheid 35, 238, 241, 247, 282
- Wal, M. van der 54, 66, 119

Wellmann, H. 232
Wijk, N. van 81
Willemyns, R. 54
woordenboeklijk 277, 280, 281
woordgroep 94, 150, 154, 155, 158, 160,
166, 167, 206-209, 211, 212, 258, 260,
261, 263, 272, 273, 281
woordvormingsprocédé 38, 89, 145, 146,
237, 238, 244, 282
woordvormingsregel 27, 29, 97, 231-233,
236, 237, 282
Wouden, T. van der 252
-ye 57, 66, 123, 124, 127
zaaknaam 73, 74, 93, 113, 192, 193, 200,
222-225, 227, 228, 250-252, 257, 268,
269, 281, 282
Zeegers, L.T. 81
Zwaan, F.L. 56
Zwarts, F. 40, 132, 134

Register van behandelde afleidingen

Alfabetische lijst van de woorden op *-erie/-erij* (en varianten), die in dit boek voorkomen. Verschillende vormen van hetzelfde woord (*huichelarij, huighel-rij*) zijn afzonderlijk opgenomen.

- agaatslijperij 208
aandachttrekkerij 11, 41, 43, 147, 161, 212, 253, 255, 256, 285
aanklamperij 257
aanstellerij 174, 204, 276
aardigdoenerij 151, 159
abbegie 111, 122, 123
abbetie 57
abdie 51, 70, 123
abdij 57, 68, 164, 247
abdije 123
abdye 80, 123
achternaloperij 174
adjusteerderij 141
advocaterij 197
afgoderie 87, 90, 110
afgoderij 90
afgodie 87, 90, 111
afzeikerij 271
aluminiumwalserij 246
alweterij 192
ambtenarij 41, 134, 200
angsthazerij 192, 193
ankersmederij 156
appreteerderij 141
arsaterie 90
artillerie 126
artillerije 126
artsenij 110, 164
astronomie 57
autosloperij 245
autospuiterij 245
autowasserij 245
azijnmakerij 153
azijnpisserij 271
baantjesjagerij 259
baantjesvergeverij 259, 260
babbelarij 81, 138, 139, 147, 174
babbelary 147
backerie 63, 67, 72, 73, 87, 122, 285
baderie 93
bakkerij 11, 40, 41, 80, 82, 96-100, 144, 180, 181, 191, 214, 219, 227, 246, 277
bangmakerij 147, 150, 158, 159, 202, 254, 285
barbarie 62
bastaardij 164
batikkerij 244
beckerie 48, 51
bedelarie 79, 104, 137
bedelarij 107
bedotterij 146, 257
bedriegerij 146
bedriegery 147
beelderie 92, 111
beenhouwerij 199
beentjelictherij 259
begaerdie 111
begardie 68, 74, 75, 285
begraverij 249, 252
beitserij 244
belazerderij 165
belazerij 165, 281
besodemierij 257
betermakerij 150, 159
betweterarij 137
betweterij 159
betweterij 159, 211
beuzelarij 139, 146, 278
bewonderarij 134
bierbrouwerij 182, 208, 240, 243, 245, 259
bigoterie 217
bigotterie 217, 219, 227
bijhouderij 155
bijouterie 221
bijstandbietserij 259
billenknijperij 259
bizarrerie 219, 223
blauwerie 91, 112
blauwvoeterie 217, 224
blauwvoeterij 217, 224
blikmakerij 149
bloedgroeperij 269
bloembollenkwekerij 208, 224, 247
bloemisterij 198, 199, 224, 231, 232, 245
bloemisterijen 199
bloemkwekerij 152
blufferij 174, 272, 277
boeddhisterij 198
boekenliefhebberij 49
boekerijs 80, 192, 200, 223
boeketterie 225, 227
boelerie 91, 115
boelrie 114
boerderij 110, 141, 199
boerery 141
boeverie 79, 93, 113, 115, 146
boeverij 49, 82
boevernij 108
boevery 114
bokserij 248, 249
bollenpellerij 248
bonhommerie 217
boodschapperij 145, 146
boomkwekerij 153-155, 158
bootsenmakerij 149
borstenbotserij 259
borstklopperij 260
bosscherie 64, 65, 72, 86
bosserie 64
boswachterij 192, 199, 247
botterie 91
bougrerie 65, 74
braaiarij 130
brabbelarij 138, 277
brabbelary 138
brabbelery 138
brabbelerye 138
braderie 111, 124, 130, 131
braderij 130, 131
braderye 124
brasserie 218, 225
brasserij 146
breierij 244
briefschrijverij 169
brouwerie 91, 112
brouwerij 43, 82, 180-184, 191, 243, 246, 251, 253, 285
bruncherie 219, 225
bucherie 64
buggerie 109
buggernie 109
buggherie 64, 65, 74, 75
Bulgarije 126

- burgerij 41, 43, 164, 165,
 200, 223, 251
 burgertrutterij 263
 busserie 64
 calorietellerij 268
 capelanie 66
 capelerie 68, 69
 capellanie 71
 capelrie 67-69, 71, 72, 123
 castellerie 65, 71
 castelrie 65, 71, 72
 champignonkwekerij 208
 charcuterie 226
 charlatanerie 219, 221, 223,
 227
 charpenterie 85
 chastellerie 71
 chemiserie 226
 chevalerie 84
 chinoiserie 220
 chip-makerij 247
 chirurgie 126
 chocolaterie 218, 220, 223
 cijferknederij 259
 clapperie 92, 146
 cloesterie 61
 cloosterie 61
 clownnerie 219, 221-224,
 227
 clownnerij 224
 cnechterie 79, 89, 99, 101,
 113
 cnechtie 101
 cnollerie 89
 cokelarie 104, 106
 cokelie 74, 75, 104, 106
 computerij 165, 224, 246
 condomerie 225, 227
 conincstavelerie 89, 90, 102
 conincstavelie 71, 90
 conincstavelrie 102
 constavelie 71
 coopvaerderie 68, 88, 89,
 111, 112, 116
 coopvaerdie 68
 coovaerderie 88
 coppelaerdie 111
 coquetterie 218
 costerie 67, 71, 86, 90
 coterie 221
 courtoisie 86
 cramerie 92
 cranerie 219
 creativiteit 97, 236, 241,
 248, 253, 258
 croissanterie 223, 225
 damastweverij 208
 danserie 92, 93
 dansschoolhouderij 249,
 252
 daserie 93
 dauwelaarij 49
 dekenie 66, 70, 74, 90
 dekenij 108, 110, 164
 designerij 247
 de-kat-uit-de-boom-kijkerij
 261
 diakonie 66
 diamantslijperij 208
 dierenbeulerij 263
 dieverie 79, 89, 94, 102,
 114, 115
 dieverij 81, 196
 dikdoenerij 202, 204
 distilleerderij 141, 142
 donjuanerie 222
 donquichotterie 217, 222,
 223
 donquichotterij 224
 doordrammerij 257
 dorperie 66, 69, 109
 dorpernie 66, 67, 69, 74, 75,
 109
 draaierij 192, 278
 draaikonterij 168, 192
 drapenie 66, 67
 draperie 66, 72, 73, 104,
 218
 draperije 124
 drapernie 66, 67
 drapparie 104
 draverij 187, 192
 dreigerie 91, 92, 112
 drinkerij 44, 187, 188, 279
 drogisterij 192, 199, 225
 drollerij 146
 dromerij 174, 175, 184,
 191, 272, 278
 droogmakerij 150
 droogmakery 150
 droogrukkerij 258
 droomduiderij 145
 drostenij 164
 druckerije 124
 drukdoenerij 147, 151, 165,
 166, 204
 drukkerij 41, 43, 144, 177,
 183, 184, 191, 224,
 227, 231-234, 240,
 242, 243, 246, 247
 drukkerijtje 182
 duivelarij 138
 duivelderij 138
 duivelerije 104
 duurdoenerij 262
 duurwoorderij 210
 duvelarie 104
 duvelerie 90, 102, 104
 duvelie 58, 90, 106, 107
 duvelrie 102, 104, 146
 duyvelrije 124
 dwarsliggerij 270
 dweperij 191
 dwingelandij 164
 eenheidsworsterij 265
 eeterij 225
 egokietelarij 259
 egotripperij 195
 eigenheimerij 41, 42, 165
 elkaargelijkmakerij 261
 enfermerie 65
 ersaterie 90
 ersatrie 72
 eterij 187, 188, 225
 ezelarij 42, 192
 fantasie 126, 127, 129, 131,
 217
 fantasij 127
 fantasije 127
 fantasterij 223, 227
 fantasye 127
 fantazij 129
 fatsoenshengsterij 263
 fermerie 64, 65, 123
 fermerij 123
 fermerije 123
 filistererij 193
 filisterij 165, 192, 193
 filmerij 249, 252
 firmerie 64, 218
 flemmerij 169, 272
 flikflooielij 277
 flikkerij 271
 fluitelij 249
 fokkerij 180, 181
 fopperij 146
 fratsenmakerij 49
 frerie 88
 gaalderij 140
 gaanderij 140
 gaarbraderij 158
 gabberdie 111
 gaberie 85
 gaerbraderie 148
 gaerderie 93
 galanterie 218, 219, 222
 galerij 141
 garensponnerij 208

- gasterie 67, 76, 87, 89
 gasterij 225
 gasterije 124
 geelgieterij 204
 geelkopergieterij 205
 gehaktballeij 265
 geheimhouderij 167
 geheimzinnigdoenerij 202
 gekkernij 108, 164, 222
 geld uit de zak klopperij 261
 geldjagerij 259
 geldklopperij 205
 geldwolverij 263, 283
 geld-over-de-balk-smijterij 261, 281
 geld uit de zak klopperij 261
 gemeenplaatserij 265
 gendarmerie 221, 223
 geweldenaar 134
 gewoondoeenerij 262
 gieterij 205
 gilerie 91
 gladstrijkerij 262
 glasslijperij 208
 gokelie 58, 106, 107
 gramarie 60, 61
 grappenmakerij 149, 151, 153, 157, 206, 231, 232
 gravernie 108
 grederie 72
 groenterij 224
 grofsmederij 205
 groothouderij 262
 grossierderij 141, 142, 192, 199
 haatmakerij 149, 157
 haet-makery 149
 handopstekerij 268
 hansworsterij 194
 hardloperij 165, 166
 hardrijderij 187
 haringvisserij 209
 haspelarij 139, 146
 haspelerij 139
 heerscappie 65
 heerschappie 58
 heilstaterij 265
 hekelmakerij 149
 herbergerie 92
 herbergie 63, 76
 hielenlikkerij 253, 259
 hoerderij 141
 hoerenloperij 205
 hoerij 141
 hofhouderij 151
 hofmakerij 149
 hongarije 126
 hoogspringerij 179
 hoovaardij 124
 hoovaardye 80
 horlogerie 208
 hostellerie 219, 225
 houderij 148, 150, 153, 211, 261, 285
 houtvesterij 199
 hovaardij 164
 hovenierderij 142
 huichelarij 81, 138, 191, 293
 huichelary 138
 huighelrije 138, 293
 huychelerye 138
 idioterie 217, 222, 223
 ijdeltuiterij 231, 232
 inbrekerij 266
 infanterie 126
 infanterije 126
 infirmarie 64, 65
 intellectueeldoenerij 262
 interessantdoenerij 161, 263
 internetproviderij 247
 iserie 113
 jachtmakerij 149
 jakkerderij 137
 jatterij 266
 jockerij 146
 joderie 89, 103
 jokkerij 146
 jokkernij 108, 164
 jonckerie 113
 jongensrijderij 272
 juristerij 197, 198
 jutespinnerij 208
 kaarderij 142
 kaarsenmakerij 149, 158, 161
 kaarsmakerij 152, 153, 158
 kaasmakerij 147, 156, 158, 165, 202, 207, 208, 244, 245, 285
 kakelarij 138
 kakelderij 138
 kanselarij 247
 kapelani 108
 kapotmakerij 262
 kapotterie 220
 kastelani 108
 katoenspinnerij 208
 katoenweverij 208
 keelsmeerderij 142
 kelderie 76
 kelrie 68, 76
 kersemakerie 148
 ketterije 124
 kettermakerij 149
 keuterderij 137
 keuterij 137
 kibbelarij 138, 139, 146, 278
 kibbelerij 138
 kiftzoekerij 152
 kijkerij 251
 kindermakerij 149
 kippenfokkerij 43
 kippenhouderij 152
 kladderderij 137
 kladderij 137
 klaploperij 169
 kledermakerij 152, 153
 kledij 164, 201
 kleermakerij 152
 kleinburgerij 200
 kletserij 174, 277
 klikspaanderij 143, 164
 klokkgieterij 208
 klompenmakerij 231, 232, 247
 klootzakkerij 263, 275
 kluizenarij 134
 knechterie 102, 103
 knoeierij 11, 41, 43, 44, 137, 146, 158, 164, 174, 185, 191-193, 255, 273, 276, 278, 281
 knoeierijtje 177
 knoeilapperij 263
 knoeipotterij 263
 knorrepotterij 253, 263
 kokerij 267
 koketterie 217-219, 223
 komiekerij 270
 konkelarij 138, 146
 konkelderij 138
 kontlikkerij 49
 koopvaardij 68, 89, 209
 kostenopdrjverij 259
 kousenweverij 208
 krachtpatserij 41, 43, 165, 167, 193, 196
 kraemerije 124
 krakerij 266
 kromloperij 262
 kruidenierderij 142
 kruiderij 201
 kruiperij 146
 kuiperij 178, 273, 278

- kunstenaarj 134
 kunstmakerij 149
 kurkretrekkerij 251, 252, 254
 kwaaddoenerij 151
 kwekerij 152
 kwekerij 92, 153, 181, 184, 191
 kwellerij 231-233
 laagvliegerij 268
 laatkomerij 262
 lachterij 109
 lachternie 109
 lactuarie 60
 lakenweverij 208, 243
 lamzakkerij 263
 landerij 200
 landerijen 200
 langslaperij 268
 lasarie 62, 104
 laserie 62
 lastigvallerij 262
 lazerij 62
 leegschijterij 161, 162
 leerery 141
 lekkerdie 111
 lekkerie 109
 lekkernie 109
 lekkernij 42, 108, 164
 lessendraaierij 259
 leukdoenerij 263
 leuterderij 137
 leuterij 137
 lezerij 160, 267
 liefdoenerij 151
 liefhebberij 167, 169, 179, 186, 187
 lijmsiederie 148
 lijmsiederij 151-153, 155, 157, 158, 285
 lingerie 218, 219
 linieerderij 142
 linnenweverij 208
 lodderie 91, 109
 loddernie 91, 109
 lolbroekerij 41, 43, 194, 223, 241
 lolkonterij 263
 lolligdoenerij 270
 Lombardije 126
 loopmakerij 158
 lopenmakerij 158
 lorrenpijperij 201
 loterij 188
 luchtballonnerij 269
 luchtfietsserij 193
 luchtfietselij 41, 165-167, 192-194
 luncherie 225
 lustrerie 226
 lutherij 198
 maalterij 140, 141, 143, 164
 maatschappij 77, 221, 279
 machelrie 104
 machinerie 218, 220, 221, 223
 maelderie 110
 maelgerie 113
 maerscalkerie 79
 maerschalkerie 90, 100, 101
 maerschalkie 90, 100, 101
 maetselrie 104
 mahomerie 86
 maistrie 71
 makelaardij 42, 68, 164
 makelaerdie 68, 69, 71, 111
 makelaerie 69
 makelarie 68
 makerij 148, 149, 151-154, 158, 245, 247
 maladie 76
 malerie 110
 mangerie 225
 mannetjesafbrekerij 259
 mannetjesmakerij 206, 207, 259
 marmerslijperij 208
 mastenmakerij 149, 156
 matennaaijerij 259
 mattenvlechterij 152
 meesterie 66, 68, 71
 meetselrie 104
 meierie 67, 71, 100, 101, 103, 285
 meierij 199, 247
 melancholije 126
 melkveehouderij 198
 menagerie 218, 220
 menterie 85
 merserie 76
 mestrie 68
 metselarij 267
 metselrie 104
 meyerij 124
 mierenneukerij 168
 mijmerij 185
 moddersmijterij 259
 modelvliegerij 250, 252
 momborie 58
 mondhoekerij 254, 269
 monikerie 79, 89, 100, 101, 112
 monikie 66, 71, 89, 100, 101
 monnikerie 116
 mooidoenerij 151
 mooimakerij 150
 mooischrijverij 202, 204, 213
 moordenarij 134
 moorderie 114, 115
 moorderij 134
 mooyaerdie 111
 moraalridderij 263
 morderie 111
 muitmakerij 149
 muziekiefhebberij 251
 naaktloperij 203
 navelstaarderij 142, 174, 281
 netwerk-beheerderij 247
 neuspeuterarij 143
 neuspeuterderij 143
 neuspeutererij 143
 neuspeuterij 143
 neuspulkerij 152
 neuzelarij 253, 257
 nietdoenerij 151
 nieuwlichterij 197
 nobel-doenerij 151
 omkoperij 49, 175
 onbeschofterij 271
 opendeurintrapperij 261
 ophitserij 258, 281
 opknapperij 244
 oproermakerij 149
 opschepperij 186, 277
 op-de-borst-klopperij 261
 over-de-vloer-kronkelarij 261
 overschrijverij 258
 paardenfokkerij 158
 paljasserij 263
 paneterie 91
 paniektripperij 265
 paniekzaaierij 259
 papeterie 218
 parelvisserij 209
 parfumerie 126, 131, 217, 218, 220, 221, 223, 225, 227
 parfumerij 224
 parmenterie 72, 73
 partijbaronnerij 264
 part-timerij 270
 pastorie 66

- pastoriĳ 164
 patisserie 226
 pedanterie 218, 222, 223, 226
 peinzariĳ 174
 pelderij 140
 pellerij 141
 pelserie 67, 72, 74
 perkamentmakerij 158
 pesterij 175-178, 191, 281, 285
 pesterijtje 177, 186
 peuterij 165
 piekerij 184
 piëtisterij 198
 pikanterie 217-220
 piquanterie 219
 plaasterderije 137
 plagerij 146, 178, 191, 278, 279, 281
 plannenmakerij 161
 planterie 92
 platenperserij 240-242, 245
 pluimstrijkerij 165, 167, 279
 pluimveehouderij 152
 plunderariĳ 134
 plundererij 134, 136
 plunderij 135-137
 pocherij 272
 poeliederij 142
 poepelderij 139
 pogernie 108
 polyandrie 160
 poorterije 124
 poppenkasterij 195
 porterie 88
 posterij(en) 200
 potenrammerij 260
 potsenmakerij 149, 157
 potterie 67, 72-74, 86
 potterij 271
 praatjesmakerij 254
 pralerij 277
 praterie 71, 86
 praterij 175
 prekerij 257
 prelacie 70, 123
 prelatije 123
 prenterie 93
 pretmakerij 149, 205
 privaterie 220, 223
 proeverij 188, 210
 profetije 126
 programmeerderij 247
 promoveerderij 280
 pronkerij 146
 prophezie 57
 proselietenmakerij 149
 pruderie 218, 223, 227
 prullerij 201
 prutserij 277
 purgatorie 60, 61
 quadie 75, 76
 quiëtisterij 198
 racerij 180
 raderie 111
 raemwachterie 88
 raffinaderij 142
 raffineerderij 142
 ramdharie 41, 266
 rasarie 104
 raserie 104, 146
 raserije 124
 rasernie 104
 rasernye 127
 razernij 42, 81, 108, 164
 redenariĳ 134
 rederijkerij 198
 reepjesmakerij 244, 245
 regelneverij 49, 264
 reinaerdie 111
 reizerij 41, 44, 266, 280
 rekenariĳ 42, 133, 134, 178, 179
 relschopperij 259
 rentenierderij 142
 rentmeesterie 88
 ribauderie 63, 67, 75, 86, 87, 89
 ribaudie 87
 rijmelariĳ 185
 rijmelarijtje 185
 rijmelery 138
 robotterij 269
 roddelariĳ 175
 roddelspuiterij 259
 rokerij 246
 rokkenjagerij 259
 rommelariĳ 138
 rommelderij 138
 rondpomperij 262
 roodgieterij 204
 roodkopergieterij 205
 rooverije 124
 roverie 113, 114
 roverij 137
 ruitariĳ 61, 200
 ruitarije 124
 ruitery 56
 ruizezoekerij 161, 259
 sadelarie 104, 116
 sadelrie 104
 saladerie 218
 saladerij 224
 samencoperie 88
 schaatserij 180
 schalkernie 110
 schalkernij 109
 schapenhouderij 150
 schatgraverij 49
 scheepsontwerperij 249
 schelmerij 81, 82, 223, 227
 scheperie 72, 73
 scherpslijperij 202
 schilderij 164, 166, 185
 schimperij 272, 277
 schoemakerie 148
 schoenmakerij 149
 scholasterie 88
 schoolmeesterij 250
 schoolvosserij 226
 schoonmakerij 150
 schoonwasserij 262
 schrijverij 44, 169-172, 175, 179, 181, 184, 185, 192
 schuinsmarcheerderij 194
 schurkerij 192, 196
 schutterie 71, 88
 schutterij 272
 schutterije 124
 seeroverie 88
 seigneurie 63-65, 71
 seinjorie 63
 siederie 153
 simonie 75
 singerie 63
 sinjurie 63
 slachterie 91, 112
 slachterij 191, 209
 slagerij 98, 192, 199, 246
 slaverie 89, 112
 slavernie 110
 slavernij 109, 164
 slempernij 109
 sloddervosserij 263
 Slowakije 126
 smederij 41, 43, 82, 96, 156, 207
 smeerderij 142
 smeerkezerij 197
 smeerlapperij 194, 197, 255, 256
 smeerpijperij 196
 smekerdie 111
 smekerie 91, 92, 112, 285
 smekernie 109
 smokkelariĳ 139, 191

- smuisterderij 137
 snaarderij 142
 snoeperij 187
 snoeverij 272
 snorrepijperij 201
 snuisterij 187
 socialistenvreterij 260
 sodemieterderij 137
 sodomierterij 137
 soldaterij 197
 sorcerie 75
 sorteerderij 142
 sorterie 75
 sotterie 93, 94, 116
 sotternie 110
 speldenmakerij 158
 spierballerij 254, 269, 281
 spierbalrollerij 260, 283
 spijbelarij 257
 spinderij 140
 spinnerij 141, 182, 191, 277
 spokerie 79, 93
 spotterie 93
 spotternij 109, 164
 spuitelij 270
 staalgieterij 208
 staalmakerij 149
 stadhouderij 150
 stalhouderij 150
 stampvoeterij 11, 12, 41
 stelselmakerij 149
 stemmingmakerij 206
 stoeierij 272, 277
 stoffeerderij 142
 stokhouderij 150
 stomerij 191
 stomkopperij 264
 stotterarij 134, 281
 stouternie 110
 straatschenderij 157, 158
 straetschenderie 148, 155
 striptekenarij 133, 134
 stroopsmeerderij 141, 142
 struisvogelarij 265
 sufkopperij 241, 242
 surgije 126
 swanerie 88
 sweaterie 219, 225
 systematiseerderij 144
 taalwetterij 269
 taanderij 140, 141
 taartsmijterij 11, 12, 41
 tabakspinnerij 208
 talmerij 277
 tapijtweverij 208
 tartufferie 222, 224
 tartufferij 224
 teelderij 140
 teghelrie 67, 72-74
 telerie 72, 73
 tellerij 267
 teulderij 140
 teuterij 277
 tiendenarij 134
 tijdschrifterij 252
 tirannerie 90
 tirannie 90, 114, 126-129,
 131
 tirannij 128, 129
 tirannije 126
 tisserie 92
 tobberij 273, 278, 279
 tomatensmijterij 260
 tooverderij 137
 toverie 75, 109
 toverij 134, 137, 191
 tovernien 109, 116
 traanmakerij 158
 tranentrekkerij 259
 traperie 104
 treiterderij 137
 treiterij 137, 178, 186, 281
 treuzelarij 175
 trufferie 146
 truffelkwekerij 208
 trufferie 91
 truffernie 91, 109
 tuilerie 84
 tuinderij 140-143, 164, 199,
 248
 tuinierderij 142
 tulpenkwekerij 153, 158,
 213, 248
 Turkije 126
 turnerij 248, 249, 252
 tuuschernie 109
 tuusscherie 92
 tyrannie 114, 146
 tyrannije 127
 tyranny 128
 uitgaanderij 140
 uitgeverij 189, 191, 248
 uitgeverijtje 182
 uitzoekelij 267
 undercoverij 252
 utedragerie 92, 113
 vaarderij 142
 valkenierderij 142
 valkerij 197, 198
 valsspelerij 203
 varkenshouderij 150, 198,
 246
 varwerie 72, 73
 vazalderij 140
 vechterij 188
 vechtjasserij 263
 veefokkerij 158
 veehouderij 150
 veelerij 159
 veelgoderij 159
 veellezerij 159, 160
 veelmannerij 159, 160
 veelpraterij 159
 veelschrijverij 159
 veelweterij 159, 160, 210
 veelwijverij 159
 veenderij 140
 veinzerij 146, 178, 273
 verbouwerij 267
 verdachtmakerij 150
 verfsmijterij 270
 verklikkerij 258
 verlichterie 92
 vermijdingsstrategie 136
 verneukerij 174, 178
 verraderie 111, 114, 115
 verradernie 109
 versierderij 142
 verslaggeverij 209, 210
 vertoonmakerij 149
 verwennerij 211
 verzenmakerij 149, 157
 vestdijkerij 250
 vetterie 92
 vicarie 70, 104
 viezerij 271
 vilderij 140, 141
 villenie 86
 vingerhoedmakerij 149, 158
 vinger-in-de-dijk-houderij
 261
 viscarie 104
 vischcoperie 148
 vischerie 104
 viskerie 104
 visscherie 67, 72, 104
 visserij 73, 82, 166
 vlaggenmakerij 158
 vleiarij 147, 167, 174, 186,
 191, 278, 279
 vleiery 147
 vliegenafvangerij 260
 vliegerie 92
 vliegerij 180, 250, 279
 voerderij 142
 voermanderij 140
 voetballerij 42, 43, 144,
 145, 179, 183, 189,

- 242, 243, 248, 249,
252
- vogedie 71
- vogelarij 138
- vogelarije 138
- voghedie 58
- volksverlakkerij 205
- vollerie 68
- volrie 67, 68, 72
- voogdij 68, 164
- voordegekhouterij 211
- voor-de-gek-houterij 150,
211, 285
- voor de malhouderij 261
- voorgaanderij 140
- vorsterie 88, 100
- vragenstellerij 268
- vreterij 176, 187, 188, 192
- vrijetijdsvullerij 261
- vrijmetselarij 198
- vroomdoenerij 151
- vuilspuiterij 205
- waaghalzerij 11, 41, 43, 194
- wachterie 93
- wantmakerij 149
- wantsniderie 148
- wapenie 58, 113
- warhoofderie 224
- warhoofderij 41, 43, 164,
263, 281
- warmoezierderij 142
- wasscherie 63, 72-74, 87
- wasserij 73, 182, 191
- wauwelerij 139
- wegenschenderij 158
- weigerarij 134
- weigererij 134
- weigerij 135, 136
- wethouderij 150
- wettenmakerij 149
- weverij 42, 43, 97, 99, 182,
190, 191, 233, 243
- wevery 80
- wichelarie 79, 104, 106, 137
- wichelie 106, 107
- wiederie 92
- wielrennerij 180
- wijchelarie 104
- wijnproeverij 210
- wijnzuiperij 157
- windbuilerij 145
- windmakerij 149, 152
- witmakerij 150, 158
- witwasserij 244, 245
- woederij 146
- woekerie 91, 109, 135
- woekerij 135-137
- woekernie 91, 109
- woelderij 140
- woelerij 141
- woordenboekerijs 250
- woordenboekmakerij 245,
247
- woordensmederij 1, 3, 207,
288
- woordenvitterij 157
- woordkakerij 161
- woordsmederij 207
- zadelrie 106
- zadelrye 107
- zagerij 191, 277
- zakkenvullerij 259
- zalmkwekerij 208
- zanikerij 276, 277, 281
- zeepziederij 153
- zeikzwijgerij 137
- zelfopblazerij 211
- zelfverneukerij 159, 211
- zelfverwennerij 211
- zelfvoordegekhouterij 211
- zeurderij 42, 175, 242, 255,
256
- zeurneuzerij 41
- zeurpieterij 255
- ziederij 151, 153, 156
- zieligdoenerij 263, 281
- zieltjeswinnerij 161, 205
- zoekerij 275, 276, 281
- zondebokkerij 264, 265
- zondebokmakerij 264
- zondenbokkerij 264
- zotternij 108, 109, 164, 222
- zuiperij 146, 279
- zwartkijkerij 203
- zwartwerkerij 249
- zweefkezerij 275, 281
- zwetserij 276
- zwijnerij 196

Zusammenfassung

Woordensmederij (wörtlich übersetzt ‘Wörterschmiederei’) ist eine diachron-synchrone Analyse der Geschichte von *-erij*, dem niederländischen Äquivalent des deutschen Suffixes *-erei*. Die Geschichte des Suffixes wird von seiner Entstehung im Niederländischen bis zu seiner heutigen Verwendung verfolgt. Das Zielsetzung der Studie ist in erster Linie deskriptiv, theoretische Probleme werden jedoch – soweit relevant für die Analyse der Geschichte von *-erij* – ausführlich besprochen. Der Aufbau des Buches entspricht der deskriptiven Zielsetzung: es gliedert sich in sechs chronologisch angeordnete Kapitel, denen ein einleitendes Kapitel vorangeht und eine kurze Schlußbetrachtung folgt.

Im ersten, einleitenden Kapitel werden die theoretischen Grundlagen erörtert, auf die sich die Analyse stützt. Im Hinblick auf die Erklärung von morphologischem Wandel und Sprachwandel im allgemeinen ist dies die Sprachwandel-Theorie von Keller (1990), auch bekannt unter dem Namen ‘Invisible hand-Theorie’. In morphologischer Hinsicht bildet die sogenannte ‘paradigmatische Morphologie’, die in den Niederlanden von Sprachwissenschaftlern wie Uhlenbeck, Schultink und Van Marle ausgearbeitet worden ist, die Grundlage der vorliegenden Studie. Die paradigmatische Morphologie sieht Wortbildung als das Studium der Form-Bedeutungskorrespondenzen zwischen den Wörtern einer Sprache. Das primäre Forschungsobjekt ist also das Wort (und nicht das Morphem) und seine Beziehung zu anderen Wörtern. Die vorliegende Studie schließt sich den Auffassungen der paradigmatischen Morphologie weitgehend an, plädiert jedoch dafür, Wortbildung als weitgehend analogisch zu analysieren. Damit nimmt sie Gedankengut wieder auf, das schon von Paul (1920a) vertreten wurde und in neuerer Zeit beispielsweise von Becker (1990) wieder in die Diskussion eingebracht worden ist.

Das erste Kapitel wird mit der Beschreibung der Materialsammlung abgeschlossen. Sie beruht auf den verschiedenen Textkorpora, die es zum Niederländischen gibt, sowie auf dem zur Verfügung stehenden Wörterbuchmaterial. Daneben sind viele eigene Beobachtungen in die Sammlung eingegangen.

Kapitel 2 beschäftigt sich mit dem Frühmittelniederländischen (das ist die Periode bis ungefähr 1300). Aus dieser Zeit stammen die ältesten überlieferten Texte in niederländischer Sprache, und ein historischer Überblick muss daher hier beginnen. Das Suffix hat im Niederländischen zunächst die Form *-ie* (zweisilbig ausgesprochen). Schon vor der schriftlichen Überlieferung ist es in Wörtern wie *abdie* (‘Abtei’) aus dem Lateinischen ins Niederländische übernommen worden, später vor allem aus dem Französischen (in Wörtern wie *seigneurie* ‘Herrschaft’ oder *conincstavelie* ‘Oberbefehl’). Daneben findet man im Frühmittelniederländischen auch erste Neubildungen wie *bosscherie*

‘Holzfällerbetrieb’, *teghelrie* ‘Ziegelei’ oder *begardie* ‘Scheinheiligkeit’. In formaler Hinsicht können die frühmittel-niederländischen Derivate als denominalen Ableitungen mit *-ie* von einem Personennamen gesehen werden. Es kristallisieren sich drei Bedeutungskomplexe heraus: (1) Amt, Funktion, Rechtsgebiet eines X; (2) Beruf, Betrieb, Handwerk eines X; (3) (verwerfliche) Handlungen, Benehmen eines X (wobei X jeweils für den entsprechenden Personennamen steht).

Im weiteren Verlauf des Mittelniederländischen kann man feststellen, dass neben *-ie* ein eigenständiges Suffix *-erie* entsteht. Die Beschreibung und Erklärung dieser Entwicklung steht im Mittelpunkt von Kapitel 3. Es zeigt sich, dass das Suffix nicht durch *einen* Reanalyseprozess entstanden ist, wie in der Literatur vielfach vermutet wird, sondern dass mehrere Kräfte zusammenwirken. Zum einen gelangt das Suffix in der Form *-erie* durch Lehnwörter aus dem Französischen ins Niederländische. Ein weiterer Grund ist die genannte Reanalyse, die man vereinfacht so wiedergeben kann: *brouwer-ie* → *brouw-erie* (‘Brauerei’). Hierbei wird eine ursprünglich denominalen Ableitungsmöglichkeit als deverbale analysiert, wodurch zwei Suffixe (*-er* und *-ie*) zu einem einzigen (*-erie*) verschmelzen, mit dem man dann auch direkt von Verben Neubildungen ableiten kann. Wichtiger noch als die angenommene neue morphematische Segmentierung bestehender Ableitungen erscheint die Entstehung eines Wortbildungsparadigmas mit drei Elementen: dem Verb, dem Personennamen und der *-erie*-Ableitung, die alle drei direkt aufeinander bezogen werden können. Es entsteht im Mittelniederländischen aber nicht nur ein deverbales *-erie*, sondern auch ein denominales *-erie*, das in Wörtern wie *monikerie* das ältere Suffix *-ie* ersetzt (*monikie*, beide abgeleitet von *monnik* ‘Mönch’).

Neben *-erie* entstehen im Mittelniederländischen auch andere Varianten wie *-nie*, *-derie* und *-arie*. Vor allem letztere Variante ist interessant, da sie sich im weiteren Verlauf der Geschichte zu einem Allomorph von *-erij* entwickelt. Allgemein wird angenommen, dass *-arie* wie *-erie* durch einen Reanalyseprozess entstanden ist. Kapitel 3 macht deutlich, dass diese Gleichstellung nicht zutreffend ist. Das Entstehen von *-arie* hängt mit dem Entstehen des Agentiv-Suffixes *-aar* zusammen, einem Allomorph von *-er*, es ist in gewisser Weise eine Reaktion darauf, und man kann diese Reaktion als einen paradigmatischen Ausgleich beschreiben. Mit dem Aufkommen der neuen Suffixvarianten, ergibt sich in semantischer Hinsicht eine recht deutliche Zweiteilung: einerseits die Nomina qualitatis, die schon aus dem Frühmittel-niederländischen bekannt waren, andererseits die neuen deverbale Nomina actionis. Zwischen beiden Bedeutungsgruppen gibt es vielfältige Überschneidungen, da viele Ableitungen sowohl denominal als auch deverbale interpretiert werden können.

Die Entwicklungen der Periode zwischen dem Mittelniederländischen und dem heutigen Niederländisch wird in Kapitel 4 zusammengefasst. Eine der wichtigs-

ten Entwicklungen ist die Diphthongierung, durch die der lange Monophthong [i] zu [ɛi] wird. Dieser Lautwandel sorgt zusammen mit der geänderten Schreibung (-erie → -erij) dafür, dass das Suffix nicht mehr direkt als entlehnt erkennbar ist. Trotz der Endbetonung, die für das Niederländische sehr untypisch ist, ist das Suffix zu einem niederländischen Suffix geworden, das sehr gut mit einheimischen Grundwörtern kombiniert werden kann.

Im Hinblick auf die Varianten des Suffixes steht in Kapitel 4 die weitere Entwicklung der Allomorphen -arij und -derij im Mittelpunkt. Schon im Mittelniederländischen war -erij zur 'Default'-Form geworden; daneben wurden die anderen Varianten aber noch sehr unsystematisch angewendet. Das ändert sich: neben -erij bekommen -arij und -derij deutlich abgegrenzte Anwendungsmöglichkeiten, und seit dem 19. Jahrhundert kann man sicherlich von Allomorphie sprechen. Etwas vereinfacht, findet man -arij nach Schwa + /l/ wie in *bedelarij* ('Bettelei') und -derij nach langem Vokal oder Diphthong + /r/ wie in *promoveerderij* ('Promoviererei'). In diesem Zusammenhang werden auch haplogogische Formen wie *plundererij* (von *plunderen* 'plündern') besprochen. Zur Erklärung wird der 'Horror aequi' (vgl. Plank 1981) herangezogen: die Lautsequenz [rər], wie sie in **plundererij* entstehen würde, wird im Niederländischen möglichst vermieden.

Eine weitere wichtige Entwicklung, die in Kapitel 4 besprochen wird, ist die Entstehung von Ableitungen, die aus drei Elementen bestehen: *grappenmakerij* ('Witzmacherei') oder *aardigdoenerij* (wörtlich 'Netttuerei'). Solche Zusammenbildungen trifft man im Niederländischen erst ab dem 16. Jahrhundert an. Den Anfang der Entwicklung bilden Wörter wie *kaasmakerij* (wörtlich 'Käsemacherei'), die ein Handwerk bzw. einen Handwerksbetrieb benennen. Daneben entstehen im Laufe der Zeit Abstrakta wie *grappenmakerij* oder *aandachttrekkerij* (wörtlich 'Aufmerksamkeitzieherei'). Adjektive als erstes Element findet man erst im 19. Jahrhundert. Auf die theoretischen Analyseprobleme (interne Strukturierung usw.) derartiger Zusammenbildungen gehe ich in Kapitel 4 ebenfalls ein.

Kapitel 5 enthält eine ausführliche Beschreibung der Form-Bedeutungssystematik von -erij-Ableitungen im modernen Standardniederländisch. Es konzentriert sich auf die verschiedenen Verwendungsweisen von -erij-Ableitungen. Das Material wird, ausgehend von der Wortart der Grundwörter, kategorisiert und in seinen vielfältigen Bedeutungsmöglichkeiten beschrieben. Da für das moderne Niederländisch gute Textkorpora zur Verfügung stehen, können alle Bedeutungsnuancen mit entsprechendem Beispielmateriale illustriert werden.

Es zeigt sich, dass man zwei große semantische Cluster isolieren kann, die sowohl für die deverbale und die denominalen Ableitungen als auch für die Zusammenbildungen eine Rolle spielen: einerseits geht es um Wörter, die Handlungen oder ein Benehmen nennen, das häufig negativ bewertet wird (*opschepperij* 'Angeberei', *lolbroekerij* von *lolbroek* 'Spaßvogel'); andererseits um neutrale Namen für ein Hobby, einen Beruf oder einen Betrieb (*drukkerij*

‘Druckerei’, *bloemisterij* ‘Blumengeschäft’). Neben beiden Bedeutungen kommen vielfältige metonymisch Verwendungsweisen vor, die ausführlich beschrieben werden. Sowohl denotativ als auch konnotativ sind die beiden Bedeutungsgruppen recht deutlich voneinander getrennt.

Durch die Diphthongierung ist das mittelniederländische *-erie* zwar zu *-erij* geworden, das bedeutet aber nicht, dass es im modernen Niederländisch kein *-erie* mehr gibt. Dieses *-erie* wird in der Form eines Exkurses in Kapitel 6 behandelt. Das heutige Suffix *-erie* ist einerseits durch Lehnwörter, die nach Abschluss der Diphthongierung entlehnt worden sind (und diese daher nicht mitgemacht haben), entstanden und andererseits durch ‘Herverfransing’. Dieser Begriff stammt von Van Haeringen (1957), der damit das wieder Anpassen an die ursprüngliche französische Gestalt meint. Wörter wie *fantasie* oder *artillerie* gab es schon im Mittelniederländischen. Sie wurden ganz regelmäßig diphthongiert (*fantasij*, *artillerij*) aber später wurde diese Diphthongierung wieder rückgängig gemacht. Dieser Prozess hat zusammen mit ‘späten’ Lehnwörtern dazu geführt, dass das Niederländische heute noch ein Suffix *-erie* hat, wie zum Beispiel in *parfumerie*. Das Suffix kommt in denominalen Ableitungen vor (wie *parfumerie* oder der Neubildung *condomerie* ‘Kondomgeschäft’) und in Ableitungen von Adjektiven (wie *koketterie* oder der Neubildung *privaterie* ‘Privatleben’).

Ob *-erie* im Niederländischen eine Zukunft hat, ist schwer vorherzusagen. Es scheint aber so zu sein, dass Neubildungen vor allem vorkommen, wo *-erij* nicht oder nur schwer verwendet werden kann, also mit Sachbezeichnungen (*condomerie*) oder Adjektiven (*privaterie*) als Grundwörtern, wodurch trotz großer Übereinstimmungen zwischen den beiden Suffixen keine direkte Konkurrenz gegeben ist.

Kapitel 7 behandelt die Produktivität und damit die Zukunft von *-erij*. Während in Kapitel 5 die Kategorie der Grundwörter als Einteilungskriterium diente, wird hier die Perspektive umgekehrt: die Wortbildungsmöglichkeiten werden von der Bedeutungsseite her beschrieben. Als Ausgangspunkt dient die in Kapitel 5 erarbeitete semantische Zweiteilung. Viele Anzeichen weisen darauf hin, dass diese für Sprecher und Sprecherinnen des Niederländischen relevanter ist als formale Kriterien, wie die Kategorie der Grundwörter. In theoretischer Hinsicht, schließt sich dieses Kapitel damit Plank (1981) an, der für die Wortbildung ein ‘Primat von Begriffsschemata’ postuliert.

Bei der Untersuchung der produktiven Möglichkeiten der Wortbildung mit *-erij* stellt sich heraus, dass das Begriffsschema ‘Betrieb’ (wie in *bakkerij* ‘Bäckerei’ oder *aluminiumwalserij* ‘Aluminiumwalzerei’) kaum noch für Neubildungen verwendet wird. Der Grund dafür dürfte in einer geringen pragmatischen Verwendbarkeit liegen: einerseits ist das Potential an möglichen Derivaten ziemlich erschöpft, da diese Wortbildungsmöglichkeit in der Vergangenheit extensiv benutzt worden ist, sodass fast alle möglichen Bildungen schon

existieren. Andererseits passt das 'handwerkliche' *-erij* in pragmatischer Hinsicht nicht zu neuen Berufen und Betrieben: Namen wie beispielsweise *chip-makerij* (für eine Computerprozessor-Fabrik) oder *programmeerderij* (für ein Softwarehaus) passen stilistisch offensichtlich nicht in die EDV-Branche.

Deutlich produktiv wird dagegen die zweite Bedeutungsgruppe ausgebreitet: konnotativ negative Neubildungen, die bestimmte Handlungen oder ein Benehmen, einen Charakterzug benennen. Sie kommen sowohl deverbale (*neuzelarij* 'Schnüffelei'), wie denominal (*stomkopperij* von *stomkop* 'Blödmann') und auch als Zusammenbildung (*baantjesvergeverij*, wörtlich 'Stellenvergeberei') vor.

Als möglicherweise produktivitätsbeschränkender Faktor wird schließlich noch die 'Konkurrenz' mit dem semantisch eng verwandten Präfix *ge-* besprochen: *gezoek* ('Gesuche') und *zoekerij* ('Sucherei'). Dabei stellt sich heraus, dass von wirklicher Konkurrenz nur in sehr begrenztem Ausmaß die Rede sein kann. Die Konkurrenz zwischen beiden Wortbildungsmöglichkeiten beschränkt sich auf verbale Grundwörter, da *ge-* nur dort verwendet werden kann. Und selbst auf diesem begrenzten Terrain gibt es deutliche Präferenzen: *-erij* bei komplexen (*ophitserij* wörtlich 'Aufhetzerei'), *ge-* nur bei nicht-komplexen Verben (*gezanik* 'Nörgelei'). Es scheint daher angebrachter, statt von 'Konkurrenz' von komplementärer Distribution zu sprechen.

Curriculum vitae

Matthias Hüning werd op 1 september 1962 geboren te Gescher (Duitsland). In 1982 rondde hij met het behalen van zijn 'Abitur' zijn schoolopleiding af aan het Gymnasium Nepomucenum te Coesfeld. Hij ging in datzelfde jaar Duitse taal- en letterkunde ('Germanistik') studeren aan de Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität in Bonn. Als bijvak deed hij filosofie, vergelijkende godsdienstwetenschappen, muziekwetenschappen en uiteindelijk, vanaf 1984, Nederlandse taal- en letterkunde. Voor dit laatste vak volgde hij ook colleges aan de Universität Köln. In 1986 en 1987 werkte hij als student-assistent aan het 'Germanistisches Seminar' van de Universität Bonn.

In 1987 ging hij met een beurs in het kader van het cultureel verdrag tussen Nederland en Duitsland naar Leiden om daar een half jaar te studeren. Dat werd – dankzij een beurs van de DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst) – iets langer en in 1989 voltooide hij aan de Rijksuniversiteit Leiden eerst zijn studie Duitse taal- en letterkunde en vervolgens zijn studie Nederlandse taal- en letterkunde. In 1988 en 1990 werkte hij (eerst als stagiair, later als free-lance redacteur) voor Van Dale Lexicografie, Utrecht.

Van 1990 tot 1994 was hij als assistent-in-opleiding verbonden aan de vakgroep Nederlands van de Rijksuniversiteit Leiden; in 1993 en 1994 had hij daarnaast een deeltijd-aanstelling als docent historische taalkunde bij diezelfde vakgroep. Van 1992 tot en met 1995 was hij redacteur van het taal- en letterkundig tijdschrift *Forum der Letteren*.

Sinds 1995 werkt hij als 'Universitäts-Assistent' aan het Institut für Germanistik/Nederlandistik van de Universität Wien, Oostenrijk.